This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Google

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

8617.

H. DE GROOT'S

NEDERDUITSCHE

GEDICHTEN.

HUGO DE GROOT'S

BEWIJS

VAN DE

WARE GODSDIENST,

MET ZIJNE OVERIGE

NEDERDUITSCHE GEDICHTEN,

UITGEGEVEN

DOOR

Mr. *JERONIMO DE VRIES*,

RIDDER DER ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW,
LID VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH INSTITUUT, ENZ.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

AMSTERDAM,
bij R. STEMVERS.
1844.

Aangeboden aan het gemeente Bestuur der Stad Amsterdam, door de ondergeteekende als uitgever van dit Werk, ter voldoening aan Art. 6 der Wet van 25 Januarij 1817. Amsterdam 1 April 1844

Dit Werk is gedrukt ter Drukkerij van den ondergeteekende Amsterdam 1 April 1844.

Verificard K. B.

BT1100
G715
1844

AAN MIJNEN OUDSTEN ZOON.

Toen ik u bekend maakte met het Latijnsche werk van den edelen Huig De Groot, *Over de waarheid van de Christelijke Godsdienst*, kende ik u te wel om niet te weten, dat gij er hoog mede ingenomen zoudt zijn en er grooten prijs op zoudt stellen. De uitkomst heeft aan de verwachting beantwoord. Immers, het was sinds voor u, gelijk het steeds voor mij geweest is en nog is, een handboek, een *vade mecum* [a].

[a] »Il y a peu de livres dont la destinée ait été plus avantageuse que celle du Traité de la Religion Chrétienne composé par Hugues Grotius. Outre les deux versions Francoises, qui s'en sont faites, il a été mis en Grec, en Arabe, en Anglais et en Allemand. C'est un admirable Livre, qui devoit être le *vade mecum* de tous les Chrétiens.'' Zie deze woorden van P. Colomesius, aangehaald door den laatsten uitgever van het Latijnsche werk, den geleerden J. T. Bergman. Leid. 1831, bl. 1 der Voorrede., die allerbelangrijkst is om te zien, hoe wijd beroemd, hoe dikwerf uitgegeven, hoe, met één woord, het werkje *de Veritate Religionis Christianae* de belangstelling der geheele geleerde wereld heeft opgewekt, van de eerste uitgaaf in 1627 af tot in onze dagen. D°. Christ. Koecherus leverde bij zijne uitgave, reeds meer dan eene eeuw geleden, desselfs geschiedenis, die genoegzaam twee honderd bladzijden beslaat. In bijna alle bekende talen overgebragt, hielden hoogleeraren collegie over dit werk en de koninklijke advocaat Bignon, aan wien het door De Groot werd opgedragen, verklaarde, dat het aller bewondering te boven ging, hoe in het enge des kerkers een werk vervaardigd was, dat een meest vrij en opgeruimd gemoed zoo zeer vorderde en dat het de dadelijke loslating van De Groot had zullen en moeten ten gevolge hebben, zoo niet de Almagtige Handhaver der onschuld met behulp der beste en trouwste gade des mans, als met een wonder, sulks had be-

M899766

Ik gaf u daarna in handen de eerste aanleiding tot dit Latijnsche werk, dat is het Nederduitsche in rijm, door De Groot, ten dienste van schepelingen, in zijne voor hem en het Vaderland bedroevende, voor godsdienst en letterkunde heilrijke gevangenis, vervaardigd. Hoezeer ook dit op prijs stellende, vondt gij het Latijnsche beknopter, bepaalder, meer ter zake. Ik gaf u dit gaarne toe, en wil het ook thans niet tegenspreken, doch ik bleef en blijf beweren, dat het toch, naar den geest van den tijd, waarin De Groot leefde, de gelegenheid, waarbij, en de lieden, voor wie het vervaardigd werd, uiterst geschikt, vol van de geleerdheid, hem eigen, regt zakelijk, vol pit en merg van bewijs was, ondanks zekere wijdloopigheid. Men moet er maar, om zoo te spreken, eerst regt in te huis zijn. Gij spraakt dit niet tegen, en merktet aan, dat de tegenwoordige opgewekte belangstelling in godsdienstige zaken en wat tot bevestiging en uitbreiding van *de ware godsdienst* strekken kan, het noch ondienstig, noch ontijdig zoude maken eene nieuwe bruikbare en handelbare uitgave daarvan aan het licht te brengen met kleine en onmisbare ophelderingen, waar dit volstrekt noodzakelijk was. Gij moedigdet mij daartoe aan. Ik besloot er toe, mits gij mij behulpzaam zoudt zijn. Gaarne iets willende bijdragen om den godsdienstigen geest onzer vaderen te helpen verlevendigen, door iets, zoo voor den eenvoudigen als den meer geoefenden belangrijk, algemeener bekend te maken, heb ik de zaak gewaagd en uwe medewerking, waarvoor ik u mits dezen hartelijk dankzeg, in ruime mate ondervonden.

Ik heb, gelijk ook in de onderscheidene andere drukken en vorige uitgaven, behalve de eerste, plaats had, er De Groots

werkstelligd, gedachtig aan dit werk *tot verdediging der ware godsdienst.* Zie hierover en verder de gemelde belangrijke voorrede van Bergman voor het eerste Deel zijner uitgave; het tweede Deel, dat meer uitvoerige aanteekeningen zou bevatten, is tot dusverre niet verschenen.

andere stichtelijke gedichten bijgevoegd. Vele dragen het kenmerk van zeer jeugdigen arbeid, of van uitspanning en verpozing van meer ernstigen en geleerden arbeid in de Haagsche gevangenis of op Louvesteijn, maar alle dragen met het andere Werk het ontegenzeggelijk bewijs van de regt Christelijke gemoedsgesteltenis, de heerlijke stemming en liefde tot zedelijkheid en godsvrucht, die den edelen, zoozeer en dikwerf miskenden De Groot ten allen tijde, ook in banden en verdrukking, bezielden; hoe hij een godsdienstigen zin ook bij den zeeman op te wekken noodwendig rekende; hoe hij een Christelijk onderwijs bij zijne kinderen, bij zijne huis- en lotgenooten bevorderde en handhaafde; hoe hij de waarheid *in liefde voorstond*, zonder in fijne geschilpunten te treden, door den al te grooten godsdienstijver van zijnen tijd tot onverdraagzaamheid maar al te zeer opgevoerd; hoe hij integendeel den vrede, rust, liefde en verdraagzaamheid voorstond, aan de meeste orthodoxe leerbegrippen der Hervormde kerk vasthield, en zich in alles betoonde een waarlijk groot, edel mensch en naauwgezet Christen. Wat *mij* ten minsten betreft, ik hield dezen eenigen geleerde van zoo zeer diepe en veel omvattende kennis, van jongs af, in hooge waarde, achtte hem bij de vervaardiging mijner uitgegevene Verhandelingen over hem en zijne gade al meer en meer hoog, en de lezing, herlezing en bewerking van het nu uitgegevene heeft mij telkens als in twijfeling gebragt, wat ik meer bewonderen zou, de kennis en geleerdheid, of de lieftaligheid, vredelievendheid, zachtaardigheid en edelmoedigheid van De Groot. Ik bewonderde den geleerde en kreeg den mensch en Christen al meer en meer lief. Geen geweld of verdrukking, geen door zijne regters onvoorzigtig vastgestelde eeuwige gevangenis of ban, geen Maurits of de ten zijnen opzigte zoo niet ondankbare, ten minsten al te omzigtige Frederik Hendrik, geene aan zijne rust en roem te vergeefs knagende, dikwerf dolzinnig bijtende Godgeleerden van dien tijd, geen aandrijven van eene diep verontwaardigde en tot drift en wedervergelding hem aansporende, door hem hartelijk beminde

en als aangebedene gade, geen verlies van goed en vrijheid, lucht en Vaderland, konden immer iets verwrikken aan zijne trouw en liefde voor Nederland, en, dat bij hem meer zegt, voor het vorstelijk huis van Oranje, waaraan het Vaderland zoo veel verpligt was: zijne brieven, zijne gedichten, al zijne werken, zijn geheel leven, zijn hiervan bewijzen. Altijd gedienstig, altijd nog helpend, stoorde hij zich aan geen verwijt deswegens van gade of vrienden, eigenen of vreemden. Miskend en mishandeld ontviel hem wel zijn Vaderland, maar hij nimmer aan hetzelve.

Toen hij, aldaar teruggekeerd, zag, dat hij door de gunst der zijnen, die hem als op de handen en in de harten droegen, de regtvaardigheid zijner zaak kon doen zegepralen, doch niet anders, dan door de eenigzins nedergezette gemoederen weder op te winden, week hij liever weder ten Lande uit, zijn hoogst genoegen, ja als zich zelven ontvlugtende. Hij toonde er zich even afkeerig van, om door stijfhoofdig ten Lande te blijven zich in het oog der menigte te verheffen boven het kwalijk en ontijdig nog gehandhaafd vonnis bij veranderde omstandigheden, als om zich zelven door eenig verzoekschrift, hoe gematigd ook, te vernederen.

Maar, ik heb elders den lof van hem vermeld en behoef er dus hier niet verder over uit te weiden, liever dus nog een woord over deze uitgave.

Ik beoog er waarlijk geen roem mede, en zou die ook niet verdienen, maar de goede God geve, dat ik er eenig nut mede moge doen. Ik heb er voor mij zelven stichting en vermeerdering van kennis door erlangd, want hoe ik bij herhaling al dieper in den zin en meening dezer Gedichten ben doorgedrongen, hoe aangenamer, zinrijker en geleerder ik ze inderdaad gevonden heb. Het was een kenmerk onzer vaderen den inhoud en de gezegden der Heilige Schriften als vast in hun geheugen te hebben, door lezing, herlezing en bestudering, ook door ze voor een gedeelte in rijm over te brengen. Bij De Groot was dit geen wonder; die eene zóó uitmuntende aanteekening over het

Nieuwe Testament, in de gevangenis bewerkt, geleverd heeft, dat hij nog tot een vraagbaak strekken kan voor onzen tijd, ondanks latere wegwijzers, die rijkelijk van hem voordeel en teregtwijzing hebben genoten. Daarenboven was hij in de kerkelijke geschillen, ongelukkig met die van den Staat destijds al te naauw verbonden, zoodanig ingewikkeld, dat een diep en grondig verstaan en vast in geheugenis hebben der Bijbelplaatsen hem, gelijk anderen van dien tijd, wel noodwendig was. Intusschen al die plaatsen en uitspraken van gewijde en ongewijde schrijvers ter verdediging der edelste zaak zoo dadelijk bij de hand te hebben en in rijm te geven, kenmerkt eene rijke kennis, zeldzaam vernuft en bovenal hartgrondige belangstelling.

Kundige mannen beweren, dat De Groot meer de wetenschap dan de poëzij aan zich verpligt heeft. De verdienstelijke Leeraar B. Ter Haar zegt in zijne bekroonde Verhandeling over den invloed van het Christendom op de Poëzij, in het IIe Dl. 2[e] stuk der Nieuwe Werken van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, bl. 515: »Inzonderheid scheen het zedelijk-godsdienstig Leerdicht in overeenstemming met den ernstigen Hollandschen landaard te zijn. De beroemde De Groot heeft door zijn *Bewijs van de ware Godsdienst*, wel meer de wetenschap dan de kunst aan zich verpligt, maar de keuze van zulk een onderwerp en zulk eene behandeling wordt door het bepaalde doel, dat de voortreffelijke schrijver zich had voorgesteld, geregtvaardigd." Ik erken het, schoon slechts ten deele. Enkele plaatsen toch zijn waarlijk poëtisch. Mijn eerste denkbeeld was eene bloemlezing uit de Nederduitsche Gedichten van De Groot te leveren, maar het geheel van het groote werk was zoo zamenhangend en bondig, dat ik van dit plan spoedig afzag, en besloot liever alles te leveren, te meer daar er nog geene verzameling van al de Nederduitsche Gedichten van De Groot bestond.

Men beoordeele alles naar den tijd, waarin, en het doel, waartoe deze Gedichten vervaardigd zijn. Andere tijden, an-

dere denkbeelden. Maar het is tijd, om iets van de onderscheidene Uitgaven en deze Verzameling zelve te zeggen.

Er bestaan van het ***Bewijs van den Waren Godsdienst*** onderscheidene uitgaven.

De uitgever der Overgeblevene Rijmstukken van en op Jan, Huijg, Willem en Pieter de Groot in 1722, een man van weinig gezag of smaak, spreekt van eene eerste uitgaaf tot Delft, bij Bruijn Harme Schinkel in 1619. Volgens alle anderen is de eerste van 1622 in 4to. Van de ***'t Samensprake over den Doop tusschen Hugo de Groot en syne dochter Cornelia***, heeft men een uitgave in 4to. van 1619 te Delft. Volgens gemelden schrijver zou die eerste uitgave van het ***Bewijs*** ook inhouden de ***Samenspraak tusschen Vader en Soon over de deugd van weinig spreken***, doch hij is hierin in strijd met zich zelven, daar hij dien aan Willem, niet aan Hugo toeschrijft. Van zijne onnaauwkeurigheid kan blijken, dat hij in 1722 spreekt van eene ***achtste*** uitgaaf, terwijl de vierde eerst is van dat zelfde jaar en de vijfde van 1728. In 1648 kwam in het licht de ***Uytlegging der algemeene Sendtbrief van den Apostel Johannes, mitsgaders eenige Geestelijke Gedichten en Gesangen nooit voor dezen in druk geweest.*** Zij zijn alle door mij overgenomen. In 1652 verscheen de tweede druk van het ***Bewijs*** bij A. de Wees te Amsterdam, mitsgaders ***Nederduitsche Dichten en Christelijke Gezangen***; de beide laatstgemelde uitgaven zijn in klein 8o. meestal bij elkander en komen zeldzaam voor. De derde, door den geleerden Gerard Brandt bezorgd, is in groot 8o. in 's Hage in 1683 uitgegeven, veel vollediger dan de vorige, met voorrede, inhoud en verdeeling des werks, de Brieven aan mejufvrouw De Groot van Vossius, de Samenspraak over de deugd van weinig spreken, de uitlegging des Zendbriefs van Johannes en verdere stichtelijke Berijmingen, ook met eenige enkele kleine ophelderingen en belangrijke aanwijzing van de schriftuurplaatsen voorzien. Deze uitgaaf hebben wij inzonderheid gevolgd, als door een oordeelkundige bezorgd, in een tijd, niet te ver van De Groot's

leeftijd verwijderd; de spelling is niet als in latere uitgaven in eene nieuwe veranderd, en toch van de allereerste eenigzins thans vreemde en min algemeen aannemelijke, verwijderd.

Al wat in dezen derden druk is, kan men ook in dezen nu uitgegevenen vinden. G. Brandt heeft, onzes oordeels, te regt de laatste afscheidsreden van De Groot gehouden met den Leeraar J. Quistorpius, achter den tweeden druk voorkomende, als tot het leven, of liever het afsterven van De Groot, niet tot zijne Gedichten behoorende, weggelaten, gelijk ook wij gedaan hebben.

Een vierde druk in groot 8o. te Amsterdam in 1720, bevat, behalve het voormelde, nog het Leven van De Groot, naar het Latijn van David van *Hoogstraten*. Nog vindt men in deze vierde uitgave een' brief van Hugo aan zijne drie zoons Kornelis, Pieter en Diederik, waarvan ik een gedeelte als ter zake dienende en eene kleine proef gevende van den ongebonden Nederduitschen stijl van De Groot en zijne genegenheid vòor onze moedertaal, heb medegedeeld. Nog vindt men in deze vierde uitgave gedichten van Heinsius, Hooft, Vondel, Anna Roemer Visscher, Gerard en Kasper Brandt op De Groot, alsmede zijn afbeeldsel. Zij zijn ook elders te vinden. Men heeft van de Overzetting van Oudaen van het Latijnsche werk zelfs een vijfden druk te Amsterdam 1728, waarbij ook gevoegd zijn de aanteekeningen van Clericus en onderscheidene gedichten, waaronder van Oudaen, Kasper Brandt en een van D. Hurant, med. doct.; het laatste alleen kwam mij voor, als op het werk betrekking hebbende, der overneming wel waardig te wezen.

De vijfde druk in gr. 8o. te Amsterdam in 1728 en in het zelfde jaar in 's Hage uitgekomen, heeft niets bijzonders. Latere zijn mij niet bekend.

Wat de overige Gedichten betreft, nu eerst door ons bij het *Bewijs* en de *Stichtelijke*, bereids uitgegevene, gevoegd, wij hebben daaromtrent het volgende mede te deelen.

In de voormelde uitgegevene Rijmstukken van 1722 wordt

eene langgerekte uitbreiding van Mattheus V. vs. 1—12, *Jezus Christus Zaligspreking*, gevonden, waaronder eene spreuk, niet de gewone van Hugo, en de naam: *Huig Jans De Groot.* Zoo het al van onzen De Groot is, daar wij aan twijfelen, is het een werk van zijne eerste kindschheid, van bijna 400 regels, al te zeer afstekende bij de later medegedeelde en door ons overgenomene *Bergrede.* Wij hebben het eerste dus, om deze redenen, achtergelaten.

De nog niet onder de gedichten van De Groot uitgegevene zijn, om niet te spreken van de aangehaalde gedeelten in onze *Proeve eener Geschiedenis der Ned. Dichtkunde*, [a] de volgende.

In de *Klios Kraam vol verscheidene gedichten*, te Leeuwarden eerste opening 1656, tweede 1657, komen voor: in de eerste, bl. 176—178, *Op den Zeylwagen* en *den gevangen Admirant:* bl. 251—254, *Klachte der Vrouwe van Mechelen over de min des Prinsen van Oranje;* en in de tweede: op de verjaring der gade van De Groot, met het opschrift *October* VII *'s jaars* cIↃIↃCXIX.

In de *Verscheidene Nederduitsche Gedichten van Grotius, Hooft, Barlaeus, Huygens, Vondel en anderen*, te Amsterdam, 1659, vindt men, behalve de voormelde, de *Aanspraak aan de Kist*, bl. 111—112; en *Brief aan mijn Huisvrouw over de verlossing uit de eeuwige gevangenis*, bl. 113—115. Men vindt er ook de reeds in voormelde Stichtelijke Gedichten voorkomende *Betrachting op den Goeden Vrijdag* en *de Samenspraak over de deugd van weinig spreken tusschen Vader en Soon*, ten blijke, dat ook deze

[a] Ook overgenomen door Witsen Geysbeek in zijn Biogr. Anth. Crit. Woordenboek, die van het dichtstuk: *Bewijs* enz. getuigt: »Hetzelve neemt geene hooge gedachten-vlugt, heeft noch vernuftige spelingen noch zwierige uitdrukkingen, en moest die, volgens den aard des onderwerps, ook niet hebben, maar alles is daarin op eene eenvoudige, duidelijke, overtuigende en krachtige wijze voorgedragen."

verzamelaar, en men algemeen destijds, geen twijfel had, of zij waren het werk van Hugo.

Uit de meergemelde Rijmstukken vindt men hier, behalve de *Aanspraak aan zijn Koffer*, nog *Verzoekschrift van Maria van Reigersbergen om Loevesteyns uitgang*, dat mij wel van De Groot voorkomt, doch voor welks authenticiteit ik echter niet zou durven instaan.

Wat de aanteekeningen betreft, door mij onder die van G. Brandt gesteld en daarvan kennelijk onderscheiden, zij zijn eenvoudig, voor de geleerden overtollig en weinig beteekenende, voor de met onze oude taal of eenige andere zaken min bekenden welligt van eenig nut. Nu en dan heb ik wegens de ware meening de aanteekeningen van De Groot zelven of van Clericus op het Latijnsche werk over het Bewijs geraadpleegd.

Zie daar, waarde Zoon! den Lezer en ook u rekenschap gegeven. Gij hebt mij onder en na het nazien der proeven gegronde bedenkingen gemaakt. Ik ben er u erkentelijk voor en wil deze of gene niet tegenspreken, maar laat u dezelfde vrijheid, die Anna Roemer Visschers dochter tot eere werd gerekend, dat zij het werk van haren vader verbeterde. Indien deze uitgave door latere gevolgd wordt, zal ik het niet aan mij, maar aan den verlevendigden geest van belangstelling in het godsdienstige en vooral Christelijke toeschrijven.

Mogt slechts die vrede, liefde en verdraagzaamheid, waarop de edele De Groot, vooral in zijne *Klachte over 't verdeelde Christendom*, en zijn beminnelijke en begaafde Broeder Willem, in zijne *Vermaninge tot Vrede aan alle Christenen*, als inleiding van Broeders werk ter verdediging en *Bewijs der ware godsdienst*, zoo nadrukkelijk, zoo ernstig en tevens zoo naar waarheid en met dichterlijke verheffing aandringen, bewaard blijven!

18 Februarij,
1844.

JERONIMO DE VRIES.

Op den vijfden druk
van het Boek genaamd
DE WAARHEID
VAN DEN
CHRISTELIJKEN GODSDIENST,
zeer geleerdelijk beschreven
DOOR DEN HEER
HUGO DE GROOT.

Want die tot Godt komt, moet gelooven, dat Hij is, ende een belooner is dergeenen, die hem zoeken. *Heb.* XI: 6.

Wat neeme ik nu best bij der hand,
Nadat Oudaan, en Kaspar Brandt,
Twee flonker-sterren, en twee lichten,
Doorkneed van oordeel, en geleerd,
Hebben dit gulde Boek vereerd,
Met haare uitsteekende gedichten,
Des was het beeter dat ik bleef
In stilte, en niet een letter schreef,
Of nooit bestond myn naam te teek'nen,
In 't voorhoofd van dit treff'lijk Boek:
Ik ben in Poëzij niet kloek,
In 't minste ook niet by haar te reek'nen,
Die ik zoo even onverbloemd,
By haare naamen hebb' genoemd?
En echter om heel stil te blyven,
Vermag mij ook niet van het hert,

Des zal ik, hoe 't genomen wert,
Tot lof van 't Boek een weinig schryven;
Maar eerstlyk iets van den Autheur,
Een hand vol zoete wierookgeur,
Gebrand op 't altaar van de gooden,
Haar alzoo wel behagen zal,
Jaa beeter, als een hondert-tal
Van ossen, die men komt,te dooden.

Wie heeft dit boek dan zaamgesteld?
't Is Hugo Grotius, die Held,
Dat Delfts Orakel, Hollands Wonder,
Die vaste pijlaar van den staat,
Wiens stemme, dikwils in den raad
Geklonken heeft, gelijk een donder;
't Is Huijg de Groot, die in een kist,
Alleen door zijn Beminden's list,
Zyn wagt behendig wist te ontsnappen;
Hy, die in 't Fransch, en Swcedse ryk,
Betoonde een overvloedig blyk
Van zyn beroemde weetenschappen;
't Is Huijg de Groot, die met beleid,
Met wondere standvastigheid,
Zyns Vaderlands en Vrijheids vrind was;
Die van de Koningin Christyn,
Om zijn geleerdheid, niet in schijn,
Maar hertlyk in der daad bemind was;
't Is Huijg de Groot, in 't kort gezegt,
Ernsthaftig, van gemoed opregt,
Die 't quaad, dat hem zijn haaters deeden,
Vergaf uit zijnes herten grond,
Een man gespraakzaam, heusch van mond,
En onbevlekt in zijne zeeden;
't Is Huijg de Groot, zoo groot een man,
Als ymand ons vertoonen kan!
Wat mensche weet niet, wie de Groot is?

Die, toen hij leefde, een bittre kelk
Moest drinken, maar die nu van elk
Met smert beklaagd word, nu hij dood is.

Het Werk is boven mynen lof,
Want zie ik enk'lijk op de stof,
Ze is Goddelyk, en hoog verheeven,
't Is iets daar merg en pit in steekt,
't Welk niet, als van den Godsdienst spreekt
En hoe men naar Godts Woort moet leven

Indien men 't Eerste Boek doorziet,
In 't zelve vind men anders niet
Dan klaare en duid'lyke bewyzen
In 't midden, in 't begin en 't slot,
Als dat er is één eenig God,
In aller eeuwen eeuw te pryzen;
Dat Jezus is de Zoone Gods,
Word sterker als de sterkste rots
Met klem van reedenen beweezen
In 't Tweede Boek; 't spreekt voor de vuist,
Dat Christus, die daar is gekruist,
Ten derden dag weer is verrezen.
Der Schryvers agtbaarheid omtrent
Het Oude en Nieuwe Testament
In 't Derde Boek aan ons vertoond word:
En dan, dat zoo wie heilig leeft,
Naar 't geen God hem bevoolen heeft,
Hierna uit gunst, van God beloond word.
Het Vierde tragt het Heidendom
Te regt te brengen weederom,
En 't wederlegd haar valsche Gooden,
't Wyst haar de goede weegen aan;
Het Zesde den Muhammedaan;
Het Vyfde de verstokte Jooden;
En elk van haar word tot zyn pligt,

Door dwang van reeden onderrigt,
Met naakte en heldere vertoning,
Die vast gaat, zeeker, en gewis,
Dat Jezus de Messias is,
Ons Priester, en Profeet, en Kooning,
Die ons zyn bloed ten besten geeft,
Voor ons aan 't Kruis geleeden heeft,
(Dit moest noodzaakelyk zoo weezen,
Naar 's Heeren voor bepaalden raad)
Opdat hy ons van alle quaad
Door zyne striemen zou geneezen. —

Leest 't Boek dan, ja herleest het, vrinden
Ik twyff'le niet, maar stelle vast,
't Zal u nooit strekken tot een last,
Gy zult er in genoegen vinden,
Gy zult, indien ge op God vertrouwt,
In deugden worden opgebouwd,
En, na het leezen en 't herleezen,
Steeds wyzer en geleerder weezen.

D. HURANT,
Med. Doct.

VOORREDE VAN G. BRANDT

AAN DEN LEEZER.

Gedoogh, waarde Leezer, dat ik u voor 't leezen van dit boek een weinigh ophoude. De tytel van dit werk, de doorluchtige naam des Schryvers, geeft genoegh te kennen, dat het iet voortreffelyks, en ten hooghsten leezenswaardighs is, 't welk hier, door den druk, op nieuw wordt gemeen gemaakt. De Schryver hadt den naam van DE GROOT van zyne voorouderen ge-erft en aangenoomen, maar verdiende dien veel meer door zyne groote geleerdtheit en groote deughden. Hier door waaren al de geleerden van veele eeuwen kleen by deezen De Groot. Want wanneer, of waar, was ooit iemant tot zoo hooghen top, in alle soorten van geleerdtheit, opgesteegen, die zoo veele proeven en bewyzen van zyn onuitputtelyk verstandt, en schranderen geest, met zulk een juistheit van oordeel, den naakoomelingen naaliet? Onder andre werken van dit groot vernuft telt men ook dat bondigh *Bewys van den waaren Godtsdienst*, in den jaare van MDCXX in de Louvesteinsche gevangkenisse geschreeven. Toen heeft hy, na 't leezen en overweegen van al wat in de voorige tyden tot bevestiging der waare Religie geschreven was, zigh gedient van zyn eigen oordeel, en, zynen geest de vryheid gevende, die men zyn lichaem te dier tydt onthieldt, dat uitneemend Schrift op 't papier gebraght. Hy schreef het in Hollandtsch dicht of rym, op dat men 't te lichter in zyn geheughenis zou prenten en van buiten leeren. Zyn ooghmerk was zynen landtsluiden, inzonderheit die de zee bouwden, met dit werk te dienen, op dat ze hunnen tydt, in de leedigheit der lange zeereizen, nuttelyk mogten besteeden, en zich van kennis voorzien, om hunnen Godsdienst te konnen verdeedigen, den ongelovigen, den Heide-

nen, Jooden en Mahumetanen, van de zaalighmaakende Waarheit t' overtuygen, en 't Christenryk verder uit te breiden. Dit werk werdt, korts na dat de Schryver, door d'enge boekekist uit Louvestein gedraagen, weêr in de ruime lucht zyn adem moght scheppen, insgelyks in 't licht gebraght, en van alle verstandige en reedelyke Christenen, geleerde en ongeleerde, met lust, verwonderingh en genoegen, geleezen. Elk hadt behaagen in den inhoudt, d'orde, d'aardigheit en klaerheit van styl. Men vondt'er onwraakbaare en onwederleghelyke bewysen der allernoodighste waarheden, en een kort begrip van de leere, daar alle Christenen, hoewel verdeelt in zoo veele gesindtheden, in overeenquaamen, en die, *zyns oordeels, genoegh* was ter zaaligheit: want de zaaken daar men gemeenlyk over twistte, waaren *duister* en onnoodigh, en van zulk een aardt, dat ze de menschen zelden beeter, en veeltydts erger maakten. 'T gerucht van dit loffelyk werk quam daarna ook ter ooren van de geenen, die der Hollandtsche taale onkundigh waaren, en veele vreemden zochten 't ook in hunne spraaken te zien, oordeelende dat een schrift, 't welk tot nut der geheele Christenheit kon strekken, binnen de naauwe paalen der Hollandtsche taale niet moght besllooten blyven. Om hun te wil te zijn heeft eindelijk de Heer De Groot, op het aanhouden en ten gevalle van den Hooghgeleerden Heere Hieronymus Bignon, Advocaat des Konings van Vrankryk in 't Parlement van Parys, dit boeksken, of liever des zelfs inhoudt en zin, in den jare MDCXXVII, uit het Hollandtsch rym in Latynsch prooze vertaalt, en daarna met zijn geleerde Aanteekeningen verklaart en verciert. Sedert quam het tot kennis van alle de geleerden der Christe werelt, die met ongemeene eenstemmigheit moesten bekennen, dat nooit schryver het Christendom met beter waapenen hadt beschermt, en de godtverzaakery en ongeloovigheit met grooter kracht van redenen bestreeden. 'T en bleef niet by die vertaaling. Uit dat Latyn werdt dit gulden boeksken, toen de Schryver tot het Koninghlyk Gezandtschap was verheeven in 't Fransch door den geleerden Stepha-

nus Curcellæus; in 't Engelsch door een' ander; in 't Griex door een' Predikant van den Engelschen Gezant in Vrankryk, en door anderen ook in 't Persisch, overgezet: ten einde dat het ook zou konnen dienen tot overtuiging en bekeering der Mahumetaanen. Te vooren was 't ook tweemalen uit het Hollandtsch in 't Hooghduitsch vertaalt: eens door den vermaarden Duitschen Dichter Martinus Opitius, en noch door een' ander, ik meen, Christophorus Colerus. Doch terwijl 't by andere volken, en in andre taalen, overal werdt geleezen, was 't in 't Hollandts, daar 't de Schryver zelf in hadt gestelt, byna verlooren, en de tweede druk overlang uitverkocht: 't welk den Boekverkooper Johannes Tongerloo bewoogh tot het aanleggen van deezen nieuwen druk, met eenige korte Aanteekeningen of uitleggingen, en d'aanwyzingen van Schriftuurplaatsen vermeerdert. D'*Onderwyzing der gedoopte kinderen*, door den Heer De Groot, in de Haaghsche gevangkenisse, voor zyn dochter geschreeven, werd hier bygevoeght: 't welk een kort begrip is der geheele Christelyke Religie, met een wonderbaare beknoptheid en konst by een gestelt, en daarna door den Schryver in Latynsche vaarzen, en in Engelandt in 't Engelsch door Franciscus Goldsmith, en in 't Griex door Christophorus Waze, vertaalt. Daar op volgen noch de *Saamenspraak over de deught van weinig spreeken* en *d'Uitlegging over 't gebedt des Heeren*, insgelyks in de gevangkenisse gerymt: voorts al d'andere *stichtelijke Gedichten* en *Gezangen*, die ooit by hem in 't Hollandtsch zijn gestelt. Hier uit kan men zien van wat gedachten de hooghgemelde Schryver in den kerker zwanger ging: toen hy niet dan teekenen van godtvruchtigheit en liefde tot Godt en de menschen uitaademde, en anderen inboezemde. Het schryven zelf, en de wyze van dien, in zulk een' tydt en plaatse, strekt hier tot een klaar bewys van de gerustheit des gemoedts en zuiverheit van 't geweeten, in 't midden van zoo veele zwaarigheden, en gevaarelyke tegenspoeden. Het slot van al deeze werken is zijn *Beklagh over de verdeelde Christenheit*, 't welk te wenschen waare

dat ten gemoederen der *genaamde* Christenen te recht moght indringen. Dan zou men niet langer twisten over 't onnoodige; de haat zou dan verdwynen, de tweedraght sterven, en de liefde zou de vrede en eenigheit herstellen: een heil dat men met verlangen te wenschen heeft, en naaulyks derft hoopen. Doch al worden de betrachtingen en vermaaningen tot Vreede door de twistzieken wederstreeft en wedersprooken, de gedachtenis der vreedtzaamen, onder welker getal de Heer De Groot een der eerste plaatsen verdiende, zal echter, by alle vroome en oprechte Christenen, in hooge waarde blyven, en hunne schriften zullen met te meer yver geleezen worden. Op dit vertrouwen koomen al dees' Gedichten weêr te voorschijn. *Ontfang* ze dan met zulk een herte als ze eerst zyn geschreven, en gebruik ze Gode ter eere, tot nut van u zelven, en van anderen. In Amsterdam den 1 van Junius in den Jaare MDCLXXXIII.

G. BRANDT.

BELOOP DES WERKS,

van 't geen begreepen is in de zes boeken van de waarheid der Christelyke Religie.

EERSTE BOEK.
[Bl. 1.]

Ooghmerk van dit werk. — Bewijs dat'er een Godt is. — Dat die Godt maar een is. — Dat in Godt is alle volkoomenheit. — Dat die oneindelyk is. — Dat Godt is eeuwigh, almaghtigh, alweetend, en heel goedt. — Dat Godt d'oorzaak is van alles. — Beantwoording op de tegenwerping van d'oorzaak des quaadts. — Redeneering tegens de geenen die twee beginselen stellen. — Bewijs dat Godt de werelt bestierdt. — Ook de dingen om laag op der aarde. — Niet alleen in 't gemeen, maar ook in 't bezonder. — 'T welk beweezen wordt uit d'onderhouding en verandering der burgerlyke regeering. — Uit de wonderdaaden. — Inzonderheit uit het geloof der Joden, welker waarheit bevestight wordt door de geduurzaamheit hunner Religie. — Ook uit de geloofwaardigheid, en oudtheit van Moses. — En uit de getuighenisse der Heidenen. — Noch meer uit de wonderwerken onder de Jooden, en voorzeggingen. — Beantwoording van de tegenwerping dat'er nu geen wonderdaaden geschieden. — En dat de zonden zoo zeer in zwang gaan. — Het geluk der boozen en ongeluk der vroomen. — Waar uit daar en tegen wordt aangeweezen dat'er een leven na dit leven zal zijn. — 'T welk door toestemming en overlevering der ouden, en andre redenen, wordt bevestight. — Des menschen oogmerk moet dan zijn een zaaligheit naa dit leven te bekoomen. — Om hier toe te koomen moet hy den rechten Godtsdienst zoeken, 't welk is de Christelyke.

TWEEDE BOEK.

[Bl. 30.]

Om de waarheit van den Christelyken Godtsdienst te bewyzen, wordt getoont dat de Heere Jezus heeft geleeft. — Dat hy een schandelyke doodt is gestorven. — En echter naa zijn doodt by veele wyze luiden is aangebeden. — Uit geen andre oorzaak dan weegens de wonderwerken by hem gedaan. — Welke wonderdaaden door geen kraght der natuure, of duivelsche konsten, maar door Goddelyke kracht zijn te weegh gebraght. — Dat d'opstanding van deezen Jezus door geloofwaardige getuyghenissen blykt. — Beantwoordingh der tegenwerping dat de verryssenis onmooghelyk schynt te zyn. — Dat met het vaststellen van Jezus verryssenis de waarheit zyner leere bevestight wordt. — Dat de Christelyke godtsdienst alle andere overtreft. — Eerst in de klaare voorstelling en treffelykheit des loons. — (De tegenwerping dat de gebrooke en vergaane liehaamen niet weer herstelt en opgemerkt worden, wordt hier ter loops beantwoordt.) — Ten tweeden in de heiligheit der gebooden raakende den dienst aan Godt te bewyzen. — Ook omtrent der menschen plicht jegens andere, zelfs vyandtlyke menschen. — Belangende de t'zaamenvoeging van man en vrouw. — Ontrent het gebruik der tydelyke goederen. — Ontrent het eedtzweeren. — Ontrent andre daaden. — Beantwoording der tegenwerping dat de Christelyke leere onzeeker is door d'onderlinge verschillen. — Voorts wordt de voortreffelykheit van den Christelyken godtsdient beweezen uit de voortreffelykheit van deszelfs Leermeester. — Uit de wonderbaare voortplanting van deezen godtsdienst. — Inzonderheit als men let op de zwakheit en eenvoudigheit der eerste verkondigers. — En op de beletselen die de menschen verhinderden in die aan te neemen, en van die te belyden afschrikten. — Den geenen die meer of krachtiger bewys begeeren, werdt ter loops geantwoordt.

DERDE BOEK.

[Bl. 71.]

De geloofwaardigheit der boeken van 't nieuw Verbondt wordt beweezen. — Dat de boeken, waar aan nooit is getwyffelt, zyn geschreven by de mannen waar van zy den naam voeren. — Dat belangende de boeken waar van ooit getwyffelt is, de twyffeling door onderzoek is weggenomen. — Dat de Schryvers van die boeken de waarheit hebben geschreven. — Om dat ze kennis hadden van de zaaken die ze schreven. — Om dat ze niet wilden liegen. — En veel wonderdaaden deeden. — Ook blykt het uit de voorzeggingen, in die boeken begreepen, en daarna vervult. — En uit de zorge die Godt daar over droegh, op dat'er geen valsche schriften zouden ingevoert, of aangenoomen worden. — Beantwoording van de tegenwerping dat eenige van deeze boeken weleer door zommigen zyn verworpen. — Beantwoording van de tegenwerping dat in die boeken onmooghelyke dingen zyn begreepen. — Of ook tegenstrydige dingen. — Antwoordt op de tegenwerping van de getuyghenissen van buiten, en bewys dat die meer zyn voor dan tegen de boeken. — Beantwoording op de tegenwerping van 't veranderen der schriften door 't uitschryven. — Bewys van de geloofwaardigheit van de boeken van 't Oudt Verbondt.

VIERDE BOEK.

[Bl. 95.]

Wederlegging van de Religien, die tegens den Christelyken Godtsdienst stryden. — En eerst van 't Heidendom. — Dat'er niet meer dan een hooghste Godt kan zyn. — Dat de geschaapene geesten goedt of quaadt zyn. — Dat de goeden niet moeten ge-eert worden dan by bevel van den hooghsten en waaren Godt. — Bewys dat de Heydenen quaade geesten hebben gedient, en dat zulks onbehoorlyk is. — Dat de dienst der Heydenen aan overledene menschen was onge-

grondt. — Ook de dienst aan zon, maan, sterren, vier, aarde, lucht, water, en diergelyke. — Veel meer de dienst aan beesten. — Ook de dienst aan toevallende zaaken, 't zy quaade 't zy goede. — Beantwoording der tegenwerping van de wonderdaaden der Heidenen. — Ook van hunne Oraculen of gewaande Godtsspraaken. — Dat de Heydensche Religie is vergaan, zoo haast haar de menschelyke maght ontbrak. — Antwoordt op de tegenworping dat de verandering der religie komt uit de sterren. — De voornaamste punten der Christelyke leere zyn door de wyste der Heidenen toegestemt, en 't geen zwaarst is om te gelooven, of diergelyke, werdt in Heidensche Schriften gevonden.

VYFDE BOEK.

[Bl. 114.]

Wederlegging van 't Joodendom. — Dat de Joden 't bewys van Jezus wonderdaaden voor genoegzaam behoorden aan te neemen. — Antwoordt op de tegenwerping dat Jezus wonderwerken zouden zyn geschiedt door tovery. — Of kracht van woorden. — Bewys dat Jezus wonderdaaden Goddelyk waaren, om dat hy leerde den waaren Godt te dienen. — Antwoordt op de tegenwerping van 't verschil tusschen de wet van Moses en de wet van Christus, met aanwyzing dat'er wel een beter wet kon gegeven worden, dan die van Moses. — Dat Jesus levende op der aarde de wet van Moses heeft onderhouden, en daarna alleen de beveelen, die in haar zelve geen deught in en hadden, weghgenoomen. — Gelyk als d'offerhanden, die Gode uit haar zelve nooit aangenaam waaren. — Insgelyks 't onderscheid der spyze. — En der daagen. — En der uiterlyke besnydinge. — Dat evenwel de verkondigers der Christelyke Religie groote toegeventheit en verdraaghzaamheit ontrent de Jooden hebben gebruikt. — De Jooden bekennen dat'er een groot Heylandt of Messias most koomen. — Bewys dat de zelve alreeds is gekoomen, uit de voorzegging des tydts. — (Antwoordt op

de tegenwerping dat de tydt zou zyn uitgestelt om de zonden.) — Uit den tegenwoordigen stant der Joden na dat zy den Heere Jesus hebben verworpen. — Bewys dat Jesus de Gezalfde is uit de dingen die van hem zyn voorzeit. — Antwoordt op het zeggen dat eenige voorzeggingen niet zyn vervult. — Antwoordt op de tegenwerping van Jesus nederigen staat. — En van de vroomigheit der geener die hem hebben doen sterven. — Antwoordt op de tegenwerping dat de Christenen meer als een' Godt aanbidden en dienen. — En dat ze het menschelyke van Christus in plaats van Godt eeren. — Besluit van dit deel met een gebedt voor de Jooden.

SESTE BOEK.

[Bl. 152.]

Wederlegging van de Mahumetistery. — Desselfs oorsprongh. — Weghneeming van den grondt der Mahumetistery, als dat men de zaaken van den Godtsdienst niet behoort t'onderzoeken. — Bewys tegens de Mahumetistery uit de boeken des ouden en nieuwen Verbondts, met aanwyzing dat die niet zijn vervalscht. — Verder bewys uit de vergelyking van den Heere Jesus met Mahumet. — Uit de vergelyking van beider wonderdaaden. — Uit de vergelyking van d'eerste aanneemers van beider leere. — En van de middelen waar door d'eene en d'andere leere is verbreidt. — Uit de vergelyking der gebooden. — Antwoordt op de tegenwerping der Mahumetisten dat Godt geen zoon kan hebben. — Verscheide ongerymtheden die by de Mahumetisten worden geloofft. — Aanspraak aan de Christenen, die, ter gelegentheit van 't gezeide, tot hunnen plicht worden vermaant. — Besluit aan de Hollanders.

VERMANINGE

TOT VREDE

AAN ALLE CHRISTENEN.

Gelyk de rouwe maets [a] gestelt om te bestieren
Een wel-beseylde kiel, die door de zee komt swieren,
En 't Indiaens gewas de Spaensche kust verby
Voert nae de ryke Maes of nae het ryker Y,
Onstuymigh, vol oproers, door eevle moet [b] gedreven
Tot onderlinge twist sich hebbende begeven,
En met de messen bloot nu werdend' handtsgemeen [c]
Of met de kabels dik blindruysschend' onder een,
Wanneer daer yemand komt die haer weet t' onderrechten,
Hoe qualyk dat sy doen met samen soo te vechten,
En toonende van verr' een roovers mast of vlagh,
Haer waerschouwt dat hem elk daer tegen wap'nen magh,

[a] Het ruwe scheepsvolk. [b] *Euvelmoed*, *evel* is verkeerd, kwaad. By Hooft is *evel* ook siekte, verkeerdheid. [c] Voor *handgemeen*.

Verlaten strax den stryd en datelijk vergeten
Al haer ontfangen leed, hoe seer sy zijn gebeten,
Jae voegen haer by een, om soo te wederstaen
Den vyand of hem zelfs met moet te ranssen [a] aen:
Soo hoop ik dat u meê tot eendraght sal verbinden
De Schryver van dit werk, verdeelde Christ-gesinden,
Wanneer hy u vertoont, hoe overgroote quaed
Gy door oneenigheit op uwe hoofden laed:
Gy seg ik die betoont, dat alle lust tot Vrede
By u niet werd geaght maer met de voet getreden,
Gy die nogh alle daeghs door al te grooten twist
De algemeene kerk aen duysend stukken splist:
Bysonder daer dit boek noch doorgaens aen komt wysen
Een strijd die niet en is te laeken maer te prysen,
Waer door met soet bescheyt den Heyden, Turk en Jood
Gebragt werd tot den wegh daer ons de Heer toe nood.
  Hoort dan, gy Christnen, hoort, laet uw krackeelen varen,
Denkt eens wat d'oorsaek zy die het geschil gaet baren:
Is 't onversoenden haet? dat waer een groot verdriet,
Want Jesus suyvre wet ons allen haet verbiet.
Is 't onverdraeghsaemheit? wat onschult kan voortbrengen [b]

[a] *Aenreesen*, *aenransen*, werd oudtyds gebruikt voor aanranden. [b] Hoe kan hy zich verontschuldigen?

Die synen broeder niet wil nevens hem gehengen?
Is 't om dat yemand soo de waerheit Gods bemint
Dat hy niet dulden kan die anders zijn gesint?
  Och laet ons soo terstont ons naesten niet verdoemen:
Sy houden voor Gods eer dat wy Gods laster noemen,
Sy meenen alsoo wel te hebben recht als wy,
En wyluy konnen ook wel dwalen aen ons zy:
De schrift en leert ons niet soo daetlyk te verdeelen
Tot scheuringen, die doch seer selden weder heelen,
Maer wil dat yeder een dengenen, die zijn zwak,
Sachtsinnigh gae te moet en dragen help haer pak.
Dus soeken wy, eylaes, ons quaed hert te bedekken,
Maer, alsmen eens te deegh 't momaensight af wil trekken,
De ware liefde is 't die ons alleen ontbreekt,
't Ontbreeken van de liefd' dees' krygelheit ontsteekt,
De liefde, die by God is van de grootste waerde,
Die Christus ons gebood hier scheydende van d'aerde,
De liefde die daer is het oogmerk van de wet,
Die 't Christen volk tot een merkteyken is geset.
Laet liefde by ons zijn, wy sullen alle menschen
Wel dulden die met ons om eenen hemel wenschen,
Erkennend' eene koy, een Herder, eenen Heer,
Een voetpad, eene poort, een doopsel, eene leer:

Soo sal het wangelooff, door waerheits glans verwonnen,
By d' ongedoopten hoop niet langer duyren konnen
Als wy maer metter daed bekraghten altemael
Des Dichters sterke reên en hooghbegaefde tael.

W. D. G. [a]

[a] Willem De Groot, Broeder van Hugo, een allergeleerdst en allerbeminnelykst mensch en tevens een allertrouwhartigst en hulpvaardig broeder. Zyn welverdiende roem is onlangs uitnemend in het licht gesteld door Mr. H. Vollenhoven, in het belangrijk werk: *Broeders Gevangenisse, Dagboek van Willem de Groot* enz., waarin op bl. 83—85 te regt deze *Vermaninge tot Vrede*, als in allen deele het kenmerk van zijn beminnelijk karakter en echt Christelyken zin dragende, geheel wordt medegedeeld. Zijn zinspreuk, van de eerste letters van zijn naam ontleend, was: *Wie Doet Goed?* en staat onder dit zijn gedicht voor de eerste uitgaaf van het *Bewijs.*

BEWYS
VAN DEN WAEREN
GODTSDIENST.

Het Eerste Boek.

Trouwhartig Hollandsch volk, vermaert van meenig eeuw,
Die nu al over langh de vlagge van de Leeuw
Doen vliegen hebt soo verr' de wind heeft konnen dragen,
En uwen naem verbreyd, soo daer 't begint te dagen,
Als daer den avond rijst, jae wijder zijt gegaen
Dan hem de son wel strekt door sijnen dwerschen baen.
Als gy kloekmoedigh komt deur 't blaeuwe veld [a] gevaren,
En met een hout bedwingt de buyen en de baren,
Denkt niet dat al 't geblaes 't welk door het ydel [b] dwaelt,
En 't nat dat naer de maen nu swelt, dan weder daelt,
En ook de steen, waer door het stael heeft kragt gekregen
Te reghten uwen loop door d' onbespoorde wegen,
Daer toe alleene dient, op dat gy hebben soud
De wisselbanken rijk van 't Afrikaensche goud,
De huysen vol yvoirs, de spijkers [c] overgoten
Hier van Ternaetschen (1) oegst, daer van Bandaensche (2) noten:

(1) *Ternaten.* (2) *Banda: twee Moluksche eylanden in Oostindie.*

[a] Mare coeruleum, *blaauwe of groenachtige zee.* [b] Spatium vacuum, *het luchtruim.* [c] *Pakhuizen, magazijnen.*

Neen, neen, wat hooger is 't daer gy om denken moet,
't Is om een meerder saek, 't is om een grooter goed
Dat God geboden heeft dat voor u soude wyken
In 't ploegen van de zee des gantsche werelts ryken,
Op dat gy brengen soud diep in 't versengde land
Een aengenamer vier van Goddelyken brand,
Op dat al waer men siet des hemels twaleff lichten
Gy 't licht door twaleff boôn ontsteecken soud gaen stichten,
Op dat gy voeren soud tot aen het winter-huys [a]
En aen de zuyder asch 't Jerusalemsche kruys.
Ik weet waer dat gy komt dat nergens en ontbreeken,
Die met een rouwe mond 'smonds-gever [b] wederspreeken.
De wegh is veelerhand, doch alsmen 't wel besiet,
't Is niet wat sy bestaen, jae minder noch dan niet.
Komt gy op Minas (1) kust, daer sult gy sijn verwondert,
Hoe dat de Boose geest uit holle boomen dondert.
De Mandorijn (2) recht op van silver en van goudt
Een leelyk beeld, dat hy voor sijnen meester houdt.
Komt gy dan in Peru of Chili te verkeeren,
Gy sult den Duyvel sien met menschen bloed vereeren:
Het Middellandsche meyr end' ook de Roode zee
Sijn t' eenemael beset met Mahumets Moskè.
De gantsche werelt deur en ook in uwe steden
Sijn veel besneden luy' van harten onbesneden
Waen-roemers [c] van de wet, die, mochten sy begaen,
Aan Christus andermael haer handen souden slaen:
En boven desen al sijn noch seer groote hopen
Die gaeren 's werelts schip gansch stierloos sagen lopen;

(1) *Het Kasteel S. Georgius de Mina op de kust van Africa.* (2) *Mandorijnen sijn de geleerden en wijsen der Chineesen.*

[a] *Het Noorden.* [b] *God.* [c] Waen *is mening*, waen-roemers *die zich in ijdelen waan beroemen; zoo gebruiken wij nog* waanwijs.

En om dat beestelik haer leven is geweest,
Niet beter wenschen dan te sterven als een beest (1).
Om desen allegaêr haer dwalingh t' overtuigen,
En waer 't dat God het gaev' tot het gelooff te buigen,
Heeft meenich edel geest (2) seer wel besteed zyn tijd.
Ik raed u dat gij dan haer bladren naerstigh slijt [a]:
Maar voor al dat gy leest de boeken ons gegeven
By mannen, die gy kent van God te zijn gedreven (3).
Wilt gy ook sijn gedient van mijn gering verstand?
Seer garen sal ik u gaen stellen hier ter hand
Een kort gedenkgeschrift: maer soo dan mijne schoeren [b]
Haer toonden wat te swak om dit werk uit te voeren,
Neemt my ten besten af de vlijt nae myne maet [c],
En denkt dat God ook self het hart neemt voor de daed.
Voor eerst dan dat'er is een Wesen noit begonnen,
Daer van werd ons gemoed dus krachtigh overwonnen [d].
Dat veele saken zyn, die hadden haer begin,
Is buyten loochening, alsoo 't blijkt by de sin [e].
Nu wat 'er ergens is van die geworden saeken,
Dat konde doch van selfs niet aen het wesen raeken:
Want in 't gunt [f] niet en is is geen voortbrengens kracht.
En dat iet was, eer 't was, waer sottelyk gedacht.
Van ietwes anders dan soo moet het zyn gekomen:
Dat ander wederom moet by ons zyn genomen

(1) *Atheisten, die niet gelooven dat'er een Godt is, of leven naa dit leven zal zijn.* (2) *Remond Sebond, Ludovicus Vives in verscheide t'saamenspreekingen, Philippus Mornæus, Heer van Plessis Marly.* (3) *De boeken der Heylige Schriftuur des Ouden en Nieuwen Testaments.*

[a] *Door dikwerf natelaan de bladeren als 't ware* slijt. [b] *Voor* schouderen. *Hooft heeft* schouderschouw *voor* steunsel. [c] *Vermogen.* [d] *Overtuigd*, evictus. [e] Sensus. *Het is* onzin *het anders te denken. Het spreekt dus van zelve.* [f] *Hetgeen.*

Of dat het noit en wierd, of dat het wierd wel eer:
Is dat geworden mee, soo moeten wy al weêr
Toestaen een andre saek, die daer van heeft gegeven
Den oorspronk, en misdien soo werden wy gedreven
Te stellen noch een saek, waer d' andre saek van quam,
En weêr een ander noch, daer die begin van nam,
En alsoo voort en voort, tot dat nae alle desen
Men kome tot een saak die noit begon te wesen,
Maer altijt eeuwigh was, en die niet by geval,
Maer gantsch noodwendlyk is, waer van het afkomt al.
Soo is 'er dan een God, alsoo, gelijk wy weten,
't Gunt is en noit en wierd met dien naem werd geheeten.
   Gaet wandelt waer gy wilt van Waeygats [a] koude strand
Tot aen den versten hoek van 't Magellaensche land,
Besiet wel naerstigh deur de langh bekende streeken,
Of die door seylens kunst eerst onlanx sijn gebleeken:
Geen volk en sult gy sien, waer gy u wend of keert,
By welken geene God en soude sijn geeert,
't En waer op eenen oord, daer t' eenemael de reden
Waer' uit geblust door gantsch onmenschelyke zeden.
Daer moet een oorsaek zyn waer uit is voortgebraght
Dit eenerley verstand by 't menschelyk geslacht.
Want andersins men siet dat borgerlyke rechten,
Niet eveneens en zyn by kloeken en by slechten [b]:
Maer schillen [c] wonder veel, gelijk de lucht ook doet:
'tGunt hier schijnt quaet te zyn; schijnt op een ander goed:
Dat meerder is, men siet d'eens aengenome wetten
Ter selver plaetse licht verbreeken en versetten.
De oorsaek in't gemeen waer uit dan is ontstaen
Dat alle volkren zyn met vreese Gods bevaen [d],
Moet wesen, of geen mensch maer Schepper aller menschen,
En soo is 't nu alree bewesen dat wy wenschen:
Of 't zyn geweest die luy' die hebben voortgeteelt

[a] *Noordpools.* [b] *Onverstandigen.* [c] *Verschillen.* [d] *Bevangen.*

De volkren die daernae deur d' aerde zyn verdeelt.
En hebben 't die geleert: wat lusten haer te liegen,
En al dat van haer quam moedwilligh te bedriegen?
Soo moetmen houden dan voor vast en openbaer
Dat sulx haer seeker bleek, en dat haer leer was waer.
Men siet ook dese leer soo wel haer kracht betoonen
Daer wijsheit is gehooft (1) [*a*], als daer de domme woonen.
De wilde Tarter [*b*] die met groote horden draeft
Veel duisent mijlen lank met paerdebloed gelaeft,
De scherp [*c*] geslepe Griek deursnufflaer van de boeken,
En die den Tiger drinkt (2) en' die Nijls oorspronk soeken (3),
Het middelbaer [*d*] vernuft van 't Abissijnsche ryk,
En' die van Mexica [*e*] zyn al hier in gelyk.
Hoe kan dit *logen* zyn? *ten staet niet te geloven*,
Dat yemand deze list versiert heeft by den groven, [*f*]
Noch dat den kloeken hoop van alle plaets en' tijd
Het oordeel in dit stuk sou' zyn geworden quijt.
Misschien dat in 't getal van duisend wijse mannen
Een is geweest of twee (4) die sochten te verbannen

(1) *De wijsten der Heydenen hebben gelooft dat'er een Godt was; onder deeze tellen zommigen Anaxagoras en Socrates, maar voor al Thales, Anaximenes, Plato, ook Pythagoras, Cicero en anderen.* (2) *De Tyger is een snelle stroom, die zijn oorspronk neemt in Armenië, en tusschen Assyrie en Mesopatamia heenen loopt.* (3) *d'Egyptenaaren: want de Nijl, wiens oorspronk de geleerden ondersoecken, loopt door Egypten.* (4) *Een of twee: zoodanige waaren Diagoras en Theodorus van Cyrene. Doch zommige twijffelen of ze wel Atheisten waaren: want de Heydenen noemden Atheisten de geenen die de Heydensche Goden voor geen God en hielden.*

[*a*] *Daar de wijsbegeerte een hoofd, hoofdman of patroon heeft, waarnaar haar school genoemd is.* [*b*] *Tartaar.* [*c*] *Wij zeggen nog* scherpzinnig. [*d*] *Middelmatig.* [*e*] *Mexico.* [*f*] *Bot en grof voor onwetend*, crassa Minerva.

Gods kennis uit het hart: maer desen is terstond
By andren met gewelt van reên gestopt de mond.
Soo dat haer boose leer als wangeboort verdwenen
En 't algemeen verstand te klaerder is verschenen.
De sneeu desniettemin voor wit gehouden werd
Hoe wel daer is geweest [a] die sey de sneeu was swert.
Dikmael sal goede spijs den sieken qualik smaken,
Maer den gemeenen sin [b] kan dat niet minder maken.
Doet hier by dat wie oit van vroomheit zyn vermaert
De selven hebben ook de vreese Gods bewaert.
't Gunt by een yder deel des werelts aengenomen,
By wijsen is geleert, beleeft is by den vromen,
Moet by een goed verstand soo seeker sijn gedacht,
Als dat het ijs is koud en tweemael vier is acht.
Die nu, al dit bewijs niet tegenstaende, pogen
Voor een soo helder licht te sluyten hare oogen,
Wat haer hier toe beweegt kan ik niet meten af,
't En zy de haet van deuchd en vrees van ondeuchds straff.
Want die Godt nemen wegh, wat dat sy dan ook stellen,
De ongerijmheit is daer van niet om te tellen.
Om dat het wesen Gods by haer noit is beschout
Is op die grond alleen haer ongeloof gebout?
De menschelyke ziel en kan men niet bemerken
Door 't sien van 't wesen self, maer seer wel door de werken.
Dit schoongeschildert al en cierelyk gevoegh
Der stucken tot het heel [c] is dat niet blijcx genoegh
Om Godt daer in te sien, gelijk ons leert de reden
Te kennen eene ziel deur 't roeren van de leden?
Indien sy seggen nu dat haer hooft niet en vat
Een sake sonder eind die noit begin en had,
Ik stae sulx garen toe, maer ook de stomme dieren
Begrijpen niet hoe dat wy land en steên regieren,
Noch hoemen met een stok de son en sterren peylt,

[a] *Anaxagoras, de Ionische wijsgeer.* [b] *Zintuig, of ieders redelijke overtuiging.* [c] *Heelal.*

Noch hoemen in de zee op soo veel streeken seylt.
Indien nu dan de mensch soo hoogelyk verheven
Is boven al het gunt wy hier beneên sien leven,
Soo moet hy denken, dat, die hem soo hoogh verheft,
Noch hooger hem, dan hy, de beesten overtreft.
Nadien nu geene saek met haer begrip kan halen
Iet dat te boven gaet haer eygen wesens palen,
Soo moet nootsaekelyk een redenvoerend [*a*] man
Toestaen te sijn [*b*] het gunt hy niet begrijpen kan.
Dit sijnde vast gestelt, laet ons nu voort by trappen [*c*]
Gaen ondersoeken Gods bysonder' eygenschappen.
Het gunt nootsaeklyk is, en by hem selven staet,
Is sulx ook voor soo veel als het is in der daed:
Nu *in der daed is iet niet als in een geslachte*,
Maer voor *soo* veel het voor iet enkels *is te achten*.
Wie nu veel Goden stelt, indien hy't wel versint,
In yder God gantsch geen nootsaeklykheit en vint.
Geen reden ons en dwingt om vele Goon te stellen,
Geen reden om of tien of min of meer te tellen.
Des oorsaeks vruchtbaerheit sien wy alleen dat geeft
De menichvuldicheid: nu God geen oorsaek heeft.
Geen dingh kan zijn bedacht waer door soo die als dese
Van eenen andren God soud' onderscheyden wesen.
Waer datmen 't oogh op slaet, men vind der saeken geen,
Die ons sou wijsen aen op meerder Goon dan een.
Van God soo draegt het beeld de schenker (1) van de dagen,
Die geenen andren zon benevens hem kan dragen.
De mensch leert ons dit ook, waer inne men besiet,
Dat over al de leên maer eene kracht gebied,
En in dit groote rond soo veel verscheyde saken,
Haer schikkende tot een maer eene werelt maken.

(1) *De Zon.*

[*a*] *Die volgens goed aangevoerde redenen spreekt en handelt.*
[*b*] *Dat er bestaat.* [*c*] Gradatim, *trapsgewijze.*

Voorts waer twee wesens zijn, die willen even vry;
Daer kan 't gebeuren dat haer wil verscheyden zy:
Wanneer nu elk sijn wil te uyten soude pogen,
Soo sou dan d'eene sulx of d'andre niet vermogen:
Nu weten wy dat God iet sulx moet zijn geacht
't Welk onverhindert zy, en hebbe volle macht.
Dees' teyknen allegaer ons dan te kennen geven
Dat God is eene God, geen and're daer beneven.
  Nu wat volkomenheit dat ons komt in de sin,
Die moet begonnen zijn, of hebben geen begin.
Indien sy heeft begin, soo moet sy zijn gekomen
Van eene saek, die noit beginsel had genomen.
Want dat ons eyndelyk de reden daer toe keert,
Is door een vast besluit voor desen al geleert.
Niet komter oit van niet, hetwelk ons geeft oorkonde
Dat die volkomenheit in d'oorsaek was gevonden
Als eygenschap van dien. hier by moet zijn gelooft
Dat ook die oorsaek noit daer van kan zijn berooft:
Niet van een andre saek: want 't gunt was voor de tijden
Hangt van een ander niet, noch kan daer van niet lijden:
Noch door sich selven ook: want al dat is, dat tracht
Nae sijn volkomenheit met alle sijne macht.
Daerom soo moeten wy dit seekerlyke weten
  God is al wat werd volkomenheit geheten.
  Nu wat volkomenheit of wesen is bepaelt,
Dat komt om dat de saek waer van sulx is gedaelt
Niet meer meedeelen wou, of 't ook om dat de maten
Van iet 't welk sulx ontfing niet meer en konde vaten [*a*]:
Gods wesen komt hem niet door mededeelingh aen,
Noch sijn volkomenheit en heeft hy niet ontfaen. [*b*]
Want 't gunt nootsaeklyk is kan niet van andren hangen,
Noch 't gunt selfwesigh [*c*] is van buyten iet ontfangen.
Gods wesen wert hier deur gantsch onbepaelt bekent,

[*a*] Vaten *en* vatten *is één.* [*b*] *Ontfangen.* [*c*] *Hetwelk door en in zich zelf bestaat.*

En sijn volkomenheit volkomen sonder end'.
Voorts 't gunt dat weten heeft, en kragt, en wil, en leven
Sulx wert de toenaem van volkomener gegeven
Dan iet dat des ontbeert. dus moet God sijn bedacht
Te hebben wetenschap, wil, leven, ende kracht,
En nae 't gunt rechtevoort [a] wy hebben gaen verhalen,
Moet al dit sijn in hem volkomen sonder palen:
Waer uit dan volght dat Godt almaghtigh wesen moet,
Alwetend', eeuwigh ook, en gantsch van wille goed.
Dat alles buyten God van God bequam sijn wesen,
Besluit ik uit het gunt besloten [b] is voor desen.
Want 't gunt selfwesigh is en kan maer wesen een,
Waer uit door goet vervolgh moet werden dan beleên
Wat *eygentlyk bestaet, dat een maer uitgenomen* [c],
Dat sulx sijn wesen van iets anders heeft bekomen.
Nu hebben wy gesien dat alles wat oyt wierd
Van 't ongeworden quam: het welk ons wed'rom [d] stiert
Tot iet dat enkel is, want wy alreê verstonden
Dat 't geêne noit en wierd maer een kan sijn bevonden:
Van dese reden dan is dit het vaste slot
Dat al wat waerlyk is sijn wesen heeft van God.
Besiet u selven mensch: hoe dat in u gaet schieten
Des levens roode stroom door soo veel kleyne vlieten,
Hoe dat in't midden daer een keuken is geleyt
Die al uw spijse kookt en door het huys verspreyd,
Hoe dat als in een hoff de koninklyke reden
Bewaert is met een wacht van treffelyke leden:
Met vensteren van glas: met gaten diep geboort:
Waer meê men verwen siet: waer meê men stemmen hoort:
Waer by dat orgel komt geblasen uit de longe'
Seer wonderlyk geroert [e] deur lippen, tand, en' tonge,
't Welk als een sleutel is waer door de kist van 't hert

[a] *Zoo even.* [b] *Bij besluit is opgemaakt.* [c] *Één wezen alleen uitgezonderd.* [d] *Zaamgetrokken voor* wederom *thans is gebruikelijker* weêrom. [e] *Bewogen.*

Aen eenen andren mensch terstont geopent werd.
Dit schoongevoegt gebouw en bukt ook niet ter aerde,
Maer naer den hemel strekt tot teyken sijner waerde.
Voort alle stukken die de ledesnyder [*a*] telt,
Sijn tot een seekren dienst en oorboor [*b*] aangestelt:
Gelijkmen niet en kan in een groot schip aenschouwen
Noch taekels sonder nut, noch bruykeloose touwen.
Dit handwerk komt gantsch niet van menschelyke kracht,
Geen vader sulx begreep, geen moeder sulx bedacht:
Jae die sich allermeest op dese saek verstonden,
Bekenden dese kunst onmoglyk te deurgronden.
Dus d'oorsaek van den mensch hier uit te vinden staet
Iet reedlijks dat den mensch seer verr' te boven gaet.
  Ik laet den mensche staen; de slechte [*c*] stomme beesten
Bewijsen ons dit ook van 't minste tot het meeste:
Niet nae des stoffes aerd maer nae een seeker wit [*d*],
Waer toe 't gedierte strekt, soo voeght sich yder lid.
De beesten van het veld sijn onderstut met voeten,
Om dat sy over 't droogh gestadigh loopen moeten,
Maer sulx en sietmen niet aen 't koude [*e*] schobbigh vee
Het welk sijn wandelingh en rust heeft in de zee:
Dit is ter zijden vast beset met scherpe vinnen,
Om met een diepe snee de golven t'overwinnen:
Het selven sietmen ook aen boomen en aen kruyd.
En watter vorder is dat uyter aerde spruyt:
Want eenerhande grond sal veel gedaenten teelen,
Elk een nae haren eysch versien met hare deelen.
Dit komt niet by geluk. het oog seer wakker siet
Waer door de hand bestiert staegh op den doele schiet.
  Men siet ook niet alleen dat allerhande saeken
Genegen sijn om haer besonder eynd te raeken,

[*a*] *Ontleder; anatomist.* [*b*] Oirbaer, *nuttigheid. Nog zegt men iets* orberen *voor* nuttigen. [*c*] *Onedele.* [*d*] *Oogmerk, doel.* [*e*] *Kil, omdat zij in het water leven.*

Maar dat het al gemeen daer door ook werd bewaert
Selfs buyten hare wet en eygentlyken aerd.
Het water is gewoon te dalen t'allen tijden
Nochtans soo klimt het op om d' ydelheyd [*a*] te mijden,
Die 't al ontschikken [*b*] sou 't welk sich moet houden vast
Gelijk als een verwulft dat op malkander past.
Dit strekken tot een end van al des werels leden,
Toont dat de oorsaek is de grootst' en eerste reden.
Men siet ook meenigh stom end' onverstandigh dier
let doen dat redlyk [*c*] is, gelyk de wakk're mier
By tijds de winterkost vergaert in haere schuren
En draecht seer broederlyk de last van hare buyren.
De bijen onder een, als haren landvorst, staen
En eeren die gelijk de Turken den Sultaen:
Haer ampten deelen sy en volgen seekre wetten,
(1) Onnutte bedelaers sy uit het leger setten.
Den Arend kent den steen uitbroeder van sijn ey:
De slangh haer kruyden soekt, de geyt weet haer poley [*d*]:
En schier al wat 'er is gevoelt wat medelydigh [*e*]
Is met sijn eygen aard, wat daerentegen strydigh.
Indien het beestelyk verstand soo verre gingh,
Men soud' het selve sien aen meenigh ander dingh.
Sy souden spreeken tael, sy souden steden stichten,
Sy souden gaen ter zee, sy souden boeken dichten
Nochtans [*f*] te doen het gunt de reden soude doen
Dat sulx sou zijn geluk [*g*], sal geen wijs mensch bevroên.
Dus moetmen hier ook uit een hoog verstand bemerken
Wiens ingestorte kracht de beesten soo doet werken.
De schoongestraelde son, de maen die t'elker stond

(1) *Ignavum, fucos, pecus a praesepibus arcent.*

[*a*] Vacuum, *het ledige.* [*b*] Perturbare, *ontschikken volgens Kiliaan; beroeren, door elkander mengen.* [*c*] *Redelijk.* [*d*] *Het Poleykruid, geliefd bij de geiten. Zie Kiliaan.* [*e*] Consonans, *eenstemmend.* [*f*] *Althans.* [*g*] *Toeval*, fatum.

Weeft ende weer ontweeft haer silver blanke rond,
En dan de sterren vijff die eeuwelyk gaen dwalen
Hier tusschen hemelskreefts daer tusschen steenbocx palen,
De mindre vlammen ook, postboden van den tijd
Die d'hooge sael beslaen als met een guld tapijt,
't Is om der aerde wil dat sy den dagh gaen wekken,
En wederom de rust met duysternis bedekken,
En met een staege beurt de swangere [a] landouw
Besoeken nu met warmt dan met beijsde kouw.
Nu 't aertrijk en al wat daer binnen is besloten
Daer van wert by den mensch de vrucht alleen genoten.
Hoe komt nu dat de son, de sterren, en de maen
Met onvermoeyde vlijt den mensch ten dienste staen?
Van selfs en hebben noyt die hoogh verheven lichten
Haer aen het stoff en slijk tot eygen [b] gaen verplichten.
De mensch en heeft ook noyt tot sijne slaverny
Door sijn gewelt [c] gebracht des hemels borgery: [d]
Soo moet dan dese wet by yemand sijn geschreven
Die hemel aerd en mensch, 't beginsel heeft gegeven.
Dit sijnde dan aldus, soo moet hy sijn wel sot
Die meent dat sulx ontstaet by een gevalligh lot. [e]
Laet hout en steen en kalk vry op malkander hopen,
Tot grondvest muyr en dak en sal 't noyt t'samen lopen.
Werpt van een hooge klift [f] veel lettren naer beneên,
Noyt sal daer uit ontstaen een boek met goede reên.
Indien gy ergens quaemt door buyigh weêr te stranden,
Seylloos en masteloos, aen onbekende landen,
En dat gy daer van saegt veel cijffren wel gestelt,
Verdeelt, vermeenighvuld en naer de konst getelt,
Dat gy drie hoeken saeght met hare kromme bogen,
Geteykent op de maet [g], soud gy te denken pogen
Dat sulx quam by misschien [h]? end' als gy siet den kloot

[a] *Bevruchte.* [b] *Van zelfs.* [c] *Kracht.* [d] *Wat aan den hemel is.* [e] *Door toeval, noodlot.* [f] Clivus, *heuvel, top.* [g] *Meetkundig.* [h] Forte, *bij geval.* fors, fortuna, *noodlot.*

Die alles soo bequaem begrijpt in sijnen schoot,
Segt my, ondankbaer mensch, hoe kunt gy u gewennen
Om daer in een geluk en geen verstand te kennen?
Licht sal 'er yemand sijn die nu dus denken gaet:
Nadien God is heel goed van waer komt ons het quaed?
Maer hoe verstaet gy dit? wilt gy met quaet beduyden
't Gunt u onlieflyk is, denkt dat de bittre kruyden
Den sieken mensch niet wel en smaeken in den mond,
Nochtans rabarbers drank het lichaem maekt gesond.
Noch vaderlyke tucht, noch rechtelyke slagen
En konnen eygentlyk den naem van quaed niet dragen.
Maer noemt gy quaed te sijn het gunt de reên verbied,
't Gunt onbehoorelyk en tegen wet geschiet?
De *kracht komt wel van God, want hy ons* heeft gegeven
In't scheppen vrije keur om dus of soo te leven,
Maer die het boose kiest is self daer oorsaek van,
Bestedende tot quaed 't gunt hy wél bruyken kan.
Dus wilt sorgvuldelyk 't een van het ander scheyden:
Want tusschen God en 't quaed komt vryheit tusschen beyden.
Het quaed bestaet ook niet gelyk iet anders doet:
Het is maer een gebrek 't welk toevalt tot het goed [*a*].
Hier tegen strijd dan niet het gunt hier voor is gaende,
Dat alles wierd van God 't welk waerlyk is bestaende.
Laet noyt wie dat gy zijt u komen in de sin
Dat alles soud' ontstaen uit tweederley begin,
't Een goed en 't ander quaed: twee strijdelyke saeken
Tot schenden [*b*] zijn bequaem maer geensins tot het maken.
Het quaed volcht op het goed: 't is goet te wesen iet:
Daerom en kan het quaed selfwesigh wesen niet.
Wanneer een schip nu schoon uit hoge dikke boomen
Sijn maeksel van de kiel heeft tot de mars bekomen,
Sulx is noch niet genoegh om door het woeste swet [*c*]

[*a*] *Zamenhangt met*, se adjungit. [*b*] *Bij Kiliaan vindt men* ontmaken, deformare, *dit is hier de kracht van* schenden. [*c*] Swet *zoo veel als* wet, plas. *Men heeft nog onderscheidene plaatsen*, 't zwet *genaamd naar het water daarbij.*

Te houden rechte streek van klippen onbelet.
Daer moet een stierman zijn, die 't holle vat doet draven
Door water en door lucht tot in bestemder haven.
De mensch ook niet alleen voor 't gunt hy heeft gebaert
Draeght sorgh soo veel hy kan dat het mach sijn bewaert;
Maer d'Oliphanten ook en al de wilde dieren:
Elk soekt soo veel hy kan sijn jongens te bestieren.
De visschen van de zee, de vogels van de lucht
Bearbeyden met vlijt [a] de kost voor hare vrucht:
En soud die goede God, die wijs is boven maten,
De werelt, die hy schiep, tot vondelingh verlaten?
Neen, neen: dat al de leên soo strekken t'eener end
Toont dat hy nimmermeer sijn oog daer af en wend.
Het onbepaelt verstand moet alles noodlyk [b] merken:
Die 't al vermagh alleen kan sonder moeyte werken:
Hoe waer het moglyk dan dat sijne goede wil
Haer van des alsbestier [c] sou konnen houden stil.
Te meenen nu dat die beschikkingh soude blijven
Besloten binnen acht of negen hemels schijven,
En haer bemoeyen niet 't gunt is beneên de maen,
Kan met het gunt alreê betoont is niet bestaen.
De sterren geene slaep noch ook geen handwerk kennen,
Geen kooren saeyen sy, geen kooren sy en mennen [d]
Geen boomen in dat rijk met vrucht geladen zijn,
Men snijt'er ook geen hoy, men perst'er ook geen wijn.
Waer uit volght dat het heyr des hemels is gegeven
Tot nut en dienst van ons die op der aerden leven.
Werd dan de hemel ook bestiert van God den Heer,
Om wien den hemel is dien stiert hy noch veel meer.
Dat God wel in't gemeen de werelt sou beleyden [e],
Maer over 't sonderlingh [f] sijn sorge niet uitspreyden;

[a] *Zoeken met arbeid, zorg en vlijt.* [b] *Noodwendig.* [c] *Bestuur van alles.* [d] *Met den wagen vervoeren.* [e] *Met beleid besturen.* [f] *Staat tegen* gemeen *over; individueele, afzonderlijke.*

Kan mede niet bestaen. want soo God niet en siet
Het enkle, soo en weet God van hem selven niet.
Maer verre sy 't van daer: die kennis ongemeten
En kan niet laten al dat enkel is te weten:
't Heeft elk een seeker end soo eygen als gemeen.
En eyscht daerom 't bestier van d'algemeene reên.
Jae seer licht souden gaen verloren de geslachten
't En waer God ydre saek behiel in sijn gedachten.
Van dees' bysondre sorgh en is geen duyster blyk
't Behouden van den stand van meenigh land en' ryk.
Veel hondert duysend man en soo veel grijse hayren
Ontsien ontmoedelyk een kind van twalef jaren.
Soo meenigh kloek rapier, soo meenigh stout gemoed,
Het welke brand end' dorst nae sijnes buyrmans goed,
Heeft schyk voor [*a*] d'overheit, daer weynig haerder allen
Seer lichtlyk machtigh sijn de vierschaer t'overvallen.
Van duysend en omtrent drie hondert jaren aff
Heeft staegh van hand tot hand gewandelt Assurs staff:
Van weynigh minder tijds heeft Memphis (1) haer te danken,
En het geleelijd hoff der zegenryke Vrancken.
Wat sal ik seggen van Realtoos (2) ouden stand?
Och of gy 't halen mocht o lieve vaderland! [*b*]
Wanneer 't dan God gelieft de stoelen [*c*] te versetten;
Geen raedslagh, geen geweld 't voornemen kan beletten.
Soo heeft de halve Pers (3) een suyg'ling van een hond
Der Meden groote macht gevelt in korter stond.
Soo is van Hellesvloed tot aen des Ganges stromen

(1) *Door Memphis wordt Egypten verstaan; want Memphis was wel eer de Koninghlijke hoofdtstad van Egypten.* (2) *Venetie.* (3) *Cyrus, Koning der Persen en Meden.*

[*a*] *Schikt zich naar de, is haar gehoorzaam.* [*b*] *Och of het Vaderland ook zoo lang stand mogt houden. Zulke invallen op Loevenstein kenmerken H. de Groot.* [*c*] *'s Rijkszetels.*

De Macedoonsche held (1) al vechtende gekomen,
End' heeft met sijn Sariss' [a] het Asiaensch gebied
Verbrooken, en verplet gelijk een kraekend riet:
Geen wal hem tegen stond, geen watren hem en keerden,
Geen rots ontgingh sijn hand, geen yser hem en deerde.
Siet ook eens Cesar (2) aen: wat dat hy ook begint,
De ujtkomst daer op volght, hy komt, hy siet, hy wint;
Noch Walsche legertocht, noch vrome Duytsche daden,
Noch Pompeiaensch beleyd (3) met al die wijse raden, [b]
Noch 't oproer van sijn volk, noch dorst noch hongersnood
Noch Pharnaces (4) geweld, noch Jubas (5) tegenstoot
Kon hem verhindren niet, noch ook d'Egyptsche lagen;
De Roomsche trotsheit most van hem het juk verdragen:
Jae Cato sagh gheen wegh om Cesars heyrschappy.
'tOntgaen, dan door de dood hem selfs te maeken vry.
Hoe komt het dat aldus lucht, water, en de menschen
Sich buygen voor één man meer dan hy konde wenschen?
Men keert het waer men wil, dit is een seeker les:
't Gebeurt niet by geluk altijt te werpen ses. [c]
  Maer boven al staet ons Gods sorge te bemerken
Wt meenichvuldigh blijk van wonderlyke werken,
Die noyt uit d' eygen kracht der dingen sijn ontstaen,
Wt menschelyke smiss' [d] ook niet sijn uitgegaen:
Waer van wie dat het lust genoech sal konnen lesen
By Grieken, en Chaldeen, Latinen en Chinesen:
Dat sulx maer is versiert [e] denkt yemand nu misschien

(1) *Alexander de Groote.* (2) *Julius Caesar.* (3) *Al't beleidt van Pompeius den Grooten.* (4) *Pharnaces, Koning van Pontus.* (5) *Juba, Koning van Mauritanie en Numidië.*

[a] *Wij zouden zeggen Pikeniers Hellebaardiers*, *σάρισσα*, hasta Macedonica. [b] *Raadsleden.* [c] *Men denke aan het bekende* alea jacta est (*de dobbelsteen is geworpen*) *van Caesar.* [d] *Smederij*, *bewerking.* [e] *Verzonnen*, *verdicht.*

Maer 't gunt op yder tijd getuyght werd als gesien
By luyden van verstand en leven onverweten, [a]
Te houden voor onwaer, is alle schaemt vergeten,
En trouw geworpen wegh, bysonder alsmen let
Dat Gods verstand en macht is boven alle wet,
En dat hy die het iet wist uit het niet te maken
Verandren kan den loop van de geschapen saken.
Wel waer is't dat'er ook iet dikmael werd verteld
Als in een hoek gebeurt versiert om eer of geld,
Maer waerder [b] in der daed noyt wonder werk gebleken
Noyt yemand wonder werk had uit [c] het hooft gesteken,
Alsoo de leugen is naebootsingh van de daed:
Want andersins en waer 't niet dan een dolle [d] praet.
Dus moetmen het *gelooff der tuygen [e]* overleggen
En nae dan 't selve weeght iet waer of leugen seggen.
Naedien dan dese saek soo veel bewijsen heeft
Als eenig' andre daed waer op men vonnis geeft,
En dat de menschen ook van oudts en onlanx hoorden
Wt hemel, ofte lucht seer duydelyke woorden,
Soo moetmen seggen dat sulx is geschied geweest
Of van den hoochsten God of van een andren geest.
Is't van een andren geest, naedien wy nu bekenden,
Gedrongen door de reên, dat God tot seeker ende
De werelt heeft gemaekt, soo staet sijn wijsheit toe
Te sorgen dat ook geen verstand daer tegen doe,
Te weten sulx, dat hy daer alles van moet hangen,
Niet altijt seekerlyk sijn oogmerk sou belangen. [f]
Dit selve wert gesterkt door veelerley bescheyd

[a] *Zonder dat het hun ten kwade geduid is, of, onbesproken van leven.* [b] *De invoeging der* d *is hier bijzonder en als een bruggetje om de hardheid der beide* rr *te verzachten; wij zouden vele voorbeelden van dien aard kunnen opnoemen.* Zoo ook haerder *voor* haerer *enz.* [c] *Wij zouden zeggen* in, *maar de kracht is hier: hij had nooit in zijn hoofd gekregen het te* uiten. [d] *Losse, onzinnige.* [e] *Getuigen.* [f] Attingere, *erlangen.*

Van 't gunt eer 't komt te sijn seer klaerlyk is geseyt:
Gelyk dat Rome 't hooft sou sijn van soo veel ryken
Toen kleyn Fidena noch voor haer niet wilde wyken.
Van sulke saeken nu kan niemand werden borgh
Dan die het al vermagh en over al draeght sorgh.
  Let op het volk, het welk van Abraham komt dalen,
Soo wijd en breed verspreyd door al de werelts palen
Door 't Europeesch gewest, en daer de Othoman
En daer de Sophi [*a*] heerscht en by den Hidalcan. [*b*]
Veel liever sullen sy beschimpt sijn en gesmeten,
Dan onbesneên te sijn of swijnevleesch te eeten.
Het Heydensch wangelooff, by Koningen verweert
Is evenwel vergaen en als de sneeu verteert.
De Saracijnsche wet behoud noch hare kraghten
Door het Spahansch [*c*] geweld en de Stambolsche [*d*] magten.
Hoe komt dat Israël nu blijft by dat gebod,
Van geenen vorst beschermt, van ydêr man bespot?
Goed moet de wortel sijn waer uit een boom sal spruyten,
Die noch voor tijd en wijkt noch voor geblaes van buyten.
't Gevoelen segt gy komt van d' ouders op het saed:
Seer wel: maer siet gy niet dat die wegh verder gaet,
En datmen eyndelyk moet tot die luyden komen
Die 't Palestijnsche land eerst hebben ingenomen.
Die hebben aen't geslacht dat volghde niet vertelt
Dat yemand uit sijn hooft haer had een wet gestelt,
Of ook veel diets gemaekt van dromen en gesichten
Daer niemand van en wist dan hy die 't kon verdichten:
Maer hebben self getuyght met een eenstemmigh woordt

[*a*] Sophi; *de Pers. Sophi was de naam van een Koning der Persen, naar wien ook zijne opvolgers zich dus noemden.* [*b*] Hidalcan *een berg in groot Tartarije.* [*c*] Spahansch *van* Ispaham *hoofdstad van Perzië, die ook* Spaam, Spaham *en* Aspacham *genoemd wordt.* [*d*] Stambolsche, *Turksche, van* Stambol *of* Stamboul; *dezelfde stad als* Byzantium *of* Constantinopolen.

't Gunt by haer was gesien, 't gunt by haer was gehoort:
Hoe dat d'Egyptsche dagh met nacht wierd overtogen (1),
Hoe de verbolge Nijl had louter bloed gespogen (2).
Hoe veelerhande sucht [*a*] en schadelyk gediert,
Vermijdende d'Hebreen, had over 't land geswiert (3).
Hoe dat op eenen tijd geraekten al te sterven
Die in een yeders huys het leengoed souden erven [*b*] (4).
Hoe 't Erytreesche meer (5) stond steyl gelyk een wand,
En Jacobs bend' een wegh gaff over 't blote sand (6).
Maer als des Konings tocht haer volchde op de hielen
De golven storten neêr om d'heyrkracht te vernielen (7).
Hoe haerder vadren God van 't spits van Sinai
De thien beveelen gaf aen d'heele borgeri (8).
Soo dat een yders hart verschrikt was voor het wonder,
De blixem was de boo, de roeper was de donder (9),
En 's hemels ryke douw gaf vogelen en brood (10),
Uit eenen droogen steen het koele water vloot (11):
Hoe dat, om Israel te dienen voor een brugge,
Jordaens bepalmde [*c*] stroom sijn watren dreef te rugge (12):
Hoe dat de gulde son gingh peystren [*d*] op den dagh,
Om Nuns soon (13) bet [*e*] te doen vervolgen sijne slag (14):
Hoe dat van Jericho de sterk geboude wallen
Op der trompetten slagh [*f*] ter neder sijn gevallen (15).

(1) *Exod.* X. 22. (2) *Exod.* VII. 20. (3) *Exod.* VIII. 21. 22. 24. (4) *Exod.* XI. 5. 7. XII. 29. 30. (5) *De Roode Zee; het Erythreesche meer genoemt naar Erythras, den zoon van Perseus.* (6) *Exod.* XIV. 21. 22. 29. (7) *Exod.* XIV. 26-28. (8) *Exod.* XX. (9) *Exod.* XIX. 16. (10) *Exod.* XVI. 13. 14. (11) *Exod.* XVII. 6. (12) *Jos.* III. 14-17. (13) *Josua.* (14) *Jos.* X. 13. (15) *Jos.* VI. 20.

[*a*] Morbus, *ziekte. Zie Kiliaan, Bilderdijk en anderen. Wij zeggen nog b. v. geelzucht.* [*b*] *De eerstgeborenen.* [*c*] *Met palmboomen omzoomd.* [*d*] *Voor* pleisteren, *rust nemen, stilstaan.* [*e*] *Beter.* [*f*] *Op het trompetgeschal.*

Noyt sonder sulx te sien en had dat stoute volk
Den lispen [*a*] Amrams soon (1) gehouden voor Gods tolk:
Noyt waren sy beweeght dan door die wonderdaden
Op haren harden nek die sware last te laden,
Dat moeyelyke juk van die geboden al
Bevolen scherpelyk seshondert in 't getal,
En namentlyk het merk gestelt op hare leden (2),
't Welk noyt gevonden is door menschelyke reden.
Maer om dat Moyses haer 't gunt komen soude sey,
Om dat God door sijn hand deê teyknen veelerley,
Om dat die sijne maght met oproer tegenstonden
Met opgespalkter mond van d'aerde sijn verslonden (3),
Daerom soo hebben sy den selven met goed recht
In 't vorder ook gelooft als Godes trouwe knecht.
Wie wasser ook bequaem den menschen t'openbaren
Het gunt dat was geschied eer dat 'er menschen waren
Dan die 't getuygenis van God self had ontfaen
Dat hy door Godes geest Gods werken had verstaen?
Wat kond' hem lusten ook onware tael te spreeken
Die self geschreven heeft sijn eygene gebreeken?
Die niet en heeft gehad dan moeyten sonder loon?
Want hy aen Judas stam had toegeseyd de kroon,
En wel te vreden was dat syne Gersomiten (4)
De minsten souden sijn in d'ordre der Leviten.
Daerom gebruykt hy ook geen opgepronkt cieraet,
Maer als getuyg verhaelt gantsch slechtelyk [*b*] de daed.
Wie dat het lust die gae door d'heele werelt soeken;
Van 't noorden tot het zuyd vind hy geen ouder boeken.
De Grieken weten dank haer wetten aen Atheen,
Nu komt het Attisch regt heel klaerlyk van d'Hebreen.

(1) *Moses.* (2) *De Besnydenis.* (3) *Num.* XVI. 31-33. (4) *Gersom was de zoon van Moses. Exod.* II. 22. *zoo dat door Gersomiten Moses nakomelingen werden beteekent.*

[*a*] *Lispelende.* [*b*] *Eenvoudig weg.*

De lettren sijn gebraght door Cadmus aen d'Ionen
Nae dat die waren langh gebruykt by Isax sonen:
En daerom siet men noch in 't oude Griex A B
Den Cananeeschen trek, vervolgh [a], en namen meê.
Soo wie ook naerstelyk sal bloemen willen plukken
Uit schriften in't geheel of uit behoude stukken, [b]
Sal vinden over al seer merkelyk bescheyd
Dat door de Joodsche pen de waerheit is verspreyt.
Bij Pharos (1) en by Tyr (2), en by Euphrates (3) buyren
By Grieken sietmen ook de heugenisse duyren
Dat alles wat'er is te vooren niet en was:
Dat eerstelyk ontstont een ongeschikte plas,
Tot dat de groote kunst des Scheppers heeft gegeven,
De saeken haer gedaent en veelen ook het leven:
Maer dat hy noch een werk gespaert heeft op het *lest*
Wiens geen gelyk en was; het beeld van 't allerbest,
De welke land en zee en dieren sou beheeren
Om dankbaerlyk daer voor den waren God te eeren:
En dat den eersten stand der menschen ongemoeyt
Onnoosel [c] had de kost van't gunt uit d'aerde groeyt:
Maer dat de quaden aard door sonden ingekropen
Met siekte, pijn, en dood de misdaed most bekopen;
Dogh dat de menschen elk veel hondert jaren langh
Hier levend' op der aerd voltrokken haren gangh,
Genietende 'tgeluk dat hemelsche gesighten
Haer quamen meenighmael vertroosten en verlighten;
Tot dat'er is gevolght der reusen wild geslaght
Reght voerend' in de hand en wetten in de kraght,
Waer door dan God gestoort sprinkaders en de stromen
En al der wolken voght liet lopen sonder tomen,

(1) *D' Egyptenaaren.* (2) *De Pheniciërs.* (3) *D' Euphraat-stroom, die door Mesopotamia loopt.*

[a] Vervolg. *Wij zouden zeggen de* Serie. [b] *Fragmenten.*
[c] *Zonder nood en arbeid, of onschuldig.*

Soo dat'er overbleeff maer een gevleugeld [*a*] hout
Tot scheydsel van de lught en' 't strandeloose sout.
Dat d'hoogmoed heeft getraght een eeuwigh werk te maken
Waer van het hooghste deel [*b*] den hemel soude raken.
Veel die des werelts kloot afmalen op papier [*c*]
Vertellen van den brand en 't Sodomytsche vier,
Hoe met een swarten damp en vlam zijnd' overtogen
De mensch en steen gemenght met pik en swavel vlogen,
Waer van't gelijmdt morasch behouden heeft den stank [*d*]
Waer in noit schip en swom, waer uit noit visch en drank,
En 't leugenaghtigh ooft van d'omgelegen hoven
Gaet met een kleyn geblaes tot ydel asch verstoven,
Een voorbeeld van de brand, den Grieken ook bekend,
Waer door de Godloos eeuw in't lest sal nemen end.
Veel in het Heydendom beschryvers van de jaren
Vermanen [*e*] een Chaldeeuw, die door een groot ervaren
Wist heel des hemels loop, en' sey met vast begrip
Waerom der sterren dans gaet buyten 't middelstip,
Wanneer het sonne light nae duysend jaer sou tanen,
Wanneer des aerdes schaeuw [*f*] verduyst'ren sou de mane!
De soon [*g*] ook, die genaemt was naer sijns moeders lagh,
En hoe dat hy bereyd wierd tot den offerslagh (1):
Daernae de vrome man (2) die uit sijn eyge lyve,
Gesien heeft mangeboort twee boven tweemael vyve,
Waer onder Joseph was by syne broers beswaert,
En tot een slaeff verkocht, gevangen lang bewaert
Ontschuldigh, dogh daer nae tot eenen vorst gestegen
Van't land het welk den Nijl gebruikt in plaets van regen.

(1) *Isaak.* (2) *Jacob.*

[*a*] *Te zamen in een als gevlochten, zie de aanteek. bij Kiliaan op* vleugelen. [*b*] *Toren van Babel.* [*c*] *Aardrijkskundige geschiedschrijvers.* [*d*] *Doode zee.* [*e*] *Vermelden, maken melding van.* [*f*] *Schaduw.* [*g*] *Van Abraham den Chaldeër.*

Noit ook soo veel vermoght de Pelusijnsche (1) nijd.
Dat niet veel blijx sou sijn gebleven van den tijd,
Wanneer 't Hebreeusche volk besloeg d'Egypsche hoeken
En wederom gingh uit om eigen land te soeken.
Self Moyses wijs verstand werd roemelyk vermelt,
En dat hy wondren heeft bedreven breed vertelt.
Maer dogh wat wast van nood den vaders van de Joden
Te leenen haer bewijs van dienaers der afgoden,
Daer Urims klare glans op 's Priesters borst geleyt
Van't gunt te vragen stond gaf opentlyk bescheyd: (2)
Daer d'Englen t'haerder hulp uit 'shemels hooght gesonden
In een kort oogenblyk veel duysenden verslonden (3),
Daer meenigh heyligh man tot sterkingh van de wet
De hemelsluysen sloot end' opbrak door't gebed (4),
Het vyer van boven riep (5) en deê meer diergelyken
Waer door van Moyses wet de waerheit konde blyken,
Daer ook van tyd tot tyd sijn onder haer geweest
Die't gunt geschieden sou voorsagen door den geest?
Als dat die Jericho weer tot een stad herstelde
Sulx met sijn oudste soon, en jonkste, sou vergelden (6):
Gelyk ook is voorseyt Josias naem en' werk (7),
Te weten dat hy sou den dienst van Bethels kerk
Verbreeken en 't outaer door doode beendren stooren
Drie hondert dertigh jaer eer dat hy wiert gebooren.
Eer dat van Cyrus ooit de vyfde vader was
De goede Amos soon (8) sijn naem en daden las (9).
Wat uitkomst hebben sou Jerusalems beleggen

(1) *De nijdt der Egyptenaren: want Pelusium was een stadt in Egypten.* (2) *Exod.* XXVIII. 30. *Levit.* VIII. 8. *Num.* XXVII. 21. *Deut.* XXXIII. 8. 1. *Sam.* XXII. 10. 13. 15. XXIII. 2. 9-12. XXVIII. 6. (3) *Esa.* XXXVII. 33-36. (4) 1 *Reg.* XVII. 1. XVIII. 1. 41. 45. *Jac.* V. 17. (5) 1 *Reg.* XVIII. 38. (6) *Josua* VI. 26. 1 *Reg.* XVI. 34. (7) 1 *Reg.* XIII. 2. (8) *Esaias.* (9) *Esa.* XLIV. 28. XLV. 1. *Esdr.* I. 1. 7. 8.

Wist Jeremias geest volkomentlyk te seggen (1).
Toen in sijn schoonste bloey 't Chaldeeusche ryk nog stond,
O wyse Daniel, soo seyd' uw waare mond,
Dat eerst de Meed en Pers die lantstreek souden erven (2),
Daernae de Griexsche heer (3), en als die soude sterven
Dat dan de groote maght haer spreyden soud' aen veel [a]
Toetastend' elk om stryd, elk nae het beste deel,
Waer van dat eyndelyk twee (4) souden overblyven
Die noyt noch door verbond noch door den eght der wyven
Wel souden zyn verknogt en vast gehegt aen een,
Hier den Alexandryn (5) daer den Antiocheen (6),
En wat een grooten druk den Joden stond te waghten
Van een die d'heele wet te breeken soude traghten (7).
  Naedien soo meenighwerff des gantsche werelts Heer
Sijn al bestierend' oogh bewesen heeft weleer,
En dat ons borgen zijn der wonderlyke dingen
Die d'onvervalschte maar van hand tot hand ontfingen,
En daer benevens veel geschriften ongewraekt,
Sorghvuldelyk bewaert en nimmermeer versaekt,
Laet niemand denken dan dat sulx nu soud' ophouden
Om dat gestadelyk de hitte volght de koude,
De nagt verdrijft den dagh, en dat nu van soo langh
Den aengebooren loop behoud sijn oude gangh.

(1) *Jer.* XXXVII. 8. 17. XXXVIII. 2. 18. 23. (2) *Dan.* II. 32. 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3. 20. X. 20. XI. 2. (3) *Alexander de Groote. Dan.* II. 32. 39. VII. 6. VIII. 5-8. 21. X. 20. XI. 2. (4) *Lagus en Seleucus. Dan.* II. 33. 40. 43. VII. 7. 19. 23. 24. VIII. 22. XI. 5-20. (5) *De Koningen van Egypten.* (6) *De Koningen van Syrie.* (7) *Antiochus. Dan.* VII. 8. 11. 20. 21. 24. 25. VIII. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 23-26. XI. 21-45. XII. 1-3. 11. *Ziet Josephus in 't* X. *Boek en* 12. *cap. en* XII *Boek, en* 11. *cap, en van den Joodtschen oorlogh in 't* I *Boek en* 1. *cap.*

[*a*] *In vele afzonderlijke Magten zich verdeelen.*

De wagenaer [a] van 't schip en sal de streek niet krommen,
By hem eens aengeset, dan om een goed waerómme.
De Koningh syne wet, gestelt met rypen raed,
Dan om een groote saek, te buyten niet en gaet.
Waerom dan soude God die ordre, die getuyge
Van syne wijsheit is, soo ligtelyk verbuygen?
Maer nu hy heeft betoont door meenigh wonderwerk
Dat hy het al vermagh en houdt sijn oogemerk
Op 't menschelyk bedrijff, soo leert hy ons daer mede,
't Gunt hy met reden deê dat hy 't nu laet met reden,
Alsoo aen sijn verstand niet meer als toen en schort
En' sijne sterke maght ook niet en is verkort.
Hier tegens moet ook niet ons wankel hart beroeren
Dat wy *de sonden sien soo breed de vlagge voeren*:
Want aengesien dat God het menschelyk gemoed
En geesten heeft gemaekt, wel om te wesen goed,
Doch niet nootsakelyk (het welk was Godes eygen),
Maer soo sy hare keur ten goede wilden neygen,
En God reght had, en maght om op gehoórsaem huld [b]
Te geven treff'lijk loon en straff ook op de schuld,
Soo en betaemden 't niet dat hy door loutre kraghten
De schepsels dwingen soud' zig van het quaed te wagten:
Maer eghter laet hy niet de sonden af te raen
Door menschelyke stem en innerlyk vermaen;
Door grondelyk bereght [c] door mildelyk beloven,
Door minnelyk gesmeek, door dreygen daerenboven.
Men kan ook sien dat hy 't boosdadig onderwind
Als met een toom beprangt, als met een kettingh bind:
Mids welke [d] noit vermoght het ongestuymig woeden
Te dempen 't eenemael 't gesonde woord der vroeden:

[a] *Waeghe, zegt Kiliaan, Germ. Sax. Sicamb.* gurges, fluctus, unda; *hiervan is wagenaer zoo veel als stuurman, zeeman. Eenvoudiger is wagenaer als voerman overdragtelijk op den stuurman over te brengen.* [b] *Hulde van gehoorzaamheid; men vindt zoo: huldschenk, huldgift, geschenk of gift, den vorst bij het huldigen gegeven.* [c] *Onderrigt.* [d] *Zoodat.*

Nogh ook door 't samenrot te breeken galgh en swaerd
Waer door der landen rust wert eenighsins bewaert.
Wanneer 't dan God gelieft den teugel wat te rekken
Soo doet sijn wys beleyt het quaed ten goede strekken.
By wijlen sulx geschied om andren, welker quaedt
Alree gekomen is tot aen de hoogste maet,
Te straffen tot een schrik: by wylen om de weeken [a]
Door dese theriaek [b] te suyvren van gebreken:
Of 't om d' opreghte deught op vaste grond gebouwd
Te toetsen aen het kruys, gelyk aen 't vier het goud.
Als hy dan heeft gebruykt der boose menschen handen,
Soo treed hy in 't gereght tot haerder schaed en schanden:
En die met sijne wil heeft Godes wil veraght
Werd tegens sijne wil tot Godes wil gebraght.
Nog is er eene knoop [c] die ons hier staet t' ontbinden,
Dat dik [d] der boosen schip gaet met begeerde winden
Voor ebben ende stroom, en dat der goeden boord
Het soute water drinkt en in de golven smoord.
Bespotters van den eed, opvraters van de menschen
Vergaren eer en goed en krygen wat sy wenschen:
Waerom den eene werd gerabraekt en geklooft,
Den and're raekter deur, en krijght de kroon op 't hooft.
Daer tegen vrome luy, nauw lettend' op haer leven,
In welker teer gemoed Gods wetten staen geschreven,
Benijd, gehaet, verplet, verdragen swaren nood,
Iae sterven dikwils nogh een schandelyke dood.
Maer wilt hieromme niet, wie dat dit ook sult lesen,
Ontkennen Gods beschik, 't welk klaerlyk is beweesen:
Maer houdende veeleer voor seeker en gewis
Dat Godt het al bestiert en ook reghtvaerdig is,
En siende niet te min den goeden hier verdrukken,
En aen 't goddloose volk de saken wel gelukken,
Besluyt vry vastelyk en buyten allen strijd

[a] *Zwakken.* [b] *Van het Grieksch; middel tegen wilde dieren.* [c] *Zwarigheid.* [d] *Dikwijls.*

Daer moet een oordeel zijn gespaert [*a*] na desen tijdt.
Hiertoe soo sullen ons haer stemmen garen leenen
De Walsche Druydes [*b*] end Indische Brameenen (1)
En die het eerst gedight bragt in de Griexsche lught, (2)
En wie voorts allermeest van wysheit sijn berught:
De welken allegaer voor ongetwijffelt dryven
Dat nae des lighaems dood de zielen overblyven:
En dat met goede reen: want alle 't gunt vergaet,
Vergaet om dat'er iet als strijdigh tegen staet,
Of dat de grond ontvalt, of d'oorsaek komt t' ontbreken.
Nu geen van dese drie de ziele kan versteken
Van hares wesens aerd, want hoe men't overlegt
Geen saek en kander sijn die met ziels wesen veght,
Nogh *vogtigheit*, *nogh droogt'*, *nogh hitte*, *nogte* koude:
Iae't samen in't verstand dit alles werd gehouden.
Indien daer waer een grond, dat soude 't lighaem zijn:
Maer dat sulx niet en is, blijkt, om dat sonder pijn
En nimmermeer vermoeit 't verstant duyrt in 't bemerken,
Daer 't gunt van 't lighaem hangt vermoeyt werd door het werken,
Gelijk een groote glants 't gesigte schade doet:
Hier tegen siet men dat het menschelyk gemoed
Tot sijn volkomenheit dan meest begint te raeken
Wanneer het overlegt die algemeene saeken,
En van de stoffe scheyd getal, gewight, en maet,
Iae tot oneyndlykheit met de gedaghten gaet.
In 't gunt door 't lighaem werkt wierd noit die kraght bevonden,
Alsoo 't gebreydelt is met plaetsen en met stonden [*c*].
Wanneer den ouderdom verr' over 't zuyden [*d*] wijkt,
't Gesight, 't gehoor, de reuk, de smaek den mensch beswykt: [*e*]
Maer dikmael het verstand begint dan meest te rysen,

(1) *Braghmanen.* (2) *Homerus.*

[*a*] *Gereserveerd*, *zouden wij zeggen.* [*b*] *Priesters.* [*c*] *Tijd en ruimte.* [*d*] *Het midden.* [*e*] *Verlaat*, *begeeft. Bezwijken beteekende oudtijds verlaten.*

Wanneer het lighaem slijt, wanneer de hayren grysen.
De daed het wesen toont: alsoo de ziele dan
Ook sonder 't lighaem werkt soo hangtse daer niet van.
Maer sou dan onse ziel daerom wel moeten sterven
Om dat sy moeten sou d' invloeyend' oorsaek derven,
Gelyk de dagh vergaet wanneer de son verschiet?
Voor al, het lighaem is soodanig' oorsaek niet,
Gelyk alrede bleek: nog d' ouders van de kindren:
Want hare dood en kan 's kinds leven niet verhindren.
Wat oorsaek kan 't dan sijn dan d' oorsaek van het Al,
Die altijd kragtigh is en noit ontbreeken sal?
Wat Godes wil belangt, dat hy het eeuwigh leven
Ons gunt, daer van heeft hy veel teykenen gegeven:
Want eerstelyk soo is den mensch geschapen vry
Om over syne daed te voeren heerschappy:
Hy voelt ook in het hart een lust gestadigh blaeken
Om tot d' onsterflykheit sijns wesens te geraeken.
Het eerelyk [a] gemoed betraghtende de deugd
Met eene stille rust geniet een soete vreugd,
Dog niet genoegh alleen om al het sware lyden
Dat hier te dragen staet te konnen overstryden: [b]
En wederom wanneer een misdaed is begaen,
't Gequetst gewisse knaegt en klopt geduyrig aen:
't Is amptman, 't is getuygh, gevangen ende schepen:
De ziel gegeesselt werd door onbeschoude sweepen.
Die al het aerdsche reght vertreden met de voet
En konnen niet ontgaen den beul van haer gemoed.
Geen dagh ten avond daelt die deurgaet sonder schromen:
De naght het hart ontroert door schrikkelyke dromen:
Gelyk wel bleek aen hem (1), die aen den Roomschen raet,
Rampsalig als hy was, beschreeff sijn eygen quaed:
Sijn innerlyke smert en heeft hy niet verswegen
Als of hy op de bank [c] gespannen had gelegen.

(1) *Tiberius. Zie Tacitus VI Jaarboek, in 't 6.' cap.*

[a] *Braaf, edel.* [b] *Overwinnen, te boven komen.* [c] *Pijnbank.*

Maer boven al soo is die werkingh wonder groot
Wanneer daer niet en is te waghten dan de dood:
Dan gaet de vierschaer aen, dan opent men de boeken,
Dan ryst een vuylen stank uit holen en uit hoeken:
Aldus legt d'arme ziel gantsch jammerlyk vertsaegt
Gevoelende dat sy haer vonnis met haer draegt.
Met reden dan de mensch van God soo hoogh verheven
Wenscht om een beter stand nae dit verganklyk leven.
Dit is des menschen end, bij Plato ook gesien,
Te werden Gods gelyk, soo veel als 't kan geschien.
Het selve was geleert by hem (1) die syne scharen
Beval te swygen stil vyf heele ronde jaren.
Maer waer in dit geluk en hoogste goed bestaet,
En wat het voetpad is waer door men derwaerts gaet,
Hier nae soo kond' een mensch wel tasten als de blinden,
Maer niet uit eygen hoofd iet seekers daer van vinden.
't Loon komen most van God: de weg dan ook waer deur
Most staen aen Godes wil, ~~en niet aen onse keur.~~
Nadien 't God dikmaels nu door syne trouwe kneghten
Belieft had van sijn wil de werelt t' onderreghten,
Gelyk men 's morgens siet voor 't scheemerend' gesight
Ontluyken uit het oost een bleekgepurpurd light:
Soo heeft hy eyndelyk sijn lieven Soon gesonden,
Door wiens beregtingh [a] wy Gods vollen raed verstonden,
Gelyk de son zigh toont die op den middagh schijnt,
Waer door der wolken vlies [b] en swarte mist verdwijnt.
Daerom de beste raed, waer door sal konnen blyken
De waerheit, en waer voor de losse waen sal wyken,
Is dat men toone klaer door grondelyk beweer,
Gods ware dienst te sijn de Christelyke leer.

(1) *Pythagoras.*

[a] *Onderrigt.* [b] *Floers.*

BEWYS
VAN DEN WAEREN
GODTSDIENST.

HET TWEEDE BOEK.

Die in de hoogste stoel geseten by den Vader
Siet met een gunstigh oogh uw dienaers allegader,
Die ons hier door uw bloed gequeten vande schuld,
Hier namaels d' eeuwigheit des levens geven sult,
Volkomen Sone Gods, des gantsche werelts Koningh,
Voortreder des geloofs, send my uit uwe woningh
Den trooster uwen Geest, op dat ik magh verstaen
De dwalinghvrye weg en andren wysen aen:
Niet dat ik neeme voor de meest verheven dingen
Die wy tot uwer eer bekennen hier te singen,
Maer deur 't gunt opentlyk aen u gebleeken heeft
Te toonen dat gy ons des waerheits woorden geeft,
En dat oprechtelyk beschreven sijn die boeken
Waer uit de kennis Gods dan vorder staet te soeken.
Dat eertyts Jesus is gesien, de Nasareen,
Nu duisent en omtrent ses hondert jaer geleên,
Blijkt by den grooten hoop die synen naem belyden:
Blijkt by de Joden self die synen naem bestryden:
Blijkt by veel Heydnen ook, als die (1) van d' eersten af
Ons in een kort begrip de twalef Keysers gaf,

(1) *Suetonius. In 't Leven van Claudius in 't 25 cap.*

En die (1) ons in het breed jaerboeken heeft geschreven
Van al het gunt geschied is nae Augustus leven,
En die (2) ten tyden als Trajanus voerde 't swaerd
't Bithynsche ryke land als ruwaert heeft bewaert:
Soo dat dit vaster gaet dan wel van iemand anders,
Al waren 't Caesars ook, al waren 't Alexanders.
Nu vorder ist bewys ook hier van even groot
Dat hy seer schandelyk door vonnis is gedood.
Want dit staen toe die haer van synen 't wege roemen,
Die hem haer heer, haer hulp, haer salighmaker noemen:
Hoe wel by 't andre volk haer strekt tot luttel eer
Dat haer betrouwen staet op een gekruysten Heer.
De Joden die daerom den haet en laster dragen
Door 't heele Christenryk, indien men 't haer gaet vragen,
Getuygen 't selve meê, jae sy ontkennen niet
Dat sulx is door beleyt van haer geslaght geschied:
De schryvers nu genoemt ook dese dood verklaren:
De Christenen, toen nogh de Keysers heydens waren,
Beriepen dikwils haer tot blyk van dese daed
Op 't eygen vierschaerboek en vonnis van Pilaet.
De Keyser Juliaen en wie oit meerder quelden
Het Nasareensch gelooff, dit buyten twijffel stelden:
Soo dat men dese dood siet opentlyk beleên
Door vyand en door vriend, bysonder, en gemeen.
Alsoo de daed nu leert dat overal soo verre
Men siet den kouden Beer of zuydelyke sterre
By soo veel duysend luy' werd Jesus naem vermeld,
Niet nu alleen, maer ook soo langh men jaren telt
Van ondre boven op, tot dat men is gekomen
Aen Neroos wreden tyd, die in de stad van Romen
Niet weynigh deses naems belyders heeft verbrand (3),
Dat onder allen ook veel waren van verstand,

(1) *Tacitus. In 't* XV *Jaarboek, in 't 44 cap.* (2) *Plinius. In 't* X *Boek syner brieven, den 97 brief.* (3) *Zie Tacitus* XV *Jaarboek, in 't 44 cap.*

Vernuftigh, hoogh geleert, naest by dien tyd gebooren
En anders opgevoet, die niettemin verkooren
Dit ongesien gelooff, onthloot van eer en goed,
En dikmael ook vermenght met stortingh van het bloed:
Gelyk Justinus (1) was wiens kloekheit als met wieken
Vlieght lightelyk voor by de allerscherpste Grieken:
Gelyk Tertulliaen, en voor hem Irené (2),
En Athenagoras, en twee Clementen (3) meê:
Waer by ook niet en dient Origenes vergeten
Die Platoos heele school te boven gingh in weten:
Dat desen ende meer die ik nog noemen kan,
Te neder sijn geknielt voor een gehangen man,
Hoe kan dat sijn geschied dan door onzydigh aghten [a]
Op ongestraft bewys van goddelyke kraghten?
 Indien gy vraegt de luy die nogh in 't leven staen
De reen van haer gelooff, gy sult van haer ontfaen
Eenparelyk bescheit: indien men 't ook wil vragen
De dooden, haer geschrift ons d' oorsaek voor sal dragen:
Als dat door Jesus kraght het water wierd tot drank
Veel beter dan daer wast aen d' Engaddeensche rank: [b]
Dat hy ook meer als eens deê d' ongetoomde baren
En 't felle windgeraes door eene wenk bedaren:
Dat ook 't gebuilde [c] vlak van 't Galileesche nat
De rugge heeft gespreyd hem tot een wandelpad:
Dat hy den honger kon' van duysenden verdryven
Met vyf of seven broôn, en nogh doen over blyven
Geheele korven vol: dat hy heeft wegh gebraght

(1) *Justinus de Martelaar.* (2) *Irenaeus.* (3) *Clemens Romanus en Clemens Alexandrinus.*

[a] *Acht te slaan.* [b] *Engaddi, eene oude stad in Palestina in de stamme van Juda, wier grond zeer vruchtbaar was. De wijngaarden van Engaddi waren de meest geachte van Judea. Salomo maakt er gewag van in het Hooglied.* [c] *Vol van golven, door golven gekromde.*

Van meenigh treurend oogh de noit vervangen naght: [a]
En van 't verstopte hooft het welke noit en hoorde
d' Inham geopent heeft alleen met enkle woorden:
Dat hy de boeyen van den spraekeloosen mond
En 't mommende [b] geluyd door sijn bevel ontbond:
Dat hy de voeten ook die nimmermeer en gingen
Beroerlyk [c] heeft gemaekt en blydelyk doen springen:
Dat allerhande quael, als 't watergraeg gebrek,
De flikkerende koorts, de ronde witte vlek, [d]
Het ongedamde bloed [e], de zenulosse leden,
Gantsch sonder kruyt of drank door hem sijn overstreden:
Dat menschen ingewoont door niet haer eygen geest [f]
Van een soo wreden gast ontslagen sijn geweest:
Dat andren dien alreê het leven was benomen
Door sijne stem weerom sijn tot het light gekomen:
Waer onder is geweest een (1) die den vierden dagh
Met eene groote sark in 't graf besloten lagh,
De welke voor 't gesight van veelen heeft geheven
Sijn vast gebonden hooft, en 't eens geruymde leven
Van nieus gevangen aen, en ongehoorder wys
Met een gestorven mond genooten heeft de spys.
Dat Jesus heeft gedaen veel groote wonderdaden
Bekennen wederwils [g] die tegen ons geladen
Met een geerfden haet nu langen tijd geleen
Bewierpen [h] op papier den Thalmud der Hebreen.
Gaet gy naer 't Heydendom soo wilt op Celsus [i] letten
Die allereerst bevoght de Galileesche wetten,

(1) *Lazarus.*

[a] *De blindheid.* [b] *Mommelen en mommen is een geluid maken zoo als een stomme doet.* [c] *Zoo dat zij zich konden roeren.* [d] *Melaaschheid.* [e] *Bloedvloeijing zonder ophouden.* [f] *Bezetene.* [g] *Tegen wil en dank.* [h] *Ontwierpen.* [i] *Origines schreef tegen Celsus, en zegt b. v. in het elfde boek: » Gij hebt gemeend, dat Jezus de Zoon Gods was, omdat hij de kreupelen en blinden genas.*

En op Porphyrius [a]: sy waren noit soo stout
t' Ontkennen eene saek die bleek so meenigfout. [b]
  Door d' aengeboren kraght van het geschapen wesen
En is sulx niet geschied. want veele sijn genesen
Door 't raeken van de hand, of door het bloote woord,
Waer in geen kraght kan sijn om sulx te brengen voort.
Waer 't anders ook geschiet, 't en sou niet sijn verswegen
By die haer meenden veel daer aen te sijn gelegen.
Begoocheling van 't oog en was het mede niet,
Alsoo het meestendeel is opentlik geschied,
In tegenwoordigheit van veel benijdend' oogen,
Die niet soo menigmael en konden sijn bedroogen.
Hier by komt dat de daed niet schielik en verdween,
Maer 't werk lang nae de daed voor alle menschen scheen.
Dus alsmen alles wil met oordeel overleggen
So moeten wy, gelyk d' Hebreen ook selve seggen,
Bekennen dat die kraght gekomen wesen moet
Van eenen sterken Geest, hy was dan quaet of goed.
Besiet nu eens de leer, sulx als wy die bevinden
De gantsche weerelt deur by alle Christgesinden:
Sulx die geschreven is met inkt in meenig blad,
Geschreven dikwils ook met 's lichaems roode nat.
De selve leer gebied de duyvels niet te eeren,
En van onreynigheit sijn hart en sin te keeren.
Ik laet de woorden staen: wy sien ook metter daed
Dat waer van dese leer gewassen is het saed,
Der duyv'len dienst vervalt, haer swarte konsten slapen,
Een werdt' er aengebeên die alles heeft geschapen.
Nu isser geene geest soo sleght en onbedaght
Die teyk'nen doe, waer door hy t' onder wert gebraght.
De menschen die ook eerst dit onderwys aenvaerden
Sijn seer opreght geweest, by welken niet in waerde
Was boven Godes eer, gelyk men seeker weet

[a] *Porphyrius, een leerling van Longinus, was een wijsgeer ten tijde van Keizer Aurelianus. Hij schreef veel, onder anderen een werk in vijftien boeken tegen de Christenen.* [b] *Menigvuldig.*

By haren goeden naem en haer verdragen leed.
Dat nu de Heer van 't Al, hy, sonder wiens gehengen
De schepsels 't minste niet te wege konnen brengen,
Sou hebben toegestaen dat door een boose geest
Sop meenigh vroom gemoet verleyd sou zijn geweest,
Sal nimmermeer voor waer of voor waerschyn'lyk aghten
Die op de goetheit Gods aenmerkt [a] met goê gedaghten.
De suyvre geesten nu doen niet dan door gebod:
Want daer om zynse goed om dat sy volgen God:
Mits 't welken alle 't gunt der menschen oogen sagen
Van Jesus te geschien quam uit Gods welbehagen:
Iae dat doô menschen weêr in 't leven zijn gebraght,
Was eygentlyk het werk van d' allerhooghste kraght.
Nu eischt de wijsheit Gods, dat hy niet sonder reden
Soo verre *'s werelts loop* te buyten sy getreden.
De reden voorts en kan geen andre sijn geseyt
Dan die door Jesus self is stadigh uitgeleyt:
Want wie kon beter ons 't waerom daer van bedieden
Dan hy door welkes hand de wonderen geschieden?
En andersins, hoe sou 't godvreesende gemoed
Van die sulx sagen aen voor leugen sijn behoed?
By hem nu is geseyt dat alle dese werken
Geschieden louterlyk om sijne leer te sterken.
Soo moet men dese leer dan houden voor opreght
Als waer Gods segel is soo klaerlyk aengeheght.
Dat Jesus zijnde dood en in het graff gedragen,
Gekomen is in 't light weerom ten derden dage,
Werd vastelyk gelooft by al den grooten hoop
Die ergens, waer het is, ontfangen heeft den doop,
Iae 't is de meeste grond van 't Christelyk belyden
Soo wel nu huydendaeghs als ook in alle tyden:
Als by de boeken blijkt, en d' onse niet alleen,
Maer ook waer door 't gelooff werd opentlyk bestreen:
Waer uit men kan verstaen, die d' allereerste waren,

[a] *Aandachtig let.*

De welken over al verspreyden dese maren,
Dat dese selve saak by hun soo is geleert,
Een yder ingeplant, en sterkelyk beweert.
't Welk niet en konde zijn, 'ten waer' sy dan verklaerden
Dat Jesus self by haer gesien was op der aerde,
Nae dat hy was gekruist. want geen verstandigh hoofd
Sou hebben andersins alsulke saek gelooft,
Bysonder in een tijd wanneer daer by te blyven
Gekoght wiert met verlies van goedren en van lyven.
Dat sulx ook rondlyk is by haer betuyght geweest
Kan light een yder sien die hare boeken leest:
Iae sy beroepen haer seer vry met open monden
Wel op vijf hondert luy (1) die sulx met haer oorconden:
Noit een, die liegen wil, soo veel getuygen braght:
Noit by vijf hondert luy een leugen wierdt bedaght.
Ik laet vijf hondert staen, de twalef meest bekende
Waerom dogh souden die gaen liegen? tot wat ende?
Is eer by haer gesoght? des werelts heerschappy
Behielen in de hand die van d' afgodery.
Haer eygen vleesch en bloed haer hielen voor verwaten. [a]
Is goed by haer gesoght? sy mosten 't al verlaten.
Maer was het om gemak? sy liepen over al,
Gedreven over zee en over bergh en dal,
Door honger, hitte, kouw: dan mosten sy verdragen
Een duystre hegtenis, dan harde scherpe slagen.
Maer was het om daer door haer godsdienst voor te staen?
Wat oorsaek porde haer dien godsdienst aen te gaen?
Waerom geen andre dogh? waerom die niet verswegen?
Soo most dan haer gemoed haer tot die leer bewegen.
Wat roerde dit gemoed? wat reden dogh soo groot,

(1) 1 *Cor.* XV. 6.

[a] *Verwaat is eigentlijk ban; Verwaten, uit de gemeente gebannen, iemand, daar men zich voor wachten en van verwijderen moet, een God- en eervergetene.*

Indien haer meester was gebleven in de dood?
Voort [a] waerom souden sy om 's waerheits wille liegen
En 't menschelyk geslaght meyneedelyk bedriegen?
Dit kon niet om de leer geschieden, naedemael
De selve leer verbied bedrogh en' leugentael (1)
't Sijn luyden ook geweest dien noit is nae gegeven
Iet anders dan een vroom en onbesprooken leven.
Hoe waer 't nu moglyk dat by luyden soo gestelt,
Reght tegen haer gewis iet soude sijn vertelt?
Ook niemand haerder al en heeft het konnen myden
Om deser saeke wil veel swaer verdriets te lyden:
Iae 't meerendeel van hun met een seer kloek gemoed
Haer seggen hebben ook bevestight met haer bloed.
Den eenen is geboort door voeten en door handen,
Dees' is door 't vyer vernielt, die door der beesten tanden.
Misschien sal iemand nog, hoewel het valt seer swaer,
De dood aengaen [b] om 't gunt hy meent te wesen waer,
Maer niemand, synes sins wel magtigh, sal verkiesen
Om 't gunt hy wetens liegt het leven te verliesen.
Dat sy niet sijn geweest verbystert van verstand
Haer boeken en haer lees sijn ons daer van tot pand.
Siet hem (2) die om de wet van Moyses wel te weten
Heeft aen de voeten van Gamaliel geseten,
Die mids sijn kloek vernuft geschapen was te zijn
De minste nergens nae [c] van 't hoge Sanhedrijn,
Veragtende die hoop en ook den haet der Joden,
Die daerom vyandlyk hem soghten ook te doden,

(1) *Matth.* XII. 36. *Joh.* VIII. 44. 55. *Eph.* IV. 25. *Rom.* IX. 1. 2 *Cor.* VII. 14. XI. 31. *Gal.* I. 20. *Coll.* III. 9. 1 *Tim.* I. 10. 11. *Jac.* III. 14. *Matth.* XXII. 16. *Marc.* XII. 14. *Luc.* XX. 21. *Joh.* XIV. 16. *Ephes.* V. 9. 1 *Tim.* II. 7. (2) *Paulus. Act.* XXII. 3.

[a] *Volgens Kiliaan* praeterea, *daarenboven.* [b] *Ondergaan.* [c] *Geenzins; zoo ook bij Hooft.*

Heeft seer ootmoedelyk op hem genomen 't juk,
Het welk hem niet en gaf dan oneer ende druk:
Lyd dagelyx gebrek, valt in de water-vloeden,
Met eygen handen werkt, draeght banden en draegt roeden:
En nae dat hy het woord gevoert had sonder rust
Van 't Damasceensche land tot de Slavoensche kust,
Soo heeft hy eindelyk den hals nog moeten buygen
Voor Neroos wrede swaerd, om dat hy gingh getuygen
Dat hy den Nasareen gesien had nae het kruys
Verheven boven al in 's hemels hoogste huys.
Waer meê sal eymand nu sijn onbeschaemtheit dekken
Om het gelooff soo veel getuygen te ontrekken?
't En waer men seggen wou, 't gunt niet geschieden kan,
Daer toe helpt geen bewys; al waer 't van duysend man.
Maer hier staet notelyk [a] een onderscheyd te maeken:
Te weten tusschen gantsch onmogelyke saeken,
Gelyk dat jae en neen te samen sou bestaan,
En tusschen dingen die den mensch te boven gaen.
Dat eymand dood sou sijn en leven t' eender tyde
Dat sulx onmog'lyk is en wil ik niet bestryden:
Maer dat niet konnen sou weêr leven die eens sturff
Door God, van wien de mensch het leven eerst verwurff,
En dat hier van het een het ander om sou stoten
Kan met gesonde reen van niemand sijn besloten.
Waer 't ook gantsch ongerijmt Aristons soon (1) soo kloek
En hadde noit gestelt van Er [b] sulx in syn boek:
Noit hadde Heraclyd (2) getuygenis gedragen

(1) *Plato. In het* X. *Boek van de Republyke.* (2) *Heraclides Ponticus. Zie Plinius in zijn* VII *Boek in 't* 32 *cap. en Diogenes Laërtius in de voorrede van Empedokles Leven.*

[*a*] *Noodzakelijk, noodwendig.* [*b*] Er *of* Eris *van Armenie. Zie ook Valerius Maximus,* 1e *Boek Hoofd.* 1, *het eerste buitenlandsche voorbeeld en de aldaar door Torrenius bl.* 106 *aangehaalde Schrijvers.*

Van eene vrouw gewekt nae volle seven dagen,
Noit hadde 't Herodoot gelooft van Aristé (1),
Nog van een andren ook de man van Chæroné (2).
Is 't niet onmogelyk, en blykt het daerenboven
By ongewraekt bewys, soo moeten wy 't geloven.
Nadien nu Jesus bragt een noit gehoort gebod
Verklarende daer toe gelast te sijn van God,
Soo konde nergens toe dit Goddelyk opwekken
Dan tot een vast bewys van Jesus leering strekken.
Voegt hier nu by, dat ook de luyden nu vermeld
Der welker leven is voor dese leer gestelt,
Verklaerden dat haer Heer, eer dat hy van haer scheyde,
Haer sijn verrysenis en het waarom voorseyde:
Iae Gods geregtigheit ook gantsch niet toe en liet
Dat sulke groote eer aen een sou sijn geschied
Die zigh als Gods gesant de maght had onderwonden,
Indien hy waerlyk niet van God en waer gesonden.
Laet allerley geslaght vry ons ten toone biên,
Wat godsdienst datter oit ter werelt is gesien,
En laet dan ook daer by bequame reghters komen
Die niet en sijn door gunst of wangunst ingenomen,
Sy sullen zeggen al (ik maek my daer voor vast) [a]
Dat geen wet beter is, nog God soo wel en past,
Als die van Christus komt, en dat in allen delen,
Van 't voorgestelde loon, van suyvere bevelen,
En van de midd'len ook door welke dese leer
Bekraghtigt en gesterkt gekomen is tot eer:
Soo dat men allen dienst van God gansch moet veraghten
(Het welk noit komen kan in vromer luy gedaghten
En daarenboven stryd met Godes wys bestier,
Naedien de mensch, als blykt, is een verstandigh dier

(1) *Herodotus in zijn Boek genoemt Melpomene.* (2) *Plutarchus. In zijn Boek van de traagheit of langsaamheit der goddelyke straffe.*

[a] *Ik stel mij daarvoor borg.*

't Welk tusschen goed en quaed zig selven kan beraden,
Misdien bekomen loon en straff ook op zig laden,)
Of toestaen dat de leer van Christus heel gewis
Des levens reghte wegh en waren godsdienst is.
De leydsman (1) die weleer om aen d'Hebreen te langen
Twee sarken, diep gegraaft [*a*] heeft van Gods hand ontfangen,
Heeft opentlyk belooft een weeldrige landouw,
Die overstolpt van melk en honigh wesen souw',
De spinde [*b*] vol van brood, veel kinderen te baren,
Den vyand te verslaen, gesonde gryse jaren (2):
Maer geene grooter hoop en gaff hy den Hebreen
Dan onder eene schaeuw, of door vervolgh van reen: [*c*]
Waer door dan een groot deel uyt Israël geboren
Van alle vorder loon den moed gantsch gaff verlooren.
In Griekenland al waer de wysheit is geleent
Van Memphis (3) palen af, die 't hebben best gemeent
Van 't leven nae de dood, seer twijffelaghtigh stonden,
En als sy 't spraeken voor, op slibberige gronden
Voltrokken haer gebouw: want hare reden meest
Geen voordeel aen den mensch gaf boven eenigh beest:
Waerom niet vremd en is dat eenige dan leerden
Dat ook des mensches ziel haer tot de beesten keerden,
En wierd nu eene leeuw, nu eene diefsche gier,
Nu een snelloopend paerd, nu een gespiegelt [*d*] dier:
Alsoo nu dit te vremd aen veelen sigh vertoonde,
Soo seyden andre dat de deugd zigh selve loonde,
En dat een eerlyk man daer wonder wel was aen

(1) *Moses.* (2) *Zie Deut.* XI. *en* XXVIII. *Heb.* VIII. 6.
(3) *Van Egypten af.*

[*a*] *Gegraveerd.* [*b*] *De kast, broodkast, provisiekast, dus hier, overvloed van teerkost.* [*c*] *Dan afgeschaduwd, met schaduw omgeven, en door gevolgtrekking van redekaveling; men kon het als eene gevolgtrekking opmaken uit zijn eigen verstand, reden of redenering.* [*d*] *Het schijnt op de visschen te doelen; men vindt bij Kiliaan spiegelvisch.*

Al wierdt hy in de stier van Phalaris gebraen.
Hier tegen andre weêr, wel konnende bemerken
Dat iet het gunt bestond in moeyelyke werken,
In 't aengaen van de dood, in koste [a] pijn en druk,
Niet by zigh selven kon geaght sijn voor geluk,
Geoordeelt hebben dat de sterffelyke menschen
Niet hooger dan de lust der sinnen stond te wenschen,
Te weten, eeten, drank, en 't gunt niet dient geseyt:
't Welk weêr by andren is seer kraghtigh wederleyt,
Wel siende dat dit maer een leven was der swynen,
Waer voor de seedbaerheit [b] en 't eerlyk most verdwynen.
Dus dutte jammerlyk het menschelyk geslaght
Wanneer haer Christus heeft het ware light gebraght,
De volgers synes leers beloovende te geven
Een eeuwigh, ongequelt, volkomen, saligh leven,
En dat ook niet alleen voor 's mensches halve deel,
Gelyk als is de ziel, maer voor den mensch geheel:
Op dat het lighaem', 't welk door zijn bevel moet derven
't Aenlokkende vermaek, jae dikmael daer om sterven,
Niet soude syn berooft van 't oogmerk van de deugd,
Maer teffens met de ziel genieten volle vreughd.
Die vreugd en sal niet sijn aen eenen disch geseten
Van den Leviathan of Behemoth [c] te eten,
Gelyk den synen leert de vleeschlyke Rabbijn:
Nogh, nae het seggen van den dommen Alfakijn (1)
Een wulpsche beddelust. Al waer het voght der leden
Door hitte niet en teert, de dood niet in kan treden,
Daer is geen spijs van noô tot yders onderstand,

(1) *De Mahumetisten.*

[a] *Opoffering. Kost het wortelwoord van kosten*, constare. *Het kost mij veel dit of dat te doen, zeggen wij nog.* [b] *Sede*, mos, *sedigh*, *sedebaar*, *sedbaer*, modestus. *Sedeleer en sedebaerheid*, *seedbaerheid*, *de leer en de juiste aard der zeden.* [c] *Spijs op Joodsche maaltijden.*

Nogh voor het heel geslagt den eghtelyken band. [a]
Het lighaem met geen dorst of hongers nood bevangen,
Ook met een dikke slijm van d' aerde niet behangen
Sal voeren sulken light als in den hemel draegt
De schoone Morgenster', of d'ader van de Maegt, [b]
Geen duyster misverstand, geen vleeschelyke lusten
En sullen 't klaer begrip en suyvre wil ontrusten:
Maer sal gestadelyk vervult sijn het gemoed
Van 't allerwaerste waer en 't aller beste goed.
't Begin dat noit begon, het ende sonder palen,
Met ongemeten glants sal het gesight deurstralen.
Al die geheymenis van 't overwys beleyd,
Waer door het eeuwigh heil den menschen is bereyt
Aleer dat oit gevest des werelts suylen stonden,
Sal met verwondering de blyde ziel doorgronden:
En al het gunt alhier godvrughtelyk is gedaen
Sal met een soet geheugh in 't hart geschreven staen.
Daer sal 't geselschap dan der Engelen heyrscharen,
En sy (1) die het geluk had haren Heer te baren,
En die (2) voorseyden vroeg 't gunt sou geschieden laet,
En die (3) in welker bloed de waerheit is gebaet,
Daer by de tweemael ses (4) klaerblinkende gesteente
Op welken is gebout des Christendoms gemeente,
Met lieffelyk geluyd aen hem daer 't al van quam
Lofsingen ende dank aen 't onbevlekte Lam.
Seght nu wat datter is dat iemand uit kan spreeken

(1) *Maria.* (2) *De Profeeten.* (3) *De Martelaaren.* (4) *D' Apostelen.*

[a] *Voor overblijving en onderhouding van het gantsche menschelijke geslacht is dáár geen bijslaap of huwlijk noodig.* [b] *Het zal de sterren in schoonheid en helderheid te boven gaan. Ader is hier, meen ik, kronkeling, vloeijing, van aen of aden, vloeijen, van daar ader, kronkeling der bloedvaten, en adder slang; de gebogen lijn is die der schoonheid.*

't Welk met soo grooten loon sou konnen sijn geleeken?
Ik sie wel dat hier op sal maeken groot gebaer
Het morrig [a] ongelooff, als of 't onmog'lyk waer
Dat nae soo langen tijd het lighaem sou' verrysen:
Maer ik segh wederom dat niemand sal bewysen
Dat sulx sou sijn een gantsch onmogelyke daed,
Hoewel soo grooten werk den mensch te boven gaet.
d' Ervaringh leert ons self dat in des werelts ronde
Geen lighaem dat oyt was tot niet en werd verslonden:
Maer de gedaente die de saeken onderscheyt
Verwandelt meenigmael: dan 't gunt daer onder leyt
En stoffe werd genoemt, vertoonende nu dese
Nu weer een andren schijn, geduyrigh blyft in wesen.
Genomen nu, door 't vyer het lighaem werd ontdaen,
Gelyk men siet van 't hout, rook, asch, en water gaen,
Of 't werd verteert in zee, of in de duystre graven,
Of ook gegeten op van walvisch, leeuw of raven,
Ofschoon geweld of tijd het uyterlyk verdrijft
En al de leên ontvoegt, noghtans de stoffe blijft.
Sou hy dan waer elk stuk gebleven is niet weten
Wiens wijsheit alles siet en niet en kan vergeten?
Of heeft hy geene maght om zee, lught, aerde, vyer
Of 't eenigh, om den mensch by hem geschapen, dier
Te doen weêr brengen op, nae een verloop van jaren,
't Gunt haer alleenlyk is gegeven te bewaren,
Daer deur quiksilvers kraght des Alchimistes [b] hand
Verdwaelde stoffe brengt tot haren ouden stand?
Siet hoe 't verdurven saed geworpen in de kluyten
Tot vrught van synen aerd met woeker uit komt spruiten.
Aen 't ey men niet gelijks van 't hoen bemerken kan,
Het komt noghtans van 't hoen, en 't hoen komt weêr daar van.
Die alles schiep uit niet, waerom sou die de deelen

[a] *Eigenaardig van morren, grommen.* [b] *Chimisten in een goeden zin, die de stoffen van eenerleijen aard, hoe ook van elkander verstrooid, weder bijeen brengen.*

Verworpen en verstroit niet konnen weder heelen?
Maer nu denkt iemand nogh, men siet den Kanibael
Eens anders mensches vleesch gebruyken tot zijn mael:
De menschen worden ook gegeten van de visschen,
De welke komen weêr op menschelyke disschen:
Waer uit men vorder dan gaet vragen hoe 't kan zijn
Dat een en 't selve stuk soud wesen 't u en 't mijn?
Maer weêrom dient gelet dat van het gunt gedragen
Werd door des mensches mond tot binnen in de mage
Seer weynigh is het welk tot voedsel ons gedijd:
Wy worden 't meestendeel door veele gooten quijt.
Het swaerste wert voor eerst beneden uytgelaten:
Het fijnste door den damp en sweetelyke gaten:
Daer blyft ook veel waer van de leden niet met al
En trekken als gequijl en swarte bloed en gal.
De naglen ook en 't hayr daer uyt behoeften halen:
En van die soeten douw gekookt ten derden male
Die aen de leden kleeft, gaet veel weêr wegh door lught,
Door d' innerlyke warmt', en allerhande sught.
Na dien nu kenlijk is, dat tot des mensches leven
Het menschelyke vleesch van God niet is gegeven,
Soo waer niet vremd dat sulx sou worden uyt gesift
Volkomentlyk, gelijk geneeskruyd of vergift.
En of 't soo niet en waer, soo kan 't God soo beleyden
Dat die 't genoten heeft daer weêrom af moet scheyden,
Het welk soo lichtelyk te weeg kan zijn gebraght
Als dat' er niet en sterft een beestelyk geslaght:
En als God al die sorgh niet op hem had genomen,
Maer 't gunt van d'eene mensch tot d'ander waer gekomen
Hier naemaels nam daer af, soo soude 't nogh al weêr
Geen ander lighaem sijn om soo veel min of meer:
Alsoo wy in 't gemeen voor 't selve lighaem houden
't Gunt eertijts jeugdigh was al komt het te verouden
Hoe wel het vleesch daer van verteert werd door den brand,
En ander door de spijs in plaetse werd geplant:
Wy sien hoe een kapel vermindert en besneden

Ter kleynte van een worm weêrom bekomt sijn leden.
Wy sien hoe dat de kraght van kruyden of van wijn,
In 't kleyn bewaert, gerekt werd tot den ouden schyn [*a*].
Het welk ik niet en segh om ietwes te verklaren
Het gunt God niet gelieft heeft ons te openbaren:
't Is mij genoegh wanneer wy soo veel konnen sien
Dat de verrijsenis door Gods kraght kan geschien:
Waervan een teyken is dat in de Syrsche streeken
D'opstanding is gelooft door Soroasters spreeken:
Dat Theopompus [*b*] ook hem heeft gevoegt daer by
In 't Stagirijtsche (1) school, en' Zenoos galery (2):
Want hare leer, hoewel geboud op losse gronden,
Betoont dat sy daer in gansch niet onmog'lyx vonden.
'*t Loon hebbende gesien*, *laet ons ook sien* 't gebod,
Waer van 't voornaemste deel is onse pligt tot God.
Ellendigh Heydendom, wat waren d' offerhanden
Die gy den Goden deed, dan wreedheit en dan schande?
Ten was haar niet genoegh te sien 't geslagte vee:
Sy wilden sijn gedient door bloed van menschen meê.
Wie sou' gelooven dogh, ten waer men 't klaer sag blyken,
Dat dees' gewoonte waer gegaen door soo veel ryken?
Carthago dit gebruyk ontfangen heeft van Tyr:
Egypten volgde nae de Pers' en Arabyr.
Het selve wierd gepleegt by Cypers, by d'Albanen,
En by het Schytisch volk' en by de Indiaenen.

(1) *Stagira*, *een stadt in Macedonië*, *Aristoteles geboorteplaats. De Stagirytsche school*, *betekent dan de schoole van Aristoteles navolgers.* (2) *Zenoos* Galery. *De Stoiken of Stoicynen*, *welker voornaamste voorganger Zeno was.*

[*a*] *Schijn*, *volgens Kiliaan* forma, *vorm*, *hoe de kracht of* spiritus *van kruiden en wijn*, *in 't klein gebragt*, *weder wordt hersteld tot haar vorig bestaan.* [*b*] *Theopompus*, *de Peripatetische Wijsgeer*, *beweerde*, *dat de menschen onsterfelijk waren*, *weder zouden herleven*, *en dus blijven bestaan. Zie Diogenes Laertius en anderen.*

Sulx deê de Candiot: sulx deê den oude Wael,
Kanarien, als ook die van de Duytsche tael:
Het selve wangelooff ook wortel had geschoten
In 't nieuw gewest ontdekt door Castiliaensche vloten:
Iae in Europes mergh en wierd dit niet belet
Nogh door de Griexsche kunst, nogh door de Roomsche wet.
Van Isis heyligdom, waer uit met and're namen
Tot Theb' en tot Atheen, de naghtgebeden quamen,
En wat voort Orpheus heeft in Thracien verdight,
Was enkle vuyligheit zigh schuylende voor 't light.
Wanneer 't was heyligdagh men anders niet en hoorde,
Dan dertel kamerspel en eervergeten woorden.
't Gunt Catoos stemmigheit zigh schaemde te besien, [a]
Dat schaemde Rome niet den Goden aen te bien.
De Sinaysche wet was wel gantsch sonder vlekken,
Maer om het hart gemoed der Joden af te trekken
Van selfversinden dienst, soo wierden sy beswaert
Met 't gunt nogh goed nogh quaed en was uit eygen aerd:
Gelyk het slaghten was der beesten, het besnyden,
De Saterdaegsche rust, en veele spijs te myden:
Waer uit veel heeft geleent de stoute Saracijn (1),
En nogh daer by gedaen 't verbieden van de wijn.
Stelt hier nu Christus by, die ons is komen leeren,
God als een reyne geest, met reynen geest te eeren (2),
En voorts met werken meê die yder kennen moet
Niet door gebod alleen, maer by zigh selven goet (3).
Hy wil niet dat wy 't lijff besnyden, maer de lusten (4):
En niet van alle 't werk, maer van het quade rusten (5):
Van roode lammerbloed en doet hy ons geen eysch,
Nogh van het bokkensmeer, nogh van het rundervleysch:

(1) *Mahumet.* (2) *Joh.* IV. 24. (3) *Een redelyke godtsdienst. Zie Rom.* XII. 1. 1 *Pet.* II. 3. *Phil.* IV. 8. (4) *Rom.* II. 28. 29. *Phil.* III. 3. (5) 1 *Cor.* V. 8.

[a] *Gelijk Martialis, Aulus Gellius en Valerius Maximus verzekeren.*

Maer soo wanneer 't is tijd de waerheit te verklaren
Dat wij alsdan ons goed nogh leven niet en sparen (1):
Dat wy den menschen ook heel mildelyk en bly
Van onsen overvloed in haer gebrek staen by (2):
Het lighaem laet hy toe met alle drank te laven,
Met alle spijs te voên, als sijnde Godes gaven.
Mids dat wy 't nughterlyk en met gesonde maet
Gebruyken t' onser nood, en niet tot overdaed (3),
En 't wederstrevigh vleesch, wanneer 't sond' overlasten
Den hemelgragen geest, betoomen door het vasten (4).
Het offer meest begeert is een geloovigh hert,
Waer door de goedheit Gods van ons omhelset werd,
Waer door wy op sijn maght onwankelmoedigh bouwen,
Waer door wy op sijn woord standvastelyk vertrouwen (5):
Waer uit dan voort ontstaet een troostelyk verwaght (6),
En ware liefde, die de wetten Gods betraght (7)
Niet met beangste schroom gelyk de slaven vresen,
Maer door gehoorsaemheit uit blyde wil geresen. (8)
Den yver volgt hier nae dewelke vierigh bid (9)
Niet om des werelts eer, nogh om des gelds besit (10),
Maer om vergiffenis uit Gods barmhertigheden,
Om bystand van den geest wanneer men werd bestreden,
Om Godes koninkryk, om wasdom van sijn eer,
Om rijke vrughtbaerheit van d' onbevlekte leer,
Om nooddruft, sonder 't hart met vorder iet te quellen,

(1) 1 *Cor.* X. 16. *Hebr.* XII. 4. 1 *Pet.* II. 21. (2) *Matth.* VI. 4. *Luc.* XII. 33. 2 *Cor.* IX. 7. *Hebr.* XIII. 16. (3) *Luc.* XXI. 34. *Rom.* XIII. 13. *Gal.* V. 21. 1 *Pet.* IV. 3. 1 *Tim.* V. 3. (4) *Matth.* VI. 18. XVII. 21. 1 *Cor.* VII. 5. (5) *Joh.* XII. 44. *Rom.* IV. 20. 2 *Cor.* VII. 7. *Gal.* III. 29. (6) *Hebr.* VI. 11. *Rom.* VIII. 24. XV. 4. (7) *Luc.* XI. 28. *Joh.* XIII. 17. *Rom.* I. 5. 1 *Pet.* I. 2. 1 *Cor.* VII. 19. *Gal.* V. 6. 1 *Thess.* III. 6. (8) *Rom.* VIII. 15. *Hebr.* XII. 28. (9) *Matth.* VII. 7. 8. (10) *Matth.* VI. 9-13.

Maer alles, wel gerust, God laetende bestellen.
 De Asoaren van den wreeden Mahomet
Slaen doorgaens overluyd een bloedige trompet
Om al te werpen neer, te dooden, te vernielen
Wat voor den Alcoran niet soude willen knielen.
Soo heeft haer uitgestrekt der Ianissaren hand
Tot aen het roode meyr en aen' des Donaus kant.
De Grieken roemen seer de wetten onbeschreven
Die by Lycurgus sijn aen Spartas volk gegeven,
En seggen dat die ook gepresen sijn by hem (1)
Die uit de drie voets-stoel liet hooren syne stem.
Maer alsm'er wel op let, soo strekten al de zeden
Van d' onbemuerde stadt alleenlyk om te breden
De palen door het swaerd, 't welk dan als laekbaer stelt
Hy (2) die de meester was van den Pelleeschen heldt (3):
Maer weêr om self in plaets van beter t' onderreghten
't Hart van den jongelingh soo hittigh tot het veghten,
Seyt dat het Griex bestaen op der Barbaren maght
Gehouden moste zijn voor een gepresen jaght.
Maer wat een vremde saek? die een heeft dood geslagen,
Als menschenmoorder moet de straff daer over dragen:
Die hondert duysent man van goed en lijff berooft,
Met een laurier gekroont steekt in de lught het hooft.
De wytvermaerde deugd, de vrome Roomsche daden,
Wat was het dan het swaerd in menschen bloed te baden
Met schijn van reght of ook met blykbaer ongelyk?
Sardeygne lagh te nae, en Cypers was te ryk.
Te loonen quaed met quaed, 't ontfangen leed te wreeken,
Hoewel sulx Socrates en Plato tegenspreeken,
Stelt Aristoteles als een heel goede saek,
En hy (4) ook die de bloem was van de Roomsche spraek.

(1) *Apollo.* (2) *Aristoteles. In 't* IV *Boek der Zeden, aan Nicomachus.* (3) *Alexander de Groote; want hy was te Pella, in Macedonië, geboren.* (4) *Cicero. In 't* II *Boek der Uitvindinge.*

Het was der Goden eer dat veel gepaerde slaven
Tot doodelyk gevegt haer op het sand begaven,
Iae d'ouders schroomden niet, soo was de werelt blind,
Te moorden jammerlyk haer verschgebooren kind.
Der Joden gram gemoed en is door Moses tonge
Niet heel gelaten los, nogh teenemael bedwongen:
Want haer wierd toegestaen te storten haren haet
Op seven volkren, dogh om haer bedreven quaet (1):
Sy hebben evenwel, als daer meê niet te vreden,
Seer vyandlyk gehaet al wat was onbesneden:
Iae soo wie nu ter tijd nae haer gebeden soekt
Sal vinden dat men daer den vremden bitter vloekt.
Soo iemand onverhoeds een ander quam te doden
Sturf van *des naestes hand ten waer' hy 't was* ontvloden (2).
Hem die verminkt of ook gebloedrist [*a*] moghte zijn
Stond vry te eysschen wraek door even groote pijn (3).
Maer Christus niet alsoo: hy wil niet dat men 't schelden
Met schelden, nogh het slaen met slagen sal vergelden (4):
Soo ik den schelder scheld, soo ik den slager slae;
't Gunt ik in hem misprys doe ik hem selver nae.
Hy wil dat wy doen goed aen ons geloofgenoten,
Maer niet dat onse deugd voor andre sy gesloten:
d'Onuitgeputte born van onsen goeden aerd
Moet aen de boosen self ook sijn geopenbaert,
Gelyk de goede God ongierigh allen't wegen
Giet uit de swangere lught de langh gedorste regen:
Gelyk hy 't gulde rond van 't onvermoeyde light
Laet schynen voor der goên en voor der quaên gesight.
O Goddelyke leer die ons beveelt te minnen

(1) *Exod.* XXXIV. 11. 12. *Deut.* VII. 1. 2. (2) *Deut.* XIX. 21. (3) *Levit.* XXIV. 20. *Deut.* XIX. 21. (4) *Matth.* V. 38, 44. *Rom.* XII. 14, 19-21.

[*a*] *Bloedreizen of bloedritsen is bloed storten, bloed vergieten of bloedige wonden slaan.*

Den geenen die ons haet uit ongeveynsder sinnen,
Te groeten die ons vloekt, te helpen die ons let,
En voor den lasteraer te storten ons gebed!
Dat by 't woest heydendom door wulps oncuysche zeden,
Was teenemael versmoort de aengeboren reden
Verwonder ik my niet. Die van den waren God
Afwyken, worden voorts in haer verwaentheit sot.
Is't vremt dat by haer niet gehouden wierd voor sonden,
't Gunt sy soo dik gepleeght by hare Goon verstonden?
Is't vremt dat het gebruyk der hoeren daer stond vry,
Daer Venus wilde zijn gedient door hoerery?
Wat segh ik hoerery: daer d'ongenoemde schande,
Waerom met reghte straff Gomorra most verbranden,
Soo ongetemden loop heeft over al gehad,
Gelyk men lesen kan in meenigh oude blad?
De Perssen leerden dit den Grieken, daer de wysen
Dit schelmstuk veeltijts meer verschoonen dan misprysen.
Wy weten wat' er is van Ganymeed vertelt
Die by de dighters wierd in Iovis schoot gestelt.
Italie heeft gevolght, want naer 't gelooff van Romen
Antinous daer door ten hemel is gekomen.
Dit schrikkelyk bedrijff is ook in volle swangh
Alwaer 't Arabisch boek bestiert der menschen gangh.
Hymettus (1) naegebuer, die nae Apolloos spreeken
In wijsheit Griekenland te boven was gesteken,
Wat heeft hy dogh geleert? waer niet de werelt heel,
Indien men 't had gevolgt, gemaekt een groot bordeel?
Sal' menschelyk geslagt vermengen als de honden,
Daer wy veel beesten sien aen hare gaey verbonden?
Als yder man in 't wilt sal seggen dit is mijn,
Van yder kind, sal dat de reghte liefde zijn?
De naem van eerbaerheit moet die dan gaen verloren?
Moet werden wetteloos het eelste dier geboren?

(1) *Hymettus, een berg des landts van Attica, in 't welk Athene lagh.*

Moet werden uitgeroeyt de vaderlyke sught
Die ons is ingeplant in 't hart tot onse vrught?
Hoe wel nu by de wet die d'Abrahamsche mannen
Ter handen is gestelt dees ontught werd verbannen,
Soo werd hun niet te min om meerder quaed t' ontgaen
Den egtelyken band te scheyden toegestaen (1)
Het welk ook huyden werd gepleegt by d'Alfakijnen (2)
Van ouds wiert ook gebruykt by Grieken en Latynen:
Soo dat ook Spartas volk en Cato heeft gemeent
Dat aen een vrund een vrouw moght werden uitgeleent.
Wilt hier nu tegen dan Messias leer bemerken,
Die en verbied ons niet alleen die vuyle werken,
Maer suyvert ook het hart, en met een diepe sneê,
Treft niet alleen 't gewas, maer selfs den wortel meê.
Wie met een loerend' oog quaê lusten soekt te wekken
En tot oneghte min een vroumensch poogh te trekken,
Al en volbrenght hy't niet, soo breekt hy het gebod (3):
Het gunt men garen deê, dat is gedaen by God.
Hy laet ons ook niet toe ons eghtgaey te verstoten (4),
Wiens jeugdelyke bloem van ons is eerst genoten.
Wie tot een andren mensch opreghte vriendschap heeft
Verlaet die liefde niet soo lang als d' ander leeft:
Daer nu het lighaem self gemeen is tusschen beyden,
Soud', als de dood, dien band iet anders konnen scheyden:
Bysonder nogh alsoo, wanneer dat sulx gebeurt
Der kindren opsight ook met eene werd verscheurt.
Het Christelyke volk, bereyt om zigh te voegen
Tot al dat eerlyk was, seer garen zigh verdroegen
Van 't Ioodsch gebruyk, gevolght ook by den Alcoran,
't Welk veele vrouwen heeft verknoght aen eene man:
't En heeft haer niet beswaert zigh selven te begeven
Om nae der Duytsche wet, en 't Roomsche reght te leven.
De liefde van de vrouw en werd niet wel gevoed

(1) *Deut.* XVII. 16. 17. XXI. 15. 2 *Sam.* XII. 8. (2) *Mahumetisten.* (3) *Matth.* V. 28. (4) *Matth.* V. 32.

Wanneer sy werd geloont met een verstroyt gemoed.
't Beleyt van 't huysgesin kan ook niet wel geschieden
Wanneer twee vrouwen daer of meer dan twee gebieden.
't Verdeelde bedt baert haet, de welke niet en sterft
Maer uit de moedren borst voort op de kindren erft.
De oud' Egyptenaers, als ook de Spartiaten (1)
Sien wy de dievery te hebben toegelaten.
Waer toe was aengeleyt des Roomschen volx geweld
Dan om te werden ryk met 's werelts goedt en geld?
Seer wel seyd' haerder een: [*a*] indien wy moeten souden
Al geven wederom dat wy de liên onthouden,
Soo stont ons noodelyk te nemen onse keer
Tot onser ouders vee en herderstallen weêr.
Den Joden stond het vry door ongevoelde beten
't Gelt van den vremdelingh door tydverloop te eeten (2),
Om dat haer hert sôo seer op rijkdom was geset
Soo was haer rijkdom ook belooft by hare wet (3):
Maer d'onse niet alsoo, die niet en is te vreden
Dat wy ons houden af van ongereghtigheden (4),
Maer ook niet toe en laet dat onse sorgh en vlyt
Sal strekken tot het goed van desen korten tyd (5).
't En is niet mogelyk twee saeken te betraghten (6),
Die pogen elx nae haer te trekken onse kraghten,
Gelyk ten hemelwaert te gaen door 't enge pad,
En teffens in de kist te gadren groote schat.
Indien gy 't bey begeert gy sult u seer vergissen,
't Een sult gy krygen niet, misschien ook 't ander missen.
En waer toe dient het ook? want niemand meer en heeft,
Hoewel hy veel besit, dan daer hy van en leeft.

(1) *D'inwoonders der stadt Sparta, die ook Lacedemon genoemt werdt.* (2) *Deut.* XXXIII. 19. (3) *Levit.* XXVI. 5. *Deut.* XXVIII. 4-12. (4) *Matth.* VII. 12. *Eph.* V. 3. (5) *Matth.* VI. 24-34. (6) *Matth.* VI. 24.

[*a*] *Cicero over het Gemeenebest, het derde Boek Ed. Villemain, T. II. p.* 32, *volgens een fragment door Lactantius bewaard.*

Een arme rijkdom is't, 't sijn opgepronkte boeyen,
Sigh selven met het gelt gestadigh te bemoeijen,
Waer van de groote hoop 't begeeren niet en stilt:
Want hoe gy meerder hebt hoe gy meer hebben wilt.
De vreese van 't verlies en onversade lusten
En laten 't lighaem 's daegs, nogh 's naghts het hart niet rusten.
Maekt iemand hem soo slaefs, die weet dat synen nood
Niet anders hier vereyscht dan water ende brood (1)?
Indien 't dan God gelieft de maet te overgieten
En ons ook boven wensch groot goet te doen genieten,
Soo sullen wy dat niet gaen werpen in de zee
Gelyk onwyselyk een (2) van de Grieken deê,
Nogh quistelyk verdoen, nogh nutteloos bewaren:
Maer wie iet eyscht te leen den selven leenen garen
Niet waghtende weerom (3), en' soo wie iet ontbeert
Den selven schenken ook 't gunt hy ter schenk begeert (4),
Verstaende dat by God den eygendom gebleven,
Maer ons alleen 't bewind der middelen is gegeven.
De dieff steelt dikmael 't geld, de mot de kleedren slyt:
'tGunt gy den menschen geeft behoud gy voor altyd (5).
Siet d'eerstelingen eens der ware Nasareenen,
Hoe hare goedren al geworden sijn gemeene (6):
Den welken het geluk gemaekt had ongelyk,
Den selven maekte weer de liefde even ryk,
Siet ook, hoe dat daernae het Macedoonsch ontfarmen
En der Corinthren, voedt de Palestijnsche armen (7).
Bemerkt de kraght van 't woord 't welk door opreghte min
Een volk soo wyd verspreyd maekt tot een huysgesin.
Voor al werd ons verboon barmhertigheit te toonen
Met uyterlyk gebaer (8). Godt wil het iet beloonen

(1) 1 *Tim.* VI. 7. 8. (2) *Krates*, *en ook Aristippus.* (3) *Matth.* V. 42. *Luc.* VI. 35. (4) *Matth.* V. 42. 1 *Tim.* VI. 17. 18. (5) *Matth.* VI. 20. (6) *Act.* II. 44. 45. IV. 32. 34. 35. 37. (7) *Rom.* XV. 25. 26. 2 *Cor.* IX. 1-4. *Phil.* IV. 18. (8) *Matth.* VI. 1. 2.

Waer door men roem bejaeght: die dank (1) of eere soght
't Gunt hy te geven scheen dat heeft hy dier verkoght.
Des hebbens heete dorst met d'onverscheene dagen [a]
Dekt garen haer gebrek, om sorgh daer voor te dragen:
Maer Christus neemt dit wegh, en seyt dat God ons al,
't Welk levens nootdruft is, voorseeker geven sal.
Sou hy de vrome luy' voor kommer niet behoeden,
Die niet versuymigh is de beesten ook te voeden (2)?
Soud' hy die trouwelyk hem dienen laten naekt,
Die kleedren voor het kruyd en voor de boomen maekt (3)?
Soo wie sijn vader siet veel eyge landen bouwen,
En syne goedheit kent, stelt daer op sijn betrouwen:
En souden wy dan God niet op sijn bloot verband
Gelooven sonder borgh of onderstelde pand?
Daer andre wetten maer meyn-eedigheit verbieden,
Belast de betre wet den eed geheel te vlieden (4).
Want Godes naem by ons behoort te zijn soo waerd
Dat tot den hooghsten noot deselve sy gespaert.
Ook sal een eerlyk man de waerheit soo aenhangen
Dat alles wat hy spreekt voor eed sal sijn ontfangen (5).
Soo dikmael als van 't hart verschilt 't gesprooken woord
Soo baert d'oneghte mond een bastaert speelgeboort.
Wat deugd men ergens vind of rightsnoer der manieren
Of by de Grieken of in Salomons papieren
Sijn al in dese leer volkomentlyk vervaet;
Als Goddelyk bevel niet als een sleghte raedt.
Hoe datmen wesen moet beleeft (6), behulpsaem (7) statigh (8),

(1) *Luc.* XIV. 12-14. (2) *Matth.* VI. 25. 26. (3) *Matth.* VI. 28-30. (4) *Matth.* V. 33. 34-37. *Jac.* V. 12. (5) *Matth.* V. 37. *Jac.* V. 12. (6) *Matth.* X. 12. *Luc.* VII. 44. 45. (7) *Behulpzaam, gedienstig. Joh.* XIII. 5. 14-17. (8) *Staatig, of zeedig.* 1 *Pet.* III. 3.

[a] *Zorg voor de toekomst.*

Voorsightigh (1), ongeveynst (2), mild (3), goedertieren (4),
matigh (5):
Hoe datmen d'overheit moet bieden eer naest God (6),
Haer wetten komen nae, betalen tol en schot (7),
Hoe dat de vrouw den man gehoorsaemheit is schuldigh (8)
Hoe dat de man de vrouw moet lieven en geduldigh
Verdraegen haer gebrek (9), hoe van den vader 't kind
Moet werden wel bestiert en hertelyk bemint (10),
Hoe wy die wederom daer van wy sijn geboren
Bewysen moeten eer en nae haer woorden hooren (11),
Welk sy der knegten plight (12) en hoe der heeren hand
Het voeren van den toom moet toomen door 't verstand (13).
Des eers begeerlykheit, een gasthuys vol van sieken
Soo van het Roomsche volk als van de wijste Grieken,
Door ootmoet wert gedempt (14). Want die zigh hier betoogt
Te wesen needrigh, sal hier naemaels zijn verhoogt (15).
Om dat van stuk tot stuk te gaen te langh sou vallen,
Onthout het kort begrip. Bemint God boven allen (16),
U naesten als u self: (17) en soo gy garen saegt
Dat andren deên aen u, u tegen andren draegt (18).

(1) *Matth.* X. 16. *Eph.* I. 8. V. 15. (2) *Col.* III. 23. (3) *Luc.* XII. 33. 1 *Tim.* VI. 18. 19. *Heb.* XIII. 16. (4) 2 *Cor.* VI. 6. *Gal.* V. 22. *Col.* III. 12. 1 *Cor.* XIII. 4. (5) *Tit.* II. 12. 5. 1 *Tim.* II. 9. (6) *Rom.* XIII. 1. 2. 1 *Pet.* II. 13. 14. 17. (7) *Rom.* XIII. 7. (8) *Eph.* V. 22-24. 33. *Col.* III. 18. (9) *Eph.* V. 25. 28. 29. 31. 33. *Col.* III. 19. (10) *Eph.* VI. 4. *Col.* III. 21. (11) *Eph.* VI. 1-3. *Col.* III. 20. (12) *Eph.* VI. 5. 6. 7. 8. *Col.* III. 32. 1 *Pet.* II. 18. *Tit.* II. 9. (13) *Eph.* VI. 9. (14) *Matth.* XVIII. 4. XXIII. 8. 10. 11. *Eph.* IV. 2. *Phil.* II. 3. 1 *Pet.* V. 5. *Joh.* II. 16. (15) *Matth.* XXIII. 12. *Luc.* XIV. 11. XVIII. 14. *Joh.* V. 44. *Jac.* IV. 10. (16) *Matth.* XXII. 37. 38. *Luc.* X. 27. (17) *Matth.* XXII. 39. *Luc.* X. 27. *Rom.* XIII. 9. 10. *Gal.* V. 14. *Jac.* II. 8. (18) *Matth.* VII. 12. *Luc.* VI. 31.

Light yemand seggen sal door twijffelingh beseten,
Hoe sal ik van die leer iet seekers konnen weten,
Die dogh soo opentlyk aen stukken is gescheurt?
Waer op ik segh dat sulx in yder kunst gebeurt.
Het menschelyk verstand gebreekigh, haest bedrogen,
Tot dwalingen vervalt. Het hart ook overtogen
Door afkeer ofte gunst veroorsaekt meenighmael
Dat niet heel reght en gae de luysterende schael:
Maar dese duysterheit loopt binnen seekre palen,
Want daer iet seekers blijft, waer in men niet kan dwalen:
Iae't gunt het misverstand gemaekt heeft ongewis,
Moet om sijn vonnis gaen aen't gunt dat seeker is.
Sy waren onbesint die voor onseeker aghten,
Dat of het ijs was koud of 't vyer had heete kraghten,
Om dat een riem ons dunkt gebrooken in den Rhijn,
En dat der duyven hals geeft veeler verwen schijn.
Die droomen, meenen dik te eeten, maer die waeken
Gevoelen warelyk dat sy de spyse smaeken.
Het duyster algebra geeft oorsaek van gekijff:
Maer wie en weet 'er niet dat tien meer is dan vijff?
Hoe datmen met een rond het vierkant sal verlyken
Heeft twyfelyk geschil: maer seer wel kan ons blyken
Soo van 't gunt even is men trekt een even deel
Dat ook 't gunt overschiet moet wesen even veel.
Hoe wel in d'aertseni 't verstand der Galenisten
Niet over een en draegt met de Paracelcisten,
Noghtans die zijdpijn heeft sal hem niet lang beraen
Tot openingh van 't bloed de aêr te laten slaen.
Soo ook, hoe wel het volk van Jesus, nu ten dage,
En ook van ouds, niet eens en is op alle vragen,
Noghtans de grond waer op mijn seggen is gebout
Is sulx dat yder een die voor waeraghtigh houd.
Te vaster gaet de saek om dat die anders stryden,
Eylaes te bitterlyk, dit altemael belyden:
Iae die nae dees' geboon in 't minste leven niet
Bekennen even wel dat Christus sulx gebied,
En of daer iemand waer die anders wilde seggen

Sijn stoutheit onbeschaemt viel light te wederleggen,
Door 't gunt eenparig werd verstaen in yder land,
En door de boeken ook gekomen ons ter hand,
Van die naest Christus tyt sijn leeringh hebben dorven
Verbreyden, veeltyts ook daer over sijn gestorven:
't Ontkennen 't gunt by die eendraghtigh werd geseyt
Te wesen Christus leer, is louter onbescheyd.
Van 't geene Socrates voor syne leer bekende
Moet Plato sijn gelooft, en die (1) de Griexsche bende
Nae Cyrus heeft gevoert; van 't geene Zeno dreef
Gelooff ik 't gunt Cleanth' en ook Chrysippus schreef.
Om ieders meesters leer wel seekerlyk te vinden
Soo moetmen 't vragen gaen aen syne leergesinden.
Dus 't gunt het Christendom gehouden heeft weleer
En huyden daer voor houd moet wesen Christus leer.
Ik sal nu treden voort en nemen in aenmerkingh,
Wat elke godsdienst heeft gestelt tot syne sterkingh:
Hoedanigh sy geweest de leydsman en het hooft
Nae ieders seggen self: om, sijnde sulx gelooft,
Daer uit als dan te sien in welke deser wegen
De reghte seekerheit en vastheid is gelegen.
Der Grieken ondersoek toont selve te bestaen
In 't gunt een ieder doght door ongewisse waên:
Daerom de wijsten ook rond uit te kennen gaven
Dat in een diepe put de waerheit lagh begraven:
Dat tot de saeken Gods was haer verstands gesight,
Gelyk des vleermuys oogh is tot het sonne light.
Men sal ook in haer doen seer groote vlekken vinden:
Den eene vleyd een' Vorst: den andere beminde
Een hoer of arger nogh: van d'onderlinge nyd
Een blykbaer teeken geeft d'onnutte woordenstryd.
Daer zijnder ook geweest die hebben haer begeven
Om van een hond de naem te voeren en het leven. [a]

(1) *Xenophon.*

[a] *De Cynische Wijsgeeren.*

Hoewel ook qualyk een en is geweest soo sot
Of hy en kon wel sien daer was maer eene Godt,
Soo hebben sy noghtans dien God niet aengebeden,
Maer om 't gevaer t' ontgaen gevolgt de quade zeden
Van het gemeene volk, en niet gehouden vry
Haer handen ofte knien van vuyl' afgodery.
Van 's deugs loon hebben sy niet dan in 't wilt geraden.
Siet Sophroniscus soon (1), wanneer hy soude laden
Den doodelyken drank, toont dat hy niet en wist
Wat ons te waghten staet als 't lighaem d'adem mist.
Den Arabier (2) het hooft der muytige soldaten,
Bekent geweest te sijn geyl boven alle maten.
Niet eerst alleen toen hy als schaeker liep deur 't land,
Maer ook nae dat hy zigh nu droegh als Gods gesant.
't Graff daer sijn lighaem leyt tot Mecha is t'aenschouwen.
Wat teyken is'er dan, dat van de vreugd der vrouwen
En 't hemelsche banket, 't welk hy sijn volk aenbied,
Hy self 't geringhste deel nae syne dood geniet?
De leydsman (3) der Hebreen, een man van grooter waerden,
Verswijgt ons noghtans niet dat hy seer nood' aenvaerden
De Goddelyke last (4), en dat hy toen de plas
Sou vlieten uit de rots, God ongehoorsaem was (5).
Des levens soeten tijd en ongemoeyde jaren,
Daer syne Wet van spreekt, sijn hem niet wedervaren:
Want hy gestadelyk in't ongeploeghde veldt,
Door tegensperteling der Joden was gequelt (6).
Van verr' heeft hy gesien de Cananeesche steden,
Maer het beloofde land en heeft hy niet betreden (7),
Nogh het geluk gehad van dat door sijn beleyd
Het volk genieten sou 't gunt hy had toegeseyd.
Wat Christus nu belangt, noit is'er een gevonden

(1) *Socrates.* (2) *Mahumet.* (3) *Moses.* (4) *Exod.* IV. 2. 10. 11. 14. (5) *Num.* XX. 12. (6) *Exod.* XXII. *Num.* XI. XII. XIV. XX. XXV. (7) *Num.* XX. 12. *Deut.* XXXIV. 4.

Die hem bestraffen kon van d'allerminste sonden (1).
Al wat hy heeft begeert van ons te sijn betraght
Heeft hy volkomentlyk en meerder nogh volbraght:
Heel heeft hy uitgevoert de last van sijnen Vader:
Gantsch hertelyk bemint de menschen allegader:
In 't leven sleght en reght, in 't sterven sonder schuld,
Als een onnoosel lam gebogen met geduld (2):
Hy heeft het hooft geboôn den geenen die hem sloegen:
Veel goets gedaen die hem soo wreeden haet toedroegen:
Iae selver voor die luy' die hem de dood aendeên
Heeft hy op 't leste nogh God om genaê gebeên (3).
Het gunt hy had belooft is ook aen hem bewesen,
Alsoo hy uit de dood is wederom verresen (4),
En op dat het *gelooff hier* van sou' werden vast
By veele meenighmael *gesien*, gehoort, getast (5).
Voor twalever gesight is hy als op een wagen
Nae't ongedekte dak door eene wolk gedragen (6).
Dat hem daer alle maght gegeven is geweest,
Heeft hy daernae betoont door 't senden van den Geest,
Wanneer der visschers tong, door noitgeleerde talen (7),
De waerheit heeft verspreyd tot d'allerverste palen,
En door veel wondren (8) meer seer opentlyk betoont

(1) *Joh.* VIII. 46. X. 32. 2 *Cor.* V. 21. 1 *Pet.* II. 22. *Hebr.* IV. 15. 1 *Pet.* II. 22. (2) *Matth.* XXVI. 50. 52. 67. 68. *Joh.* XVIII. 23. *Act.* VIII. 32. (3) *Luc.* XXIII. 34. (4) *Matth.* XXVIII. *Marc.* XVI. *Luc.* XXIV. *Joh.* XX. XXI. (5) *Matth.* XXVIII. 9. *Luc.* XXIV. 31. 36. 38. 39. 40. 42. 43. *Joh.* XX. 16. 18. 19. 25. 27. 29. *Act.* X. 40. 41. 1 *Cor.* XV. 4-8. 1 *Joh.* I. 1. (6) *Marc.* XVI. 19. *Luc.* XXIV. 51. *Act.* I. 9-11. *Act.* VII. 55. IX. 4. 5. XXII. 7. 8. 10. 11. 1 *Cor.* XV. 8. (7) *Act.* II. 3. 4. 7-11. *Zie ook Act.* X. 46. XIX. 6. 1 *Cor.* XII. 10. 28. (8) *Act.* III. 6. 7. V. 15. 16. VIII. 6. 7. 17. IX. 33. 34. 40. 41. X. 44. XI. 28. XIII. 10. 11. XIV. 8-10. XVI. 18. XIX. 6. 11. 12. XX. 9. 10. 12. XXI. 10. 11. XXVIII. 3-6. *Rom.* XV. 17-19. 2 *Cor.* XII. 12. *Heb.* II. 4.

Dat Christus warelyk in 's hemels hooghte woont.
Welk ongetwijffelt blyk ons dan behoort te leyden
Om al te houden waer wat Christus vorder seyde,
Te weten dat hy self, maghthebbend' overal,
De toegeseyde vreugd den synen geven sal.
Hoe soumen konnen dogh een beter Godsdienst wenschen,
Of voor de eere Gods of voor 't gelooff der menschen,
Dan daer de leeraer self heeft syne leer beleeft
En 't gunt hy ons belooft alreê bekomen heeft?
  Nae dat van Christus leer door d'eygentlyke leden
De waerheit is vertoont, soo moeten wy gaen treden
Tot de gewroghte daed, en doen bemerken voort
De Goddelyke kraght door d'uitkomst van het woord:
Die dogh soodanigh is, dat wie ons sal gestaden [a]
Dat Godes roer bestiert de menschelyke daden,
Of dat sijn wakker oogh op iet ter werelt let,
Sal sien dat dese leer moet sijn d'opreghte wet.
Ten eersten geen gelooff en heeft soo verr gelopen.
Siet eens de landen aen van 't welbewoond' Europe,
Europe 't welk de kroon van kunsten en verstand
Verr boven yder deel des vordre werelts spant.
Des Aerdkloots heetste deel het diepste van Afrike,
Daer Presteguan [b] besit wel tsestigh koninkryken:
Cathai [c] ook 't welk beschout de engte van Anjan [d]

[a] *Staden, gestaden is* concedere, *toestaan.* [b] *Presteguan, zooveel als Prestre of Pretre Jean. Priester Jan, meer bekend onder den naam van Paap Jan. Een Indiaansch, Abyssiniesch of Tartarijsch Koning, die men verhaalt, dat zestig of zeventig Koningen als vasallen onder zich had. De geleerde Scaliger geeft echter een geheele andere naamsafleiding. Zie over Pretre Jean, Paap Jan, Moreri, Hoogstraten, Luiscius en anderen, op dien naam en op Abyssinië.* [c] *Cathai, een gedeelte van Tartarije, ook wel als de oude naam van China gebezigd.* [d] *De engte van Anjan, een zeestraat van Tartarije. Men hield destijds deze voor een grensscheiding tusschen Asia en America.*

Al waer geen Hollandsch schip tot nogh toe komen kan:
De sabelryke streek die grensend' aen den Tater [a]
Loopt van de witte zee tot aen 't Bahuusche water [b]
't Welk veele stromen slurpt en nergens weder loost,
Maer werd of onder d'aerd of van de son geoost:
En 't land daer Noës kiel begon de grond te voelen [c]
Toen eerst de zee hiel af der bergen top te spoelen,
Krielt allesins van volk die onder Christus staen.
Nu by den Negropont [d] is de Georgiaen: [e]
Den oever somers nat bewoonen de Coptiten, [f]
Libaens geboomde bult de Syrsche Maroniten. [g]
In 't Archipelago, van waer de wind ook waeyt
Hy wijst u eenigh land met Christenen besaeyt.
Self Groenland, 't welk nu schuylt, dikmael beseylt voor desen,
En Ysland 't heyligh woord in hare talen lesen.
De kust die van Ormuz [h] des werelts diamant
Bearmt wert met de zee tot aen Macaos strand
Soo by de Gusarats [i] als by de Malabaren
Leert kennen ons gelooff soo wel als onse waren.
In meenigh eyland ook becingelt met de loop
Van d'Indiaensche vloed geoeffent werd de doop:
Waer van het fijnste deel de Hollanders bewoonen
Banda, Machan, Tidoor, Ternaten, en Ambone. [k]
In 't wel begaeft Japan dit heyligh light verscheen

[a] *Tater, Tartaar, Tartarije. Het nabijgelegen Scythie was beroemd door de pelterijen, sabels hier genoemd.* [b] *Bethuunsche water, de Kaspische Zee.* [c] *De omstreken van den berg Ararath.* [d] *De Negropont, is het kanaal van dien naam, naar het bekende eiland.* [e] *Georgie ligt oostelijk van de Zwarte Zee.* [f] *Coptiten, Egyptenaren.* [g] *Den berg Libanon met zwaar geboomte beplant, bewonen de Syrische Maroniten.* [h] *Ormutz is een straat aan het begin van de Persische golf, en van daar de Persische kust langs tot aan de uitwatering van den Indus, en verder de geheele kust tot Macao.* [i] *Het eerste gedeelte van gemelde kust, waarop die van Malabar volgt.* [k] *Banda enz. Moluksche eilanden.*

En daegt nu voort en voort tot de Chineesche steên.
Voeght hier by 't groote stuk 't welk door Columboos soeken
Gelukkigh is ontdekt, en van de noorder hoeken
Met kristallijn geboort, [a] veel duysend mylen gaet
Ten zuyden op tot aen de Magellaensche straet,
En met de Spaensche golf in 't oosten werd begoten,
In 't westen met de zee, die China raekt, besloten,
Waer van een schoon landouw met Florida [b] belend
Werd met een soeten naem van Nederland bekend. [c]
En dit werd niet alleen gesien in onse dagen,
Maer is van tijd tot tijd de selve leer gedragen
Te water en te land soo verr' als iemand daght
Dat d'aerde was bewoont by 't menschelyk geslaght.
De boeken toonen dit van allerhande talen
Die 't gunt in elke tijdt geschied was ons verhalen:
De schriften ook waer door 't gunt Christus had geseyd
Aen veele volkren werd vertaelt en uitgeleyd:
De handelingen ook gevallen by seer veelen
Voorstanders van de leer in d'Asiaensche deelen,
En in 't gewest waer van Carthago was het hooft
Betoonen ons hoe wijd toen Christus wierd gelooft.
De twaleff eerste boôn sijn niet alleen gekomen

[a] *Ziet op de ijsvelden, die de noordelijke grens uitmaken.* [b] *Zuid-Oosteinde van Noord-America.* [c] *Eertijds in het bezit van Nederland, thans Newyork. Wij merken ten slotte van al die optelling van plaatsen en volken aan, dat De Groot ten behoeve van de Nederlandsche schepelingen, destijds vooral aangespoord, tot onderzoek der landen, voor den handel geschikt, zich schijnt verlustigd te hebben in deze optelling hier en daar van het vreemde. In zijn Latijnsche werk, later uitgegeven, heeft hij dit veel eenvoudiger en duidelijker, zeggende alleen: » dat de Christelijke godsdienst door geheel Europa, zelfs de verst afgelegene landen van het Noorden niet uitgesloten, geleerd werd, en niet minder door geheel Asië, de eilanden in de Groote Zee, door Egypte, Morenland en nog andere deelen van Africa, ten laatste ook door America."*

Soo wijd als strekten toen de wapenen van Romen:
Den eenen is gegaen tot daer de Neper vliet:
Den ander daer de Parth behiel het hoogh gebied:
Den Indiaen wijst nogh waer Thomas heeft gebeden [a]
Waer hy de snelle stroom droogsvoets is door geleden. [b]
Ons land en heeft ook niet ontfangen dese maer
Als veele meenen eerst voor negen hondert jaer:
Veel ouder tuygen ons dat in het Schots Britanje
Verkondigt is het woord, en diep in Alemanje,
Dat ook gehouden is het mael van brood en wijn
Met groote hoope langs de kanten van den Rijn. [c]
Wat kan in wijd gesprey hier by dogh sijn geleken?
Sal van het Heydendom ons yemand willen spreeken?
Het is wel een *geluyd*, maer geen gemeene grond:
Soo veelerhande rijk soo veelerhande vond.
Den een aenbid de son, lught, sterren, vyer en aerde:
Den and'ren werpt hem neer voor ossen en voor paerden:
Den andren door bevel van sijnen koningh eert
Een dooden dwingeland om datmen 't soo begeert:
't Heeft veelen ook gelieft veel onbestaende saeken
Als eer, deugd, min, geluk, jae koorts tot Goon te maeken:
Men siet ook ellewaert gedient te sijn geweest
Door 't middel van een beeld een boosen wreeden geest.
Waer niet en is gemeens, 't welk niemand derft bestrijden,
Waer alle leden niet een leeraer en belyden,
Waer niet het selfd' en is het gunt werd aengebeen,
Aldaer en kan ook niet de godsdienst sijn gemeen.
Wat nu de geenen roert die volgen Moyses wetten,
Hoewel sy hier en daer verstroyt zigh selven setten
Het is maer een geslaght, en by het groot getal

[a] *Zie Eusebius en anderen. Het graf van Thomas wordt nog in het land van Kormandel getoond.* [b] *Geleden, gepasseerd, overgetrokken van het oude* lijden ire, transire. [c] *Zie Tertullianus, Irenaeus, Theodoretus en anderen, die van de uitbreiding van het Christendom onder vreemde volkeren gewagen.*

Van andren weynigh, jae soo veel als niet met al:
En dese maeken ook niet veele wetgenoten
By sonder nae den tijd dat Jesus is gesproten:
Iae 't hooghvermaerde boek des Iodendoms bescheyd,
Veel meerder werd door ons dan door d'Hebreen verbreyd,
Men siet den Alkoran geëert in Barbarijen,
In 't land des grooten Chams, in Persi' en Turkijen
En weynigh hoeken meer: dan onder Sophis kroon
Werd opentlyk geleerd het woord van Davids soon:
En daer de Turk gebied kan yder een bemerken
Het land rondom vervult met Christelyke kerken:
Maer daer het Christendom heeft sijne volle glans,
Daer is geen Alcoran, daer sijn geen Musselmans.
Hier uyt segh ik aldus, 't betaemde Gods genade
Te stieren 's werelts loop alsoo door sijne rade,
Dat d'allerbeste wegh en 't saligmaekend' woord
Sou wesen meest bekent en allerverst gehoort.
Wilt dit ook gaede slaen. Wie sijn 't door welker handen
Eerst dese godsdienst is gepoot in alle landen?
Men siet schier overal dat soo een konigh leeft
Om sulx ook nae te doen het volk haer light begeeft.
Het voorgaen van den vorst sal dikmael sterker trekken
Dan een geschreven wet. Hoe seer moet dan verwekken
Om iet te volgen nae de wet die hare kraght
Voegt samen met het doen van d'hooghverheven maght?
Hier uit het heydendom sijn oorspronk heeft genomen:
Hier uit is dat het ook sijn wasdom heeft bekomen.
De Saracijnsche staff heeft eerst door haer gewelt
Den Alcoran gebaert en daernae vast gestelt:
Maer die Messias leer de werelt openbaerden
En waren niet versien van kroonen nogh van swaerden:
Maer 't waren sleghte luy alleen in zee gewent
Te visschen, of op 't land te werken aen een tent:
Nogthans soo sietmen hoe in twintigh, dertigh jaren
Door deser mannen dienst het woord is voortgevaren,
Tot daer des Ganges stroom vermenght werd met het sout,

En daer den Noordzee beurt van vloed en ebbe houd.
Ook niet alleen en is de leer alsoo begonnen
Maer heeft van tijd tot tijd meer ende meer gewonnen
Door leeraers teenemael ontbloot van alle staet,
Van dwankelyke maght, en uitterlyk gelaet
Drie hondert jaren langh. Sy konden niemand neygen
Tot haer door aerdsch gemak, nogh door uitwendigh dreygen,
Alsoo des werelts maght met schaê van goet en eer
En allerhande kruys vervolghde dese leer.
Des waren niettemin de steden ende velden,
Soo verr' het Roomsch gebied de werelt wetten stelde,
Met Christenen vervult, al eer oit Constantijn
Des godsdienstoeffeningh belaste vry te zijn.
De Grieken, die het volk den wegh der seden leerden
Door andre kunsten haer aensienlykheit vermeerden.
Men sagh voor Platoos school met groote lettren staen,
Des metens ongeleert [*a*] magh hier niet binnen gaen.
't Gesinde, 't welk de naem bekomen heeft van 't wandlen (1),
Plagh van der dieren aerd, van boom en kruyd te handlen.
Wie van 't getal genoemt een taerlingh niet en wist,
Nogh van een halve klank, was geen Pithagorist. [*b*]
't Geslepen Stoisch volk de menschen wist te knopen
Door schijnbewys, het welk de naem van traegh op hoopen
Of van den crocodijl of van de hoornen had,
Of nogh een ander 't welk aen beyde zijde vat: [*c*]
Veel sijnder ook geweest die doort' gesuykert spreeken
Van een bevloeyde tongh de hoorders konden smeeken,
Gelyk als Xenophon, Plato en Theophrast:
Maer deser saeken geen op onse leeraers past,
Die 't Christelyk gebod eerst hebben voorgedragen,

(1) *Peripatetici.*

[*a*] *Onkundige in de meetkunde.* [*b*] *De Pythagorist moest in tel- en zangkunst ervaren zijn.* [*c*] *Redekunstige figuren, kronkelingen, twistvonden, spitsvondigheden, onder derzelver benamingen bij de Ouden.*

Niet swaerlyk omgeleyd door konsten en door vragen,
Nogh schoon geschilderd ook door een verniste tael,
Maer met een bloot, opreght, onopgepronkt verhael.
De onverwaghte vrught nu komend' hier beneven
Toont dat de groote God daer hulp toe heeft gegeven,
Of door een stil beleyd onsienbaerwyse sterk,
Of daerenboven ook door sienbaer wonderwerk.
 Laet ons nu by gevolgh ook op de luyden letten
Die eerst door vast gelooff omhelsden dese wetten.
Haer hart was niet gestelt als ongeteykent lak,
Waer in men wat men wil kan drukken met gemak:
Gelyk die allereerst ontfingen de geboden
Van Isis, Bachus, Bel end' andre Leugengoden:
Gelijk 't Arabisch volk, het welke noit bevaen [a]
Met een bysondre wet seer light nam alles aen.
Haer hart en was ook niet bereyd om sulx te hooren:
Gelyk 't Hebreeusche volk besneden langh te vooren
Verstaen had wie dat was de God van hare stam
Gedient by Israël, Isak en Abraham.
Sy hadden allegaer het heydendom gesogen
Uit haerder moedren borst, of waren opgetogen
In 't phariseesch gelooff, daer hebbende geleert
Dat God wou sijn alleen door Moyses wet geeert.
Nu weten wy hoe seer de menschen sigh gedragen
Nae 't vaderlyk gebruyk gesterkt met oude dagen
En 'landgemeene wet. Niet qualyk is 't verklaert
Dat de gewoonten sijn der menschen andren aerd:
Maer dit heeft niet belet dat soo veel duysend zielen
In sulken korten tijd voor Christus souden knielen,
Verlaetende daerom met een gerust gemoed
Haer ouderen gebruyk en al des werelts goet.
Wat keysers allerminst de Christgesinden quelden,
Haer buyten eer noghtans en buyten ampten stelden:
En noghsoo werd daer bij gemeenelyk gekeurt

[a] *Bevangen*, *ingenomen*, captus.

Dat al haer have, geld, en land sou sijn verbeurt.
Maer dit was niet genoegh, hoe veelen hebben moeten,
Als slaven vast geboeyt, in het gebergte wroeten?
Haer leden sijn gerekt met schrikkelyk gewelt,
Met haeken 't vleesch gescheurt, de vlam aen 't lijff gestelt.
Nogh slagen in de krijgh, nogh smettelyke sughten, [a]
Nogh jaren weygrigh om te geven hare vrughten
En hadden soo veel luy' in langen tijd vermoort,
Als toen wel sijn vernielt om 't Christelyke woord.
Men gunden haer ook niet een sleghte dood te sterven:
Den eene wierd gevilt, den andre ging men kerven,
Of hangen aen een kruys, of breeken op een rat:
De leeuw verslonter veel, de beer weêr andren at:
Veel hebben in't gesight der menschen langh geseten,
Nae dat een scherpe pael haer was door 't lijff gesmeten,
Of sijn door langhsaem vyer seer jammerlyk verteert,
Of op een rooster ook gebraên en omgekeert.
Het bloed sinkt in de sool, de hayren staen geresen,
Wanneer wy't droeff verhael van dese wreedheid lesen.
't En is ook niet geweest voor eene korte stoot:
De oude was niet wegh, daer quam een nieuwe nood:
Tot dat de groote toorts schier tien werff dertigh malen
De naght had met den dagh geeffent in de schale.
Hoe meerder datmen dood, hoe 't woord staegh vorder gaet:
Want eens getuyges bloed is veeler andren saet.
Denkt by u selven nu, wie beter God behagen,
Die andre leed aen doen, oft die 't van andre dragen?
Op 't eenen is't gelooff van Mahumet gebout:
Door't andre werd de trouw der Christenen beschoud.
Het heydendom, gewoon haer dingen breed te roemen,
Sal een seer kleyn getal van hare wysen noemen:
Gelyk die sprongh in't vyer den Indiaen Calan, [b]

[a] *Besmettelijke ziekten.* [b] *Calanus was een Indiaansche Gymnosophist of naakte wijze, die, ziek zijnde, zich zelven een houtstapel bouwde, zich met stroo bedekte, en zoo zich*

En die (1) daer sèy', gy stampt den blaesbalk [a], niet den man;
En die (2) door pijpkruyds [b] drank verloren heeft het leven:
Maer desen hadden hoop, dat nae haer dood verheven
Sou werden haer gerught, en dat als vroom en kloek
Geschreven soude staen haer naem in meenigh boek:
Maer onder 't Christenvolk sijn niet alleen geleerden,
Maer seer veel sleghte luy, die geenen roem begeerden,
Nogh hoopten, niet bekent dan in haer eygen buyrt,
En hebben willigIyk noghtans de dood besuyrt:
Veel vrouwen, maegden ook, der welker teêre borsten
Gesneen sijn of geschroeyt, die immers niet en dorsten
Nae een langheugend loff, gelyk ook in der daed
Nau een van hondert is wiens naem geschreven staet.
't Was ook in hare maght de pijn en dood te myden
Alleen met af te staen van Christus te belyden:
Maer liever hadden sy haer vleesch den beul te biên
Dan hem te looghnen die by haer was noit gesien.
Te sterven eygentlyk om God en sijn geboden,
Geen andren is gebeurt dan Christenen en Joden:
De Joden is sulx meest gebeurt, eer dat ontstond
Door onsen Middelaer een treflyker verbond.
't Getal en kan ook niet bij't onse sijn geleeken:
Seer weynigh mannen zijn daer van sy konnen spreeken,
Eer dat Antiochus half sinneloos verwoed
Wat ruymer heeft gestort het Israelsche bloed.
Light sal men vinden ook in een van soo veel landen

(1) *Anaxarchus.* (2) *Socrates.*

zelven verbrandde. Hij leefde ten tijde van Alexander den Groote, en toen deze hem vroeg »of hij iets van hem begeerde," zou hij gezegd hebben: »eerstdaags zien wij elkander." Korte dagen daarna stierf Alexander te Babylon. [a] *Anaxarchus door Nicocreon, den dwingeland van Cyprus, in een mortier met ijzeren stampers gedood.* [b] *Pijpkruid, vergiftige plant,* *volgens Kiliaan* cicuta, *Scheerlinck.*

Meer Christenen gedood door ongeloovig' handen,
Dan oit sijn om de wet gestorven der Hebreen
Van ouds of in den tijd der vrome Maccabeen.
Wie dan op't groot getal sal naer behooren aghten,
Van vrouwen ende mans, van allerley geslaghten,
Bekent en onbekent, gestorven om de leer,
Niet door gewoontes trek, nogh ook door lust van eer,
En letten dat noghtans om't lyden te gedogen
Iet groots moet sijn geweest het welk haer heeft bewogen,
Sal klaerlyk sien dat sulx niet anders is geweest,
Dan waerheits helder light en Godes sterke geest.
Wie op al dit bewijs nogh niet sal willen wyken,
Maer seggen dat het hem sou naerder moeten blyken,
Gebruykt geen reght bescheyt, want dit gaet altyt vast,
Dat nae der saeken aert de toon moet zijn gepast.
Heel anders het verstand der menschen komt te weten
Hoe datmen sal een rond of een calander [a] meten:
Heel anders wat het is het welk den sieken quelt:
En weêr door ander blyk, wanneer het tijd is geld
Te spillen ofte niet: wanneer men aen sal vangen
Een onbeschroomde krijgh, wanneer nae vreê verlangen:
Heel anders wederom men ons gelooven doet
Het gunt door seggen van getuygen blyken moet.
Maer God als die daer wil, en dat met goede reden,
Dat de gehoorsaemheit der menschen nae moet treden
Het spoor van sijn genaê, heeft alles soo verright
Dat teffens blyken sou sijn gaeff en onse plight.
De middaghson te sien, het vyer te voelen branden
En is geen vromigheit, nogh strekt geen offerhande.
Een steen is Christus woord, waer door het fyne goud
Werd sulx als't is bekent, het vordre vuyl geschout.
Het is een groote wan, waer in het suyvre koren
Bewaert wert, maer het kaff valt uit en gaet verloren.
Daerom dat blyks gebrek de oorsaek soude zijn

[a] *Calander, voor calender, den tijd meten.*

Van iemands ongelooff, is maer gesoghten schijn.
Want dat voor 't selve blyk soo veele vrome buygen,
Behoort te sijn genoegh om d'andren t'overtuygen:
Maer deses werelts eer, en vleeschelyke lust,
En al te groote sught tot tydelyke rust
Waer meê de leere strijd, die maeken dat sy vresen
Het gunt genoeghsaem blykt te houden voor beweesen.
Wat sou haer andersins dogh maeken soo verblind,
Dat een geschiedenis van Theb' of van Corint
Wel by haer werd gelooft, om een of twee die 't schryven,
En dat sy evenwel in weygeringe blyven
Voor waer te nemen aen het gunt men schrijft van hem
Die opentlyk gekruyst is tot Jerusalem,
Daer dogh het Griex verhael geen zienelyke werken
Behoudt tot desen dagh waer uit men kan bemerken
De seekerheit van dien, gelykmen klaerlyk siet
De teykenen van 't gunt by Christus is geschied?
De Joden, die soo seer haer tegen Christus stellen,
Bekennen een goed deel van 't geene wy vertellen.
Wat land de son bestraelt, wat land de zee besluyt,
Men hoort schier over al het Christelyk geluyd.
Hier van moet een begin en wortel zijn te vinden:
Want dit gelooff ontstond niet uit de lighte winden.
Nu dit beginsel was geen menschelyke kraght:
't Moet door iet wonders dan te wege zijn gebraght.
Of soomen seggen wil dat sulx gewroght is, sonder
Dat ergens is geschièd een groot aensienbaer wonder,
Dat waer een wonderdaed, 't welk alle wonderdaen,
Die ergens sijn geschied verr' sou te boven gaen.

BEWYS
VAN DEN WAEREN
GODTSDIENST.

HET DERDE BOEK.

Wie nu bewogen door soo veelerhande reden
Van dese ware leer, in 't hart is overstreden;
Behoeft niet ongerust te soeken overal
Waer dat hy dese leer beschreven vinde sal.
Het is heel openbaer, de boeken sijn voor handen
In Asie en Euroop' en Africaensche landen.
Waer in bestaet van elk gesinde 't vast bescheyd,
Daer van moet sijn gelooft 't gunt elk gesinde seyd.
Want dat den Alcoran houd der Mahumetisten
Gelooff, een billyk man en sal daer om niet twisten.
Hoewel nu dit alleen des redens maet voldoet;
Wy sullen evenwel nogh gaen ten overvloed
Voor de loofwaerdigheit van dese boeken spreeken,
Dit stellende voor vast, dat wie wil komen breeken
Een schrift genomen aen by veelen langen tijd,
Bewijs moet brengen by waer meê hy sulx bestrijd;
Of soo hy 't niet en doet, dat dan ook buyten kyven
't Gunt qualyk is gewraekt moet als waeragtigh blyven.
Voor eerst soo segh ik dan dat elk boek is het werk
Van sulk een als waer van het voorhooft draegt het merk,
Drie boeken namentlyk van Jesus dood en leven,
Twee daerenboven die by Lucas sijn geschreven,

By Cephas (1) eenen brieff, nogh eenen by Johan,
Dertien geteykent by den Benjaminschen [a] man (2).
Want dese schriften sijn altyd daer voor gehouden,
Waer van wy goed bewijs bevinden by de ouden
Die leefden naest dien tijd, by wien sulx werd erkent,
Gelyk als Irene, Justinus en Clement.
Den een was te Lion, en d'ander was te Rome,
De derde daer de Nijl vloeyd uit door seven stromen.
Tertulliaen beroept zigh selv' op Paulus hand
Die toen nog was te sien (3): veel luyden van verstand
Die desen sijn gevolgt het een jaer op het ander
Oorkonden van de saek eenstemmigh met malkander.
Noit Heyden in die tijd, noit Jood' en heeft vermeld
Dat deser schryvers naem sou wesen valsch gestelt.
De kerken wijd verspreyd door alle 's werelts hoeken
Van ouds tot huyden toe ontfangen dese boeken.
Het tweederley geschrift waer by geschildert is
Achilles euvle moed en't dwalen van Ulis,
Werd by een yder voor Homerus werk gelesen.
Men twijffelt mede niet Maroos gedight te wesen
Waer by Anchises soon, uit Troias brand gespaert
Door een heyllooze min met Dido werd gepaert:
De reden hier van was, om dat die nae haer quamen
De stukken braghten by op die voorseyde namen.
Maer dit en wat'er meer magh wesen diesgelijk
Komt niet op veelen nae by onser namen blijk:
Want haer bewys alleen uit een volk was te halen,
Daer ons bewys bestaet in allerhande talen.
Wel waer is dat de brief de welk' is toegedaght
By een voortrefflyk man aen het Hebreeusch geslaght,

(1) *Petrus. Joh.* I. 43. (2) *Paulus. Zie Phil.* III. 5.
(3) *Tertullianus lib. de Præscriptione adversus Hæreticos.*

[a] *Uit den stam van Benjamin.*

En die des oudstes naem sijn voerende twee bladen, [a]
En het gesight (1) gesien in eene der Cycladen (2)
Het twede schrift [b] gestelt by Symon Petrus meê,
Van Iacob ook een brieff, end' eene van Thaddé [c]
Betwijfelt sijn een tijd: noghtans soo kan men merken
Dat die sijn van't begin geeert by veele kerken.
De Leeraers nu genoemt en andren voort en voort
Verhalen ook uit die papieren meenigh woord.
De twijffling die daer was schijnt ook te zijn verdwenen
Door scherper ondersoek, alsoo in't algemeene
De selve schriften zijn daernae genomen aen,
Gelijk wy die gevoegt bij d' andre vinden staen.
't Gelooff van een geschrift werd ook wel afgemeten
Al is't dat wy den naem des schryvers niet en weten:
Iae't kennen van een man bestaet nae reght en reen
Meer in d'hoedanigheit dan in den naem alleen.
't Boek der welspreekenheit Herennius gesonden, [d]
Een ander ook waer in werd kortelyk bevonden
't Gunt by de groote luy van Roomen is geschied, (3)
Sijn welgeaght, noghtans men weet de namen niet.
Nu vorder brengen ook die schriften selve mede
Dat sy sijn ingestelt seer korten tijd geleden
Nae dat Messias hier op d'aerde was geweest:
De Schryvers dragen zigh voor luy met Godes geest
Uitnementlyk begaeft, voorgangers van de leere:
Waerom en souden wy haer dan voor sulx niet eeren;
Nadien haer onderwijs volkomentlijk gelykt

(1) *D'Openbaaringe.* (2) *In 't eylandt Patmos, een der vijftig Eylanden, genoemt Cyclades, gelegen in de Ægeische zee.* (3) *Het boek van den Alexandrinischen oorlogh, door Julius Cæsar gevoert.*

[a] *De. tweede en derde Zendbrief van Johannes.* [b] *Brief.* [c] *Brief van Judas Lebbeus of Thaddeus.* [d] *Ad Herennum. Onder de werken van Cicero opgenomen.*

Het vastbekende schrift daer niemand af en wijkt?
Wat nu de stukken roert die seekre namen dragen
Men sou hem die 't ontkent met reden mogen vragen,
Wat waerheits schijn het heeft, dat Schrijvers, welker vlijt
Gestadigh strekt opdat de sonde sy vermijd,
Sigh selven souden gaen met sulken daed besmetten
Die aen het lijff gestraft werd by de Roomsche wetten. [a]
Ik voegh hier dit nogh by dat door't bedreven quaed,
Met naem of sonder naem geen mensch kon sijn gebaet:
Alsoo 't gelooff het welk men daer door soght te sterken
Genoegh bevestight was door andrer luyden werken.
Indien de schryvers dan van't Christelyk verbond
Die sijn waer van de naem altijd daer vooren stond,
Of dat ook inder daed de boeken sijn geschreven
By luy van sulken stand als sy haer self uitgeven;
Soo segh ik dat het ook is vast en openbaer
't Gunt daer in is vervaet dat sulks moet wesen waer.
Soo dikmael eenigh mensch onwaerheit komt te spreeken;
Daer moet of wetenschap of goede wil ontbreeken:
De saeke selver nu getuygenisse geeft
Dat elk een 't gunt hy schreeff seer wel geweten heeft (1).
Johan des donders soon [b], Barjona (2) steen geheten,
Thaddé, en die weleer had op den tol geseten (3)
Ontwyff'lyk waren uit der twalever getal,
Die met Marias soon gegaen sijn overal,
Als sijnde tot sijn naest geselschap uit verkoren,
Om synen daen te sien, om syne leer te horen:
En Jacob die een brieff den twaleff stammen schreeff
Was deser twaleff een of immers Jezus neeff:
Waeromme desen al door onkund in 't verhalen
Van Christus leer of doen niet hebben konnen dwalen.

(1) *Joh.* XV. 27. 1 *Joh.* I. 1. *Act.* I. 21. 22. (2) *Petrus.* (3) *Mattheus.*

[a] *Volgens de Lex Cornelia, werd de misdaad van vervalsing met den dood gestraft.* [b] *Boanerges. Marc.* III. *vs.* 17.

De Tharsisch borger (1) nu, het uitschot [a] der Hebreen,
Die overal vertelt dat Christus hem verscheen
Uit 's hemelsch hoogste sael, en nogh veel andre saeken
Die door hem zijn geschied of hem bysonder raeken,
Al't gunt hy daervan schrijft dat most hy weten wel.
Den Syrschen aerdsenier (2) [b] was syne medgesel,
Die van hem heeft geleert, die met hem heeft gelopen
Door landen ende steên van Asi' en Europe (3):
Sijn vaderland was met de Joden nae belent:
Hy sprak 't volk dagelyx 't welk Christus had gekent,
Waer onder waren veel bij Jesus self genesen:
Die Jesus sagen dood en wederom verresen:
Hy seyd ook dat hy heeft seer naerstigh naegespeurd
By d'oog getuygen selfs al't gunt daer was gebeurt (4).
Wy sien dat Tacitus gelooff werd toegedragen
En soo veel andren meer van't geen sy noit en sagen,
Al is't al verr' geschied en lang voor haer geboort:
Waerom sal geen gelooff dan hebben Lucas woord?
Wat nu belanght het deel (5) waer in hy uit gaet leggen
Van den bekeerden Saul het lyden, doen en seggen,
In 't gunt hy daer van seyd en kan niet zijn gemist
Alsoo hy't alles meest door eygen sinnen wist,
Bet dan Polybius kon weten 't gunt geschiede
Bij het Latijnsche volk door Scipioos gebieden,
Of ook Thucydides hoe 't arme Griekenland
Het yser had gekeert self in haer ingewand.
Ik kom tot Marcus nu van wien ons d' oude mare

(1) *Paulus.* (2) *Lucas.* (3) *Act.* XX. *en de volgende plaatsen*, *Col.* IV. 14. 2 *Tim.* IV. 11. *Philem.* 24. (4) *Luc.* I. 1. 2. 3. (5) *De Handelingen der Apostelen, daar het bedrijf van Saulus naderhandt Paulus genoemt, in 't brede werdt beschreven.*

[a] *De uitverkorene.* [b] *Aerdsenier*, *voor artsenier*, *geneesheer.*

**Leert dat hij over al met Petrus is gevaren
Als syne reysgenoot : waerom het ook gaet vast
Dat hy de saek beschreeff nae synes meesters last.
Men vint ook niet dat hy iet sonderlingh vertelde
In sijn geheele boek dan't gunt ook andre stelden.
Hy die door 's Keysers ban in Pathmos heeft gewoont (1)
Kon niet onseeker sijn van't gunt hem was vertoont (2).
Wie dat hy ook magh zijn die voor der Joden oogen
's Wets heymenis ontknoopt, en kan niet sijn bedrogen
In't gunt hy selver had van Godes geest ontfaen,
Of't gunt hy uit de mond der twaelven had verstaen.
Alsoo de wetenschap haer niet en kon bedriegen,
Segh ik dat haar ook niet gelust en heeft te liegen
Welwetens, wedermoeds [a], want 't gunt bewesen was
Aengaende d'heele leer, komt hier weerom te pas.
Soo iemand seggen wil dat dese luy getuygen
In iet dat haer gaet aen, ik sal die reden buygen
Tot kraghtiger bewys : want waerom raekten't haer ?
Om goed, gemak, of eer ? gantsch niet, 't is openbaer
Dat wie in haren tijd dien godsdienst wou betraghten,
Had oneer, schande, druk, vervolgingh, kruys te waghten.
Het gunt dan Christus saek heeft hare saek gemaekt
En is niet sulx geweest waerom men tuygen wraekt,
Maer loutre vreese Gods, gelyk dan ook haer leven
Tot godsdienst is geweest gestadelyk begeven :
Een mensche nu wiens hart daer meê bevangen is
Sal doen uitdrukkelyk niet tegen sijn gewis,
Bysonder in een werk aenwysende de wegen
Waer in de saligheid der menschen is gelegen.
Siet hare boeken in : sy seggen altemael**

(1) *Johannes.* (2) *Want hy getuight dat hem Godt die Openbaaringen heeft gedaan.* *Apoc.* I. 1. 2. 9. 10. 12. 17. XXII. 18-20.

[a] *Tegen zijn eigen gemoed.*

Dat God ten hoogsten straft bedrogh en leugentael (1),
En souden sy dan selfs haer openbare schriften
Met leugen hebben gaen besmetten en vergiften?
Soo waren sy geweest gantsch godloos, welk verwijt
In alles met haer leer en met haer leven strijd:
Haer leer dewelke strekt alleen om God te vresen:
Haer leven waer van noit iet onvrooms is bewesen:
Jae die haer droegen toe den allergrootsten haet
Beschelden haren naem noit met een meerder quaed
Dan dat sy waren sleght [a], onwetend', onervaren,
't Welk, schoon genomen soo, geen valscheit konde baren.
Waer' ook by haer geweest de minste quade trou
Noit iemand onder haer geschreven hebben sou
Hoe dat sy allegaer besweeken op het leste (2),
In hares meesters nood, en hoe een van de beste
Sijn heer tot driemael toe uit vrees is afgegaen,
En tot berouw gebraght door't krayen van den haen (3).
God self, op dat wy haer te hooger souden aghten,
Seer dikmaels door haer wroght seer wonderlyke kraghten,
Waer op sy roemen ook tot hares meesters eer (4),
Met noemingh van de luy, van hoe, waer, en wanneer,
En dat heel opentlyk voor all' des werelts ooren,
Op dat een yder vry getuygen moght gaen hooren,
Welwetende noghtans hoe dat het was gestelt
Soo met den Joodschen raed als met het Roomsch-geweld:

(1) *In hunne schriften spreeken ze tegens de logen, en voor de waarheit. Joh.* VIII. 44. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17. 19. XVIII. 37. *Act.* XXVI. 25. *Rom.* I. 25. 2 *Thess.* II. 10. 1 *Joh.* I. 6. 8. II. 4. 21. 2 *Cor.* VI. 8. *Eph.* IV. 15. 25. *Col.* III. 9. *Apoc.* XXII. 15. 2 *Cor.* II. 17. *Gal.* I. 20. (2) *Matth.* XIV. 31. 56. (3) *Matth.* XXVI. 69-75. *Marc.* XIV. 66-72. *Luc.* XXI. 55-61. (4) 2 *Cor.* XII. 12. *Act.* III. 16. *en elders in dat zelve boek.*

[a] *Arm en onnozel.*

Hoe desen ende die navolgden hare stappen,
Om haer, waer't mogelyk, op logen te betrappen:
Waerom dit vaster gaet dan al wat Cesar schreeff
Van't geen hy by den Rhijn of by Pharsael bedreef.
De Heydnen selver ook die't Christendom bevoghten,
Gelykmen lesen kan, dit noit ontkennen moghten.
Phlegon [*a*] van Adriaen een vry gemaekte kneght [*b*]
Schreeff van de wonderdaên by Petrus uitgereght.
Wie dat ook lesen wil de Christelyke boeken,
Waer by z' oodmoedelyk van d'Overheit versoeken
De vryheit haers geloofs, of waer by hare saek
Standvast'lyk werd beschut van alle tegenspraek,
Sal vinden dat aldaer met onbeschroomden monde
Geseyt werd aen de geen die't wel vernemen konde,
Dat nogh twee hondert jaer en langer nae den dagh
Van 's Christendoms begin, men by haer wondren sagh,
Bysonder daer ter plaets al waer men had begraven
Die mannen die haer eerst het light der waerheit gaven.
De boeken brengen self met haer een sterk bescheyd
Van hare trouw, alsoo daer in veel werd voorseyd,
't Welk daer nae, met de daed en uitkomst' vergeleeken,
Uit Godes waren geest te komen is gebleeken:
Gelyk dat dese leer van een soo kleynen spruyt
Tot een seer grooten boom terstond sou wassen uit (1),
End' als een weynigh heefs [*c*] des werelts deeg doen suyren;
Dat ook het sterk gebouw daer van soud' eeuwigh duyren (2),
Dat veele der Hebreen verstootende dit woord (3)
Veel andren in haer plaets, van Oost, van West en Noord,

(1) *Matth.* XIII. 33. *Joh.* XII. 32. (2) *Luc.* I. 33. *Matth.* XXVIII. 20. *Joh.* XIV. 16. (3) *Matth.* XXI. 33. XXII. 2-8. *Luc.* XV. 11.

[*a*] *In het 13e deel zijner Jaarboeken, volgens getuigenis van Origines in het 2e boek tegen Celsus.* [*b*] *Vrijgelatene van Keizer Hadrianus.* [*c*] *Heve, hef, hevel, heffel.* Fermentum, *gest.*

Van Zuyden, tot het rijk des hemels souden loopen (1),
En haer in Christus naem gewilligh laten doopen;
Dat sy gesanten en verbreyders van de leer
Ter vierschaer souden staen voor meenig vorst en heer (2),
En dat haer sonderlingh [a] hieromme stond te dragen
Veel drux en ongelux van hare naeste magen (3):
Dat eyndlyk tegen haer de haet sou sijn soo groot
Dat sy nogh souden't woord bekopen met de dood (4):
Dat Davids groote stad (5), door 't leger der Latynen
Besloten en bestormt, nae veel gelede pynen,
Door des verwinnaers hand elendig sou vergaen,
Sodat nogh huys, nogh poort, nogh kerk sou blyven staen (6).
Indien men God gelooft de saeken te beseffen
Des werelts, en' voor al die synen dienst betreffen;
Soo kan't voorwaer niet sijn dat een soo groot getal
Betraghtend' in haer doen Gods eere boven al,
Soo treffelyken heyr en meenigte der vromen,
Een onwaeraghtigh boek soud' hebben aengenomen:
Iae dat nogh meerder is, nae dat door min's gebreck,
En eygensinnigheyd met ongebogen nek,
En gierigheit van geld, van eer, of ook van weten,
Het arme Christendom aen stukken is gespleten,
Soo veelen alsser sijn of eertyds zijn geweest
By welker t' samenkomst gedient is en gevreest
Die aerdd' en hemel schiept, en als haer God beleden,
En Jezus als haer heer, wet-gever, heyland mede,
By allen sijn erkent dees' boeken in't geheel,
Of immers uitgeseyt [b] het allerminste deel,
Waer op niet is van nood' een stuk des leers te gronden,
Alsoo den inhoud werd ook ellewaerts bevonden:

(1) *Matth.* VIII. 11. XII. 21. XXI. 43. (2) *Matth.* X. 18. (3) *Matth.* X. 21. (4) *Matth.* XXIII. 34. (5) *Jerusalem.* (6) *Matth.* XXIII. 38. XXIV. 14-21. *Luc.* XIII. 34. 35. XXI. 20-24.

[a] *In het bijzonder of bij uitnemenheid.* [b] *Uitgezonderd.*

Een wondergroot bewijs dat het moet wesen waer
't Gunt werd voor goet gekend by desen allegaer,
Die door des scheurings lust malkand'ren soo benyden
Dat wat den eene seyt den ander wil bestryden.
Wel is 't waer, dat weleer sijn eenige ontstaen
Die tegen't algemeen gevoelen drongen aen,
En poogden oversulx de schriften te vernielen
Seer onbescheydelyk die't met haer niet en hielen:
Maer 't waren luy die of door al te grooten haet
Der Joden, van den God der Joden spraken quaed, [a]
Of die om't kruys t'ontgaen naevolghden Moyses wetten:
Soo dat sy dorsten hem ook boven Christus setten: [b]
Mids welke desen bey ook sijn gescheyden af
By't heele Christendom als uitgeworpen kaff,
Ten tyden alsmen nogh om scherpgespitste vragen,
Nogh om het onderhoud van spysen of van dagen
Van't heiligh broederschap malkanderen verjoegh,
Maer al wat dragelyk was geduldelyk verdroegh. [c]
Van die van d' eerste slagh [d] behoeff ik niet te seggen,
Alsoo't genoegsaem is om haer te wederleggen,
't Gunt ik voor desen sey', doe ik te toonen nam
Een hoogste God te sijn waer van het alles quam.
Wat boek men ook wil sien dat by haer is gebleven
En by een leerelingh van Christus is geschreven,
Toont klaerlyk, dat die God by Christus is geleert
Die alles schiep en ook by Moyses was geeert.
De andre dwalingh sal hierna haer antwoord vinden
Wanneer ik wederlegh de volle Joodschgesinden.
Dit segh ik middlertijd dat hij is onbedaght
Die d'hooghgekroonde [e] dienst van Paulus niet en aght,

[a] *Zie Irenaeus en Tertullianus tegen Marcion en Epiphanius.* [b] *Zij zochten te schuilen onder de Joden. De Joden mogten hun godsdienst vrijelijk oefenen.* [c] *De Groot denkt hier ook aan zijnen tijd.* [d] *Tegenstanders ook der Joden.* [e] *Met hoogste zegen bekroond.*

Door wien God heeft gestight soo veele schoone kerken (1),
Door wien hy heeft gewroght soo groote wonderwerken (2):
Dat toen hy hittigh was op't Christelyke bloed
In't midden van sijn loop hem Christus is ontmoet,
Dat hy met meerder kraght dan iemand is getogen (3),
Voorts door den geest verlight, en kan niet zijn gelogen (4),
Om voorverhaelde reên, alsoo hy seer wel sagh
Wat haet en wat gevaer in sulx te seggen lagh.
Had Jesus hem dan lieff, gaff hy hem sulke gaven,
Hoe kon dan sulken man de waerheit tegendraven
Vervalschende de leer? waerom was 't dat hij schreeff
Tot naedeel van de wet? wat was het dat hem dreeff
Te nemen wegh den glants der langhveroude zeden?
Was't de besnydenis? maer hy was self besneden (5).
Viel hem het vieren van den Sabbath al te swaer?
Neen, want de heele week nam hij den godsdienst waer (6).
Kon ook van seekere spys 't verbod hem overlasten
Die willigh of by nood den tijd deurbraght met vasten (7)?
Was hem te moeyelyk het slaghten van een beest,
Wiens lighaem daeghlyks is een offerhand geweest (8),
Tot banden meenighmael, seer dik tot wreede slagen,
Sijnd' yder oogenblyk bereid de dood te dragen (9)?
Was't dat hy d'hoorders soght te lokken door gemak?
Maer desen moesten meê het Christelyke pak
Op hare schoudren laên in't heetste van de tyden,
Daer't Jodendom stond vry een yder te belyden.
Sy gaven, in de steê van weynigh, 't heele goed (10),

(1) *Rom.* XV. 18. 19. (2) *In de gemelde plaats en Act.* XIV. 3. 8-10. XVI. 18. XIX. 6. 11. 12. XX. 9. 10. 12. XXVIII. 3. 5. (3) *Act.* IX. 3-6. XXII. 6-13. (4) *Act.* IX. 17. XIII. 2. 4. (5) *Phil.* III. 5. (6) *Hy leerde dat men Godt daaghelyks moet dienen.* 1 *Tim.* V. 5. 2 *Tim.* I. 3. (7) 2 *Corinth.* XI. 27. VI. 5. (8) *Rom.* VIII. 36. 2 *Cor.* IV. 11. *Phil.* I. 20. 2 *Tim.* IV. 6. (9) 2 *Cor.* XI. 23-26. XII. 10. VI. 4. 5. (10) *Act.* IV. 34. 36. 37. 2 *Cor.* VI. 4.

En in de plaetse van een druppel al haer bloed (1).
Hy swijgt ook niet dat hy ontfingh de reghterhanden (2)
Van Jacob en Johan en Cephas (3), trouwe panden
Van haer gemeene leer, waer in hy, soo hy seyt,
Met niemand heeft verschilt, maer over het beleyd:
Het welk moet wesen waer alsoo hy't heeft geschreven
Toen Cephas en Johan nogh waren in het leven,
De welken soo hy niet met haer en had geleert
Ontwijflyk dat gerught wel hadden afgekeert.
O uitverkoren vat (4), o groote toorts der aerde,
Uw arbeyd moet ons sijn altyd van groote waerde,
Dank moet gy hebben, dank, die allen menschen soght
Te houden by het reght dat Christus had gekoght (5).
  Naedien tot hieren toe seer kraghtlyk is gebleeken
Dat dese Schryvers al het gunt daer sy van spreeken
Wel wisten, dat haer ook geen ontrouw heeft vervoert,
Waer by komt dat Gods geest heeft haer gemoed beroert,
Gelyk God selver heeft betuygt door meenigh wonder,
En dat het Godes oogh ook toestond, in't bysonder
Te letten op dit werk, op dat des waerheits pad
Niet werden sou gemist by't volk dat God aenbad,
Wat deksel ofte schijn sal yemand nogh gaen soeken
Waerom hy geen gelooff wil geven dese boeken?
Te seggen stoutelyk dat daer iet valsch in staet
Is immers niet genoegh; 't most blyken met der daed.
Want waer toe salmen dogh geschiedenissen schryven,
Soo alles ongelooft, ook buiten reên, sal blyven?
Soo iemand seggen wil dat wy daer inne sien
Veel dat onmog'lyk is en niet en kan geschi'en,
Alsoo wy hebben nu alrede gaen bewysen
Dat het wel moglyk is dat iemand sal verrysen,
Wanneer het God gelieft, en dat ook Godes maght

(1) *Act.* XII. 2. (2) *Gal.* II. 9. *voeght daar by* 1 *Cor.* XV. 11. 2 *Cor.* XI. 5. XII. 11. (3) *Petrus.* (4) *Paulus.* *zie Act.* IX. 16. (5) *Gal.* V. 1. 13.

Niet is gebonden aen der saeken eygen kraght,
Soo moet dit voorwerp van onmoglykheid verdwijnen,
Als sijnde mogelyk het gunt sulx minst sou' schynen.
Indien men vorder seyd dat de gesonde reên
Met dingen die daer staen niet wel komt over een,
Ik segh het tegendeel: hoe kan men dogh vermoeden
Dat een soo groot getal van kloeken ende vroeden
Sou hebben dit gevolgt nu sestien hondert jaer,
Indien het iet begreep dat gantsch onmoglyk waer?
De saek weerlegt het ook. Want alle't gunt voor desen
Door de gesonde reên waeraghtigh is bewesen
Als dat'er is een God, dat hy maer één zijn moet,
Volkomen, onbepaelt, wijs, eeuwigh, maghtigh, goed,
Dat hy't heeft al gemaekt 't welk waerlyk is bestaende:
Dat hy ook syne sorgh nogh overal houd gaende:
Dat hy ons kan aen ziel en lighaem geven loon:
Dat wy gehouden sijn te volgen sijn geboôn:
Dat ook de matigheit moet toomen onse sinnen,
En dat den eenen mensch den andren moet beminnen;
Dit alles vinden wy seer duidelyk verklaert
In't boek by't Christendom tot desen dagh bewaert.
Veel dieper in de wil of't wesen Gods te treden,
Alleenelyk gestiert door 't roer van onse reden,
Is al te vol gevaers, het welk de saek bewijst,
Alsoo den eene laekt het gunt den ander prijst,
En soo strijd eeuwelyk het wanen met het wanen,
Onseekerlyk gestelt op slibberige banen.
Siet hoe de wijsten self tot veelerley verstand
Vervallen, soo wanneer sy nemen by de hand
Van hare eygen ziel het wesen nae te speuren,
't Welk van het wesen Gods veel meerder moet gebeuren.
Wie gissend' ondersoekt het heymelyk besluit
Van eenen grooten vorst komt meest bedrogen uit:
Hoe sou sijn wil by ons dan werden ondervonden,
Wiens wijsheit niet en is deur d'onse te deurgronden?
Daerom seyd Plato wel, niet kander sijn gewis

Van dese saeken meer dan ons geopent is
Door Goddelyke spraek. [a] Nu van Gods openbâringh
En kan niet sijn bedaght een seekerder ervaringh,
Dan die ons is gegunt ten tyde van 't verbond
Geleert door Christus self en syner kneghten mond.
Men sal niet toonen ook dat d'hoogste God der Goden
Oit van sijn wesen iet den menschen heeft ontboden [b]
Dat hier meê strydigh sy, of dat hy heeft geset
Voor't sterffelyk geslaght een andre later wet.
't Gunt sou bevoolen sijn te vooren, kan niet maeken
Onkraghtigh dit geschrift. Want middelbare saeken,
Waer in dat innerlyk geen deugd of ondeugd leyd,
Die konnen nu belast, nu weêrom sijn ontseyd:
God kan ook een gebrek voorby sien t'eener tyde,
En daer nae scherpelyk bevelen te vermyden;
Wanneer nu sulx geschied leert ons 't bekende reght,
Dat altijt d'ouder wet door jonger werd gesleght.
Het gunt men vorder seyt, dat in het een en 't ander
De Schryvers niet altijt heel eens zijn met malkander;
Verantwoord ik aldus: dat daerentegen blykt
Dat in't stuk van de leer d' een d'andre soo gelykt,
Dat dit te houden is niet voor de minste klaerheit
Die ons hart overtuygt van haer opreghte waerheit.
Noit luyden eens gesinds, noit wysen van een huys
Soo eenigh als wel sijn de leeraers van het kruys.
Nogh Sammâis entery nogh Hilles leerelingen (1)
Soo droegen over een; wy sien in hoe veel dingen
In des genesens kunst den een Hippocratist
Den andren wijst dat hy heel swaerlyk heeft gemist.
Wy sien hoe Xenophon van Plato gaet ter zyden,
En hoe Chrysippus soekt Cleanthes te bestryden:

(1) *Oude Rabijnsche Schoolen der Jooden.*

[a] *In de Phaedo en Timeus.* [b] *Ontbieden*, *volgens Kiliaan*, nuntiare, *aankondigen.*

Hoe in het Roomsche reght d'een anders is beraên
Dan d'ander, die nogthans meed' is Sabiniaen, [a]
Jae dat veel meerder is, men siet dat inde reghten,
By wylen Ulpiaen sal met zigh selven veghten.
By wylen ook beweert de kloeke Stagirijt (1),
Het gunt hy wederom straft op een ander tijd.
Maer d'onsen hebben al eendraghtelyk geschreven,
Soo raekende 't gelooff, als de manier van 't leven.
Sy voeren insgelyx in 't gros van haer verhael
Van Christus leven, dood, opstandingh ééne tael.
Wat nu de strijt belangt de welke werd genomen
Uit waer, wanneer, en hoe, seer lightelyk kan 't komen
Dat tweemael is geschiet het gunt veel had gemeen,
Of dat een man of plaets meer namen had dan een,
En diergelyke meer, waer door een die 't wel wiste
Seer light ontknopen sou die wanelyke [b] twisten.
Veeleer dit selve moet haer woorden geven kraght,
Om dat die niet en sijn door 't samenrot voordaght,
Want hadden sy haer saek gemengt met loose treeken,
Sy hadden immers wel malkander konnen spreeken,
En alles ingestelt soo bondigh en soo vast
Dat ook in 't minste 't een op 't ander had gepast.
Indien wy souden ook ons daer aen willen stoten,
Van alle boeken waer't gebruik dan uitgesloten,
Insonderheit waerby't geschiede werd vertelt:
Want noit van eene saek twee boeken soo gestelt,
Waer in niet lightelyk geschil en werd bevonden
In kleyn omstandigheit van plaetsen of van stonden.
Nogthans gelooven wy den Halicarnassé (2),

(1) *Aristoteles te Stagira in Macedonie gebooren.* (2) *Dionysius Halicarnassensis.*

[a] *De Sabinianen verschilden niet alleen met de Proculianen, maar zelfs onderling. Beide noemden zich naar beroemde Regtsgeleerden.* [b] *Die men waant of meent dat twisten zijn, maar het inderdaad niet zijn.*

Den Megalopolyt (1), den Pataviner (2) meê.
Hoe veel te minder dan in't lesen der papieren,
Begrijpende den weg van alle goê manieren,
De gantsche werelt deur soo langen tijt vermaert,
Als by de vroomste luy ons zijnde voortgebaert, [a]
Behoort daer tegen ons iet duysters te bewegen
Waer aen nogh hare saek nogh ons en is gelegen?
Indien de boeken self dan niet en houden in
Waerom haer aghtbaerheit by ons sou sijn te min,
Laet sien of yemand iet daer tegen kan besluiten
Door een getuygenis dat komen sou van buyten.
Ik segh met seekerheit dat hy niet vinden sal
Al soght hy naerstelyk veel jaren overal,
Dan 't seggen van de luy die nae den tijt geboren
En van het Christendom sijn vyanden gesworen,
Der welker loocheningh bestaet in't bloote woord,
Daer sy haers wetenschaps geen reden brengen voort.
Hier tegen hebben wy geseyd met ware reden
Dat deses boex verhael ten deelen wordt beleden
By vyandlyke luy. Want meenige Rabbijn
En ook de Roomsche pen betuigen waer te zijn
Dat Iesus is gekruyst, dat by hem in syn leven
En by den synen voorts veel wondren zyn bedreven.
Ik voeg daar dit nu by: soo gy den Schrijver (3) leest
Die onder Titus hand gevangen is geweest
Toen tot een rookend' veld en steenhoop is gevallen
De stad Jerusalem met hare schoone wallen,
Herodes (4) sult gy sien, en die na synen tyt
Met stukken van de kroon by Romen zyn verblyd,
En hoe de wreede Vorst (5) die door onkuysche minne

(1) *Polybius.* (2) *Titus Livius.* (3) *Flavius Josephus de Joodsche Historyschryver.* (4) *Herodes de Groote of Ascalonita.* (5) *Herodes Antipas.*

[a] *Voortgebragt.*

Ontsteeken, heeft geschaekt syns broeders gesellinne
Den heylgen vroomen man (1) door't swaert heeft doen vergaen
Die tot den doop des volks gebruykte den Iordaen:
En hoe een ander Vorst (2) door Godes hand gesmeten
Van't kruipend ongediert is levend' opgegeten:
Hoedanigh was Pilaet, al daer men vinden kan,
Hoedanigh Festus was en ook Drusillas man (3).
Uit Tacitus (4) geschrift vind gy wanneer 't gebeurde
Dat Neroos fel gemoed de Christenen verscheurde.
De noit verscheene sterr' de welke toen ontstond,
Toen onsen Heyland quam in deses werelts rond:
Des aerdes stijff gebeeff benevens't swarte tanen
Des sons by klaren dagh en by een vollen mane,
Reght passend'op den tijd toen Jesus om de schuld
Van't menschelyk geslaght de doodwee heeft geduld,
Is voor heel vremd bemerkt end' in geheugh gehouden
By die in't Heydendom den hemelloop beschouden.
't Oud Christendom beriep sigh niet op die alleen,
Maer op de boeken ook die waren landgemeen.
Self dorste Juliaen de sterre niet missaken,
En Phlegon [a] kon men sien verhael van't andre maken.
Ik sie niet dat iet meer kan werden voortgebraght
Waerom men houden sou dees' boeken voor verdaght,
Dan dit nogh, datse niet al sulx en sijn gebleven
Gelyk sy waren eerst oorspronkelyk geschreven.
't Is waer dat alle schrift het welk van hand tot hand
Werd dikwils naegemaelt door haest en misverstand
Vervalt tot een verschil van lettren en gespellen:
By wylen salmen ook't een woord voor't andre stellen:
Aanteykningh van de kant light in het midden kruypt:

(1) *Johannes de Dooper.* (2) *Herodes Agrippa.* (3) *Felix.*
(4) *Tacitus in 't XV Jaarboek en 44 cap.*

[a] *In het 13e deel zijner Jaarboeken spreekt hij van die zons-verduistering en aardbeving.*

Hier kleeft een weynigh aen en daer weer wat ontsluypt:
Maer daerom salmen noit't gelooff der boeken breeken,
Maer zijnde't eene schrift by't andre vergeleeken,
Soo kiestmen wijsselyk het oudste voor het lest,
En' 't gunt meest werd betuygt [a] dat houdmen allerbest.
Maer dat het nieuw verbond, soo wy't gemeenlyk lesen,
Door aengeleyde list vervalschet soude wesen:
Of anders iet gebeurt waerdoor sou sijn verkeert
Een hooftstuk van't verhael of ietwes dat men leert,
Sal werden noit betoont. Men vindt geen oude blaren
Waer uit het blyken sou: geen tuigen sulx verklaren
Van d'allereersten tijt. Daerna is't wel geseit,
Maer nimmermeer versterkt met reden van bescheyd,
En dat nogh by de luy die niet en deen dan vloeken
En haten al de geen die volgden dese boeken.
Hoewel't bewys nu werd vereyscht nae alle reght
Van hem die een geschrift, lang goed gekend, beveght,
Soo sal ik evenwel my nogh ten toone bieden. [b]
Dat't geene werd geseyd gantsch niet en kon geschieden.
Eerst is't niet mogelyk dat dese boeken heel
Verandert souden syn of voor het meeste deel:
Want wy met goed bewys voor desen klaer beduyden
Dat die de Schryvers zijn waer op de schriften luyden.
Indien een deel alleen waer valschelyk verdight,
Waer van de stoffe waer van merkelyk gewight;
Dat stuk sou muyten uit [c], gelyx als by de duyven
Een exter, of een noot in't midden van de druyven.
't Welk nu heel anders blykt: want alle 't gunt daer staet,
Als vooren is geseyd, loopt al op eenen draed.
't Is buyten twijffel ook, toen d' hoogberoemde helden,
De leeraers ons geloofs, eerst op't papier iet stelden,
Dat ieder Christen mensch besteed heeft alle spoed,

[a] *Hetgeen de meeste en beste getuigenis voor zich heeft.* [b] *Ik zal mij gewillig stellen om aan te toonen.* [c] *Het zou zoo vreemd, strijdig en wonderlijk zijn.*

Om meê gedient te sijn van sulken grooten goed:
Waer door d' afschriften sijn in korten tijd gelopen
Van't Asiaensche land naer Liby en Europe:
Jae in de kerken self men dese boeken las
Toen Paulus eygen hand deurgaens te vinden was,
Gelijk ons die (1) getuygt die schreef twee hondert jaren
Nae dat God eene maegd gegeven had te baren.
Een soo wijduitgespreyd, soo seer getrokken werk,
Bewaert in meenigh huys, bewaert in elke kerk,
En kon niet zijn vervalscht, al had men't willen pogen:
Wat maght, wat loosheit kon verblinden soo veel oogen?
Het Syrsch, hetwelk als nogh gebruykt de Maronijt,
Is uit het Griex gesteld naby den eersten tijd,
Waer van veel teekens sijn: welks oudheit seer genaken
Het gunt de Moor gebruykt in d'Abbissijnsche sprake,
En het Arabisch ook: voegt hier by het Latijn: [a]
Nu sien wy dese vier van eenen inhoud zijn.
De leeraers des geloofs, die in den dienst getreden
Syn, weynigh tijds nae dat Johan was overleden,
Wanneer sy leggen uit het woord van 't nieuw verbond,
Of stellen voor de leer die daer op werd gegrond,
Betoonen dat het boek soo hiel in hare dagen
Gelyk het huyden werd den volke voorgedragen.
Dat iemand sou toen zijn geweest van sulke maght
Dat alles wat hy wou te weeg zou zijn gebraght,
Wie dat Tertuliaen en Irene' sal lesen
En Cypriaen daer by, en sal daer niet voor vreesen.
Die dese sijn gevolgt, seer veel, van oordeel kloek,
En dien ook niet ontbrak tot naerstig ondersoek,
By haer sijn mede dees' geschriften aengenomen,
Gelyk de selve ons ter handen zijn gekomen.

(1) *Tertullianus.*

[a] *De overzettingen in het Syrisch, Ethiopisch, Arabisch en Latijn.*

Men siet het Christendom schier over al gescheurt,
Het welke niet alleen in onsen tijd gebeurt
Maer al van overlang, meest nae dat Gods genade
De kerk had van het kruys [a] door Constantijn ontladen:
Nu desen allegaer, te weten welke leer
Den schepper kent als God en Jezus als haer Heer,
Aenvaerden allegaer eenparig dese boeken:
Waeruit sy ook't bewys van hare meeningh soeken.
De deelen nimmermeer vergaerden 't eener steê,
't Mishaeghde d' een altijd al wat den ander deê:
Indien oit valsheit waer gepleegt by een gesinde,
De and'ren hadden haer daer niet aen laten binden,
Maer liever overluyd 't ontrouw bestaen gelaekt
En't menschelyk geslaght daer tegen opgemaekt.
En had ook eenigh deel gelegentheit gekregen
Het algemeene boek soo't haer best was gelegen
Te mogen stellen in, men sou de selve niet
Beveghten uit dat boek gelyk als nu geschied.
Gods wys en goed beleyd en kon ook niet gehengen
Dat list of ongeval te wege soude brengen
Dat door veranderingh van 't heylige geschrift,
Waer in begrepen was Gods allerhoogste gift,
Veel duysend duysend mael onnoosle vrome menschen,
Die nae den reghten wegh verlangen ende wenschen,
Soo soude sijn misleid door eenen valschen schijn,
Dat het bedrogh t'ontgaen onmog'lyk soude zijn.
 't Gunt van het nieuw verbond tot hiertoe is gebleken,
Wel zijnde toegepast dient meê om voor te spreeken
De boeken vier mael ses, waer in staet Moyses wet
En 't gunt voorts aen end' aen [b] daer aghter is geset,
By mannen ingestelt, bekent door wondre werken,
Of welker vaste trouw stond andersins te merken:
Daernae by een gevoegt door Esdras den Levijt

[a] *De vervolging.* [b] *Zooveel als te zamen, aaneen, gezamentlijk of achtereenvolgens.*

Een kloek ervaren man. Ook waren in sijn tijd
Aggeus [*a*] en de soon (1) van Haddo in het leven,
En Malachias [*b*] al door Godes geest gedreven.
Het sal onnodigh zijn dat ik hier stelle weêr
Het gunt te vooren is geseyd tot Moyses eer.
Veel andre saeken nogh beschreven by de Joden
Bevinden wy betuygd by dienaers der Afgoden.
't Verbond dat Salomon had met den vorst van Tyer
Was aengeteykent ook in het Sarraensch [*c*] papier.
De Koningh Vaphres, [*d*] heer van al de Nijlsche stranden,
Nabuchodonosor, hooft over soo veel landen,
En Cyrus, en op wien de kroon voort is geerft
Tot op Darius [*e*] toe, die by Arbele sterft,
Den Grieken sijn bekent. Verscheyde Schryvers maeken
Gewagh van't Joodsche volk en haer bedreven saeken,
Gelyk Josephus ons heeft aengewesen wel
In't boek daer hy verdooft des werelts ratelbel (2). [*f*]
Voegt hier nu Trogus [*g*] by en Strabo, die verklaren

(1) *Zacharias de Propheet, een zoon van Berechja, zoon van Iddo.* (2) *Appion, dien Josephus heeft wederleidt.*

[*a*] *Ook Aggai en Haggai genoemd.* [*b*] *Maleachi.* [*c*] *Van Sarra, den ouden naam van Tyrus. Dit doelt op de brieven, die Koning Salomo en Hiram wederzijds geschreven hebben, volgens het verhaal van Josephus in zijn Achtste Boek Hoofdst. 2.* [*d*] *De Koning van Egypte, bij Jeremias Cap. 44. vs. 30, volgens de vertaling der Zeventigen,* Vaphres, *wordt in het 2e boek van Herodotus* Apries *genoemd. Onze gewone vertaling en van der Palm hebben* Pharao Hophra. *Zie de kantteekening bij den Staten-Bijbel. Ook Eusebius noemt hem* Vaphres. *Hij was een tijdgenoot van Nebuchodonosor ook Nebucadnesar genaamd.* [*e*] *Darius Codomannus.* [*f*] *Het ratelen en snateren der wereld,* garrire *volgens Kiliaan:* Appion *den waerelschen rammelaar, zouden wij zeggen, die als een bel of ratel slechts een' lossen en ijdelen klank geeft, zonder iets wezenlijks tot bewijs bij te brengen.* [*g*] *Trogus Pompejus.*

Hoe wyse vrome luy de oude Joden waren,
Hoe dat by haer de deugd die elk een geeft sijn reght
Met de godvrugtigheit onscheyd'lyk was geheght.
Wy sien in't nieuw verbond hoe dat daer meenighmalen
De kneghten [a] van den heer, jae ook de heer, verhalen,
Als een heel vast bewys, de woorden of de reên
Genoegh uit yder boek't welk nogh is by d'Hebreen.
En daer ook onse Heer verwijt den schriftgeleerden
Waer in sy hare gangh van Godes wetten keerden,
Soo sien wy dat hy noit in't minste en vermeld
Dat self de heylge schrift by haer sou sijn misstelt:
Mids welke alle die het nieuw verbond aenvaerden
Bij dien moet wesen ook't Hebreeuwsche boek van waerde.
Want dat nae desen tijd in saken van gewight
Het boek sou sijn vervalscht is wel te seggen light,
Maer sonder eenigh blyk. Jae't is wel klaer te speuren
Dat het onmoglyk was dat sulx iet sou gebeuren,
Alsoo het Joodsche volk, en daer door ook het boek,
Van't Oosten was verstroyt tot aen den Wester hoek.
Al langh voor Christus tijd soo waren thien geslaghten
Nae Medien gevoert door de Chaldeeuse maghten.
Wat andre twee belangt, ook toen 't geoorlooft was [b]
Te komen wederom, quam 't veelen niet te pas.
Het Macedoonsch gebied, door't reght van borgerie,
Veel Joden heeft gelokt naer haer Alexandrie. [c]
Antiochus vervolgh [d], het land daerna geplaegt
Door d'Asmoneeschen [e] twist, heeft veelen wegh gejaegt:

[a] *De Discipelen.* [b] *Op het verlof van Cyrus.* [c] *Men zie bij Josephus in het 1e boek tegen Appion. Josephus zegt: niet weinig duizenden; Philo tegen Flaccus spreekt van tienmaal honderd duizend, door de opvolgers van Alexander den Grooten naar Egypte gelokt.* [d] *Vervolging door Antiochus.* [e] *De Asmonaesche familie, door rang en hooge priesterschap en bevrijding van het juk der Macedoniërs vermaard, regeerde honderd zes en twintig jaren. De laatste was Antigonus, door Herodes vermoord.*

Waer nae de sware krijg van Magnus (1) is gekomen,
En andermael de stad door Sossius [*a*] genomen:
Door al welk ongeluk seer veelen sijn verspreyd,
Den een daer Battus stad (2) in d'heete landen leyd,
Den andren nae Ephes' en nae des Taurus buyren (3).
En nae des Tybers vloed (4) en nae de Griekscbe muyren.
Omtrent drie hondert jaer eer dat Messias quam,
De Koningh Philadelph (5) de sorg' en moeyte nam
Om't wetboek der Hebreen in't Griex te doen vermonden [*b*]
Door thienmael seven luy (6) van Sion hem gesonden,
Soo dat nu niet alleen dit kostelyke pand
Was by de Joden, maer ook in der Grieken hand:
Waer van d'afschriften ook tot nogh toe sijn in't wesen
Niet schillend' in de grond van't gunt de Joden lesen.
Voorts in den tijd die nae aen Christus leven raekt,
Soo is het Thargum van Jerusalem gemaekt, [*c*]
En nogh een ander ook voor Babels ondersaten,
Welk allebey den sin van het Hebreeusch vervaten:
Gelyk de boeken ook die nae't gunt is verhaelt
In't Griex by twee of drie (7) verscheyden zijn vertaelt:
Welk' als Origines met d'andre ging verlyken
Geen hoofdelyk geschil vond hy daer in te blyken.
Een (8) die niet lange nae dat Christus had geleen
Braght aan Caligula des Joodsche volx gebeên,

(1) ***Pompeius Magnus of de Groote.*** (2) ***Cyrene.*** (3) ***De steden van Asie.*** (4) ***Naar de stadt Romen.*** (5) ***Ptolomaeus Philadelphus, Koning van Egypten, die den Bybel in 't Griex liet vertaalen ontrent* 300 *Jaaren voor Christus geboorte.*** (6) ***De seventig overzetters.*** (7) ***Aquila, Symmachus en Theodotion.*** (8) ***Philo.***

[*a*] ***Sosius of Sossius, Romeinsch bevelhebber in Judaea, door Antonius gezonden, om Herodes te helpen tot bedwang van Jeruzalem, hetwelk hij innam.*** [*b*] ***Vertolken, vertalen.*** [*c*] ***Jerusalemsche of half Syrische overzetting.***

Ontvouwt't gunt Moyses had verboden of bevolen;
En d'andre Jode (1) die sien leggen heeft aen kolen
Syn vaderlyke stad, brengt van het eerst ontstaen
Des werelts sijn verhael tot by Vespasiaen.
Bey toonen dat het boek, de noordster haerder gangen,
In haren tijd soo hiel gelyk als wy't ontfangen.
In desen selven tijd is daeglyx voort en voort
De werelt deur verbreyd het Christelyke woord.
Nu die van dit gelooff en heeft het noit verdroten
Te lesen naerstelyk de wet van God gesproten.
Haer boeken brengen't meê, waerin men vinden sal
Van spreuken uit de wet een overgroot getal,
Welkomend' over een in't gunt iet magh beduyden.
Met het geschrift bewaert by d' Israelsche luyden.
Het groote Christendom en heeft ook noit ontbeert
Verstanden in't Hebreeusch ook sijnde wel geleert,
Die door het tegenstel van oud' en nieuwe boeken
Of iet moght sijn vervalscht light hadden t' ondersoeken.
Maer noit braght iemand by waerom der Joden trouw
Met reden in dit stuk bedenkbaer wesen sou;
Der Joden, die wy dogh de eere moeten geven
Dat sy met groote sorg, niet sonder angst en beven,
Waernemen het geschrift dat haer God heeft gegunt
Self tot een letter toe jae tot het minste punt.
Een ongetwyffelt blyk van haer getrouw bewaren
Is dat het Christenvolk vast aenneemt t'openbaren,
Uit dat gemeene boek, dat Jesus is het hoofd
't Welk van soo langen tijd den Joden was beloofd.

(1) *Flavius Josephus.*

BEWYS
VAN DEN WAEREN
GODTSDIENST.

HET VIERDE BOEK.

'T Lust veelen staend' op strand een ander aen te schouwen
Die in een felle storm de holle zee moet bouwen:
't Lust veelen op een burgh, van alle vrees bevrijd,
Twee legers aen te sien in't heetste van den strijd:
Maer ons door 's waerheyds kraght ten hemel toe verheven,
Van waer wy andren sien gaen tastende nae't leven
In eenes doolhofs strik, waer van de kromme paen
Argistlyk omgeleit weer in hare selven gaen;
Betaemt eer dat wy ons, inwendelyk bewogen,
Erbarmen over't volk in haren wegh bedrogen,
En nemend in de hand de toorts van't helder light,
God bidden dat hy wil verklaeren haer gesight.
Hoewel hier toe genoegh gearbeid is voor desen,
Alsoo de leugen blijkt daer waerheit is bewesen,
Soo syn wy nogh bereyd te nemen wegh t' belet,
't Welk eygentlyke spruyt uit eenigh andre wet,
En met den Heyden, Iood' en Sarasijn te spreken,
Toepassende 't behulp nae yder eens gebreeken,
Met vrundelyk versoek aen allerley geslaght,
Den welke oit dit werk sal werden toegebraght,
Dat sy in't ondersoek 't hart geven aen de reden,

Ontbloot van haet, en gunst en aengewende zeden.
Want alle dit gedroght door muitende gewoel
Het redlyk oordeel stoot uyt sijne reghterstoel.
Ik neem eerst by de hand den dienst van veele Goden,
Den dienst daer Abraham uit Ur om is gevloden:
Indien de meening is de alleropperst' Heer
Te deelen als aen twee Godheyden of te meer,
Daer tegen is betoont toen wy het werk aenvingen,
Maer een te konnen sijn d' eerst' oorsaek aller dingen.
Dat dit waeraghtig is, dat hebben ook gesien,
De wysten onder haer, bekennende misdien
Maer eenen God te sijn ('t word eigentlyk genomen)
Dan dat ook andre Goôn van hem sijn voortgekomen,
Te weten geesten, die van stoffe wonder fijn,
In maght en in verstand meer dan de menschen zyn,
Maer aengesien hier by de selve ons gestaden [a]
Dat dese geesten syn soo goeden als ook quaden,
En daerenboven ook de reden selve leert
Dat een geschapen geest tot quaed kan sijn gekeert;
Soo segg' ik dat de dienst gebruyk'lyk by den heyden
Nogh toekomt noghte past op eene deser beyden.
Soo harer iemand wil de geesten noemen goed
Dien hy met offer dient, 't en most niet sijn vermoed
Maer daer most blyk by zijn. Soo iemand hem wil dragen
In't veld als vrund, gy sult hem nae de loose [b] vragen,
Gy neemt ook niemand aen als koninklyk gesant,
't En zy dat hy u eerst sijn lastbrieff stelt ter hant.
Daer most ook sijn gemerkt een onderscheyd in't eeren
Van een geschapen geest en van den Heer der heeren.
Men most ook weten of den allerhoogsten God
Aen iemand buyten hem gegeven had gebod,
Om uit bysonder gunst ons iet te mogen geven,

[a] *Toestemmen, moeten toegeven.* [b] *Voor leuze, het wachtwoord. Hooft zegt de leus uitgeven in dien zin, en de leus-haler noemt hij dien, die het wachtwoord of parool haalt.*

Waer aen gelegen waer dit of het ander leven :
Hoe ver van elke geest de last sou mogen gaen ,
Wat maght den eenen meer dan d'ander heeft ontfaen.
Waer't rijk wel is geschikt : komt d'eer toe aen een yder
Soo veel hem gunt de wet des koninx en niet wyder.
Nu seyd het Heydendom niet eens, bewijst veel min,
Dat d'allerhoogste God, die noit en had begin,
Haer oit bevolen heeft in't minste of in't meeste
Een offerhand te doen aen die begonnen geesten :
Of dat hy (sonder't welk de dienst moet gaen verdwaelt
Aen yder een zijn ampt en eer heeft afgepaelt :
Jae Plato leert ons self dat het betaemt den wysen
Reght tot den grooten God vrymoedelyk te rysen [a].
't Is buiten twijffel ook dat, wie God heeft te vriend,
Ook alles heeft voor hem wat God getroulyk dient.
Maer 't is seer wijd van daer, die van haer hoog' autaren
Het reukwerk namen aen, geen goede geesten waren :
Sy hadden anders wel het volk, dat haer aenbad,
Gewesen tot den God die haer geschapen had :
Daer sy nu soghten gantsch de eer tot haer te brengen,
Die Hem komt toe alleen, of immers te vermengen,
Als haren medegod en een van haer getal
Den gever alles goeds, den oorspronk van het al.
Men kan der geesten aerd ook uit de dienaers merken,
In't gunt sy aengeport door dese geesten werken.
De Dighters die door een seer onbeschaemt vertel
Afmalen een Godin (1) betrapt in overspel,
Een God (2) zigh die verkeert in vogelen en' stieren
Om eght te breeken of om maegden te schoffieren,
Bekomen eer en' loon : jae't Epicursche schot, [b]

(1) *Venus.* (2) *Jupiter.*

[a] *»Wij houden het met den oppersten God Jupiter, andere het met andere geesten,'' zeide Plato.* [b] *Hier zoo veel als koop, rot; school der Epicuristen.*

Het welk de werelt leert een sluimerigen God, [*a*]
Om alle vreese Gods en deugden te verpletten,
Is daerom noit gestraft by de gemeene wetten;
Wat dienst oit was bedaght by Griek of by Thirreen, [*b*]
Wat offer Ilion of de Memphiten [*c*] deên,
Hoe vremd, hoe strydigh ook het een was met het ander,
Was door het Roomsch gebied verbonden met malkander.
Alleen de Ioodschen dienst spot en veraghting draegt,
En werd ook meenigmael verbannen en verjaegt:
Maer't Christelyk gelooff wort niet alleen met schanden
Verdrukt, maer ook gestraft met snyden en met branden.
Hoe komt dat dese twee soo seer en boven maet,
Al waer d'Afgoderij geweld heeft, sijn gehaet?
Is d' oorsaek, omdat sij die Goden niet en eerden?
Meer andren deden sulx soo sleghten als geleerden,
Gelyk nu is betoont, en bleven ongequelt.
Geen ander' oorsaek dan kan hier van syn gestelt,
Dan dat by dese twee was in de hoogste waerde
Den allergrootste God, die hemel schiep en aerde:
Waer uit men merken kan dat deser geesten vlijt
Strekt om den waren God sijn eer te maeken quijt:
Want alles dulden sy wat van hem is geweeken,
En wat hem raekt alleen dat soeken sy te breeken.
De boosheit deser Goôn kan ook een yder sien,
Selfs uit den dienst die sy haer eyschten te geschien.
Sy doen door menschen bloed haer felle wreedheid laven:
Sy doen de luyden naekt door hare kerken draven: [*d*]
Den eene werd geeert door eene sotte klught,
Of door iet arger nogh, 't welk ik te noemen dught. [*e*]

[*a*] ***Die niet waakt, en in de toekomst niet voorziet.*** [*b*] ***Toscanen, doelende op de Romeinen, die van de Etruriërs of Tuscers, ook Thyrreners genaamd, hunne godsdienstplegtigheden ontleend hadden.*** [*c*] ***De Trojanen of Egyptenaren.*** [*d*] ***B. v. in de Lupercalia, feesten ter eere van Pan gevierd.*** [*e*] ***Dit slaat op de Floraliën, ter eere van Flora.***

De Roomsche boeken ons en Griexsche dit vertoonen:
Porphyrius bekent en soekt het te verschoonen:
Jae een groot deel daer van blijft nogh tot desen dagh
Gelykmen in Brasijl en elders merken magh.
Wat hoeven wy bewys, naedien sy ook aenbaden
Veel geesten opentlyk by haer bekent als quaden?
Gelyk d'Alastores [*a*] en Kakodemons [*b*] zijn,
En die men Vejoves [*c*] noemt in het oud Latijn:
Als ook die by den Pers was Arimaen [*d*] geheten:
Het welk wy huydendaeghs nogh te geschieden weten
Daer't Africaensche sand werd met de zee bedoud,
Van waer de Maes en 't Y bekomen 't fijnste goud;
De swarte Guineaen [*e*] durft onbeschaemt belijden,
Dat hy, den goeden God gantsch stellende ter zijden,
En latend' ongedient, aenbid een boosen geest,
Om dat hy niet den goên maer wel den quade vreest.
O mensch, o mensch waertoe vervalt gy dogh ten lesten?
Komt niet de hoogste eer nae reght den allerbesten?
Wanneer gy die dan geeft een, die gy kent als boos,
Is niet uw eer dan valsch, uw godsdienst goddeloos?
Wie sijnen heer verlaet, en' gaet den vyand hulden,
Moet sulx met staek, of rat, of swaerder dood verschulden, [*f*]
Hoe veel te swaerder dan sijn feloni [*g*] bekoopt,

[*a*] *Alastor was eigentlijk een der paarden van Pluto. Bij Plutarchus in het leven van Cicero, is hij een booze geest, een wrekende Furie. De Grieken hielden de Alastores voor de verwekkers van pest, hongersnood en zware rampen.* [*b*] *Woordelijk overgezet: booze geesten.* [*c*] *Eigentlijk: verkeerde Jupiters. Ovidius in de Fasti, 3e boek, vs. 447 en Cicero, over de natuur der godheid, 3e boek, hoofdst. 24, maken er melding van.* [*d*] *Arimanes was bij de Persen de God of het beginsel van het kwaad, Orimanes van het goede. Zij voerden met elkander krijg. Zie Stanlei over de Grieksche en Oostersche wijsgeeren, bl. 421 en 422.* [*e*] *Inwoner van de kust van Guinea.* [*f*] *Als schuldig en verdiend boeten, misgelden.* [*g*] Felonie, *een in onze taal ongewoon woord, zelfs bij Kiliaan*

Die van den goede God moedwilligh overloopt?
Soo wie daer meent dat met Gods goedheit soude veghten, [*a*]
Soo overgrooten quaed door straffe te bereghten,
Bedriegt zigh seekerlyk, want alle deugd is goed,
Reghtvaerdigheit is deugd, goed zy dan wesen moet.
Van't allerhoogste goed is alles voortgeresen:
Want goedheits hoogste werk is meê te deelen't wesen:
Die alles heeft gemaekt, heeft over alles maght:
Soo kan dan tegen hem niet sijn te weegh gebraght.
Nadien dan wat geschied God doet of wil gehengen,
Soo kan de quade geest geen quaed te wege brengen,
Dan voor soo veel als Hy die nimmermeer is quaed,
Ten goeden van de goen het quaed geschieden laet.
Hoe waght gy ook van een, die quaed is, goede saeken?
Hy geeft u wel wat aes, maer met bedekte kaeken:
Sijn gift is maer vergift, en ongaeff syne gaeff:
Wie van een ander [*b*] neemt, maekt hem des gevers slaeff.
  Indien het Heydensch volk wil seggen dat sy knielen
En offer doen ter eer van overleden zielen,
Sy mosten wederom bewysen, niet vermoên,
Dat God haer had belast die zielen eer te doen,
En dan nogh sulken eer, soo hoogelyk verheven:
Het welk soud' hebben plaets, al waer't ook dat het leven
Van dese menschen waer gantsch vol van deugd geweest,
Waer van gy't tegendeel in haere boeken leest.
Den eene (1) was een heer van't hondertsteedsche Creten,

(1) *Jupiter.*

niet bekend: fel, fiel, felheid, fielheid is boos, boosheid, misschien niet vreemd aan het Latijnsche vilis. *Bilderdijk in zijn Geslachtlijst op* fiel, *leidt hiervan af* felon, *muiter, en dit ons* feloni *of* filonie, *oud fransch. In de* dictionaire de l'Academie *is* felonie *opstand van een' vasal tegen zijnen wettigen heer, eedbreuk, ontrouw van een' leenman jegens zijnen leenheer; dus alhier zeer gepast.* [*a*] *Strijden.* [*b*] *Die van een die kwaad is giften aanneemt, verbindt zich als een slaaf aan een kwaden meester.*

Die synen vader selfhad uit het rijk gesmeten,
Den ander een Thebaen, (1) wiens volgegoten lijff
Gestadigh was beset met meenigh dronke wijf, [*a*]
Een ander (2) meê van daer, dien t'eener tijd behaegde,
Als een hoogroembaer werk, te schenden vijftigh maegden:
Te Romen weder een (3) die buyten alle nood,
Met een gesoghte schijn sijn broeder braght ter dood,
En diergelyke meer. Eer sou ten avond dalen
De dagh die komt, eer ik het alles sou verhalen.
Den sulken eer te doen wat is dat dogh gedaen
Dan tot de sonde 't volk door eer te lokken aen?
Eer uit het hoofsch gevley die godsdienst was geboren,
Soo dienden't Heydendom geen langen tijd te vooren,
En dient nogh huydendaegs, gelyk men vinden sal
In't Mexikaensch gewest, de leden van het al: [*b*]
Des hemels schoon gebouw, 't geleende light der maenden, [*c*]
Den looper van het jaer [*d*] en watter meer is staende
In't blaeuw vergulde veld: waer by de lught ook quam
Des aerdes milde schoot, het water en de vlam. [*e*]
Maer wat een sotterny't aenbidden en te smeeken
Het geene niet en vat de woorden die wy spreeken?
Van zee, vyer, aerde, lught, houd ik het openbaer
Dat geen gehoor en is nogh geen verstand by haer.
Wie anders seggen wil van's hemels rond en lighten,
Die kan't wel uit sijn hooft, maer sonder blyk, verdighten.
Wy sien daer in een kraght van klaerheit, loop, en brand,
Maer 't minste teyken niet van wil of van verstand.
Nu kan men seeker niet van yder wesen stellen
Dan voor soo veel daer van de werken ons vertellen.
De mensch die het genut van dese ligten trekt,

(1) *Bacchus.* (2) *Hercules.* (3) *Romulus.*

[*a*] *De Bacchanten.* [*b*] *De deelen van het heelal; de hemelsche ligchamen en elementen.* [*c*] *De maan.* [*d*] *De zon.* [*e*] *De vier elementen.*

Soo selfs als door het gunt meê't synen oorboor strekt,
De mensch die door't verstand de schoonheit deser werken
't Welk sy selfs niet en doen, kan schouwen en bemerken,
De mensch die daer hy is veel sleghter in't aansien,
In grootheid als een stip by't allerminst van dien,
Door't redelyk vernuft deselve gaet te boven,
Moet Hem die dit soo schikt, bedanken ende loven:
Maer niet ontschikken't gunt geschikt is by zijn Heer,
En voor het gunt hem dient zigh selven werpen ne'er.
  Wie soude denken dat een mensch, verciert met reden,
De beesten hebben soud als Goden aengebeden:
Den os die't vette land met eenen kouter snijt,
Den arent krom gebekt, het paerd bereyd ten strijt,
Den Indiaenschen muys, den met gemaekte tranen
Beladen crocodijl, den leeuw met geele manen?
Hoe kan dit schelmstuk dogh genoegsaem sijn verfoeyt.
Een beest of swijgt altijd, of kraeyt, of briescht, of loeyt,
Maer't samen noit en voegt verscheydene geluyden,
Of soo't ook sulx iet leert, kan daerdoor niet beduyden,
Nogh geven op de vraegh antwoordelyke spraek.
Daer tegen weet een mensch te geven elke saek
Haer toegepasten naem door lettren en gespellen,
En't gunt de tonge spreekt ook op papier te stellen.
Een en' de selve mensch als een vernuftigh dier
Veel werken maekt en elk op veelerley manier,
Maer't stom geslaght, als't werk niet hebbend' uitgekoren, [a]
Bearbeyd dat alleen waer toe het is geboren:
Ook werd op eene wijs gewroght der bijen douw, [b]
d'Een spint en d' ander weeft op eenerley getouw:
Maer beesten schildren niet, nogh breeken geen getalen, [c]
Nogh sien ten hemel op hoe daer de sterren dwalen,
Hoe daer den grooten Reus [d] in't zuyden staet en blinkt.

[a] *Zich geen werk of arbeid naar welgevallen kunnende kiezen.* [b] *Douw is hier honingvocht, het vocht bij kleine hoeveelheden door de bijen uitgeduwd.* [c] *Kunnen niet rekenen.* [d] *Orion.*

Hoe daer den Noorderboer [a] soo traegh nae't water sinkt.
De mensch de ossen brengt door 't jok tot sijne wetten,
Hy dwingt door sael en toom de weeldrige genetten, [b]
Voor hem de havik grijpt de voglen uit de lught, [c]
Den wakkeren spilioen [d] betrapt der hasen vlught,
De mensch haelt sijnen rooff uit water, veld en' struyken
Door een gebreit bedrogh, door strikken en door fuyken:
Het wilt en woest geweld betemt hy door verstand.
Een kleyne Moor bestiert een grooten oliphant,
En doet hem door bevel van meesterlyke woorden [e]
Nu draejen sijne snuyt, nu dansen op de koorden:
De geele Marokyn [f] vanght, door het vyer by naght,
Den schrikkelijken leeuw en dekt zigh met de vaght.
't Groot wonder van de zee, de walvisch, die kan breeken
De schepen met een slagh, met een harpoen gesteeken,
Nae dat hy mylen verr' de golven heeft gerood, [g]
Komt aen kouw Nieuweland [h] getrokken met een boot.
Jae selver kan de mensch uit addren en uit draken
Een middel tot verdrijff van sijne siekten maken.
En isser iet dat hem geen ander nüt en geeft;
Ten minsten sijn verstand daer uit een oeffningh heeft.
Hy loopt de leden deur van binnen en van buyten,
En siet hoe schikkelyk die op malkandren sluyten.
Waer in verschilt of niet het een en 't andre beest,
En van het minste klimt by trappen tot het meest,
Tot dat hy eyndlyk komt hem selven aen te merken,
Als't hoogste meesterstuk der tastelyke werken: [i]

[a] *Boötes of de ossendrijver, van wiens traagheid de dichters dikwerf gewagen.* [b] *Vlugge paarden.* [c] *de Valkenjagt.* [d] *Spilioen, Spigliaen, Spangoel, is een Spaansche jagthond.* [e] *Woorden van den meester.* [f] *Inwoner van Marokko.* [g] *Met zijn bloed rood gemaakt.* [h] *Nieweland zal het Nova Zembla zijn, door de Nederlanders eerst ontdekt.* [i] *De dierenkunde en de kunst van de vergelijkende ontleeding van de dieren en van het voortreffelijkste, den mensch.*

By alle't welke blijkt des Scheppers groote kunst,
Midsgaders tot den mensch een onverdiende gunst.
Hoe kan de mensch dan meer ondankbaerheits betuygen
Dan dat hy't edle lijff gaet voor de beesten buygen,
Het welke werd gevoed van beesten en gekleed:
Dat hy aenbid het gunt, van geen aenbidden weet?
En't geen hem is gegunt om wel daer uit te leeren
Den Schepper, derft in plaets van synen Schepper eeren,
En houden voor sijn Goôn, tot synen schand' en spot,
Waer over dat hy self gestelt is als een God?
Het waenwijs Heydendom heeft dikmael ook autaren
Aen saken opgereght, die niet bestaende waren.
Ik sal verswygen, Koorts, Onschaemte [a], Ramp en Spijt,
Den welken meê nogthans sijn kerken toegewijt.
Wat is Gesondheit dogh indien men't merkt met reden,
Dan goê gematigheit van al des lighaems leden?
Wat is het goed Geluk, dan passingh van de daed
Op 's mensches lust, in't gunt niet aen de mensch en staet? [b]
Wat sijn de Toghten ook, waer door men werd bewogen,
Dan roersels van de ziel, door welke 't hart getogen
Nu krimpt, dan sigh ontlaet, waer door dan ook het bloed
Nu heet, nu kout, of veel of weynigh werden moet?
Want nae dat goed of quaed iet schijnt in onse sinnen,
Soo is het dat wy sulx of haten of beminnen,
En nae dat ook de saek is ver of weder dight,
Nae dat sy ons ook dunkt te wesen swaer of light,
Soo werd dan Afkeer, Vreughd, Begeerte, Leed geboren,
Hoop ofte Wanhoop, Vrees of Durven, ofte Toren.
Die Toghten hebben ook geen reght te wesen vry,
Alsoo de wille voert daer over heerschappy,
De welke niet en moet de selve laten rennen,
Maer nae des redens roer te luysteren gewennen,

[a] *Onbeschaamdheid, onkuischheid.* [b] *Het goed Geluk noemt de Groot de uitkomst, die met onze lust of wensch strookt, en eene daad die niet van ons afhangt.*

Wat is de Deugd dan een gewoonte vroom en goet,
Die door veel wel te doen bequaem maekt het gemoet
Om doorgaens lightelyk op's redens vaste streeken
Te seylen midden deur d'aengrensende gebreeken?
Gelyk Voorsightigheit 't gunt meest is oorboor vind:
Kloekmoedigheit de schrik met reden overwind:
De Matigheit de lust van't vleesch houd by den tome:
Gereghtigheit maekt dat een yder't sijn bekome:
De Mildheit geeft en neemt daer ende soo't behoort:
Trou het beloofde doet, en andre meer soo voort.
De welke eens begonst niet seekerlyk en duyren,
Nogh ook sijn even sterk, en groot, tot aller uyren,
Maer nae dat 's mensches wil haer ginsch of derwaert keert,
Werd die gewoonschap ook vermindert of vermeert:
Soo datmen eyndlyk ook door dikmael't quaed te kiesen,
De toegenegendheit ten goede kan verliesen.
Wat is nu ook de Eer, dan andrer luyden waen,
Waer by werd goed gekent 't gunt yemand heeft gedaen,
Seer dik deur onverstand? want deurgaens sijn die dwalen
In't oordeel van de deugd de meeste van getalen.
Ging d'eer altijd nae reght, noyt Cato waer gedaegt,
Noit Phocion gedood, Rutilius [a] verjaegt.
In't kort geseyt, naedien die dingen niet en leven,
Nogh by haer selven staen, maer aan iet anders kleven,
Wat sotterny is dan den godsdienst te besteên
Aen iet dat niet en werd bewogen door gebeên?
De schepper is het die ons alles kan toedragen
't Welk in die saeken ons met reden kan behagen

[a] *Publius Rutilius Rufus*, *vermaard Redenaar*, *Historieschrijver en Regtsgeleerde*, *in 't jaar van Rome* **649** *Consul*, *door den invloed der Ridderschap gebannen*, *werd door Sulla teruggeroepen*, *maar bleef echter te Smirna. Al de Asiatische steden zonden hem afgezanten. Zijn ballingschap scheen eer een zegepraal dan eene straf. Cicero en anderen verheffen hoog zijne kunde en braafheid.*

Tot hem dan moetmen gaen, en waghten van den Heer
Gesondheit, reght Geluk, goê Toghten, Deugd' en Eer.
Soo sy de wonderdaen der Goden willen roemen,
Wy seggen dat wy veel geleerden konnen noemen
Seer hoogh by haer geaght, die tuygen het verhael
Te wesen anders niet dan louter leugentael.
Veel is er ook geschied in swarte duystre holen,
Of ook wanneer de naght het aerdryk had gescholen,
Of ook by weinigh luy: waer onder konstlyk wist
Der Priest'ren gierigheit te mengen hare list.
Veeltijds ook die het deên seer kloeke mannen waren,
In d' aengeschapen kraght der saken wel ervaren,
Waer van't gemeene volk maer sagh de bloote daed.
Nu ist dat wondering [*a*] uit onkund veel ontstaet:
Gelijk of yemand quam ter plaetse daer het zuyden
Op't allerverste loopt, en dat hy daer de luyden
Vertoond' een kleyne steen [*b*] die't ijzer trok om hoogh,
Hoe wonderlyk sou't sijn in sulker menschen oogh?
Dus heeft de Samarijt, (1) onwaerdigh Petrus handen
Te voelen op sijn hooft, bekomen door veel landen
Een goddelyken roem, en van gelyken deê
De seer by't Heydendom vermaerde Tyané (2):
Te meer kon dit geschien, wanneer de boose geesten,
Die ver te boven gaen in't weten d'aldermeesten
Van't menschelyk geslaght, en konnen ongemerkt
By't gunt dat lijdend' is toebrengen iet dat werkt,
Tot bystand en tot hulp der konstenaren quamen,
Om dat sy tot een end' arbeyden bey te samen:
Het welke waer te zijn betoont het zwarte lied [*c*]

(1) *Simon de Tovenaar.* (2) *Apollonius Tyaneus.*

[*a*] *Voor verwondering of het opnemen als een wonder.* [*b*] *De magneet.* [*c*] *Tooverlied, lied van de zwarte kunst, waarop, volgens de Ouden, Hecaté en Apollo zelfs zich lieten verdagvaarden.*

Waer door de Toveraer den geest tot hulp ontbied.
Dat dese geesten als van God zijnd' afgeweken
Gantsch niet en waren goed is nu alree gebleeken:
Jae haer onware tael werd opentlyk bespeurt
Door't gunt men dikmael siet in't Heydendom gebeurt,
Alsoo de geesten haer gelieten als gedwongen
Om dus of soo te doen door menschelyke tongen:
Het welke teenemael is ydel, want geluyd
En heeft geen werkens kraght dan voor soo veel't beduyd.
Haer boosheit blijkt ons ook, want sy der menschen sinnen
Belooven tegen dank te brengen tot het minnen,
En doen veel dingen meer waer op de Roomsche wet [a]
Self in het Heydendom de doodstraff had geset.
Niet sonder groote reen de schepper van ons allen
Heeft in der Duyvlen strik die menschen laten vallen,
Die over langen tijd den oorspronk van het goed
Verlaten hadden door een trouweloos gemoed.
Die op de werken ook wel rijpelyk wil achten,
Sal vinden dat die gantsch geen oorboor mede braghten.
Want noyt is aen een mensch, geboren sonder light,
Door deser geesten hulp, gegeven het gesight.
De dooden, welker schijn [b] sy toonden, niet en bleven,
Nogh deên 't gunt eygen is aen't menschelyke leven.
Indien by wijlen nu Gods allerhoogste maght
Ook in het Heydendom door een bysond're kraght
Sigh wilde laeten sien, en dat door dese vonken
In sulken duystren naght sijn klaerheit heeft geblonken,
Soo sal men sien dat sulx noyt is geschied geweest
Uitdruklyk uit den naem van d' een of d'andre geest,
Nogh ook door yemands hand die sey door sulke werken
Der veeler Goden dienst en leer te willen sterken.
Genomen het zy waer, 't gunt Tacitus vertelt (1)

(1) *In 't* IV *Boek syner Historien in't* 81 *capittel.*

[a] *De Lex Cornelia tegen de moordenaars en vergiftiging.*
[b] *Verschijning. De schimmen*, manes.

Dat door Vespasiaen een blinden is ontschelt, [a]
Dat raekt den godsdienst niet; maer God heeft willen tonen
Dat hy Vespasiaen geschikt had tot de krone,
Om, als door eene roê, door hem te voeren uit
Sijn tegen't Joodsche volk genomen vast besluyt.
Dit alles wel verstaen dient om te wederleggen
't Gunt des afgoderys beschermers vorder seggen
Als dat of uit een beeld of uit een andre saek
Seer meenighmael gehoort is harer Goden spraek.
De Duyvel kon' dit doen: God wilde sulx gedogen:
En sy verdienden ook te werden soo bedrogen,
Der welker leven was tot grouwelen verkeert,
Reght tegen't gunt elk een sijn eygen reden leert.
Wanneer de geesten ook van iet toekomstigh spreeken,
Soo sietmen hare sang met konstelyke treeken
Tweesinnigh ingestelt, om, nae de saek dan viel,
Te seggen dat alsoo het woord der Goden hiel. [b]
Indien sy altemet voorseyden drooge jaren,
Of smettelyke siekt, of ongetoomde baren,
Is't vremd? Hippocrates deed't ook wel, jae een boer
Voorseyd ons dikmael 't weêr of een die sit aen't roer.
Indien sy vorder van gebeurelyke daden,
Waer van d'oorsaeken sijn voorhanden, iet wel raden,
Of't gunt geschieden sal voorseggen, 't selve deên
Te Roome Cicero en Pericles t'Atheen.
Maer soo de groote God't voornemen syner wille
By wylen ook wees aen door rasende Sybillen,
Daer door en sterkt hy niet, maer kraghtigh wierp ter neêr
Door ongetwyffelt blyk der valsche Goden eer.
Hy trok den dienaers van d'Afgoden uit den monde
Een klaer getuyg'nis, 't welk sy selve niet verstonden.
Leest eens wat Maro schrijft uit de Cumaensche maegd,

[a] *Ziende gemaakt is, door de schellen van de oogen weg te nemen.* [b] *Zie dit onder anderen bij Cicero, in het* 54e *Hoofddeel van het* 2e *Boek over de Voorzegging.*

Hoe hy ons Christus daer onwetende voordraegt. [a]
't Gunt daer stond datmen hem voor Konink most belyden
Die waerlyk Konink was, past ook op Christus tyden:
En't wijdgespreyd gerught dat uit de Joodsche pael [b]
Sou komen eenen Heer der menschen altemael.
Apollo selve seyt dat de gemeene Goden
Sijn geesten van de lught, en dat de God der Joden
Alleen most zijn geeert: [c] O Griek neemt dit dan aen,
Of kent dat uwe Goôn met leugens ommegaen.
Wat and're saeken roert waer van sy vorder singen,
Die hebben geenen schijn van goddelyke dingen:
Sy roemen het geluk van eenen dwingeland:
Sy lasten datmen doe een kemper [d] offerhand.
Indien sy tot de luy oit iet betaemlyx seyden,
Tot deksel van haer quaed, siet weder hoe sy leyden
Tot wetteloose min, tot vuyl gewonnen goed,
En rokknen [e] tusschen twee tot storten van het bloed.
Maer't welk meest noodigh was, noit hebben sy gegeven
Een algemeene wet waer nae de mensch sou leven,
En reghten syne paên, noit hebben sy getoont
Waer meê de ware deugd hier nae sou sijn geloont.
Waer't Heydensche gebouw op 's waerheids grond geslagen,
Of had de groote God daer in een welbehagen,

[a] *Zie over deze verkeerde meening van vele oude uitleggers, op het voetspoor van Lactantius, den geleerde Heine, in zijne voorafspraak bij het vierde Herdersdicht van Virgilius, waarop in dezen gedoeld wordt. Edit. Londini T. I. p. 72.* [b] *Landstreek. Zie Suetonius in het leven van Vespasianus, Cap. 4, en Tacitus in het derde boek zijner Historiën.* [c] *Augustinus over de Stad Gods, 20e boek, hoofdst. 23 en Eusebius, maken van deze Godspraak van Apollo, door Porphyrius medegedeeld, gewag, alsmede van twee dergelijke van Hecatê.* [d] *Kemper, kamper is hier een vuistvechter, worstelaar. Dit doelt welligt op Cleomedes, van Astypalaea, den Vuistvechter, wien men noch levend noch dood vond, waarom men naar Delphi Gezanten zond om het orakel te raadplegen.* [e] *Rokkenen is oprokken, aanvuren tot onderlinge bevechting.*

Noit waer het overal soo light ter neêr gevelt
Al waer het is ontbloot van menschelyk geweld.
Wie't langst bekende deel des aerdryx gaet deursoeken,
Vind van het Heydendom geen spoor dan in de boeken.
Geen volk, jae naeuw een mensch, en volgt tot dese stond
't Gunt Rome, Babylon, Atheen, Egypte vond.
Jae doe der Keysren maght met hare sterke handen
Vast hiel der Goden dienst met snyen, slaen en' branden,
En Juliaen [*a*] daernae met alle boose list,
Verdween het evenwel gelyk een duystre mist.
Maer hoe is dit geschied? door ruyteren en kneghten?
Neen, Jesus had die niet: noyt heeftmen ook sien veghten
Het oude Christendom. Door aensien van geslaght?
Maer Jesus was een soon des timmermans geaght (1).
Door menschelyke kunst? men soude dan wel lesen
Wie dat het waer geweest die hem had onderwesen.
Sijn leer is ook heel sleght [*b*] met geene kunst vermengt,
Die over sulx geen glans of luyster mede brenght.
Maer was't door giften dan? hy heeft geen goed beseten (2).
Door vleyen aen het volk? ook niet: alsoo wy weten
Wat syne leer houd in: verlaet uw land en huys,
Jae ouders om het woord, en neemt op u het kruys (3).
En hier door is't gelooff der Heydenen besweeken:
Jae self op Jesus naem de quade geesten weeken
Uit de besete luy (4). Waer't Christelyke woord
Hoogh is gewassen, werd der Duyvlen kraght verstoort:
Sy werden spraekeloos: de wysen (5) ondervragen

(1) *Matth.* XIII. 55. (2) *Matth.* VIII. 20. (3) *Luc.* XIV. 26. *Matth.* X. 37. 38. XVI. 24. (4) *Luc.* X. 17. 18. 20. *Act.* V. 16. XVI. 18. XIX. 12. (5) *Plutarchus heeft een Schrift naagelaaten 't welk handelt van d'oorsaaken waarom dat de Heydensche Orakelen ophielden.*

[*a*] *Keizer Julianus, de Afvallige bijgenaamd.* [*b*] *Eenvoudig, kunsteloos, wij zeggen nog in dien zin: slecht en regt.*

Van waer dit swygen komt, de geesten selve dragen
Daer van getuygenis, dat sy vermogen niet
Waer Christus werd genoemt of waer't een Christen siet.
Wie op der sterren kraght wil de verandringh leggen
Van godsdienst en gelooff, voor eerst der sulker seggen
Draeft sonder eenigh blyk, de gissingen gaen krom:
Want wat den eene seyt den ander stoot het om.
Des mensches wil en kan niet van de sterren hangen,
Soodat sy seekre nood [a] van boven soud' ontfangen:
Want sulke werkingh noit 't geschapen lighaem doet
Aen't onlighamelyk, gelyk is ons gemoed.
Indien ook soo uit dwangh voortquamen onse daden,
De kraght waer dan vergeefs waer door wy ons beraden
Die elk een in zigh voelt: de menschelyke wet,
En alle loon en straff waer sonder reên geset.
Geen schuld en kander sijn in't gunt noit was te myden:
Naedien ook God is goed, soo wil hy't allen tyden
't Gunt eerlyk is en goed: wie sal gelooven dan
Dat ons om quaed te doen sijn hemel dwingen kan?
Hoe kan Gods eene wil den andren loopen tegen?
Kan sonde sijn in't doen van Godes wil gelegen?
Kan God ontgaen te zijn een oorsaek van het quaed
Soo Godes eygen werk den mensch niet vry en laet?
Maer wilmen seggen dat het lighaem door de stralen
Beroert, die op de lught van boven neder-dalen,
De ziele tot hem neygt, die haer gemeenlyk keert
Om sulx te doen gelyk des lighaems lust begeert,
Daerop dient wederom, dat Christus wetten strekken
Om van des ligchaems lust de zielen af te trekken:
Dat sy dan sijn gevolgt, komt niet uit's lighaems sught,
En oversulx ook niet van sterren ofte lught.
Bekennen selver niet die's hemels loop deursoeken
Dat wyse vroome luy der sterren kraght verkloeken? [b]

[a] *Noodwendigheid, onveranderlijkheid.* [b] *Hij doelt hier op een gezegde van den Egyptischen Sterrekundige Ptolemaeus,*

Nu sijn noit vroomer luy geweest dan die weleer
Ontfingen in het hart de Nasareensche leer;
Waer onder ook, gelyk als bleek voor desen, waren
Veel mannen hooghgeleert, verstandigh, seer ervaren.
Ook siet der sterren kraght, gelyk de konst' belijd, [a]
Op seeker landgewest en duert voor seekren tijd.
De jaren deses wets alreê sijn sesthienhondert,
Sy woont ook in geen deel des werelts afgesondert,
Maer wijd en breed verspreyd, van daer de son meest brand,
Door het gemaghtigt deel, tot aen't beijsde land.
Ook des te minder kan de Heyden wederstreven
Met eengen schijn 't gebod by Christus ons gegeven,
Omdat elk deel van dien soo opentlyk is goed,
Dat meenigh Heydensch mensch sulx ook bekennen moet.
Noit de gewoonte soo verwonnen heeft de reden,
Of dit stuk heeft den een, den ander dat beleden:
Als dat de godsdienst niet in't uytterlyk gelaet,
Maer in een ongeveynst opreght gemoed bestaet:
Dat wil om quaed te doen by't doen werd vergeleeken:
Dat het een misdaed is't ontfangen leet te wreeken:
Dat ééne vrouw gepaerd moet sijn met éénen man
Door een getrouwe min, en daer niet scheyden van:
Dat over yder mensch de mensch zigh moet ontfarmen,
En soo veel als hy kan behulplyk sijn den armen:
Dat een reght deugdlyk man spijs, drank, begeerten meet
Nae synes nooddrufs eysch, en hem waght van den eed.
Ik sal met seekerheit nogh seggen daerenboven,
Soo iet schijnt swaer te zijn in't geene wy gelooven,
Dat sulx oft even swaer by iemand werd gestelt
Die in het Heydendom voor heel kloek was vermeld.
Van d'onverganklykheit der zielen en't verrysen
Der dooden send'ik u tot voorige bewysen.

ten tijde van Keizer Antoninus: » De werking der sterren kan een wijs man veelal van zich afkeeren.'' [a] *Zoo als de geleerdste en kundigste sterrekundigen getuigen.*

Siet hoe Aristons soon (1) by de Chaldeen geleyd,
Aen drie selfstandigheên Gods wesen onderscheyd,
Waer van ook d' eerste werd by hem genoemt de vader
Het allerhoogste goed des Godsheits oorspronk ader:
De tweeden het verstand, de reden of het woord,
De vaderlyke spruyt, waer van het al quam voort:
De derde 's werelts ziel, die spruytend' uit de reden
Verbind en onderhoud de wijd gespreide leden.
Veel andren, selver ook de Keyser Juliaen, [a]
Gelooven dat by God kan werden aengedaen
Den menschelyken aerd: jae meenen sulx te wesen
Geschied alleenelyk om sieken te genesen. [b]
Stoot iemand zigh aen't kruys? op dat ik gae voorby
't Gunt van haer Goôn vertelt de blind' Afgodery,
Dat d' eene dient als knecht, dat andren zijn geslagen
Met blixem, of gekapt aen stukken, weghgedragen.
De wijsten onder hun bekennen dat de deugd
Wanneer sy dierste staet zigh allermeerst verheugd.
De spreuk van Plato (2) is voor haer gedenkenswaerdigh:
Dat om te sien een mensch volkomentlyk reghtvaerdigh,
Sijn deugd gantsch sonder schijn sou moeten wesen naekt,
Soo dat hy voor een schelm by andren wierd gelaekt,
Daer over jammerlyk geslagen en gevangen,
Bespot, jae eyndelyk ook aen een galg gehangen.
Hoe kond' ook iemand sijn een voorbeeld van geduld
Die niet het swaerst' en had geleden sonder schuld?

(1) *Plato, in zijn' brief aan Dionysius.* (2) *Plato in zijn tweede boek van de Republyk.*

[a] *Die anders een afvallige en bestrijder der Christenen was.*
[b] *Julianus in zijn zesde boek verhaalt, dat Jupiter Esculapius een menschelijke gedaante liet aannemen, om te Epidaurus de genezing der menschen te bevorderen.*

BEWYS
VAN DEN WAEREN
GODTSDIENST.

HET VYFDE BOEK.

Gelyk die uit een hol, diep onder d' aerd' gelegen,
Allenxkens meer en meer komt opperwaerts gestegen,
Nae dat hy is geweest lang in een duystre naght,
Nu hebbende sijn gang ten halven toe volbraght,
Een twijffelaghtigh light siet komen, als deur spleten,
Onseeker of hy't dag of duisternis sal heten:
Soo ik, door't onverstand van't Heydendom vermoeyt,
Kom nu tot u, o volk van Abraham gegroeyt (1),
Om welken Paulus sught (2), bewaerders van de boeken
Waer in, soo wel als gy, wy Godes waerheit soeken:
Der heyligen geslaght (3), dien God, om sijn verbond,
Nu met Voorseggers, dan met Engelen besond (4):
Uit welken naer het vleesch Messias is geboren (5),
En dien hy allereerst tot Leeraers heeft verkoren;
Zijt niet van ons vervaert: want by ons is bekent
Dat wy maer takken sijn op uwen struyk geënt (6).
God weet hoe dat ik wensch, dat haest mogt zijn gekomen

(1) *De Jooden.* (2) *Rom.* IX. 1. 2. 3. X. 1. (3) *Rom.* IX. 5.
(4) *Jer.* VII. 25. XXV. 4. XXIX. 19. *Act.* VII. 38. 53.
(5) *Rom.* IX. 5. (6) *Rom.* XI. 17. 24.

De soete dagh , wanneer het deksel (1) afgenomen
Sal sijn van uw gesight, wanneer gy onbelet
Sult merken neffens ons't volmaeksel van de wet:
Wanneer elk een van ons sal trekken by de kleêren [a]
Een van d'Hebreeuwsche stam, en seggen: laet ons eeren
En t'samen bidden aen nae' eeuwige bevel
Den God van Abraham, Isak en Israêl (2).
Segt my, Hebré, wanneer de Heydenen bestryden
De wonderdaen, die wy benevens u belyden
By hem (3) te zijn geschied, die synen naem bequam
Om dat een Koninx kind hem uit het water nam,
Wat kunt gy brengen by dan dat de vaste mare
Gestadigh heeft geduyrt van d'allereerste jaren,
En vastlyk is gelooft, 't welk niet en kon geschiên,
Ten waer een deel daer van by veelen waer gesien?
Dat van een handvol meels een huysgesin gegeten
Heeft eenen langen tijd, hoe kanmen dat ook weten?
Dat luttel olys ook gevult heeft meenigh vat?
Dat de melaetsche Syr (4) uit het Jordaensche bad
Gesond is opgestaen? dat dooden zijn verresen (5)
Door dienst der mannen Gods, hoe werdt dit dogh bewesen,
Dan om-dat wy het sien by trouwe luy bekent
Die leefden toen ter tijd, of immers daer omtrent?
Dat een gevlamde koets van d'aerdsche vloer naer boven (6)
Elias heeft gevoert wy t' samentlyk geloven,
Om dat het is getuygt by eenen man (7) geweest
Die van hem had geerft den mantel en den geest.
Dat onse Nasareen (8) ten hemel is verheven

(1) 2 *Cor.* III. 14. 15. 16. (2) *Zach.* VIII. 20-23. *Esai.* II. 2. 3. XIX. 18. *Mich.* II. 2. (3) *Moses.* (4) *Naaman.* 2 *Reg.* V. 14. (5) 2 *Reg.* IV. 20. 32-35. (6) 2 *Reg.* II. 11. (7) *Elisa.* 2 *Reg.* II. 12. 13. (8) *De Heere Jesus Christus.*

[a] *Opgehelderd door de aangehaalde plaats van Zacharias.*

By twalef werd getuygt van onbesprooken leven:
Veel meerder tuygen ons dat dese selve man
Verlost is van de dood (1). Waerom ontkent gy't dan?
Is dit nu beyde waer, soo kan't niet syn gelogen
't Gunt Jesus heeft geleerd, of God heeft ons bedrogen.
Wat hier op tegen ons by u oit is bedaght,
By d'Heydnen tegen u kan werden voortgebraght.
Al wat gy segt weerom tot loff van uw getuygen,
Dat kunnen wy soo wel of bet op d'onse buygen.
Wie in sijn eygen saek iet houd te wesen reght,
Het welk hy inde saek van anderen beveght;
Toont dat hy hier of daer de waerheid wil vertreden:
Want op gelyke saek past ook gelyke reden.
Dus of gy moet met ons aennemen Christus wet,
Of Moyses woord by u werd blykeloos geset.
Maer eghter gy bekent dat veele wonderwerken
By Jesus sijn gedaen om syne leer te sterken.
De waerheit tegen dank perst u dit uit den mond,
't Welk hoort genoegh te zijn, indien gy't wel verstond.
Want als God wil dat wy hoogh iemand sullen aghten,
Hoe kan hy't beter doen dan door alsulke kraghten?
Indien gy segt het is door tovery geschiet;
Voor desen is betoont dat sulx kan wesen niet.
Men heeft altijt gesien des duyvels rijk verbrooken,
Waer aengenomen is het woord door hem gesprooken.
Segt gy nogh: in Egypt is sulx by hem geleert;
Met beter schijn kan sulx op Moyses zijn gekeert:
Want Jezus zijnd' een kind is haest van daer genomen,
Daer Moyses in dat land sijn wasdom heeft bekomen,
En is in alle konst van Memphis opgevoed.
Gelyk nu Plinius (2) ten uwen onreght doet,

(1) *Matth.* XXVIII. 16. *Marc.* XVI. 14. *Luc.* XXIV. 34. 36. 45. *Joh.* XX. 19. 26. 27 28. XXI. 7. 12. 1 *Cor.* XV. 4-8. (2) *Plinius in zijn* XXX *Boek, in 't* 1 *cap.*

En daernae Apulei (1), als zy zigh niet en schamen
Te stellen Moyses naem by der boosdaders namen;
Soo gy den onsen ook. - Haer onschuld blykt daer by,
Dat harer bey der wet verdoemt de tovery.
Waer ergens ook geweest in Jesus tijd te vinden
Een konst om hulp te doen aen krepelen en blinden,
De Keysers hadden sulx gevonden, die met vlijt
Tot alle vremdigheit besteden kost en tijd.
U eygen wyse luy in't Sanhedrijn geseten,
Die gy segt dat de konst van toovren mosten weten, [a]
Die souden Jesus sulx wel hebben naegedaen,
Om sijn aensienlykheit daer deur te doen vergaen.
Is't ook weêrleggens waerd, 't gunt andere verhalen
Van een geschreven naem door Salomons Cabalen, [b]
Hoe dat de selve by twee leeuwen wierd gewaght
Wel duysent jaren langh geduyrigh dag en naght?
Van welke leeuwen wy noit eene letter sagen
In't koninklyke boek [c] nogh in het boek der dagen, [d]
Nogh by Josephus self, die immers niet en spaert
Van't gunt in't Joodsche land geschied is wetens waerd,
Nogh by Romeynen ook, al waer sy ons ontvouwen,
Hoe Magnus (2) ging de kerk totbinnen toe beschouwen.
De woorden dienen tot beteykningh van den sin,

(1) *Apuleius in zijn 2 Verantwoording.* (2) *Pompeius Magnus, of de Groote.*

[a] *Volgens de Thalmud.* [b] *Secte der Joden, zich toeleggende op verborgenheden vooral in namen. De Joden ten tijde van Jezus meenden, dat deze zulke wonderen, door behulp der Kabalen en het vinden of lezen van zekeren naam of toverwoord, door Salomo onder de wacht van twee leeuwen, duizend en meer jaren, gesteld, verrigtte. Zie over de Kabalen en Kabalisten, behalve eenige afzonderlijke schriften, Hoogstraten, Luiscius, Moreri en anderen.* [c] *Het boek der Koningen.* [d] *Der Chronijken.*

Maer om iet meer te doen sijn daer geen kraghten in.
Wist Salomon den naem, die iemand konde maeken
Bequaem tot wonderwerk, waerom deed' hy geen saeken
Gelyk als Jesus deê? het is te plomp verdight.
Die sulken dingh gelooft, moet vyand sijn van't light.
  God, sonder wiens bedrijff of sonder wiens gehengen
Voorseeker mensch nogh geest iet kan te wege brengen,
Heeft u een merk gestelt, 't welk gy by Moyses siet,
Wanneer gy wondren sult gelooven ofte niet.
Soekt iemand, seyt hy (1), u door teykenen te noden
Om, in de plaets van my, te dienen vremde Goden,
Vertrout de sulke niet. want gy beproeft dan werd,
Of gy ook uwen God bemint van gantscher hert.
Waer uit dan vorder werd ontwijffelyk besloten,
Jae met toestemmingh ook van uwe leergenoten,
Wie eert den waren God, en daer by wondren doet;
Dat gy van sulken een het woord gelooven moet.
Nu is het openbaer, dat wy van Jesus leeren,
Geen Bel, nogh Astaroth, maer uwen God te eeren,
Die aard' en hemel schiep, die in het hoogste woont,
Die zigh aen Abraham en Moyses heeft vertoont.
Hy selver en wy ook die na sijn voorschrift leven,
Bekennen waer te sijn wat Moyses heeft geschreven,
Of andre mannen ook, waer van het heylge werk
In't bouwen is vergaert van uwe tweede kerk.
  Gy meynt dit vast bewys daer mede te versetten,
Dat Jezus leer niet ééns en is met Moyses wetten.
Maer dit is niet genoegh, self ook niet nae de leer
Der geener, die by u sijn in de meeste eer.
Want dese seggen u: [a] soo iemand werd bevonden,
Die met veel wonderdaên komt als tot u gesonden,
Breekt dan op sijn bevel vry allerley gebod,

(1) *Deut.* XIII. 1. 2-5. XVIII. 20. 21. 22.

[a] *In de Thalmud.*

Mids dat gy niet en gaet tot eenen vremden God.
Is God geen opperst' Heer, gelyk hy was te voren,
Toen hy u syne wet uit Sinai liet hooren?
Vermoght hy 't toen te doen, en nu niet evenwel?
Geen maght zigh selven bind door 't geven van bevel.
Dat God de mensch nu jong laat wesen, dan verouden,
Dat hy op d'aerde send nu warmte, dan weêr koude,
Met sijn volkomenheit in 't minste niet en strijd.
Want al verschilt zijn werk, Hy blijft de selv' altijd.
Die Adam zigh van 't ooft bevolen heeft te waghten (1),
Die Abraham zijn soon geboden heeft te slaghten (2), [a]
Die verre van de tent het offer dik ontfingh, [b]
Toont dat de wet altijd aan sijn behagen hingh.
Hoe wel de wet was goed, die God had in de steenen
Geschreven, des noghtans en moeten wy niet meenen
Dat het onmoglyk was dat op een ander stond
Van hem sou komen voort een nogh volmaekter vond. [c]
De vaders oversien der kinderen gebreeken,
Jae sullen ook met haer wat stameraghtigh spreeken,
En nu het een verbiên, dan 't ander laten toe,
Nu lokken met een vijgh, dan dreygen met een roê:
Maer als de jaren meer beginnen op te wassen,
Soo leert men haer te met op eer en deugde passen;
Men wijst haer wat een goed dat haer te waghten staet,
Soo sy zigh dragen wel, soo anders, wat een quaed.
Siet Moyses, die de wraek ten deel' heeft toegelaten;
Hy selve seer geterght, saghtmoedig boven maten,

(1) *Gen.* II. 17. (2) *Gen.* XXII. 2.

[a] *Schoon anders het slagten of offèren van menschen verbiedende.* [b] *B. v. het offer van Samuel*, 1 *Samuel* VII. *vs.* 7. XIII. *vs.* 8, *van Elias*, 1 *Kon.* XVIII. *vs.* 38. [c] *Vond*, *eigentlijk uitvinding*, *vondnisse en vonnisse*, judicium, sententia. *Hier is vond zoo veel als wetgeving*, *bedeeling*.

Voor sijne quelders bad (1). Siet David, hy verschoont,
Die hem de krijg aendoet (2) en die hem spijtig hoont (3).
De besten nimmermeer haer eghtgemael verstieten,
Hoewel in hare tijd de wetten sulx toelieten.
Dees' hebben allegaer gewilliglyk geleeft
Nae eene betre wet, dan die haer Moyses geeft.
Nae 't meestendeel des volx soo voegen zigh de wetten.
Dus heeft God in 't gemeen verdragen veele smetten,
Tot dat hy in den tijd, voor alle tijd bedaght,
Sou maeken een nieu volk door eene meerdre kraght.
Het loon, ook opentlyk belooft door Moyses woorden,
Was rijkdom, ende 't gunt voorts tot het lijff behoorde (4):
Maer 't eeuwigh, als geleyd in eenen duyst'ren hoek,
Of met een vlies bedekt, vereyschten ondersoek.
Nu kon'er immers sijn een betre wet gegeven,
Die ons verseekren sou soo klaer van 't eeuwigh leven,
Dat niemand hebben sou de minste schijn van reên
Om sulx te denken als de domme Sadduceen.
In plaets van hem hier voor te danken en te prysen
Die u, o Israël, is komen onderwysen
Met volle seekerheit, soo van het beste pad,
Als van het grootste loon dat gy te waghten had,
Soo spreekt gy van hem quaed, en doet hem alle schanden:
Waerom dogh? om dat hy een deel van Moyses banden
Ontbonden heeft: hoewel hier uit niet eerst en quam
De groote haet op hem van die van uwe stam:
Want hy, soo langh hy hier op 't aerdsche dal verkeerde,
Naevolgde Moyses wet en and'ren ook soo leerde.
Hy send den Priester toe dien hy gesuyvert heeft (5):
Hy houd het Paesschenfeest, en nae uw zeden leeft (6).

(1) *Exod.* XXXII. 11. 12. 13. 31. *Num.* XIV. 13. *Deut.* IX. 18. 26. (2) 2 *Sam.* XVIII. 5. (3) 2 *Sam.* XVI. 10. (4) *Levit.* XXVI. 3. 4. *Deut.* XXVIII. 2. 3. (5) *Matth.* VIII. 4. *Marc.* I. 44. *Luc.* V. 14. XVII. 14. (6) *Joh.* II. 13. 23. XI. 56. XII. 1. VII. 10.

Dat hy op Sabbathdagh den sieken moght genesen
Door goddelyke kraght, heeft hy seer klaer bewesen
Uit Moyses wetten self (1): voorts van het heel gebod,
Hier zijnde, brak hy noit het allerminste Jod (2).
Uw ouders evenwel en lieten niet, o Joden,
Hem door het Roomsch geweld seer wreedelyk te doden:
Maer nae dat uit de dood hy nu was opgestaen,
En openbarelyk ten hemelwaert gegaen,
Nae dat hy ook van daer door 't overvloedigh senden
Van tongen en van geest aen syne goê bekenden
Verklaert was als een Heer van 't menschelyk geslaght,
Toen heeft hy allereerst gebruykt de groote maght,
Van welke Daniel wel eertijds had gesproken,
Voorsiende dat wanneer nu soude zijn gebroken
't Antiocheensche rijk en 't rijk der Ptolomeen,
(Het welk toen Jesus quam niet langh en was geleên)
De hoogste reghter dan, den oudste aller dagen,
Aen eenes menschen soon soû d'heerschappy toedragen,
Die eeuwigh duyren sou, en zigh sou strekken uit
Oneyndlyk over volk van allerley geluyd (3).
Wat sijn't voor wetten ook die hy toen heeft ontbonden?
Het tegendeel daer van is't by zigh selve sonden?
Neen: want het dingen sijn die gy bekennen moet
Dat uit haer eygen aerd nogh quaed en zijn nogh goed,
Het welk ook daer uit blijkt, dat hy, die alle deelen
Des aerdsche kloots beheert, alleenlyk dees' beveelen
Een volk gegeven heeft, en dat ook nogh niet eer
De werelt had gestaen twee duysend jaer en meer.
Hy die door Cains hand is deerlyk omgekomen,
Des werelts vierendeel (4) [a], en hy die opgenomen
Is uit der menschen oog (5), en hy die heeft gebout

(1) *Matth.* XII. 5. 11. 12. (2) *Matth.* V. 17. 18. (3) *Zie Dan.* II. 44. VII. 3. 13. 14. (4) *Abel.* (5) *Enogh.*

[a] *Een van de vier menschen, die toen slechts op aarde waren.*

Soo grooten langen tijt aen een zeedriftigh [a] hout (1),
De treffelyke Vorst, die God in Salem diende (2),
En nae den slagh ontfingh van Abraham de tiende,
En Job de vrome man, die 't kruys soo lijdsaem draegt,
En wisten daer van niet, maer hebben God behaegt.
Uw vader (3) die uit Ur in Canaän quam woonen,
En Isaak, en die geteelt heeft twalef soonen (4),
En waren met soo veel geboden niet beswaert:
Maer sy vertrouden God, en God heeft haer bewaert.
Noit Moyses heeft vermaent sijn eygen huysvrouws vader (5)
Dat hy most komen nae die wetten allegader,
Die niemand gingen aen dan't Israelsche saedt,
Of die meê hebben wou deel aen den Joodschen staet.
Noit heeft ook Jonas stem geport de Ninivyten
Om sulx te komen nae: noit andere verwyten
't Naelaten der geboôn van Moysês den Chaldé,
Of Memphis, Sidon, Tyr of ook den Idumé:
Dees' eygentlyke [b] wet was dan op seekre tyden
En menschen toegepast, 't zy om iet quaeds te myden,
'tZy tot vooroeffeningh van een gehoorsaem hert,
'tZy dat een betre saek daer deur beteekent werd.
Wanneer nu God de Heer te niet doet sulke keuren,
Verwondert u niet meer, dan of gy saegt gebeuren
Dat eene groote Vorst van een wijdstrekkend' rijk,
Veranderd' het gebruyk van eenigh dorp of wijk.
Leest Godes boeken deur: noit hoort men hem daer spreeken,
't Welk hem verbinden sou die wetten niet te breeken.
Wel waer is 't dat hy 't noemt een eeuwelyk bevel:
Maer soo veel seggen ook de aerdsche maghten wel,

(1) *Noagh.* (2) *Melchisedek.* (3) *Abraham.* (4) *Jacob of Israël.* (5) *Jethro.*

[a] *Aan de drift der zee of het water overgegeven; eigentlijk wordt het gebruikt van de goederen van scheepbreukelingen. Zie* KILIAAN. [b] *De Joden alleen eigen.*

Wanneer sy iet gebiên het welk de ondersaten
Noit by verloop van tijd sal vry staen nae te laten,
Soo dat uit eygen kragt 't gebod moet houden steê [a]
En blyven vast by tijd van oorlogh of van vreê:
Maer d'hooge staff vermagh des niet te min te maken
Een nieuwe wet, tot nut en oorboor van de saken.
God spreekt hier ook alsoo: dikmael belast hy iet,
Nu dese, dan weêr die, het gunt maer eens geschied,
Of voor soo langh het volk in 't woeste veld sou dwalen,
Of iet dat raekt alleen de Cananeesche palen:
Wanneer hy der geboôn nu sommig' eeuwigh seyt
Betoont hy dat hy die van andren onderscheyd,
Soo dat die niemand oit moght laten t'onderhouden,
Tot dat hy, diese gaf, die weêr verandren soude.
Gy weet dat uwe wet, voor eeuwigh ook bekent,
Een reght van langh besit, het welke nam zijn end
Wanneer de gulde son door 's hemels dwersche dreven
Sijn keeren had gedaen tot seven mael toe seven: [b]
Messias komste nu (soo seggen allegaer
Uw Leeraers) soude sijn het grootste Jubeljaer.
Ik laet het hier niet by: ik sal u naerder komen.
De Siener (1), die de stad beschreyd heeft, ingenomen
Door het Chaldeeusch gewelt, seit die niet klaer en rond
Dat God nogh maeken wou met u een nieuw verbond (2),
Verschilligh van het gunt hy in den tijd voorleden
Gemaekt had, als sijn volk soud' uit Egypten treden,
Dat hy in 's herten grond sou schrijven sijne wet
Soo dat dan yder een vrymoedigh, onbelet,
Sou leeren kennen God en Godes welbehagen,
Niet hoevende daerom een ander mensch te vragen;
Dat hy ook alle 't gunt te vooren was misdaen,

(1) *Jeremias.* (2) *Jer.* XXXI. 31. 34.

[a] *Stand moet houden.* [b] *Zie over het verkoopen van akkers en het jubeljaar of 49°, Michaelis Mos. Recht. II.* § 73—76.

Sou werpen uit de sin en daer niet denken aen?
Indien een erfgenaem van veel verscheyde landen,
Nae onderlinge krijgh en groote misverstanden,
Veel rijken voor hem nam te brengen al tot een,
Soud' hy niet maeken eerst de vryheit algemeen,
Des eens lands voordeel ook het andre medegeven,
Vergetend' al wat hier of daer moght sijn bedreven,
En stellen over al het allerbeste reght;
Waer door het nieuwe rijk sou t'samen zijn geheght;
  Van d'uitterlyken dienst sijn 't meeste deel d'offranden,
Met storten van het bloed, met rooken en met branden:
De uwen twijflen self of dit gebruyk quam voort
Eerst uit der menschen hoofd, of eerst uit Godes woord.
Hoe 't zy. God die den aerd der uwen, seer genegen
Tot uyterlyken dienst, wel kende, die te plegen
Beval op seekre wijs, [a] want had hy 't heel verboôn,
Sy hadden haer gekeert light tot d' Egyptsche Goôn.
Maer aengesien het volk daernae van dese saeken,
Als God seer aengenaem, veel werx begon te maeken,
Soo heeft hy haer gestraft door Davids wijse mond,
En door veel andren ook gelijk gy lesen kond.
Ik sal niet over u van wegen 't offer klagen,
Seyt hy (1): want haest genoeg heb ik des alle dagen.
Maer meent gy ook dat ik met lust ontfangen sal
Een bok uit uwe koy, een vaers uit uwen stal?
En komen my niet toe de beesten die gaen weyden
Door duysend bergen heen, of door de groene heyden?
De voglen van de lught, heb ik die niet getelt:
Sijn niet de mijnen ook de dieren van het veld?
Soud' ik 't u seggen ook of ik schoon honger lede,
Daer d'aerde my komt toe, en wat daer in is mede?

(1) *Psal.* L. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

[a] *In zekere omstandigheden of opzigten, niet geheel en onvoorwaardelijk.*

Ofmeent gy warelyk dat ik eet rundervleysch,
En dat ik bokkenbloed tot mijnen dorst vereysch?
Laet sijn uw offerwerk Gods lofsangh te verhalen,
En 't gunt gy hebt belooft den hoogste te betalen.
Dit zijnde soo geseit, keert hy daer nae 't vermaen
Tot het ongodd'lyk [*a*] volk en spreekt die strafflyk aen.
Soo gy hier wel-op let, soo sult gy light bemerken,
Dat niet [*b*], wanneer 't gaet nevens quade werken,
Het offer God mishaegt, maer dat hem ook die daed
Gantsch by zigh selven niet als lieflyk aen en staet:
't Welk klaerlyk blyken sal soo gy daer by gaet leggen
't Gunt Davids snaren ons op andre plaetsen seggen (1).
Het offer lust u niet: want had gy sulx geaght,
Een meenigte daer van had ik u voortgebraght:
Maer 't offer dat gy soekt is eene geest vol smerten:
Noit keert gy 't aensight af van de verslagen herten.
En weder ellewaert (2): u lust niet reghtevoort
Het offer ofte meel: gy hebt my 't oor geboort. [*c*]
Vee, tot den brand bereyd, en heb ik niet bevonden
Dat gy van my vereyscht, nogh offer voor de sonden:
Daerom spreek ik aldus: siet Heer, ik kom u by,
Want in 't gerolde boek [*d*] geschreven staet van my:
Dit is al myne lust, dat ik my voege stille
Om 't allerstond te doen uw onbevlekte wille.
Diep in mijn ingewand heb ik uw wet bewaert:
Ik roem uw groote deugd al waer het volk vergaert.
Gy weet, o Heer, gy weet, dat ik noit heb verswegen,

(1) *Psal.* LI. 18. 19. (2) *Psal.* XL. 7. 8. 9. 10. 11.

[*a*] *Goddeloos.* [*b*] *Voor niet alleen.* [*c*] *Volgens de gewone bijbelvertaling; zie de kantteekening aldaar. Van der Palm heeft: »Gij geeft mij een gereinigd oor.'' Belangrijk is de aanteekening van van Nuys Klinkenberg bij deze plaats in zijne Bijbelverklaring. Deze neemt het voor duidelijk doen hooren en bekend maken.* [*d*] *De wet.*

Uw kraght, uw groote gunst, uw trouw en reghte wegen.
Hoort Esaias ook, al waer God selve spreekt (1):
Waer toe dit groot getal der beesten, die gy breekt?
Ik ben ten hoogsten sat den brand van uwe rammen,
En al het bokkensmeer, de kalvren en de lammen:
Waer toe verschijnt gy dogh daer meê voor mijn gesight?
Wie heeft van uwen hand gevordert dese plight,
Dat gy met ettrigh bloed en allerhande vetten
Van 't huys dat my komt toe de zalen soud' besmetten?
Voorts Jeremias seyt (2): neemt wegh uw offerwerk,
Jae eet vry self het vleysch, geslaght in uwe kerk:
Want toen ik kraghtelyk uw ouders gingh bevrijen
Uit het Egiptsche land, het huys der slavernijen,
Van offer en van brand gaf ik haer geen gebod,
Maer dit heb ik geseyt: ik sal sijn uwe God
En gy sult syn mijn volk: mijn woorden wilt bewaren,
En gaen in mijnen wegh: daer sult gy wel meê varen.
Treed tot Oseas voort: God seit daer (3): in de deugd
Van goedertierenheit soo schep ik mijne vreugd,
Maer niet in offerhand: de kennis Gods te leeren
Is beter dan door 't vyer de beesten te verteeren.
Veel andre seggen ook: verdrijft het quaed alleen;
Wascht u, den wesen helpt, en God is wel tevreen.
Micheas, nae dat hy gevraegt had aen de sijnen,
Hoe hy voor d'oogen Gods soud' allerbest verschijnen,
Of hy sou met een stroom van oly komen daer,
Met duysend rammen, of met kalvren van een jaer?
Seyd hy daer nae: (4) o mensch, God wijst u aen het goede:
Wat eyscht hy dogh van u dan dat gy met gemoede
Gaet neederigh voor God, dat gy het reght besint,
En de weldadigheit gestadelyk bemint?
Naedien dan 't offer noit by God was aengenomen
Als by sigh selven lieff, waer by nogh was gekomen
Dat door misbruyk het volk te minder haer begaff

(1) *Esa.* I. 11. 12. 13. (2) *Jer.* VII. 21. 22. 23. (3) *Hos.* VI. 6. (4) *Mich.* VI. 8.

Tot deugden, als of sy de sonden koghten aff;
Is 't vremd dat God in 't lest te breeken wierd beraden
Iet dat was noodeloos, jae strekkende ten quaden:
Daer Esechias [a] wel heeft Moyses slangh vernielt
Om dat het volk daer voor afgoodlyk had geknielt (1)?
Gy weet dat God alleen tot Priesters had verkoren
Door Moyses wet de stam uit Aäron geboren,
En dat ook nae' besit van het beloofde land
Daer buiten niet en moght geschieden offerhand:
Nu heeft God ook belooft dat hy uit Sions wooningh
De staff sou uit doen gaen van eenen grooten Koningh,
Die teffens mede sou het priesterdom ontfaen,
Gelijk Melchisedegh wel eertijds had gedaen (2).
Hier by seit Amos soon (3), dat een outaer in 't midden
Sal van Egipten staen al waermen God sal bidden,
En dat dan Assurs volk, als mede den Memphijt,
God dienen sou te gaer met den Israelijt:
En op een andre plaets, (4) dat God uit veele talen
Veel luyden kiesen sou, dewelke altemalen
Hem diensten souden doen; als of sy van 't geslaght
Van Levi waren, of van Priestren voortgebraght.
By Malachias ook (5): ik wil niet meer aenvaerden
U gaven, seyt de Heer, want sy my niet van waerden
Nogh aengenaem en sijn: van daer de dageraed
Het light ontsteekt, tot daer de son ter zeewaert gaet
Werd myne groote naem by d' Heydenen gepresen,
Door suyvre gaeff en reuk werd my daer eer bewesen.
Daer by seyt Daniel (6) door Gabriels bedied, [b]

(1) 2 *Reg.* XVIII. 4. (2) *Psal.* CX. (3) *Esaias. Ziet Esa.* XIX. 19-25. (4) *Esa.* LXVI. 18-21. (5) *Mal.* I. 10. 11. (6) *Dan.* IX. 27.

[a] *Dezelfde als Hiskia of Jehiskia.* [b] *Volgens hetgeen hem Gabriël had te kennen gegeven. Bedied, volgens Kiliaan*, significatio, *tekennengeving.*

Dat de gesalfde sal het offer doen te niet.
Besiet de saeke zelf. 't Is sesthien honderd jaren
By nae geleên, dat gy nogh kerk hebt nogh outaren,
In allen welken tijd gy ook geen offer doet,
Nogh God versoent, nogh dankt, nogh eert door beesten bloed.
Self de geslaghten sijn niet onvermengt gebleven,
Soo dat zigh niemand meer voor priester uit kan geven.
Hoe konde klaerder dogh God maeken u bekent,
Dat Levijs priesterdom genomen had een end.
Nu wat de spijs belangt, en is u niet vergeten
Dat God aen Noe (1) heeft gegunt te mogen eten
Al watter ergens sweeft in water, land, of lught,
Soo wel als 't groene kruyd, of ook der boomen vrught:
Welk reght de vroome Sem op alle sijn naesaten,
Misdien ook Abraham en Jacob, heeft gelaten:
Maer nae, alsoo het volk niet was gebleven vry,
Door 't woonen by den Nijl van vuyl' Afgodery,
Toen heeft God eerst gewilt dat uwe vaders souden
Van dit of dat gediert als onreyn zigh onthouden:
't Zy den Egyptenaer die dieren was gewoon,
Als heyligh boven al, te offren syne Goôn,
En uit het ingewand veel saeken te voorseggen:
't Zy dan, gelijk het veel van d'uwen ook uitleggen,
Door de gelykenis van een onsuyver beest
Een menschelyk gebrek is afgebeeld geweest.
De vremdlingh die uw land bewoonde niet besneden,
Den welken nae de wet men niet en moght vertreden,
(Want God self soo hy seyt (2) ter herte nam zijn nood)
Moght eeten 't vleysch dat niet met handen was gedood (3).
De beste leeraers ook van uwe tael [a] belyden

(1) *Gen.* IX. 2. (2) *Deut.* XXIV. 17. (3) *Deut.* XIV. 7. 10. 12-21.

[a] *In de Thalmud wordt gezegd, dat de wet niet langer duren zou, dan tot de komst van den Messias.*

Seer openbarelyk, dat in Messias tyden
God van verboden spijs den band sou breeken los,
En maeken 'tswijn soo reyn, als 't vleysch is van den os.
Naedien God wilde 't volk der Heydnen tot hem trekken,
Was 't beter dathy sou beladen hare nekken
Met lasten, noit by haer gevolgt voor Christus tijd,
Of dat hy u met haer daer van sou maken quijt?
Siet nu der dagen wet. Uw hooghgevierde feesten
Sijn een geheugenis, het minste met het meeste,
Van de weldaden Gods, die hy bewesen heeft
In d'uittoght uit Egypt, en 't geene daer aen kleeft (1).
Nu heeft u God belooft een trefflijker genade,
Waer nae men niet en sou gedenken de weldaden
Van den Egyptschen toght (2): soo seer sou het gemoed
Dan ingenomen sijn door 't nieu vergunde goed.
In Esaias tijd begon God al te klagen
Dat hem de walge stak van uwe heylge dagen:
Dat hy moe' was 't gebaer, het welke gy stelt aen,
Wanneer de son geeft light aen de gescholen maen (3).
Ik weet wel dat gy meent dat van de eerste stonden
God aen den sabbatdagh de menschen heeft verbonden,
Wanneer hy nam sijn rust op desen selven dagh,
En all' dit groote rond voltrokken oversagh.
Maer Moyses waerde schrift leert my, dat God almaghtigh
Van toen af heeft belast de mensch te zijn gedaghtig
Des sabbats heylge dagh, dogh geenssins met verband
Van in het minste niet te werken met de hand.
Van Enogh sult gy noit, van Noe noit betoonen,
Nogh ook van Abraham, nogh ook van syne soonen,
Of andre voor de wet daer 't boek gewagh van maekt,
Dat saterdaeghs, haer werk of reys sou sijn gestaekt.
Maer nae dat Israël was door de roode baren
Gekomen op het droogh, en had met stem en snaren

(1) *Deut.* XVI. 1. 3. 9. 10. 11. 12. (2) *Jer.* XVI. 14 XXIII. 7. 8. (3) *Esa.* I. 13. 14.

Op eenen saterdagh gesongen 't segenlied,
Toen sie ik dit bevel eerstmael te sijn geschied.
God selve seit: gedenkt dat in d' Egiptsche palen
Gy zijt geweest een slaeff tot dat ik u quam halen
Daer uit met sterke maght, daer om geef ik bevel
Dat gy den sabbatdagh sult onderhouden wel (1).
God toont ook dat hy heeft met eene willen reghten
Der heeren hardigheit, de welke hare kneghten
Benyden alle rust, en porden staegh en staegh
Met groot onbillykheit te werken alle daegh.
Hoe wel de vremdelingh, die binnen uwe steden
Quam woonen, dese wet most onderhouden mede,
Als zijnde landgemeen, soo is te speuren light
Dat geenigh ander volk daer meed' en was verplight.
Want God seyt meer dan eens, dat hy d' Israëlyten
Gaff synen sabbatdagh om die met rust te slyten (2),
En dat het laten nae van alle moeylyk werk
Sou wesen tusschen hem en u een seeker merk.
Naedien dan sulke rust meest strekte tot gedaghte
Van den Egypschen toght, en' van de groote kraghten
Die toen bewesen zijn, soo dient hier op gepast
't Gunt vooren is geseyt van diergelyke last.
Waer' d'arbeitmydingh ook bekent geweest den ouden
Van 's werelt aenbegin, light had sy kraght gehouden
In saken die daernae gevolgt sijn langen tijd:
Nu weet gy datmen ook op saterdagh besnijd (3):
De priesters sagmen ook het offer slaen en' dragen
Sowel des sabbatdaegs als op de and're dagen (4)
't Welk onbehoorlyk schijnt, indien des sabbats wet
Aen 't menschelyk geslaght oorspronklyk waer' geset.
De uwen leeren ook: soo wie van God komt spreeken

(1) *Exod.* XVI. 23. 25. 30. XX. 8. 9. 10. XXXV. 2. *Levit.* XXIII. 3. *Deut.* V. 12. 15. (2) *Exod.* XXXI. 13. 16. 17. *Levit.* IX. 30. XXVI. 2. (3) *Zie Joh.* VII. 22. (4) *Num.* XXVIII. 9.

Een boodschap, op sijn woord meugt gy den sabbath breeken,
Gelyk zy, dien alsulx Nuns soon (1) bevolen had,
Op sabbat namen in de Jerichoose stad (2).
Seyt Esaias niet dat in Messias jaren
Het volk gestadelyk in godsdienst voort sou varen
Van 't eene nieuwe light tot d'andre nieuwe maen,
Van dat de sabbath gingh tot dat die weêr quam aen (3)?
Ik kom tot uwen roem, 't besnyden van de leden.
't Is waer dat Abraham is voor de wet besneden (4):
Maer ook blijkt, dat dit was een ingank van 't verbond,
Waer by hem was belooft de Kanaansche grond:
En dit is het verbond het welk door Moyses handen
Daernae besegelt is door veel meer andre panden.
Nu hebben wy door't woord der heylgen uitgeleyt,
Dat God een nieuw verbond heel klaer heeft toegeseyt.
Gelyk het oud verbond den Jode van den Heyden
Door een bysonder merk des lijfs had afgescheyden,
Soo moet het nieuwe nu, als 't welke was gemeen,
Weghnemen het verschil en maeken twee tot een.
Toen heeft ook nae den geest sijn volheit eerst genomen
Het groote saed het welk van Abraham sou komen,
Toen allerhande volk, 't welk ergens is bekent,
Wierd t'samen in 't gelooff van Abraham geënt (5).
Hoe dikwils is 't dat wy den Heer der heeren hooren
Afvorderen van u dat gy vooral de ooren
Besnyden soud' en 't hart (6)? en hier toe is 't geweest
Dat Jesus gaff sijn woord en synen sterken geest.
Heeft God in Abraham gehad een welbehagen
Eer dat hy was gesneên, heeft God ook wel verdragen
't Naelaten des gebruyx in Sinais woestijn (7),

(1) *Josua.* (2) *Jos.* VI. (3) *Esa.* LXVI. 23. (4) *Gen.* XVII. 24. (5) *Gen.* XVIII. 5. *Rom.* IV. 11-13. 16. 17. *Luc.* XIX. 9. *Gal.* III. 7. (6) *Deut.* X. 16. XXX. 6. *Jer.* IV. 4. (7) *Jos.* V. 4. 5. 6.

Hoe kan dan sijn genaê daer aengebonden zijn?
Hoewel gy nu met dank waert aen te vaerden schuldigh
De goedheit Gods, die u den last soo meenigvuldigh
Afnam van uwen hals, door hem (1), wiens wonderdaên
In grootheit en getal ver boven Moyses gaen,
Noghtans en hebben noit sijn seer getrouwe vrienden,
Die allesins het woord den uwen eerst aendienden [*a*],
Met hun [*b*] onminnelyk getwist om eenigh dingh
Daer eygentlyke geen godsaligheit aenhingh:
Maer waren wel te vreên dat elk een sou beleven
De volheit sijns gemoeds, nae dat hem was gegeven
Min of te meer verstand (2), mids dat des eenes gangh
Niet werden sou gekeert tot andrer luyden dwangh (3).
By u werd vast gelooft dat boven veel Heyllanden
Een treflyker gesalft sou komen, door wiens handen
U werden sou gebraght welvaren ende vreê,
Volkomen kennis Gods en sondequijtingh meê.
Hier in soo sijn wy 't eens: maer uwe leeraers meenen
Dat hy nogh komen sal: ik segh: hy is verscheenen.
't Is redelyk dat gy met ons om vonnis gaet
By 't heylig boek waer in de waerheit is vervaet.
De vrome Daniel, dien God met veel gesighten
Heeft overvloedelyk gewaerdigt te verlighten,
Hoogh aengenaem by God (gelyk gy lesen kont
Ook by Esechiel (4),) die uit der leeuwenmond
Soo heerlyk was verlost (5), heeft immers niet gelogen,
Nogh is door Gabriël, Gods bode, niet bedrogen.
Hy seyt, dat nae den tijt, wanneer de Koningh had

(1) *J. Christus.* (2) *Act.* XVI. 3. XXI. 24. *Rom.* XIV. 1. 2. 1 *Cor.* IX. 19-22. *Gal.* V. 6. *Col.* III. 11. (3) *Act.* XV. *Gal.* I. 6. II. 13. 15. IV. 10. VI. 12. (4) *Ezech.* XIV. 14. XXVIII. 3. (5) *Dan.* VI. 17-24.

[*a*] *Verkondigden.* [*b*] *Namentlijk met de uwen, de Joden.*

Belast te bouwen weer de Salomonsche stad,
Verloopen souden min dan tienmael vijftigh jaren,
En dat zigh soude dan Messias openbaren (1).
Waer uit een kloek Hebré (2), die leefd' een jubeltijd [a]
Voor onsen Nasareen, heel opentlyk belijd,
Dat meer dan vijftigh jaer niet soude staen te beyden,
Of hy en sou daer sijn daer Daniel van seyde.
Waer op ook past het gunt voor desen is vertoont,
Dat allermenschen Vorst dan worden sou gekroont,
Wanneer 't geslaght dat van Seleucus (3) was geboren
En der Lagiden (4) maght sou sijn gegaen verlooren:
Waer van het leste deur Augustus is gebeurt,
Toen de Canoopsche vloot (5) is by Lepant [b] verscheurt,
En d'hooghgebooren vrouw (6) om niet te sijn gevangen,
Gegeven heeft den arm te byten aen de slangen.
Een ander teyken heeft de Engel [c] nogh gestelt,
Dat nae Messias komst het vijandlyk geweld
De stat verwoesten sou (7). soo wie nu telt de weeken,
Die daer sijn bygevoeght, siet dat de woorden spreeken
Van 't grouwelyk verderf; nae dat door hongersnood
De moeders hadden nu haer kinderen gedood,
Toen Titus 't jammerlyk omwerpen van de steenen,
Hetwelk hy selver deê, niet aensagh sonder weenen:
Gelyk Josephus dan, die meed' een Jode was,
Brengt Daniels gesight op synen tijd te pas.
Het selve werd ons ook van anderen bewesen.
Want toen des tweede kerks de nieuwe muyren resen,

(1) *Dan.* IX. 24. 25. (2) *Nehemias.* (3) *De Koningen van Syrie.* (4) *De Koningen van Egypten, uit Lagus gesprooten.* (5) *D'Egyptsche vloot.* (6) *Cleopatra.* (7) *Dan.* IX. 26.

[a] *Te weten een halve eeuw.* [b] *De slag bij Actium.* [c] *Te weten bij den Profeet Daniël.*

Belieft het God aldus te troosten door Aggé
Den Vorst Zorobabel en Priester Jozué :
Het huys dat gy nu maekt wil ik alsoo verheffen
Dathet van 't eerste huys de eer sal overtreffen (1).
Hoe is ditnu vervult? was 't kunstiger gebout?
Was 't hooger ? was daer in meer silver of meer goud ?
O neen : want uit het gunt daer voorgaet kan ons blyken
Dat het schier was als niet by 't eerste te gelyken.
God leyt het selver uit : in dit huys sal ik u
Vast maken myne vreê. Hoort Malachias nu :
In syne kerk , seyt hy (2), sal werden haest vernomen
De Heer die gy verwaght : Hy sal daer seeker komen,
De bode des verbonds , uw lust en uwe wensch.
Hoe kander wesen nu een soo verblinde mensch
Die hier uit niet en siet , dat eer heel sou verdwynen
't Zorobabelsche werk , Messias most verschynen ?
By die toen leefden ook was t'eenemael bekent
Dat Christus komen most of toen of daer ontrent,
Waerom niet weynigh luy (3) Herodes daer voor hielen,
Veel ook den Gaulonijt (4) en anderen (5) toevielen
Al op dén selven naem; soo seeker wierd geaght
Dat hy , die was belooft, toen werden most verwaght.
Te willen seggen, dat van wegen uwe sonden
Het senden is verspaed : [a] werd buyten reên bevonden.
Want om der sonden wil sou uwe stad vergaen
Nae Christus komst , gelyk ons Daniel wijst aen (6):
En Sacharias seyt : dat eenen open ader [b]

(1) *Hagg.* II. 10. (2) *Malach.* III. 1. (3) *Deeze wierden Herodianen genoemt. Matth.* XXII. 16. *Marc.* III. 6. VIII. 15. XII. 13. (4) *Judas Gaulonita. Act.* V. 36. (5) *Act.* XXI. 38. (6) *Dan.* IX. 24.

[a] *Later of meer spade verordend.* [b] *Fontein.*

Voor Davids huys en voor de Joden allegader
Sal sijn gegeven tot afwasschingh van de schult (1):
Nu seggen d'uwe ook dat dit most zijn vervult
In des gesalfdes tijd, gelyk gy ook kont weten
Dat hy een man des soens daeromme werd geheten.
Hoe kon de sonde dan verandren Godes raed,
Die eygentlyke sagh op 't menschelyke quaed?
Dat de gesalfde Gods geweest is op der aerde,
En dat hy is by u gestoten met onwaerde;
Indien gy zijt soo blind dat gy dit niet en siet,
Ten minste voelt het door uw eygen swaer verdriet.
't Verbondt met u gemaekt brengt ongetwijffelt mede
Dat gy besitten soudt de Canaänsche stede
En 't vette land, soo langh gy niet soudt wyken af
Van de geboden Gods die Amrams soon (2) u gaf (3),
En als gy God alschoon tot gramschap had bewogen;
Wanneer gy weêr voor hem soud' komen neêrgebogen,
Bekennen uwe schuld, alwaer 't gy dan verspreyd
Soo ver het oost van 't west en 't noord van 't suyden leyt,
Dat hy u wederom te gader sou doen leven,
In 't selve land dat hy uw ouders had gegeven (4).
Siet uw verstroyingh nu: bemerkt uw droeven stand.
Nae dat Jerusalem verwoest is en verbrand,
Tot driemael heeftmen u sien tot herbouwen traghten,
Tot driemael is het ook belet door Godes kraghten (5).
Uw ouders die wel eer (o grousame manier!)
Aen Mologh offer deên der kind'ren door het vyer,
En niet en schroomden 't bed van and'ren te besmetten,
Jae armen wedwen ook en weesen te verpletten;
Die daerenboven nogh, als eene watervloed,

(1) *Zach.* XIII. 8. (2) *Moses.* (3) *Exod.* XV. *Levit.* XVIII. *Deut.* VI. VII. XI. XXVIII. (4) *Deut.* XXX. 1-5. *Nehem.* I. 8. 6. (5) *Ten tijde van Hadrianus, van Constantius en Julianus.*

Vergoten op de straet der vroomer luyden bloed (1),
Sijn wel een tijd verdrukt, verdreven uit het hare,
Maer langer duyrden 't noit dan tienmael seven jaren:
Sy sijn ook middlertijd van God besoght geweest
Door mannen hoogh begaeft van Godes trouwen geest,
Die haer tot haren troost den tijd ook deden weten
Hoe lang sy buyten 's lands nogh souden zijn geseten,
Wannneer de goede God door synes hands geley
Haer weêr sou brengen in de Palestijnsche wey (2).
't Is nu geleden bet [a] dan jaren vijfthienhondert,
Dat God door Titus hand op u eerst heeft gedondert,
Waer nae men over al de werelt vinden kan
Van uw geslaght, maer niet in 't land van Canaan.
Noit, sedert mannen Gods tot u en quamen spreeken,
Van hoop van wederkomst' en is u niet gebleeken:
Maer eenen swindelgeest, als met een duystre mist,
Heeft het verstand verdwelmd van uwen Thalmudist.
Want in dat groote boek, 't welk sy de mondwet [b] noemen,
(Waer op sy hooger dan op Moyses schriften roemen)
Veel klughten staen, die niet en konnen zijn gelooft,
Dan by de luyden die van oordeel sijn berooft.
't Verhael sou sijn te langh, dien 't lust die kan het lesen:
Het is genoegh weêrleyd wanneer 't is aengewesen.
Hoe komt dat God u nu soo deerelyk verlaet,

(1) *Esa.* I. 15. 17. III. 14. 15. V. 23. X. 2. 3. LIX. 3. LXV. 2. 3. 4. *Amos.* II. 6. *Jer.* II. 13. 27. III. 6. 8. 9. V. 19. 26. VII. 31. VIII. 2. 6. IX. 2. XI. 10. 13. XVI. 11. XXII. 17. *Ezech.* II. 3. VI. 3. 4. VII. 4. VIII. 6. 10. XVI. 15. XXII. 3. 4. XXIV. 3. *Dan.* IX. 26. *Mich.* II. 1-3.
(2) *Jer.* XXX. 3. 8. 10. XXXI. 10. 11. XXXIII. 7. *Ezech.* XXVI. 25. 26. XXXVII. 12. 21. *Jer.* XXV. 11. 12. XXIX. 10.

[a] *Meer.* [b] *Bij monde gegeven.*

Daer gy tot Bahalim of Mologh niet en gaet,
Maer uwen God bid aen en hem met droeve klaghten,
Met vasten en gesught soekt 't uwaerts te versaghten,
Daer gy nogh bloed en stort, nogh breekt uws naestes bed,
Maer doorgaens wel beleeft de uyterlyke wet?
Of God heeft 't eenemael het oud' verbond gebrooken
Van 't Cananeesche land, door Moyses uit gesprooken,
Of onder u moet zijn soo langen tijd geleên
Tot desen dage toe een sonde algemeen,
Seer groot, waer van gy u nogh niet en wilt bekeeren.
Segt my die sonde nu, of wiltse van my leeren:
't Is dat de Vredevorst, die gy soo langh verwaght,
Alreê gekomen is, maer by u werd veraght.
Wie voor den Nasareen (1) of ook nae sijne dagen,
Sigh als Messias oit den volk' heeft voorgedragen,
Is 't eenemael vergaen: soo dat nae haren tijd
Geen mensch gevonden werd die haren naem belijd.
Want nae Herodes dood sijn geen Herodianen:
Barchozbas [a] hoortmen niet dan in het quaed vermanen,
Hoewel de wijsten ook vertrouden op sijn woord
Tot dat het Roomsche swaerd hem eyndlyk heeft vermoord.
Maer onse Heer alleen nae dat hy is gestorven
Heeft (soo als 't was voorseit) een eeuwig saed verworven,
Een geestelijk geslaght. Want gaet de werelt om,
Gy vind daer allesins den naem van 't Christendom.
Ik kon hier brengen by nogh seer veel andre merken,
Die 't gunt ik heb geseyt seer kraghtelyk versterken,

(1) *J. Christus.*

[a] *Ook* Barchocheba *genoemd en door Justinus een aanvoerder van den afval der Joden genaamd; van hem wordt ook bij Eusebius, Hieronymus en Orosius gewag gemaakt. Hij gaf zich ten tijde van Keizer Hadrianus voor den Messias uit.*

**Als dat hy was een spruyt van de Jesseesche stam (1),
En dat hy warelyk uit eene maget [a] quam (2)
Waer van God heeft beregt hem (3) die de moeder troude
En anders tot sijn wijff haer niet en had gehouden (4):
Dat sijn geboortplaets is geweest te Bethlehem
In 't Ephrateetsche land (5), dat hy met syne stem
Heeft allereerst verlight de Galileesche palen (6),
Dat hy verdreven heeft de siekten en de qualen,
Dat hy den blinden heeft de oogen opgedaen,
Dat hij den kreplen heeft doen wandelen en staen (7),
Al 't welke niet en wierd, ik laet nu staen bewesen,
Maer selver ook verteld van andren als van desen.
Wy sullen laten staen het gunt men eertijds sagh:
Een dingh is ons genoegh 't welk duurt tot desen dagh.
't Is by Oseas klaer (8), 't is klaer by Esaias (9),
By Davids harpgeluyt (10), als ook by Zacharias (11),**

(1) *Uit de stam van Jesse of David. Zie Psal.* LXXXIX. 4. *Esa.* XI. 1. 10. *Jer.* XXIII. 5. *Ezech.* XXXIV. 24. *Matth.* I. 1. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30. 31. XXI. 9. 15, XXII. 42. *Marc.* X. 47. XII. 35. *Luc.* I. 27. 32. 69. II. 4. 11. XVIII. 38. 39. XX. 41. 42. 44. *Joh.* VII. 42. *Act.* II. 30. XV. 16. *Rom.* I. 3. 2 *Tim.* II. 8. *Apoc.* V. 5. XXII. 16. (2) *Esa.* VII. 14. *Matth.* I. 18. 22. 23. *Luc.* I. 34. 35. (3) *Joseph, d' ondertroude man van Maria.* (4) *Matth.* I. 20. (5) *Mich.* V. 1. 2. *Matth.* II. 1-6. *Luc.* II. 4. 11. 15. 16. (6) *Esa.* VIII. 23. *Matth.* IV. 12. 13. *Marc.* I. 14. *Luc.* IV. 14-16. (7) *Esa.* XXXV. 5. LXI. 1. *Matth.* XI. 5. *Luc.* IV. 18. *en op veele andere plaatsen.* (8) *Hos.* II. 24. (9) *Esa.* II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. XLIII. XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4. 5. LX. 3. LXV. 1. 2. LXVI. 19. (10) *Psal.* II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8. 17. (11) *Zach.* II. 11. VIII. 20. IX. 9-11. XIV. 16.

[a] *Maagd.*

Dat door Messias komst' tot 'swerelts uiterst' end
Most werden over al de waren God bekent:
Dat Nabo ende Bel en andre ydle Goden
Vervallen souden dan (1): want hy, soo wel den Joden
Als ook het Heydens volk sou wesen tot een light,
En beyden kraghtelyk aenwysen hare plight (2),
Hoe is dit nu volbraght? eer Jesus was gekomen,
Soo had d'afgodery de werelt ingenomen:
Daernae soo is het volk met duysenden bekeert:
De God van Israel is over al geeert:
De Keysers selve sijn van't misverstand geweeken,
Belastende misdien de beelden af te breeken.
Dit groote werk en is door uwen Thalmud niet,
Maer wel door Petrus stem en Paulus woord geschiet.
Aldus is dan het volk, 't welk voor geen volk te voren
Van God en was gekent, tot Godes volk verkoren.
Van Judas stam en is niet heel genomen af
De borgerlyke maght en 't leste van den staf,
Of 't heeft God eerst belieft den Silogh [*a*] te verwekken (3),
Die tot gehoorsaemheit de volkren soude trekken.
  Ik weet gy zijt hier op gewent, Israëlijt,
Te seggen wederom dat op Messias tijd
Veel dingen sijn voorseyt die niet en sijn voltogen;
Maer dit en werd by u nae reên niet overwogen.

(1) *Esa.* II. 18. 20. XXXI. 7. XLVI. 1. *Sophon.* I. 4. 5. 6. *Zach.* XIII. 2. (2) *Esa.* XLIX. 6. (3) *Gen.* XLIX. 10.

[*a*] *Zie de uitvoerige aanteekening van van Nuys Klinkenberg, in zijne Bijbelverklaring D. I. bl.* 408, *die, na onderscheidene beteekenissen te hebben opgegeven, zegt: » hoe het ook wezen moge, bij ons is er geen twijfel aan, of Jacob bedoelt den Messias onder den naam van Silo, dat is die uitmuntende persoon, welken de volkeren zouden gehoorzaam wezen: Zoo verklaren het ook de Chaldeeusche uitbreiders; de Thalmud en vele onder de latere Joden geven er hunne toestemming aan.'' Van der Palm is hier minder uitvoerig en bepaald.*

Want om 't gunt duyster is, of niet ten volle klaer,
En moet niet sijn ontkent het gunt is openbaer.
De seekerheit des loons, de suyverheit der paden,
Die Jesus ons wijst aen, met syne wonderdaden,
Behooren u voorwaer te zijn genoegh, jae meer,
Om met een nedrigh hart t'ontfangen syne leer.
Indien gy dan met ons en wy met u te samen
God baden om den geest, en dat in Jesus name,
Seer light sou dan vergaen 't voorhangsel van de wet
Waer van het middelschot uw oogen nu belet.
't Boek dat gesloten is (1), sou werden dan ontbonden:
Al 't geene dat gy soekt sou werden dan gevonden.
Hoe los nu gaet dit werk, het gunt gy hier op bout?
Kont gy daer uit verstaen, dat veeltijds meenigvoud
Die schriften sijn verklaert door uwe meeste wijsen:
Waer-inne wy noghtans de vroomheit moeten prijsen
Van die daer zijn geweest toen de Chaldeeusche hand
't Jerusalemsche volk gevoert heeft uit het land, [a]
Of weynigh tijd daer nae, by andre die beginnen
Nae het Romeynsch beleg, de welke veel versinnen,
Ontsteeken deur een haet tot onsen Nasareen,
En veel bestrijden ook dat noyt en was besten,
Het is des schrifts gebruyk, door sigtbaerlyke saken
Het gunt onsigbaer is bekent te willen maken:
Gelyk wanneer gy leest dat God komt neêr gedaelt (2),
Of dat sijn oogh, of oor, of mond u werdt verhaelt (3).
Soo moetmen ook verstaen, dat d'ossen met de beeren
En dat de luipaerd met de bokken sal verkeeren,
En dat de grage wolf sal woonen by het lam,
En dat de jonge leeuw sal stallen met den ram,
Dat vryelyk een kind het wilste dier sal strelen,

(1) *Esa.* XXIX. 11. *Dan.* XII. 4. 9. (2) *Gen.* XI. 5. XVIII. 21. (3) *Psal.* XXXIV. 16. XXXI. 3. *Esa.* I. 20. *Jer.* IX. 12.

[a] *Ten tijde van de Babylonische gevangenis.*

En dat een suygelingh sal met de slangen speelen (1),
Dat ook des Heeren bergh sal hoog verheven staen;
En alle bergen verr' in hooght' teboven gaen,
En dat het Heydensch volk van al des werelts landen
Aldaer vergadren sal en doen haar offerhanden (2).
Seer dikwils ook Gods woord een voorwaerd' in zigh sluit,
Hoewel de selve niet en werd gesprooken uit:
Soo is u veel belooft in des Messias dagen,
Indien gy tegen hem u soudt gehoorsaem dragen.
Dat nu dan sulken goed aen u niet werd vervult,
Komt niet by God gebrek, maer by uw eygen schuld,
Nadien Messias tijd ook nae 't geschrift moet duren
Van dat hy eerstmaal quam tot aen de lester ure,
Soo waer het gantsch niet vremd indien dat iemand dagt,
't Gunt niet en is geschied kan werden nog verwaght.
Dit sijnde dan aldus. Laet u geen aenstoot geven
De nedrigen stand van onses Meesters leven.
God heeft daer in een lust dat hy de trotsen velt
En d' armen uit het stoff op hooge stoelen stelt (3).
Want wat was Jacob dogh die maer een stok en hadde
Toen hy nam zijne reys door de Iordaensche wadde (4)? [a]
En wat was Moyses ook die sijn schoonvaders vee
Nae volgden door 't gebergt', toen God de eer hem deê
Van hem met sijne stem te roepen om te hoeden
Met opperste beleyd het volk van synen bloede (5)?
De soon van Isai (6) meê door de weyden ging
De schapen nemen waer, toen hy de salf ontving.
Leest Isaias boek, hy sal u daer bereghten
Dat de gesalfde Gods moet boven al den sleghten

(1) *Esa.* XI. 6. (2) *Esa.* II. 2. 3. *Mich.* IV. 1. 2. (3) 1 *Reg.* II. 8. *Psal.* XXXIV. 19. *Prov.* XI. 2. *Esa.* LVII. 15. (4) *Gen.* XXXII. 10. (5) *Exod.* III. (6) 1 *Sam.* XVI. 7. 11.

[a] *Wad*, *waede*, *wadde*, vadum, *vloed.*

Een blijde boden zijn: (1) men sal niet hooren hem,
Seyt hy, luydt over straet verheffen sijne stem,
Hij sal niet breken voort het ried nu half gebroken,
Nogh 't lemmet blusschen uit, hetwelk men nogh siet rooken (2).
't Is ook onredelyk, jae wreed, dat gy u stoot
Aen sijn verdragen leed en schandelyke dood.
Want deurgaens dogh de quåen, met Godes wijs gehengen,
Den goeden lastig zijn, jae om het leven brengen.
Soo heeft de vrome Loth in Sodoma gesught,
Eer 't goddloos volk vergingh door een gepekte lught (3). [a]
Is Abel niet vermoord door synes broeders handen (4)?
En Esaias door des ysers scherpe tanden (5)?
Denkt om de kloeke vrouw (6) die onbewogen dorst
De dood van seven sien gesooght aen hare borst.
Gy singht: uw dienaers, Heer, en werden niet begraven,
Maer leggen tot een aes voor 't wild en voor den raven (7).
Dat ook Messias most tot sijne kroon gaen in
Door lijden en door dood, en soo sijn huysgezin [b]
Verwerven 't hoogste goed, behoort heel buyten kijven
By u te sijn gestelt door Esaias schrijven. [c].
»Wie sou gelooven dogh het gunt ons is verklaert,
Wien is des Heeren arm, seyt hy (8), geopenbaert?
Gelyk men uit het sand een wortel siet gesproten,

(1) *Esa.* LXI. 1. *voeg daer by Matth.* XI. 5. *Zach.* IX. 9. (2) *Esa.* XL. 2. 3. 4. *Matth.* XII. 19. 20. (3) *Genes.* XIX. (4) *Gen.* IV. (5) *Dat Esaias doorzaaght werdt meldt de Joodsche Traditie of overleveringh der vaderen, daar de Schrijver tot den Hebreen op ziet in zijn* XI. *Cap. v.* 37. (6) *De moeder der zeven Macchabeesche gebroederen.* 2 *Macchab.* VII. (7) *Psal.* LXXIX. 2. (8) *Esa.* LIII.

[a] *Een lucht, waaruit pik en zwavel regende.* [b] *Gemeente.* [c] *Al het volgende is uit Jesaïas als overgenomen tot:* Slaet nu de woorden gae; *bl.* 144.

Of telg, voor Godes oogh is hy soo opgeschoten.
In sijn gedaente was geen lustelyke schijn
Nogh iet dat aengenaem den menschen moghte zijn.
Hy was van yder een verworpen en versteeken:
Het aensight van de luy was van hem afgeweken:
Van smerten en van pijn vergingen sijne leen:
Iae hy was als een niet geaght by yder een:
Van krankheit wist hy veel, de siekten van ons allen,
De smerten en de quael, sijn hem te beurt gevallen.
Wy siende sijn verdriet vermoeden op dat pas
Dat hy van God verdrukt ter neêr gesmeten was;
Maer, siet, om onze schuld ontfingh hy deze wonden,
Hy wierd aldus verplet van wegen onse sonden:
Want hem is opgeleit de straff tot onse vreê,
Wy sijn genesen door sijn stramen [*a*] en sijn wee:
Wy hebben elk sijns weegs geloopen al te malen, [*b*]
Gelyk de schapen doen die in het wilde dwalen:
God evenwel heeft hem doen loopen op het lijff
Ons ongereghtigheit en al ons quaed bedrijff:
De schuld werd af geeyscht: hy werd om ons genopen, [*c*]
En eghter in den druk doet hy sijn mond niet open,
Gelyk een teder lam ter slaghtbank werd gevoert,
Gelyk een schaep de mond in 't scheeren niet en roert.
De banden en 't gereght moest hy een wijl besuyren,
En wierd getrokken wegh [*d*]: maer wie sal nu het duyren
Sijns eeuwes [*e*] spreken uit? 't is waer hy wierd verdrukt
En schielyk uit het land der levenden gerukt:
Maer al dit quam hem aen van wegen de misdaden

[*a*] *Ook stremen, voor striemen.* [*b*] *Wij alle dwaalden van den goeden weg af, nademaal ieder zijn eigen weg ging.* [*c*] *Nopen is eigentlijk prikken, met de sporen, van daar wonden. Wij gebruiken het meer in den zin van aansporen.* [*d*] *Uit het midden der levenden weggenomen*, e medio sublatus est. [*e*] *Eeuwig leven: eeuwe is zoo wel, volgens Kiliaan*, aevum *als* aeternitas; *zoowel leeftijd als eeuwigheid.*

Bedreven by mijn volk, waer meê hy was beladen.
Hy was gelevert in der goddellosen maght
Tot dat hy was gedood en onder d'aerd gebraght,
Hoewel hy niemand iet door onreght had ontogen,
Nogh ook door sijnen mond arglistelyk bedrogen,
Soo heeft hem God verplet door sware pijn en smaed:
Niet te vergeefs: want God daght dus in synen raed:
Soo hy zigh selven wil tot soen der sonden stellen,
Hy sal bekomen saed [a] 't welk niet sal sijn te tellen:
Hy sal met eenen ook verlengen synen tijd [b]
En maeken dat door hem 't behagen Gods gedijd:
Als hy zigh selven dan sal sien van 't quaed ontslagen,
Sal hy versadet zijn van vreugd en goede dagen:
Want hy, mijn trouwe kneght, reghtvaerdigh boven al
Door syne kennis veel reghtvaerdigh maeken sal.
Alsoo hy op zigh nam het quaed dat sy bedreven:
Daerom sal ik hem ook maght over veelen geven:
Mids welke hy dan sal den vroomen deelen 't goed
Dat hy gewonnen heeft: want hy sijn suyver bloed
Gestort heeft in de dood, verdragende geduldigh
Getelt te sijn by die ten hoogste waren schuldigh,
En hebbende seer veel' ontlast van hare smet
Voor d'overtreders zigh als tusschenspreeker set."
Slaet nu de woorden gae. Wanneer is oit gestorven
Voorsegger ofte Vorst, waer door sou sijn verworven
Iet sulx waer op men kan toepassen dese reên?
Indien gy segt, dat hy daer handelt van d'Hebreen
Verschoven en verstroyt op dat sy meenigh heyden
Alsoo tot het gelooff van Moyses souden leyden;
Ik zeg 't en kan niet zijn: het volk van Israël
Noit sulx geleden heeft of sy verdienden 't wel,
Waer van wy goed bescheyd in d'heylge boeken lesen:
En daerenboven ook die daer werd aengewesen

[a] *Volgers van zijne leer.* [b] *Hij zal eeuwig leven.*

Most door sijn eygen pijn en dood te niet doen gaen
't Gunt Esaias volk of Gods volk had misdaen.
Uw oude Leeraers ook eendraghtelyk bekenden
Dat dit hem raekt, die God sou salven ende senden
Tot een gemeenen soen. Waer uit dat de Rabbijn,
Verziert heeft datter twee Messiën [a] souden zijn,
Den eenen Josephs soon, die veel sou moeten treuren,
Den andren Davids soon, dien veel gelux zou beuren:
Daer't dogh maer een en is, die door een zwaer verdriet
Most komen tot de eer, die Jesus nu geschied.
Naedien veel onder u op haer voorouders bouwen,
En daerom al te seer sorglooselyk vertrouwen,
Soo Jesus hadde vroom geleeft en vroom geleert,
Dat hy van hun wel waer gebleven ongedeert,
Jae dat het priesterdom van die en later tyden
Noit hadden synen naem verboden te belyden;
Neemt my ten besten af indien ik haer gebrek
Niet uit mijn eygen hooft, maer uit uw schriften trek.
Sy moeten daer't verwijt in hondert bladen hooren
Dat sy sijn onbesneên van harten en van ooren (1),
Hardnekkigh, straff van aerd, dat hare dienst bestaet
Alleen in schoonen schijn en uitterlyk gelaet (2).
De jongelingh (3) by God begaeft met ware dromen
Is door sijn broedren self seer naeby [b] omgekomen,
En eyndelyk verkoght gelyk een slaeff om geld:
Hy die het heele huys, door hongersnood gequelt,
Seer mildelyk daerna gespijst heeft veele jaren,
Gantsch werpend' agterrugg' het quaed hem wedervaren.
De brenger (4) van de wet (5) wierd noit gelaten vry

(1) *Jer.* IV. 4. VI. 10. (2) *Deut.* XXXII. 5. 6. 15. 28. *Esa.* XXIX. 13. *Amos.* V. 21. *Ezech.* XVI. 3. (3) *Joseph de zoon van Jacob. Gen.* XXXVII. (4) *Gen.* XLII. XLIII. XLIV. *en* XLV. (5) *Moses.*

[a] *Dit vindt men in de Thalmud.* [b] *Of: bijna.*

Van's volx ondankbaerheit en dert'le meutery (1):
Sy hadden self gesien hoe al des werelts deelen,
Land, water ende lught, naequamen sijn bevelen:
Dan wilden eghter niet betraghten sijn gebod,
Maer rotten tegen hem en' morden tegen God:
Sy walgden van de spijs de welke Godes segen
Dee nederdruypen door een hoonighsoeten regen (2):
Sy klaegden van gebrek, nogh hebbend' in de mond
De stukken van het vleysch, 't welk God van boven sond (3):
Maer hy saghtmoedigh man, wat quaed dat sy hem deden,
En liet niet nae voor haer te storten sijn gebeden.
Siet wederom daer nae soo haest de bose soon (4)
Uitstrekte sijne hand nae synes vaders kroon,
Most David, die voor 't volk noit had gespaerd sijn leven,
Verlaten van het volk zigh tot de vlught begeven (5).
De soon van Iojada (6) om dat hy tot berouw
Vermaende, wierd gedood in Salomons gebouw (7):
Men sagh het hoog' autaer, al waer hy plagh te brengen
Het offer voor den Heer, door 's Priesters bloed besprengen.
Jae Jeremias ook, dien gy ten hoogsten aght,
Seer valschelyk betight waer daedlyk omgebraght,
Indien zigh d' overheit had blindling laten leyden
Door't gunt dat Aarons en Levijs kindren seyden (8):
En eghter is hy nogh gevankelyk bewaert
Tot dat de stad verviel door het Chaldeeusche swaerd (9).
Meent gy dat in den tijd als Jesus is verscheenen,
De heyligheit in swank, de boosheit was verdwenen?
O neen: 't is verr' van daer. Want die Iosephus leest, [a]

(1) *Exod.* XXII. *Num.* XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV. (2) *Num.* XI. 6. (3) *Num.* XI. 33. (4) *Absolon.* (5) 2 *Sam.* XV. (6) *Zacharias.* (7) 2 *Chron.* XXIV. 31. (8) *Jer.* XXVI. (9) *Jer.* XXXVIII.

[a] *Josephus zegt, dat er geen tijd geweest is zoo vol schelmerij, en dat de Joden zich zelven meer kwaad hadden gedaan*

Sal vinden dat het volk noit slimmer is geweest:
Gelyk ook wijsen aen de naegevolgde plagen,
Veel schriklyker dan oit der menschen oogen sagen.
Voor eerst de seventigh opsienders van het land
Gebruykten toen niet meer d'oplegging van de hand,
Maer wesend' omgebraght de Raed, die was te voren,
Soo waren andren gantsch onwettelyk verkooren.
De Priesters wierden niet na Moyses oude wet,
Maer jarelyx door gunst of ook om geld geset.
Is't vremd dat sulke luy hovaerdigh, opgeblasen,
Eersoekende, geveynst, als wilde menschen rasen.
En soeken met geweld of list te werden quijt
Een man wiens suyvre leer met hare werken strijd?
Wat was het ook dat sy tot syne lasten stelden?
't Was sulx waer meê de quaen den vromen doorgaans schelden.
Micheas [a] wierd verdrukt (1) om dat hy tegenstond
't Gunt by vierhondert was verklaert uit eene mond.
De vyerige Thesbyt (2) van Koningh Achab hoorde,
Dat hy't was die de rust van Israël verstoorde (3).
Van Jeremias ook was dit het quaeste werk
Dat hy gesproken had tot naedeel van de kerk (4). [b]
Hier by dient wel gevoegt het gunt van ouds belyden
d' Uitleggers uwes wets: dat in Messias tyden
De menschen souden sijn als wilde dieren boos,
Als esels steeg [c] en dom, als honden schaemteloos.
God, dien best was bekent den aerd van uw geslaghte,
Heeft menigmael geseit dat die te vooren plaghten
Sijn volk te zijn, sijn volk niet souden sijn voortaen,

(1) 1 *Reg.* XXII. (2) *Elias.* (3) 1 *Reg.* XVIII. 17. (4) *Jer.* VII. 4. XXVI. 6. 11.

dan hun de Romeinen. Van hem is ook veel van het volgende ontleend. [*a*] *Levende ten tijde van Josaphat.* [*b*] *Den tempel.* [*c*] *Steeg en stedigh is volgens Kiliaan koppig*, obstinatus.

Maer dat' er een van hier, van daer twee [a] souden gaen
Tot sijnen heylgen bergh (1): dat hy de lege plekken
Met vremde vullend' u tot yver sou verwekken.
Seer wel had hy gesien dat des Messias stem
Een aenstoot soude zijn dien van Jerusalem (2):
Maer dese steen, die by de bouluy' was verstoten,
Heeft, tegens haren dank, 't gebouw aen een gesloten.
  Wy weten dat gy ons seer lastert en bespot
Als of wy kenden meer dan eenen waren God;
Maer hy die alles siet weet dat wy niet en soeken
Dan hem den waren God verklaert in uwe boeken.
Soo gy dan andersins legt onse woorden uit,
En tegen ons verstand iet tegens ons besluit,
Gy doet ons ongelyk: want wie van uwen volke
Sou willen nemen aen sijn weêrparty tot tolke?
Niet uwe Cabalist, die ook drie lighten stelt
In 't eeuwigh wesen Gods en drie getalen telt:
Niet Philo wiens verstand, wel waerdigh hoogh te aghten,
Meed' in de Godheit stelt drie onderscheyde kraghten.
Bemerkt het gunt van ouds beleden is geweest
By d'uwen dat'er is een Goddelyke geest,
Door wien de mannen Gods bestiert en ingenomen
Voorseyden langen tijd het gunt daernae sou komen:
Noghtans werd desen geest in uw geschrift bekent
Als onderscheyden van den geenen die hem send.
Uw leeraers ook seer veel van Schekinah [b] u seggen,
't Welk sy de name Gods en 't aenschijn Gods uitleggen:
De soon van Neheman (3) houd t'eenemael gewis

(1) *Jer.* III. 14. 17. LIII. *Hos.* II. 24. (2) *Esa.* VIII. 14. *Psal.* CXVIII. 22. (3) *Moses, een Joodsch Rabijn, zoon van Nehemannus.*

[a] Vix unus et alter. *Slechts zeer weinige.* [b] *Deze Schekinah zou zich drie en een half jaar op den olijfberg hebben opgehouden, de bekeering der Joden verwachtende.*

Dat dit de hoogste bood en d'eersten Engel is
Die d' heele werelt stiert, jae seyt hem God te wesen.
Bedenkt u selven nu of iemand alle desen
Aenstrede [a] dat sy Goôn bekenden mêer dan een,
Soudt gy gelooven dat sulx waer geseyt met reên?
By uwe Leeraers self soo kan men u betoonen
Als dat de wijsheit Gods soud' in Messias woonen:
Het Thargum ingestelt niet verre van d'Euphraet [b]
Noemt hem doorgaens Gods woord: in uwen Thalmud staet
Dat in Messias tijd God, noit genoegh te prysen,
By elk een met de hand sou wesen aentewysen:
Jae de Messias werd genoemt zoo God als Heer
By David (1), Amos soon (2), en' by nogh andren meer.
Dat wy des Scheppers eer aen vleysch en bloed toebrengen,
Of dat wy't gunt begon en 't onbegonnen mengen,
Wert by ons sterk ontkent. Maer 't geene David seyt
Moet werden, seggen wy, op Christus uitgeleyt:
Den allerhoogsten Heer heeft tot mijn Heer gesprooken,
Sit aen mijn reghterhand, tot dat ik heb gebrooken
Der vyanden geweld, en onder uwe maght,
Gelyk een bank daer op de voeten staen, gebraght (3).
Wat dit en dat'er volgt, dat hy sijn staff sal senden
Uit Syons schoonen bergh tot aen des werelts enden,
En geven hem daer by een Priesterlyken last,
Op Esechias niet, nogh ook op David past,
Nogh ook op Abraham: sulx dat de oudste luyden
Van uw geslaghte self dit op Messias duyden.
Gelyk ook 't andre lied (4), al waer God hem de kroon
Der Heydenen belooft en hem noemt synen Soon,
Belastende midsdien de Vorsten en Landsheeren

(1) *Psal.* XLV. 7. CX. (2) *Esaias.* (3) *Psal.* CX. 1.
(4) *Psal.* II.

[a] *Aantijgde, opstreed.* [b] *De Chaldeeusche verklaring.*

Dat sy hem manschap doen en met een kus vereeren.
Dat dit nu Jesus raekt bleek my genoegh al waer't
Dat hy alleen alsulx den synen had verklaert:
Alsoo sijn suyvre leer en syne wonderwerken
Ons overvloedelyk al wat hy seyt versterken.
Gy selver ook gelooft wel Moyses op sijn woord
Van 't gunt hy had van God op Sinai gehoord
In veertig dagen tijds, en andre trouwe kneghten
Van 't gunt God haer alleen geliefd had 't onderreghten:
Maer dese goede God heeft ons nogh naerder blyk
Genaedelyk vergunt van Jesus koninkryk:
Alsoo ons werd betuygt door luy van goede trouwe
Dat hy zig nae de dood weêr levend liet aenschouwen (1),
En dat hy met een wolk gedragen is om hoogh,
Tot dat hy was gevoert verr' uit der menschen oogh (2):
Maer 't meeste teyken is dat, volgens sijn beloven,
Hy aen sijn volk sijn geest gesonden heeft van boven (3),
Waer door de duyvlen uit de menschen zijn geset
Alleen op 't noemen van den man van Nazaret (4):
Waer door genesen sijn soo veelerhande qualen (5),
Waar door de visschers tongh sprak soo veel vremde talen (6),
Uitdruklyk tot bewys dat Jesus nu besat
De groote maght waer van hy haer gesprooken had.
De daed getuygt het selfs: want sonder speer en swaerden,
Jae tegen het geweld van alle maght der aerden
De staff van syne leer seer haest zigh heeft gestrekt
Van daer de son rijst op, tot daer hy t'zeewaert trekt:
Soo dat de Keysers ook en Vorsten zijn gekomen
En hebben syne wet ootmoedigh aengenomen.
Uw eygen Kabalist, gantsch sonder blijk, vertelt

(1) *Matth.* XXVIII. *Marc.* XVI. *Luc.* XXIV. *Joh.* XX. XXI. *Act.* I. 3-8. (2) *Act.* I. 8-11. (3) *Act.* II. 2. 3. 4. (4) *Act.* V. 16. (5) *Act.* III. 6. 7. V. 16. IX. 33. 34. XIV. 8-10. (6) *Act.* II. 4. 8.

Dat tusschen God en' mensch een Middlaer is gestelt
Dien hy noemt Enoghs soon: en wilmen ons benyden
Dat wy op soo veel blyx een Middelaer belyden?
Merkt ook dat al de maght die wy in onsen Heer
Bekennen, t'eenemael strekt tot sijns Vaders eer (1),
Die daer door werd geroemt. Hy heeft het rijk ontfangen
Van God, en sal het rijk aen God weêr overlangen (2).
Een ander meer begaeft scherpsinniger gemoed
En in de wetenschap der schriften opgevoed,
Sou dit bet leggen uit. 't Is buyten mijnen doele:
t'Is my genoegh dat ik betoon dat ons gevoelen
Niet in sigh en begrijpt soo lasterlyk of vremd
Waer om met goede reêṇ sou werden afgestemt
Dat Jesus warelyk van God was uitgesonden:
Want als in onse leer niet sulx kan sijn gevonden,
Behoort een vrome ziel voor waer te nemen aen
Het woord van God gesterkt door soo veel wonderdaên:
So wie nu dat wil doen die moet de vordre saken,
Waer van ik niet neem voor als nu mijn werk te maken,
Gaen soeken in de blaen de welke houden in
Gelyk bewesen is, des leers opreghten sin:
Waerom ik hem dan bid, die voor u allegader,
Selfs toen hy hingh aen't kruys, gebeden heeft den Vader (3).

(1) *Joh.* V. 19. 30. 36. 43. VI. 57. VIII. 28. 49. X. 18. 29. XIV. 28. 31. XVI. 28. XX. 21. *Hebr.* V. 5. *Rom.* VI. 4. 1 *Cor.* XI. 3. *voeg daarby Joh.* XIII. 31. XIV. 13. *Rom.* XVI. 27. (2) 1 *Cor.* XV. 24. (3) *Luc.* XXIII. 34.

BEWYS
VAN DEN WAEREN
GODTSDIENST.

HET SESDE BOEK.

Wát is dogh van den mensch? soo haest een eynde nam
Door 't heele Roomsche rijk des lydens heete vlam
De welke 't Christendom te beter dede bloeyen,
Gelyk de wijngaert werd geholpen door het snoeyen,
Of ook gelyk een palm beladen niet en swight,
Maer met haer takken dringt reght tegen het gewight,
Nåe dat met Constantijn de werelt ingesteeken
Tot binnen in de kerk met zigh braght haer gebreeken,
Soo is door het gemak en al te groote weeld'
Allenxkens uitgewist het Goddelyke beeld.
De Vorsten schroomden niet haer onversade wenschen
Te laven met het bloed van seer veel duysend menschen.
d' Opsienders van de kerk met argelyk gewoel
Blindruyschten [a] onderlingh elk om den hoogsten stoel:

[a] *Ruyschen had oudtijds een krachtiger beteekenis. Kiliaan zegt* detonare, increpare, *donderen, schreeuwen; ook* impetum facere, irruere, *met geweld zich ergens indringen, op aanvallen: zij deden dit in het blinde; men vindt dergelijke zamenstelling in blindhoeken, zich verschuilen, oudtijds, en nog in ons blinddoeken.*

Des levens waren boom wierd t'eenemael vergeten;
Soo seer was't oog bekoort door d'ydle boom van't weten (1):
De hoogmoet zigh vermatte maken een gebouw
Waer van de hoogsten top den hemel raken souw,
Waer door de eenigheit aen stukken is gesprongen,
Gelijk tot Babylon door de verdeelde tongen (2).
De leer van onse plight en Godes groote gunst
Wierd door't verwaend vernuft verandert in een kunst:
't Gemeene volk hier deur verdeelt aen groote hoopen,
En sagh niet wervelsiek [*a*] waer heenen het sou loopen,
En door het scheurelyk verdraeyen van Gods schrift,
Verschrikten voor dat woord als of het waer vergift:
Des hoops en des geloofs, 't welk door de liefd' is kragtigh,
Gedulds en nedrigheits was niemand schier gedaghtigh:
De heyligheit bestond in 't uitterlyk bely,
Onsteeken yverigh voor d'eens verkoren sy (3),
En in de wandelingh van menschelyke wegen,
Waer in meer oeffeningh des lighaems is gelegen
Dan beteringh der ziel (4). Dus waren overal
Daedchristenen niet veel: maer een seer groot getal
Van Christenen alleen met namen en met woorden.
Waer door dan God vergramt sond dikmael uit het Noorden,
Nu dit, nu t'andre volk, die alles wierpen neêr
En overstolpten 't land: gelykerwijs, wanneer
Door eene Maertsche maen de zee werd opgetogen,
Het water over duyn en over dijk gevlogen
Velt struyken en gewas, en maekt een diepe wael. [*b*]
Maer aengesien het volk nogh door dit altemael
Tot geene boet' en quam, heeft God in 't lest de schanden

(1) *Gen.* II. 17. III. 6. 7. (2) *Gen.* XI. 4. 7. 8. (3) *Rom.* X. 2. 1 *Cor.* I. 12. (4) 1 *Tim.* IV. 8. *Col.* II. 23.

[*a*] *Ook worvelsiek, ziek van het draaien en wenden. Men denke aan ons wervelwind.* Niet *hoort bij* sagh. [*b*] *Wel, wiel*, gurges, *diepe kolk.*

Der Christenen ontdekt in d'Oosterlyke landen,
Alsoo daer is ontstaen een trotse wreede wet
Ontrent de roode zee door d'hand van Mahumet,
Seer vremd van Christus leer, een spiegel dogh van 't leven
Waer toe het Christendom sigh hadde toen begeven.
Het Saracijnsche volk gewent op vryen buyt,
Toen tegen haren heer Heraclius gemuyt,
Aenvaerden dit gebod: en hebben 't rijk van Romen
In een seer korten tijd veel stukken afgenomen:
't Land van den Arabier, en van den Damasceen,
Met Sydon, den Euphraet, en 't erfgoed der Hebreen,
Den oever van den Nijl, en 't veld der Persiaenen:
Daernae sijn ook by haer verwonnen d'Africanen,
En sijn gekomen by de Gibraltarsche reê
Daer 't ebbend' water loopt in de beslote zee:
Soo dat sy langen tijd in eygendom besaten
Leon en Arragon, Castiljen en Granaten. [a]
De Turken, die weleer met uitgestrekte vaen
Gekomen waren om den Saracijn te slaen,
Een wyle tyds daer nae by onderlinge twisten
Tot hulpe van een deel van de Mahumetisten
Ontboden, hebben haer seer willigh aengesteld
Te nemen aen een wet gegrondet op geweld.
Aldus bequamen sy met oorlogh of met vrede
Van Asi' een groot deel en al de Griexsche steden,
En hebbende gesteld in Tracien haer hoff
Besoetlen [b] haren helm met het Hongaersche stoff. [c]
Dees' Alcoransche wet, in 't minste niet ootmoedigh
Nogh lijdsaem, maer tot wraek genegen ende bloedigh,
Maekt sonderlingh haer werk van 't uitterlyk gelaet,

[a] *Deze leer werd eerst van de Saracenen, die van Keizer Heraclius waren afgevallen, aangenomen. Zij hebben door hunne wapenen Arabie, Syrie, Palestina, Egypte, Persie, Africa en eindelijk, over zee gestoken, Spanje ten onder gebragt.* [b] *Voor: bezoedelden.* [c] *Zij bragten hunne wapenen tot in Hongaryen.*

Als wesend' ingestelt tot styvingh van den staet,
En den gemeenen man neemts' uit de hand de boeken,
Jae op de straff van 't lijff verbied sy t' ondersoeken.
Indien dat yemand u, verkoght, o Alfakijn,
Een groenen Emeraud of brandende Robijn,
En dat hy sey' dat gy die noit en most aenschouwen,
Nogh brengen aen het light, soud gy die man vertrouwen?
't Is waer dat alle saek niet alle menschen past:
Dat de laetdunkenheit haer meenigmael mistast:
't Is waer dat de gewoont en quae genegentheyden
Seer dikwils het verstand ter zyden af verleyden:
Maer dat de wetten Gods, waer aen ten vollen hangt
Al wat dat ons verderff of saligheit belangt,
Soo duyster soude zijn, dat die met ernst het quade
Sou willen vlieden en God bidden om genade,
Niet siend' in 't ondersoek op 's werelts eer of goed,
Maer stellend' onder God gelaten sijn gemoed,
De waerheit evenwel niet souden konnen vinden
Dat soud' een teyken zijn dat God niet reght beminden
Het menschelyk geslaght, maer met een haet of nijd
Daer tegen waer bevaen, 't welk met sijn goedheit strijd.
Wat nut sal ons ook doen de aengeschapen reden,
Indien men niet en sal die schoone gaeff besteden
In 't gunt ons meest gaet aen, maer in 't stuk van 't gelooff
Zigh selven siende blind en hoorend' maken dooff?
Dat Moyses door bevel sprak van den hoogsten Vader,
En Jesus desgelijx, bekent gy allegader:
Dat sy ook waren trouw de welken onsen Heer
Hier zijnde, volgden nae, blykt self by uwe leer.
Nu sien wy in de wet by Mahumet gegeven
Veel strydigh met het gunt by Moyses was geschreven,
En Petrus en Matthé, en Paulus, en Johan,
Daer om of hier of daer liegt uwen Alcoran.
Want daer de strijt in staet [a] zijn niet alleen beveelen,

[a] *Bestaat.*

Maer van 't gunt is geschied de treffelyxste deelen.
By voorbeeld daer 't verhael der onsen klaer ontfout
Dat Jesus waerlyk is gestorven aen het hout,
En dat hy is daernae den derden dagh verresen,
En aen de sijnen ook zigh levend' heeft bewesen,
Soo leert gy dat hy noyt gestorven is aen 't kruys,
Maer dat hy heim'lyk is gevoert nae 't hemelsch huys,
En dat hy liet alleen sijn schijnsel aen de Joden,
Die hem, niet inder daed, maer nae haer meenigh dooden,
En diergelyke meer. Waer door ik dan besluit
d'Onwaerheit van uw boek. Gy kont daer ook niet uit,
Dan met seer stoutelyk de Joodsch' en onse boeken
Te schelden voor vervalscht. Wilt hier op nu gaen soeken
Hier vooren uw bereght, al waer ik heb met reên
De seekerheit van bey die boeken voor gestreên.
Bewysend' hoe het niet was moglyk te vergiften
Soo meenigmael vertaelt, soo wijdgespreyde schriften,
De welke waren ook gekomen in de hand
Van veele luyden niet eenparigh van verstand.
Indien u iemand sey dat oit der schryvers pennen
Vervalschten d' Alcoran, gy soud' het wel ontkennen,
Maer gy soudt nimmermeer by brengen eenigh blijk
Het welk op veel nae sou het onse sijn gelijk.
Gy laet u maken diets daer Jesus spreekt de woorden,
Waer meê dat hy belooft den geenen die hem hoorden
Den trooster synen geest, dat daer iet heeft gestaen
Van Mahumet, het welk daernae is uitgedaen:
Maer die sulx geven uit, ik vraeg haer of sy meenen
Dat sulx sou zijn gebeurt al eer oit was verscheenen
Haer Leeraer (1), of daernae; want wie 't stuk wel besiet,
Sal merken dat het voor nogh nae kan zijn geschied.
Eerst niet nae dat hy quam: het boek was lang te vooren
Vertaelt by Arabiers, by Syren, en' by Mooren,
En by Latynen ook, welk' alle wijd verstroyt

(1) *Mahumet.*

De heele werelt deur te samen quamen noit.
Voor syne komst' ook niet: want niemand konde droomen
Wat hy sou leeren die nogh niet en was gekomen.
Indien dan Jesus oit den synen had verklaert
Dat eenen nogh na hem sou sijn geopenbaert
Die eens met hem sou zijn, wien was daer aen gelegen
Dat van alsulken man de naem sou zijn verswegen?
Seer garen hadden hem de Christenen verwaght,
Naedien dat Moyses ook by haer werd hooghgeaght
Om dat hem Jesus heeft getuygenis gedragen.
Het gunt nogh niet en was hoe konde dat mishagen?
Genomen dat' er niet by schrift en waer gestelt
Van 't gunt dat uwe leer of onse leer vermeld,
't Waer immers redelyk voor Jesus leer te houden
't Gunt syne volgers al soo nieuwen als ook ouden
Belyden, ende weêr voor uwe meesters reên
't Gunt by de Musselmans gelooft werd in 't gemeen.
Om nu te weten welk van beyde dese wetten
Is beter, wilt voor eerst op bey de brengers letten.
Gy self den onsen noemt, Gods wijsheit, woord en geest,
Daer Mahumet alleen is een bloot mensch geweest,
Den onsen had geen mensch soo gy bekent tot vader,
Daer Mahumet quam voort gelyk wy allegader.
Den onsen, soo gy segt, niet uwen Mahumet,
Was de Messias Gods, belooft in d' oude wet.
Den onsen was altijt heel reyn en vroom van leven,
Daer Mahumet heeft rooff en overspel bedreven.
Den onsen is gevoert ten hemel als gy segt,
Daer Mahumet als nogh in 't graft besloten legt.
Naedien de wet nu schilt [a], segt my by wie van beyden
Zigh liever een wijs mensch behoort te laten leyden?
Doet hier de werken by die Jesus heeft gedaen:
Hy deê de blinden sien, hy deê de kreplen gaen,
De siekten hy verdreeff en de melaetsche vlekken:

[a] *Verschilt.*

Jae selfs men heeft hem ook de dooden sien verwekken,
Gelyk gy ook bekent: daer uwen Arabier (1)
Braght (soo hy selve seyt) geen wondren, dan 't rapier.
Dogh eenigen soo 't schijnt, om sijne leer te stijven,
Hem tegen sijne dank ook wonderen toeschryven:
Waer van een deel door kunst seer wel geschieden kan,
Als dat een duyff aen 't oor komt vliegen van een man.
Het vorder is ons noit by trouw oorcond gebleken:
Kan ook in 't minste niet by 't onse zijn geleken,
Als dat hy door't gehuyl eens wolves op een pas
Wel hoorde dat die wolff een vorst der wolven was,
Dat 's naghts een kemel sprak, en dat uit 's hemels sale
Een stuk eens vande maen tot in sijn mouw quam dalen,
Dogh dat hy mildelyk dat stuk te rugge sond
En soo volmaekte weêr 't gebrekelyke rond,
Die sulx eerst heeft verziert was buyten twijffel verre
Van iet te weten van de grootheit van de sterre.
Moet die wet by den mensch niet beter zijn geaght
Die beter blyken heeft van goddelyke kraght?
Siet nu wie yder wet eerst hebben aengenomen,
Dat d' onse zijn geweest opreghte, sleghte, vromen
Werd by u toegestaen. Den sulken is 't dat God
Maekt allerliefst bekent sijn onbevlekt gebod.
Den sulken laet hy ook by andren niet bedriegen
Deur valsche wonderdaen en schoongeverwet liegen:
Maer die ontfingen eerst het Mahumetsch gelooff,
Sijn luy geweest gewent te leven op den rooff:
Daerom en is't niet vremd al schilden dese reghten
Soo veel als ook verschilt het goet doen van het veghten.
Siet nu ook eens waer door de wetten zijn verbreyd:
De ons' is sonder maght en middelen verspreit
In een seer korten tijd tot in de verdste landen,
Door wondren niet alleen gedaen door Jesus handen,
Maer ook der geener die sijn wetten leerden voort:

(1) *Mahumet.*

Waer by gekomen is dat om dit selve woord
Veel hondert duysend luy verdroegen schand en schaden,
Jae d' allerhardste dood door villen en door braden.
Noit wonderwerken sijn by uw Muphthijs gedaen:
Noit hebben sy daerom vervolgingh uitgestaen:
Noit heeft haer vlijt getraght om luyden verr' geseten
Door een saght onderwijs te doen haer leeringh weten:
Maer daer uw standaert vliegt, en daermen uw trompet
En trommlen hooren kan, daer volgt ook uwe wet:
Waer van gy d'heyligheit vermoed te konnen blyken
Doordien het swaerd haer heeft gegeven soo veel ryken:
Maer siet, het Heydendom, het welke gy verfoeyt,
Heeft eertijds mede wel door wapenen gebloeyt.
d'Aenbidders van het vyer en die de ossen eerden
Gelukkigh meenigh land een langen tijd beheerden.
De jongelingh (1) die zigh voor Ammons soon uitgaff,
Bequam in korten tijd Darius groote staff,
En Porus koninkrijk. De arenden van Romen
Sijn immers wel soo verr' als uwe maen gekomen.
Uw sabels winnen ook niet eeuwelyk den slagh,
Maer krygen meenigmael een swaren nederlagh: [a]
Gelijk getuygen kan de krijgsman (2) van Albanjen,
En die den Alcoran verdreven uit heel Spanjen.
't Gunt goên en quaên gebeurt, het gunt sig keert en wend,
Kan geen vast teyken zijn waer aen men waerheit kent.
Meent gy dan ook dat God die godsdienst kan behagen
Waer toe men werd gebraght door enkle vrees of slagen?
Noit iemand iet gelooft om dat men't hem gebied,
Of die het soo gelooft, die en gelooft het niet.
Het hart is't dat God soekt: waer dat niet werd gevonden

(1) *Alexander de Groote, die zigh uitgaf voor een' zoon van Jupiter Ammon.* (2) *Georg Castriot, genoemt Scanderbeg, Koning of Vorst van Albanie.*

[a] *Voor nederlage; men vindt ook: nederslaghe.*

Stinkt alle 't werk voor God als grouwelyke sonden.
Het hart door soet bereght werd saghtelyk geneygt,
Maer niet wanneer men slaet of ook wanneer men dreygt.
Gy sult op die manier wel veel geveynsden maken,
Die uitterlyk staen toe dat sy in 't hart missaken, [a]
Maer geen godvrughtigh volk; jae die op dwingen bout
Toont openbarelyk dat hy de reên mistrout.
Naedien gy ook bekent dat selver ook die sterven
In't Christelyk gelooff den hemel konnen erven,
Hoe komt dan dat gy haer beneemt het aerdsche goed,
Dien God, gelijk gy segt, den hemel open doet.
Laet nu, indien gy wilt, de wetten selve spreeken,
En oordeelt sonder sught [b], is 't beter zigh te wreeken,
Of't leed dat ons geschied te dragen met geduld,
En hun die ons misdoen vergeven hare schuld?
Is 't beter met een buy sijn huysvrouw te verjagen,
Of door saghtmoedigheit malkander te verdragen
En blyven minnelyk te samen vast gepaert,
Soo langh de gunste Gods aen beyden 't leven spaert?
Is 't beter voor de liefd' en om het huys te stieren,
Dat yder man, als hoofd van eerbare manieren,
Sijn huisvrouws voorbeeld zy, hem houdende te vreên,
Gelyk sy dogh moet doen, met eene gaey alleen,
Of dat men om den toom der wulpsheit los te laten,
Ophoop een groot getal van vrouwen sonder maten,
Is't beter dat de lust de welk' ons harte trekt
Nae God toe, uittewaert [c] ten meeste zy gestrekt,
Als tot een meenigwerff afwasschen van de leden,
En om te werden op 't veerthiende jaer besneden:
Of dat die kraght tot ziels afwasschen zy gekeert

[a] *Voor lochenen, bij de ouden zeer gebruikelijk.* [b] *Volgens Bilderdijk is zucht de verleden tijd van het werkwoord zoeken; dus zou het hier zijn: zonder gezochtheid. Het zou hier ook kunnen beteekenen zonder animositeit, zonder vooringenomenheid, onpartijdig.* [c] *Naar buiten.*

En tot besnydingh van 't gunt qualyk werd begeert?
Is 't beter matigheit in 't eeten te betraghten
En zigh sorgvuldelyk van dronkenschap te waghten,
Of zigh alleenelyk t'onthouden van het swijn,
En sonder onderscheyd te waghten van den wijn?
De wijn, die nogthans is tot menschen nut geschonken,
Tot sterkingh van het lijff en om 't verstand t'ontfonken?
Dat eerst de wet van 't vleysch, daer nae die van den geest
Den menschen is vergunt, en is niet vremt geweest:
Want voor den ouderdom soo gaen de kindsche jaren:
Maer onbehoorlyk is 't weêr aghterwaert te varen,
Nae de volkomenheit die Christus had gebraght
En kon geen andre wet met reden sijn gewaght.
Gy stoot u seer daer aen dat die van Jesus leeren
Hem dikmael met den naem van soone Gods vereeren.
Dit vind gy vremd, want God, segt gy, is niet getrout:
't Is waer: ik voegh daer by, sijn hand is ook niet koud
Al seyt het Mahumet te weten by gevoelen
Die ook seyt dat God werd gedragen in een stoele.
By ons is 't gantsch gewis, God heeft nogh bloed nogh vleysch:
Daerom moet dit verstaen zijn nae des saex vereysch.
Dat Jesus is Gods woord is ook by u te hooren:
Nu 't woord werd geestelyk uit het gemoed gebooren.
Door Godes heylge kraght, gelijk gy ook belijd,
Heeft hem een reyne maegd gebaert op haren tijd:
God heeft hem hoogst' gesalft: hy is by God geseten:
Sou die dan eygentlyk de soone Gods niet heeten?
't Sou vallen al te langh soud' ik hier roeren aen
Wat wy in Mahumets geschriften vinden staen,
Waer in hy overtuygt werd grovelyk te missen,
Soo in verhandelingh van veel geschiedenissen,
Als in het gunt ter zy van alle reden dwaelt
Soo dat het spottlyk is wanneer het werd verhaelt:
Als dat een schoone vrouw van dronke Englen leerden
Het woord, waer mede sy soo neêr als boven keerden,
En dat sy was om hoog gekomen nu soo verr'

Daer sy wierd vast gemaekt, en is de morgenster:
Hoe 't vuyl van d' oliphant den muys heeft uyt gegeven:
Hoe uit des leeuws geblaes de kat begon te leven:
Hoe dat de doot in 't lest een hamel worden sal,
En houden tusschen hel en hemel hare stal:
Hoe dat in 't hemelrijk de menschen sullen eten
En drinken, ende beyds weêr losen door het sweten:
En dat daer ider man met eenen groote hoop
Van wyven geven sal de wulpsheit haren loop.
Het moeten luiden sijn voorwaer die 't goed seer haten,
En tot een boosen sin gantsch over sijn gelaten,
Die sulke beuselingh aennemen, daer het light
Der Christelyke leer straelt rontom haer gesight.

Ik keer my nu tot u, o volk van God geboren, [*a*]
By hem tot Priesters en tot Koningen verkoren (1),
O 's werelts schoonste light, o nieuwe borgery,
Dien Christus door sijn bloed maekt van de sonden vry,
O schapen eenes koys, verspreyd door alle landen,
Verheft ten hemel op uw suyverlyke handen
Tot uwen grooten God (2), die alles wat gy siet,
En wat onsightbaer is, geschapen heeft uit niet (3):
Gedenkt dat sonder hem niet vallen kan ter aerde
Een muss' al is die kleyn en van geringe waerde (4).
En schrikt niet voor den mensch, die maer uw lighaem quelt,
Of dood, maer niet en heeft de ziel in zijn geweld (5) [*b*].
Vreest hem ootmoedelyk die lighaemen en zielen

(1) 1 *Pet.* II. 9. 10. (2) 1 *Tim.* II. 1. 8. *Jac.* IV. 8. (3) *Heb.* XI. 3. *Act.* IV. 24. 2 *Maccab.* VII. 28. (4) *Matth.* X. 29. (5) *Matth.* X. 28. *Luc.* XII. 4. *Jer.* I. 8.

[*a*] *Besluit, tot de Christenen gerigt.* [*b*] *Geweld is bij de Ouden, ook volgens Bilderdijk, eigentlijk eenvoudig* magt; *hangt te zamen met het Latijnsche* velle, valere, *willen en waard zijn.*

Met d' allerswaerste pijn kan eeuwelyk vernielen:
Gelooft God en den Soon die met den Vader leeft (1),
Alsoo geen andre naem de saligheit en geeft (2):
Maer denkt ook dat niet die hem noemen allegader
Ten hemel gaen, maer die den wil doen van den Vader (3).
Behartigt d'heylige leer, dat kostelyke pand,
Dien heymelyken [a] schat, dien suyvren diamant (4).
Schrikt voor het lesen niet (5) want niemand werd door 't lesen
Van Godes woord verleit, dan die verleit wil wesen:
De Schryvers deses woord zijn al te trouw geweest,
En daerenboven ook bestiert door Godes geest,
Dan dat het minste punt by haer sou zijn vergeten
Van 't gunt u noodigh is ter saligheit te weten,
Of dat iet met een wolk by haer sou sijn bedekt
Waer van het reght verstand ten hoogsten oorboor strekt.
Brengt een gehoorsaem hart (6): gy sult daer wel bemerken
Al wat gij hoopen moet, gelooven of te werken (7):
Maer sorgt dat nogh verdriet nogh ook des werelts goet
Dit onverwelkte saet wegh ruk' uit uw gemoed (8).
Bluscht dogh niet uit den geest (9) die u tot deser uyren
Verseekert d' erffenis die eeuwelyk sal duyren (10).
Houd buyten twijffel ook dat wie den afgod bid [b]
Hier naemaels nimmermeer den hemel en besit (11).
Den afgod dogh is niet (12), maer d'eeren die sy bieden

(1) *Joh.* XIV. 1. (2) *Act.* IV. 12. (3) *Matth.* VII. 21. *Joh.* XIV. 23. XV. 14. 1 *Joh.* II. 3. 4. 17. (4) *Matth.* XIII. 44. 45. 2 *Cor.* IV. 7. 1 *Tim.* VI. 20. 6. 2 *Tim.* I. 14. (5) *Col.* III. 16. IV. 16. 1 *Thess.* V. 27. *Apoc.* I. 3. (6) *Joh.* VII. 17. *Matth.* XI. 25. *Phil.* III. 15. *Hos.* XIV. 10. (7) 2 *Tim.* III. 15. 16. 17. *Joh.* XX. 31. 1 *Pet.* I. 23. (8) *Matth.* XIII. 21. 22. (9) 1 *Thess.* V. 19. 2 *Tim.* I. 6. (10) *Eph.* I. 14. 2 *Cor.* I. 22. V. 5. (11) 1 *Cor.* VI. 10. 11. *Gal.* V. 20. (12) 1 *Cor.* VIII. 4. X. 19.

[a] *Verborgen als een kostbaar kleinood.* [b] *Voor aanbid.*

Den afgod, in der daed den duyvelen geschieden (1).
Het is onmogelyk te hebben deel te gaer
Aen Jesus disch en aen der duyvelen outaer (2).
Vervult ook niet de wet der vleeschlyke leden,
En uwer sinnen lust, gelyk de Heydenen deden:
Jae uw gèreghtigheit moet verr' te boven gaen
Die van de Phariseen, of gy sult buyten staen (3)
Wanneer de kindr'en Gods van oosten en van westen
Gaen nemen sullen in 'thuys van den allerbesten (4):
Weet dat besnijdenis gantsch niet en is by God,
Maar d' onderhoudingh van het goddelyk gebod,
't Nieu schepsel, het gelooff 't welk doet des liefdes werken,
Besnydingh van het hart, waer aen men kan bemerken
't Waraghtigh Israel, den Jode nae den geest (5):
Want drank, spijs, nieuwe maen en sabbaten en feest,
Sijn schaduwen waer van het lighaem is te vinden
By Christus ende by de reghte Christgesinden (6)
Bepeynst ook meenigmael en wel gedaghtigh zijt
Dat Jesus heeft geseyt, als dat na sijnen tijd
Veel souden komen uit in hare eygen namen [a]
Voorgevend' als of sy van God gesonden quamen (7).
Maer of een Engel schoon quam uit den hemel voort,
Hy moet u sijn een vloek, brengt hy een ander woord (8).
God heeft verscheydentlyk den vaders voorgedragen
Sijn wil in d'ouden tijd, maer in de leste dagen

(1) 1 *Cor.* X. 20. *Apoc.* IX. 20. (2) 1 *Cor.* X. 20. 2 *Cor.* VI. 15. 16. (3) *Matth.* V. 20. (4) *Matth.* VIII. 11. (5) 1 *Cor.* VII. 19. *Gal.* V. 6. VI. 15. *Col.* II. 11. *Rom.* II. 28. 29. (6) *Act.* X. 13-15. XV. 19. 20. 1 *Cor.* X. 25. *Col.* II. 16. 17. 20. *Hebr.* X. 1. (7) *Joh.* V. 43. 2 *Thessalon.* II. 9. *Matth.* VII. 15. XXIV. 11. *Marc.* XIII. 22. 1 *Joh.* IV. 1. (8) *Gal.* I. 8.

[a] *Dat is, velen zouden op eigen naam of gezag zich opdoen; niet in Gods naam, op goddelijk gezag.*

Heeft hy ons door sijn Soon gegeven sijne wet,
Dien hy als erfgenaem van alles heeft geset (1),
Van sijn selfstandigheit 't afdruksel, van sijne eere
De glans, door wien hy schiep ook d' eeuwen, als wij leeren (2);
Die door sijn sterk bevel al wat hy wil kan doen (3),
En hebbende gemaekt van onse schuld den soen (4),
Tot d'hoogste reghterhand is heerlyk opgenomen (5),
En heeft een grooter naem dan d' Engelen bekomen (6).
Denkt dat die wapnen al die onsen krijgh aengaen
Niet vleyselyk en zijn, maer kraghtlyk nederslaen
De redenkavelingh de welk' haer soude pogen
Vermeetlyk tegen aen Gods kennis te verhogen (7). [a]
Ons schilt moet sijn gelooff (8). Waer door sijnd' afgekeert
Het gloeyende geschut des boosen niet en deert.
Tot borstweer moeten wy gereghtigheit aentrekken:
't Hoofd met de hoop des heyls, als met een helm, bedekken (9):
Het goddelyke woord moet wesen als een swaerd (10)
't Welk snydende twee-zijds de herten openbaert.
Voorts broeders overlegt 't gunt onse meester seide,
Op 't leste toen hy nu sou van de sijnen scheyden,
Mijn vrede laet ik u, ik laet u mijne vreê (11),
Soo ik u heb bemint, bemint malkandren meê (12).

(1) *Heb.* I. 1. 2. (2) *Heb.* I. 3. *Col.* I. 16. (3) *Heb.* I. 3. *Matth.* XXVIII. 18. (4) *Matth.* XX. 28. 1 *Joh.* II. 2. IV. 10. (5) *Marc.* XVI. 19. *Act.* II. 33. 34. VII. 55. 56. *Rom.* VIII. 34. *Eph.* I. 20. *Col.* III. 1. *Heb.* I 3. VIII. 1. IX. 12. X. 12. XII: 2. (6) 1 *Pet.* III. 22. *Heb.* I. 4. 13. *Eph.* I. 21. (7) 2 *Cor.* X. 4. 5. VI. 7. *Eph.* VI. 11-18. (8) *Eph.* VI. 16. (9) *Eph.* VI. 14. (10) *Eph.* VI. 17. 1 *Thess.* V. 8. (11) *Eph.* VI. 17. *Heb.* IV. 12. *Apoc.* I. 16. (12) *Joh.* XIV. 27.

[a] *Verheffen, zich hovaardig opwerpen tegen de kennisse Gods.*

Wilt u niet scheurelyk van veele leeraers roemen (1),
Maer laet u allegaer nae eenen leeraer noemen (2),
Gelyk gy alle zijt in eenen naem gedoopt (3):
Hoe komt dan dat gy dus schouw [*a*] van malkander loopt (4)?
Weest dogh, weest eens gesint (5): laet uw vernuft niet woelen
Weetsughtigh boven 't gunt van nood' is te gevoelen (6), [*b*]
Maer zijt van passen wijs (7): weet dat te weten staef,
Elk nae 's geloofs aen hem by God gegunde maet (8).
Twistmijdigh voegt tot u de swakken en de weeken
In saken des geloofs, verdragend' haer gebreeken (9):
Wie uwer sijn volmaekt laet hebben eenen sin.
Soo yemand dan verstaet iet anders, meer of min,
God als het hem gelieft sal dat ook openbaren,
Maer middlertijd soo ver gy nu zijt voort gevaren
In kennis, wandelt eensch [*c*] en houd de selve ry (10):
Ten deele weten hier ten deele leeren wy (11):
Maer als tot sijner tijd 't volkomen sal verschynen,
't Gunt maer is stukxgewijs dat sal als dan verdwynen (12).
Begraeft in d' aerde niet het pond u toe vertrout,
Maer legt het aen tot winst (13): het huys des Heren bout (14):
Veel andren brengt tot hem (15): wilt haer een voorschrift geven.

(1) *Joh.* XIII. 34. 35. XV. 12. 17. 1 *Joh.* III. 23. 11. 16. 18. (2) 1 *Cor.* I. 12. 13. III. 4. 5. (3) *Matth.* XXIII. 8. (4) *Rom.* VI. 3. 4. 1 *Cor.* I. 13. 15. *Gal.* III. 27. *Eph.* IV. 5. (5) 1 *Cor.* I. 10. XI. 18. XI. 16. 18. XII. 25. (6) 2 *Cor.* XIII. 11. *Eph.* IV. 3. 1 *Cor.* I. 10. (7) 1 *Cor.* IV. 6. (8) *Rom.* XII. 3. 16. (9) *Rom.* XIII. 3. 6. 2 *Cor.* X. 13. *Eph.* IV. 7. 16. (10) *Phil.* III. 15. 16. (11) 1 *Cor.* XIII. 9. 11. 12. (12) 1 *Cor.* XIII. 10. 12. 1 *Joh.* III. 2. *Matth.* V. 8. (13) *Matth.* XXV. 15. (14) 1 *Pet.* II. 5. (15) 1 *Cor.* IX. 19. 20. 22.

[*a*] *Schuw*, *schichtig*. [*b*] *Te begrijpen*, *te vatten*, *als het Latijnsche* tangere. [*c*] *Wij zeggen nog: men is of men wordt het ééns*, *voor éénstemmig*.

Soo van 't gesonde woord (1) als van een heyligh leven (2).
Betoonende door 't werk de waerheit van de leer,
En door der kneghten deugt de goetheit van den Heer (3).

Neemt niet onwaerdig aen dit werkstuk myner handen,
O des aerdbodems merkt, o bloem der Nederlanden,
Schoon Holland: laet dit sijn in plaats van my by u
Mijn Koningin: ik toon soo als ik kan nogh nu
De liefde die ik heb altijd tot u gedragen
En draegh en dragen sal voorts alle myne dagen.
Vind gy hier iet het welk u dunkt te wesen goed,
Bedank hem sonder wien geen mensch iet goeds en doet (4).
Is hier of daer gemist, erinnert met meêdoogen
U selven wat een wolk bedwelmt der menschen oogen (5):
Verschoon veel liever 't werk dan dat gy 't bitter laekt
En denk: och heer, het is te Louvesteyn gemaekt.

(1) *Eph.* IV. 29. (2) *Matth.* V. 16. 1 *Pet.* II. 12. 2 *Tim.* I. 13. *Tit.* II. 7. (3) *Phil.* I. 27. 1 *Pet.* II. 12. II. 16. *Eph.* VI. 6. (4) *Jac.* I. 17. 2 *Thess.* I. 3. 1 *Cor.* I. 4. 2 *Cor.* III. 5. (5) *Jac.* III. 2. *Gal.* VI. 1. 2.

ONDERWYSINGE

DER GEDOOPTE KINDEREN,

DOOR VRAGEN EN ANTWOORDEN.

Geschreven in de Haegsche gevangkenisse, voor mijne Dochter

CORNELIA DE GROOT.

Vrage. Myn Kind gy zijt seer jonk gedoopt, weet gy dat niet?
Antw. Jae Vader, ik verstaa dat sulks souw zijn geschiet.
V. Wat is te seggen doop, verstaet gy dat met reden?
A. Met suyver water zijn begooten myne leden.
V. En wie heeft dat gedaan? verhaalt my dat nu voort.
A. Een die gestelt was om te leeren Godes Woort.
V. In wat plaats is 't gebeurt, weet gy dat ook te deegen?
A. Daar Godes Volk by een den Godsdienst komen pleegen.
V. En doe gy zijt gedoopt in wat naam is 't geweest?
A. Des Vaders, en des Soons en van den Heylgen Geest (1).
V. Wat hoor ik zijn daar dan drie Goden by malkander?
A. Daar is maar eene Godt, en nevens hem geen ander (2).
V. Zijn daar ook teekenen waer door hy werdt bemerkt?
A. De Werelt (3) en sijn Woordt (4) want hy spreekt end' hy werkt.
V. Wat is dan dese God? segt my dat ook mits deesen?

(1) *Matth.* XXVIII. 19. (2) *Deut.* VI. 4, *Marc.* XII. 29. 2 *Sam.* VII. 22. 1 *Reg.* VIII. 60. *Esa.* XXXVII. 16 *en* XLIII. 10. *Hos.* XIII. 4. 1 *Cor.* VIII. 4. 6. *Eph.* IV. 6. 1 *Tim.* II. 5. (3) *Rom.* I. 19. 20. (4) 2 *Pet.* I. 20. 21. *Heb.* I. 1.

A. Een enkel (1): eeuwigh (2), goet (3), wijs (4) onveran-
dert (5) wesen.
V. Waarom ist dat gy hem dan driemaal onderscheyt?
A. Om dat sijn Heyligh Woort de saak alsoo uitleyt (6).
V. Maer hoe is dry dan een (7)? waer is dat meer gebleken?
A. 't Oneyndelyk wil niet wel by 't eyndlyk zijn geleeken (8).
V. Heeft Godt dan niet gemaakt daer ook iet sulkx in scheen?
A. De son, sijn light, sijn brandt, zijn drie, en noghtans een.
V. Vind gy niet in den mensch, dat ons daar toe kan leyden?
A. De ziel, 't verstandt, de wil, zijn een en onderscheyden.
V. De Vader, Soon en Geest, zijn die dan heel gelijk?
A. Sy hebben eene maght (9): een eeuwigheit (10), een
rijk (11).
V. Maer wat wordt eygentlyk den Vader toegeschreven?
A. Dat hy al wat daer is 't beginsel heeft gegeven (12).
V. Eer Godt de Werelt schiep, wat was doe sijn bedrijff?
A. Godt heeft niet buyten hem van doen tot sijn gerijff (13).
V. Waar uit sijn dogh ontstaan soo veel geschapen saken?
A. De Aard en 's Hemels rond wist Godt uit niet te maa-
ken (14).
V. En als hy 't had gemaakt waar meed' heeft hy 't verciert?
A. Met light, landt, water, boom, kruydt, sterren en ge-
diert (15).

(1) *Joh.* IV. 24. 1 *Tim.* VI. 16. (2) *Psal.* XC. 2. *Rom.* XVI. 26. 1 *Tim.* I. 17. *en* VI. 16. (3) *Matth.* XIX. 17. (4) 1 *Tim.* I. 17. *Rom.* XVI. 27. (5) *Mal.* III. 6. *Psal.* CII. 27. 28. *Jac.* I. 17. (6) *Matth.* XXVIII. 19. 1 *Cor.* XII. 4. 5. 6. 2 *Cor.* XIII. 13. *Joh.* XV. 26. (7) 1 *Joh.* V. 7. (8) *Esa.* XL. 18. *en* XLVI. 5. (9) *Matth.* XXVIII. 18. *Eph.* I. 20—22. *Phil.* II. 9. III. 21. *Luc.* I. 35. II. 20. (10) *Heb.* IX. 14. *Joh.* XVII. 3. (11) *Psal.* CX. 1. 1 *Cor.* XV. 24. 25. 27. 28. (12) *Gen.* I. 1. *Act.* IV. 24. XVII. 25. 1 *Cor.* VIII. 6. (13) *Act.* XVII. 25. (14) *Rom.* IV. 17. *Heb.* II. 3. (15) *Gen.* I. 3. 9. 10. 11. 12. 14. 16. 24.

V. Waer uit was 't dat de mensch hem eerstmaal openbaerde? [a]
A. Den Geest die quam van God, het Lighaam uit der Aarde (1).
V. Maar waar toe ist dat Godt geschapen heeft den mensch?
A. Om Godt te dienen en te krijgen al sijn wensch (2).
V. Kond' ook de mensch heel wel naa Gods geboden leven?
A. In 't scheppen [b] naa Godts beeld was hem die maght gegeven (3).
V. Hoe komt dat wy daar nae met boosheit zijn vervult?
A. Door Adams eerste val, en door ons eygen schult (4).
V. Laat Godt voorts by geval in 't wilt sijn schepsels dryven?
A. Neen, sonder sijn beleyt kan niet ontstaan nogh blyven (5).
V. Waerom laet hy 't quaedt toe, indien hy 't al regiert?
A. Om dat hy, wys en goet, het quaed ten besten stiert (6).
V. Kan God ook alles doen, en is hy wel soo kraghtigh?
A. Al wat hem eerlyk is [c], daarom heet hy Almaghtigh (7).
V. Wanneer is Godes Soon geboren? geef bescheyt!
A. Als mensch tot syner tijdt, als God van Eeuwigheit (8).
V. Wat was dan Godes Soon van alle Eeuwigheden?
A. Des Vaders evenbeeldt (9), sijn raadt, sijn woord, sijn reeden (10).
V. Maar is daer ook door hem iet sonderlingh geschiet?
A. Door hem ist al gemaakt en sonder hem gantsch niet (11).
V. Maar hoe werd Godes Soon met ziel en vleesch omhangen?

(1) *Gen.* II. 7. (2) *Psal.* CXIX. 73. *Mal.* II. 10 *Psal.* VIII. 5. 6. (3) *Gen.* I. 27. (4) *Rom.* V. 12. (5). *Psal.* XXXIII. 13. 14. 15. XXXVI. 7. 8. CIV. 27. 29. *Matth.* VI. 26. X. 29. 30. 31. *Act.* XVII. 28. *Joh.* V. 17. (6) *Gen.* L. 20. (7) *Gen.* XVII. 1. 2 *Cor.* VI. 18. *Luc.* I. 37. *Matth.* XIX. 26. (8) *Gal.* IV. 4. *Joh.* I. 1. *Rom.* IX. 5. *Joh.* VIII. 58. (9) *Hebr.* I. 3. *Col.* I. 15. 2 *Cor.* IV. 4. (10) *Joh.* I. 2. (11) *Joh.* I. 3. *Col.* I. 16. *Hebr.* I. 2.

[a] *Wat bleek het wezen van den mensch uit te maken.* (b) *Te weten: door God.* [c] *Al wat betaamt, goed is in zich zelve.*

A. Een Maaght heeft hem gebaart zijnd' uit Godts geest ontfangen (1).

V. Hoe was die Maaght genaamt die hem heeft voortgebraght?

A. Maria, Davidts zaat (2), uit Abrahams geslaght (3).

V. Zijn Godt en mensch dan twee, die by malkanderen quamen?

A. Neen: 't was maar een persoon, Godt (4) en de mensch (5) te samen (6).

V. Was dan 't onsterffelijk en sterffelyk vermenght?

A. Neen: 't was een voegingh, die geen mengingh medebrenght.

V. Hoe soud' men iemandt dit door iet gelijks doen smaaken? [a]

A. Gelijk de ziel en 't lijff maar eenen mensch en maaken (7).

V. Hoe komt dat dese Heer den naam van Jezus draaght?

A. Om dat hy ons verlost en al ons quaat verjaaght (8).

V. Hoe komt dat wy ook hem den naam van Christus geven?

A. Omdat hem God gesalft en seer hoog heeft verheeven (9).

V. Waar door heeft onse Heer 's Verlossers ampt volbraght?

A. Door leven (10) en door doot (11), end' door d'opstandingskraght (12).

V. Wat vrughten sal u dogh het leven Christi schenken?

A. Ik moet altijd sijns leers (13) en sijns voorbeelds (14) gedenken.

(1) *Luc.* II. 2. 7. I. 35. *Esa.* VII. 14. (2) *Matth.* 1. 16. 18. *Luc.* II. 5. 7. *Luc.* I. 32. *Act.* II. 30. XIII. 22. 23. *Rom.* I. 3. *Matth.* XV. 22. (3) *Matth.* I. 1. *Luc.* III. 34. *Gen.* XII. 3. XVIII. 18. (4) *Joh.* I. 1. 14. (5) 1 *Tim.* II. 5. 1 *Cor.* XV. 21. (6) *Rom.* I. 3. 4. *Joh.* XIV. 10. *Col.* II. 9. (7) *Gen.* II. 7. (8) *Matth.* I. 21. (9) *Act.* II. 36. *Esa.* LXI. 1. *Psal.* II. 6. *Hebr.* I. 8. 9. *Apoc.* II. 15. (10) *Joh.* VIII. 12. XIV. 6. (11) *Rom.* III. 25. VI. 4. VIII. 34. (12) *Rom.* IV. 25. VIII. 34. *Col.* III. 1. (13) *Joh.* VIII. 51. (14) *Matth.* XVI. 24. 1 *Joh.* II. 6. *Joh.* XIII. 14. 15. 34. 1 *Pet.* II. 21.

[a] *Doen proeven, doen begrijpen.*

V. Segh kortelyk wat is by hem geleert geweest?
A. Godt wel te kennen en te dienen in den geest (1).
V. Wat zijn in desen dienst voor deelen aen te merken?
A. Boetveerdigheit (2), gelooff (3) en geestelyke werken (4).
V. Weet gy waar in dat dees' boetveerdigheit bestaat?
A. Jaa; datmen krijght berouw, en 't boose leven haat (5).
V. Wel wat is het gelooff daar door men werd behouwen?
A. De waarheit Godts toestaan [a] en vastelijk vertrouwen (6).
V. Wat waarheit is het meest, daar ons gelooff op siet?
A. Dat Godt de zaligheit ons geven wil om niet (7).
V. Wat zijn de werken dan na liefdes aardt bedreven?
A. 't Zijn vrughten van 't gelooff, en een wegh tot het leven (8).
V. Wie moeten wy dan al beminnen naa den geest?
A. Ons naasten als ons selffs, maar Godt nog aldermeest (9).
V. Wil Godt gebeden zijn bysonder of te gader? [b]
A. Beyd': als zijnd' in 't gemeen en yder een sijn Vader (10).
V. Wat wil Godt datmen bidt, als wy hem roepen aan?
A. Al waar uit dat hem eer of ons nut kan ontstaan (11).
V. Wat kan men bidden dan om Godt daar door te aghten?
A. 's Naams eer, rijksmeerderingh, en synes wils betraghten (12).
V. Wat magh men bidden, dat ons eygen nut aangaat?

(1) *Joh.* XVII. 3. *Joh.* IV. 24. (2) *Marc.* I. 15. *Act.* III. 19. XX. 21. (3) *Heb.* II. 6. *Joh.* XIV. 1. 1 *Joh.* III. 23. (4) *Gal.* V. 6. *Jac.* II. 14. 26. 1 *Cor.* VII. 19. (5) *Matth.* IV. 17. *Act.* III. 19. 2 *Cor.* VII. 10. (6) *Heb.* II. 1. *Eph.* I. 17-19. III. 17. 18. (7) *Rom.* III. 24. 25. *Eph.* II. 8. 9. *Tit.* III. 4-7. (8) *Gal.* V. 6. *Jac.* II. 18. 26. *Matth.* XXV. 34. 35. 40. (9) *Matth.* XXII. 37. 38. 39. (10) *Matth.* VI. 6. 9. (11) 1 *Joh.* V. 14. (12) *Matth.* VI. 9. 10.

[a] *Onder de verschillende beteekenissen van toestaan, behoort ook, volgens Kiliaan, die van* adhaerere, *aanhangen.* [b] *Door gebeden van ieder afzonderlijk of door gemeenschappelijke.*

A. Nooddruft, vergiffenis, bewaringh tegens 't quaed (1).

V. In wat manier wil Godt van ons zijn aangebeden ?

A. Ootmoedigh (2), ongeveynst (3), vol hoops (4), met korte reden (5).

V. Maar magh men niemandt meer aenbidden nevens Godt?

A. Neen, hy is yverig [a] en neemt dat als een spot (6).

V. En maghmen door geen beeldt Godt eeren ende vreesen ?

A. Dat strijt met Godes eer en sijn onschoubaar wesen (7).

V. Is die meynedigh sweert niet schuldigh aan de doot?

A. Niet die alleen, maer die ook iet sweert buyten noodt (8).

V. Waarom ist dat Godts Volk vergadert 't eener stede ?

A. Tot naghtmaal, doop, gehoor, aelmis [b], gesangh, gebede (9).

V. Wat moet men hooren daar uit eenes Leeraars mondt?

A. Het Woordt van d' Oude Wet en van het Nieuw Verbondt (10).

V. Hoe verre moet men hem aan's Leeraars seggen binden ?

A. Soo verre als men gront in Godes Woort kan vinden (11).

V. Wat is het ampt van een die tot den volken preekt ?

A. Te swygen daar Godt swijght, te spreeken daar Godt spreekt (12).

V. Wat wort daar meer vereyscht om 't leerampt te betreden?[c]

(1) *Matth.* VI. 11. 12. 13. (2) *Gen.* XVIII. 27. *Luc.* XVIII. 13. (3) *Matth.* VI. 5. 6. (4) *Matth.* XXI. 22. *Jac.* I. 6. 7. (5) *Matth.* VI. 7. (6) *Exod.* XX. 3. 5. (7) *Exod.* XX. 4. *Deut.* IV. 15. XVI. 12. *Esa.* XLII. 8. XL. 18-25. (8) *Exod.* XX. 7. *Matth.* V. 33-37. *Jac.* V. 12. (9) *Act.* II. 42. 46. XVI. 13. 1 *Cor.* XVI. 1. 2. *Col.* III. 16. (10) 2 *Tim.* III. 15. 16. 2 *Pet.* I. 18. 19. 1 *Pet.* IV. 11. (11) *Act.* XVII. 11. 1 *Thess.* V. 21. 1 *Joh.* IV. 1. (12) *Act.* I. 6. 7. 1 *Tim.* IV. 7. *Act.* XX. 20. 27. *Deut.* XXIX. 29. 2 *Cor.* IV. 2. 2 *Tim.* II. 15.

[a] *Naieverig, die geene andere Goden nevens zich of in Zijne plaats dulden kan.* [b] *Hetzelfde als: aalmoes.* [c] *Het leeraarsambt te aanvaarden en te bekleeden.*

A. Een onberispte naam van handel en van zeden (1).
V. Wat moet nu de gemeent aan haaren Herder doen?
A. Hem geven lieffd' en eer, en buyten kommer voên (2). [a]
V. Wat is der kind'ren plight die God meest wil beloonen?
A. Liefd', eer, gehoorsaamheit haar ouders te betoonen (3).
V. Wat sullen d' ouders dan bewysen aan haar bloedt?
A. Besorgen haar den kost, maar voor al 't hemelsch goet (4).
V. Waarom is d' overheit soo hoogh van Godt verheven?
A. Om tot der goeden rust de quaden te doen beven (5).
V. Wat is een ondersaat dan schuldigh aan sijn heer?
A. Tol, schattingh, loff, ontsigh, gehoorsaamheit en eer (6).
V. Wat sal den man dan doen om Godt wel te behagen?
A. Bearbeyden de kost, sijn vrouw in lieffde draagen (7).
V. Wat is voor een jonkvrouw het eerlijkste cieraadt?
A. Een ongeveynsde deught met een eerbaar gelaat (8).
V. Hoe werdt de vrouw belast om Christelyk te leven?
A. Haar kindren op te voên; haar man 't gebied te geven (9).
V. Wat sal een weduw' doen, om een goê wegh te gaan?
A. Veel bidden, mijden weeld' en d' armen gade slaan (10).
V. Wat moeten die doen, die een huysgesin regieren?

(1) 1 *Tim.* III. 2. 7. *Tit.* I. 6-9. (2) 1 *Thess.* V. 12. 13. 1 *Tim.* V. 17. 18. 1 *Cor.* IX. 7-14. *Deut.* XXV. 4. *Gal.* VI. 6. *Rom.* XV. 27. 1 *Tim.* V. 17. 18. *Matth.* X. 10. 1 *Thess.* V. 12. 13. *Hebr.* XIII. 17. (3) *Exod.* XX. 12. *Eph.* VI. 1. 23. 1 *Tim.* V. 4. *Levit.* XIX. 3. *Prov.* XXII. 22. *Levit.* XIX. 32. (4) *Eph.* VI. 4. 1 *Tim.* V. 8. *Deut.* VI. 7. (5) *Rom.* XIII. 4. (6) *Rom.* XIII. 7. *Matth.* XXII. 21. 1 *Pet.* II. 17. (7) *Gen.* III. 19. *Eph.* V. 25. 28. 31. *Col.* III. 19. 1 *Pet.* III. 7. (8) 1 *Tim.* II. 9. 1 *Pet.* III. 3. 4. (9) *Tit.* II. 4. 5. 1 *Pet.* III. 1. 1 *Tim.* II. 12. 13. (10) 1 *Tim.* V. 5. 6. 9. 10.

[a] *Zoodanig voeden en verzorgen, dat hij buiten kommer deswegens is.*

A. Gebieden haaren boôn met billyke manieren (1).
V. Hoe moeten dienen, die haer in een dienst besteên?
A. Getrouwlyk, vlytighlyk, niet naa het oogh alleen (2).
V. Hoe leyt ons Christus uit 't gebodt van niet te dooden?
A. Dat daar door alle nijt en haat ook werd verboden (3).
V. Ook alsmen tegen ons iet quaats bedreven heeft?
A. Vergeven moeten wy, gelyk ons Godt vergeeft (4).
V. Sal niemandt nemen wraak, van wegen schimp of slagen?
A. Veel liever andermaal het ongelyk te draagen (5).
V. En ist niet redelyk te doen goet aan den goen?
A. Jaa, dogh niet die alleen, maar ook die ons misdoen (6).
V. Wie leert ons dogh het goet den quaden te bewysen?
A. Die over goên en quaên sijn klaare son laat rysen (7).
V. Wat is dat Christus ons met 't overspel verbiedt?
A. Wat mengingh datter is die buyten eght geschiet (8).
V. End' als men mijdt de daad, is hy daar meed' te vreeden?
A. Neen; hy eyscht eerbaarheyt in woorden en in zeeden (9).
V. Is 't beeter dan getrouwt, of ongetrouwt te zijn?
A. De maeghdelyke stant dient Godt met minder pijn (10).
V. Mishagen die dan Godt, die eghtlyk sijn gebonden?
A. Het bedt is onbevlekt, de standt van God gevonden (11). [*a*]
V. Die eens gebonden is, heeft die tot scheyden reght?
A. Wie buyten overspel hem scheyt, die breekt den eght (12).

(1) *Eph.* VI. 9. *Col.* IV. 1. (2) *Eph.* VI. 5. 6. 7. (3) *Matth.* V. 21. (4) *Matth.* VI. 14. 15. *Eph.* IV. 32. *Matth.* XVIII. 21-35. (5) *Matth.* V. 38. 39. 40. 41. (6) *Matth.* V. 43. 44. (7) *Matth.* V. 45. (8) *Matth.* V. 27-32. 1 *Cor.* VI. 10. 13. 15. 18. *Gal.* V. 19. *Eph.* V. 3. *Heb.* XIII. 4. *Rom.* XIII. 13. (9) *Matth.* V. 28. 2 *Cor.* VII. 1. 1 *Thess.* IV. 3. 4. *Eph.* V. 3. (10) 1 *Cor.* VII. 1. 8. 32. 34. 40. (11) *Heb.* XIII. 4. *Gen.* II. 18. 21-24. (12) *Matth.* V. 32. XIX. 3-9. 1 *Cor.* VII. 10. 11.

[*a*] *Uitgevonden, ingesteld. Een eerlijk en onbesmet huwelijk is zelfs van goddelijken oorsprong.*

V. Soo waer het beter dan nogh ongetrouwt gebleven?
A. Jaa, maar een ieder is die gave niet gegeven (1).
V. Is 't even eens hoe dat de mensch aan 't goet geraakt?
A. Die sulks met onreght doet wort als een dieff gelaakt (2).
V. Is 't dan genoegh hem wel van ongelyk te waghten?
A. Tot overvloet behoort een mensch ook niet te traghten (3).
V. Soud' nietden ryken ook de hemel openstaan?
A. 't Gebeurt beswaerelyk dat sy daar henen gaan (4).
V. Wat moet een rijk mensch doen, naa onses Heers bevelen?
A. Niet trots zijn op sijn goet, maar mildlyk mededeelen (5).
V. Hoedanigh aelmis dan is welkom by den Heer?
A. Die blydelyk geschiet, en niet om dank nogh eer (6).
V. Maer of die mildheit braght gebrek in d'oude daagen?
A. Die kost en kleeren heeft en woonplaets heeft geen klaagen (7).
V. Maar segt: wie is die ons daar van verseekring doet?
A. Hy die de bloemen kleedt, en die de musschen voedt (8).
V. Sal dan voor 't tydelyk de mensch niet mogen sorgen?
A. Niet al te veel: maer hy voor huyden, Godt voor morgen (9).
V. Moet hem een Christen mensch van leugen houden vry?
A. Niet dat alleen (10), maar ook van twist (11) en klapperny (12).
V. Wel moetmen alle jok en boertigheit dan vlieden (13)?
A. Van elk ontughtigh wooord sal reekeningh geschieden (14).
V. Wel waar in sal een mensch dan scheppen synen vreughd?

(1) *Matth.* XIX. 11. 12. 1 *Cor.* VII. 7. 9. (2) *Exod.* XX. 15. *Luc.* III. 14. 1 *Thess.* IV. 6. *Eph.* IV. 28. 1 *Cor.* VI. 10. (3) 1 *Tim.* VI. 9. 10. (4) *Matth.* XIX. 23. 24. (5) 1 *Tim.* VI. 17. 18. 19. (6) 2 *Cor.* IX. 7. *Rom.* XII. 8. *Matth.* VI. 1. 2. (7) 1 *Tim.* VI. 8. (8) *Matth.* VI. 28. XXV. 26. *Luc.* XII. 27. 28 22-24. (9) *Matth.* VI. 25. 34. *Phil.* IV. 6. *Heb.* XIII. 4. 1 *Pet.* V. 7. *Psal.* LV. 23. (10) *Eph.* IV. 25. *Coll.* III. 9. *Zach.* X. 16. (11) *Jac.* III. 6-10. *Gal.* V. 20. *Eph.* IV. 31. (12) 1 *Tim.* V. 13. *Prov.* X. 19. (13) *Eph.* V. 4. IV. 29. *Col.* III. 8. (14) *Matth.* XII. 36.

A. In loffsang, in Godts woordt, en in vermaan tot deugd (1).
V. Kan iemand hem ook wel besondigen met swygen?
A. Als Godts eer of de mensch daer letsel deur soud' krygen (2).
V. Begeerte van het hert zijn die tolvry voor Godt?
A. Wie dat iet quaats begeert doet tegens sijn gebodt (3).
V. Wat dingen zijn't waar door een mensch meest werd bedroogen?
A. De hooghmoet deser wer'lt, 's vleesch lust, en lust der oogen (4).
V. Maar door wat trappen komt de ziel in d'hoogste noodt?
A. Begeerte baart misdaat, en misdaat baart de doot (5).
V. Wat is het grootste stuk van Christelyke daaden?
A. Hem selven af te gaan [a] en 't kruys op hem te laaden (6).
V. Hoedanigh is de mensch die Christus zaligh aght?
A. Droeff, suyver, hongrigh, arm, barmhertig, vreedtsaam, saght (7).
V. Wat sullen die dan zijn, die om sijns naams wil lyden?
A. Die sullen met de goê propheten haar verblyden (8).
V. Wie sal hier naamaals staan aan Godts Soon reghterhant?
A. Die spijst, laaft, ende dekt, herberght, besoekt en vand (9). [b]
V. Aan wie moet dit geschien, om Godts wil te belangen? [c]
A. Die hongrigh, dorstigh, naakt, vremdt, krank zijn, of gevangen (10).
V. Wie isser dogh getuygh van dese leer geweest?

(1) *Col.* III. 16. *Eph.* V. 18. 19. 20. (2) *Esa.* LVIII. 1. LVI. 10. *Ezech.* III. 18. 2 *Tim.* IV. 2. *Matth.* X. 33. *Act.* XVIII. 9. (3) *Exod.* XX. 17. *Matth.* V. 28. (4) 1 *Joh.* II. 16. (5) *Jac.* I. 15. (6) *Matth.* XVI. 24. *Luc.* IX. 23. (7) *Matth.* V. 3-9. (8) *Matth.* V. 1-12. (9) *Matth.* XXV. 34. 35. (10) *Matth.* XXV. 35-40.

[a] *Te verzaken*, renunciare. [b] *Vanden*, *volgens Kiliaan*, invisere, *een gevangen of zieke opzoeken.* [c] *Volgens Kiliaan*, attingere, *tebereiken*, *te treffen.*

A. De Vader, Christus selff, en ook de Heyl'ge Geest (1).
V. Hoe heeft de Vader dogh getuygenis gedraagen ?
A. Doordien hy seyde klaar : in hem is mijn behaagen (2).
V. Hoe heeft de Soon betuyght de waarheit van sijn leer ?
A. Doordien hy niet en seyd, of hy deed nogh veel meer (3).
V. Hoe kon de Heyl'ge Geest de waarheit Christi sterken ?
A. Door dien hy in hem wroght, door wonderlyke werken (4).
V. Tot teyken van sijn leer, wat heeft hy dogh gedaan ?
A. De dooden opgewekt, en siekten wegh doen gaan (5).
V. 't Voorbeeldt is dat alleen de vrught van Christi leven (6) ?
A. Neen; sijn gereghtigheit die werdt ons toegeschreven (7).
V. Hoe is dogh onse Heer aan synen doot geraakt ?
A. Door eenen Roomschen Vooght by Jooden opgemaakt (8). [a]
V. Hoe was diens Reghters naam, die Christum heeft verweesen?
A. Sijn naam was *Pontius Pilatus* soo wy lesen (9).
V. Wat heeft het boose volk hem al bestaan te doen ?
A. Bespogen en bespot, geslaagen, jaa met roe'n (10).
V. Maar hoe is hy gedoot, na alle deese schanden ?
A. Genagelt aan een kruys met voeten en met handen (11).
V. Is't seeker dat hy ook gegeven heeft den geest (12)?
A. De son end' aarde zijn daardoor verschrikt geweest (13).
V. Maar waar is 't lighaam dogh naa syne doot gebleeven ?

(1) 1 *Joh.* V. 7. (2) *Matth.* III. 17. XVII. 5. *Joh.* V. 37. VIII. 18. (3) *Joh.* VIII. 12. 14. 18. 46. (4) *Matth.* XII. 28. *Joh.* V. 36. X. 25. *Esa.* II. 2.(5) *Matth.* IV. 23. IX. 25. *Marc.* V. 41. 42. *Luc.* VII. 14. 15. VIII. 54. 55. *Joh.* II. 43. 44. (6) 1 *Cor.* II. 1. 1 *Joh.* II. 6. (7) *Rom.* V. 19. 1 *Cor.* I. 30. (8) *Matth.* XXVII. 2. *Joh.* XVIII. 29. XIX. 12. 16. (9) *Matth.* XXVII. 2. (10) *Matth.* XXVI. 67. 68. XXVII. 26. 28. 29. 30. *Joh.* XVIII. 22. XIX. 1. 2. 3. (11) *Luc.* XXIII. 33. *Joh.* XIX. 18. *Matth.* XXVII. 33. *Marc.* XV. 22. (12) *Matth.* XXVII. 50. *Joh.* XIX. 30. (13) *Matth.* XXVII. 45. 51.

[*a*] *Opgeruid*, *aangezet*. *Voogd* is *Landvoogd*.

A. 't Is in een graff geleyt, dat daar toe was gegeven (1). [a]
V. Heéft Christi lyden heel in 's lighaems pijn bestaan?
A. Sijn ziel was ook beangst, bedroeft en seer belaan (2).
V. Waarom heeft Godt sijn Soon onschuldigh dit doen lyden?
A. Om dat hy ons alsoo van schulden sou bevryden (3).
V. Maar was daar geen genaâ dan door soo dierbaar bloedt?
A. Neen; Godts gereghtigheit die wilde zijn geboedt (4).
V. Één Offerhand' is die genoegh voor alle sonden?
A. Jaa deese: want sy is alleen volmaakt bevonden (5).
V. Wat ist dat door die doot ons voorgeschreven werdt (6)?
A. Liefd' (7), ootmoet (8), lijdtsaamheyt (9), en een gehoorsaam hert (10).
V. Is Christus in de doot en in het graff gebleven?
A. Neen hy, den derden dagh saghmen hem weêr in 't leven (11).
V. Christi verrysenis wat heeft ons die verklaart?
A. Hy is als Soone Godts daar door geopenbaart (12).
V. Vertoeffde hy nogh hier, dat hem de menschen sagen?
A. Sijn leerlingen alleen, den tijt van veertigh dagen (13).
V. Als hy van 't aardtsche dal vertoogh, waar bleef hy doe?
A. Een wolk heeft hem gevoert tot in den Hemel toe (14).
V. Wat ist dat wy van hem nogh vorder konnen weeten?

(1) *Matth.* XXVII. 60. *Joh.* XIX. 40-42. (2) *Matth.* XXVI. 37. 38. *Marc.* XIV. 33. 34. *Luc.* XXII. 44. (3) *Rom.* III. 25. VIII. 34. 1 *Cor.* XV. 3. *Gal.* III. 13. *Eph.* I. 7. *Col.* I. 14. 1 *Tim.* II. 6. *Heb.* IX. 11. 12. 24-26. XII. 24. 1 *Pet.* II. 24. I. 15. (4) *Heb.* IX. 22. 23. (5) *Heb.* IX. 11-26. X. 11. 12. 14. 1 *Pet.* I. 19. (6) 1 *Pet.* III. 22. (7) 1 *Joh.* III. 16. *Luc.* XXIII. 23. 34. (8) *Phil.* II. 5-8. (9) *Esa.* LIII. 7. 1 *Pet.* II. 21-23. (10) *Phil.* II. 8. *Matth.* XXVI. 39. (11) *Matth.* XXVIII. 1. 2. 1 *Cor.* XV. 4. 20. (12) *Rom.* I. 4. (13) *Act.* I. 3. (14) *Act.* I. 9. *Eph.* IV. 8. 10. *Heb.* VII. 26.

[a] *Dat is: niet gekocht, maar om-niet afgestaan.*

A. Dat hy ter reghterhandt sijns Vaders is geseeten (1).
V. Zijn d'Engelen niet meer dan hy als mensch [a] geaght?
A. Neen over d'Engelen is hem gegeven maght (2).
V. Maar denkt hy ook om ons in synes Vaders wooningh?
A. Hy is ons Priester (3) daar, hy is ook onse Koning (4).
V. Wat ist, dat hy aldaar als onse Priester doet?
A. Hy spreekt voor ons uit kraght van sijn vergooten bloedt (5).
V. Wat hebben wy van hem als Koning te verwaghten?
A. Hy staat ons voor, en breekt de vyandlyke maghten (6).
V. Blijft Christus dan altijt in 't hemelsche Paleys?
A. Tot dat hy in een wolk sal doen sijn tweede reys (7). [b]
V. Waar toe sal hy hem dan weêr nederwaarts begeven?
A. Om t'oordeelen naa regt die doot zijn en die leven (8).
V. Wat is die Geest, die ook werd in den Doop gedaght (9)?
A. Des Vaders en des Soons een wesentlyke kraght (10).
V. Maar heeftmen van dien Geest voor Christi tijt geweeten?
A. Jaa: want door deesen Geest soo spraaken de Propheeten (11).
V. Wat is dan boven hun d'Apostlen toegesegt?

(1) *Marc.* XVI. 19. *Eph.* I. 20. *Heb.* I. 3. (2) *Eph.* I. 20. 21. *Phil.* II. 9. 10. *Col.* I. 16. 17. 1 *Pet.* III. 24. *Hebr.* I. 4. 6. *Matth.* XIII. 41. XXIV. 31. (3) *Heb.* IV. 14. 15. VII. 24-28. VIII. 1. IX. 11. X. 11. 12. 21. (4) 1 *Cor.* XV. 25. *Hebr.* I. 8. *Apoc.* XVII. 14. XIX. 16. *Matth.* XXVIII. 18. *Phil.* II. 9-11. (5) *Rom.* VIII. 34. *Heb.* VII. 25. IX. 11. 12. XII. 24. 1 *Joh.* II. 1. (6) *Act.* VII. 55. IX. 4. XXIII. 11. *Openb.* I. 17. 18. II. 26. 27. XVII. 14. (7) *Act.* 1. 11. (8) *Matth.* XXV. 31. *Act.* X. 42. XVII. 31. *Rom.* IV. 9. 10. 2 *Cor.* V. 10. 2 *Thess.* I. 6-8. (9) *Matth.* XXVIII. 19. (10) *Luc.* I. 35. *Act.* II. 32. 4. *Joh.* XIV. 16. XV. 26. (11) 1 *Pet.* I. 10. 11. 12. *Heb.* III. 7. 2 *Pet.* I. 21.

[a] *Toen hij als mensch op aarde was, of, die toch als mensch geboren was en deel aan de menschelijke natuur had.* [b] *Zijne wederkomst van den hemel. Zie de aangehaalde schriftuurplaats.*

A. Eene grooter overvloet (1) en mededeelens reght (2). [a]

V. Wat waren van dit vyer de treffelijkste straalen ?

A. Geneesingh (3), prophetye (4), besweeringh (5), vremde taalen (6).

V. Alsoo dit al ophout, wat doet de Geest nu dogh ?

A. Sijn werkingh hout niet op, hy leert (7) en troost (8) ons nogh.

V. Het Woordt leert ons noghtans de geestelyke saaken ?

A. De letter sonder geest, die kan niet levend maaken (9).

V. Is noit geloovigh mensch door eygen kraght geweest ?

A. Niemandt noemt Christum Heer, dan door des Heeren Geest (10).

V. Waarom kan ons 't vernuft hier niet genoeg in baaten ?

A. De dierelyke mensch kan 't geestelyk niet vaaten (11). [b]

V. Soo segt gy dat door hem 't verstant verlightet werdt (12)?

A. Hy doet dat niet alleen maar maakt ons een nieuw hert (13).

V. Als nu een mensch gelooft, moet Godt hem dan nogh sterken ?

A. Ja selffs Hy moet de wil end' ook 't volbrengen werken (14).

(1) *Joël.* II. 28. *Act.* II. 4. 17. (2) *Act.* VIII. 15. 17. X. 44. 45. XIX. 6. (3) *Act.* II. 43. III. 6. 7. IV. 30. V. 12. 15. IX. 34. XIV. 10. XIX. 12. 1 *Cor.* XII. 9. *Marc.* XVI. 17. (4) *Act.* VIII. 30. 31. 35. II. 28. XIX. 6. XXI. 11. 1 *Cor.* XII. 10. (5) *Act.* VIII. 7. XVI. 17. (6) *Act.* II. 4. 6. 11. XIX. 6. 1 *Cor.* II. 10. (7) *Joh.* IV. 26. *Eph.* I. 17. 18. (8) *Joh.* XIV. 26. *Rom.* VIII. 15. 16. XIV. 17. 2 *Cor.* I. 22. V. 5. *Eph.* I. 13. 14. 1 *Thess.* I. 6. (9) 2 *Cor.* III. 6. *Joh.* VI. 63. (10) 1 *Cor.* XII. 3. (11) 1 *Cor.* II. 14. *Matth.* XVI. 17. 23. (12) *Eph.* I. 17. 18. (13) *Tit.* III. 5. *Joh.* III. 5. 1 *Joh.* III. 9. (14) *Phil.* II. 13. 2 *Cor.* III. 5.

[a] *Namelijk, overvloedig vervuld te zijn van den Heiligen Geest en het voorregt te bezitten van dien aan anderen mede te deelen.* [b] *Voor bevatten.*

V. Doet dan de mensch ook iets naa dat Godt eerst begint ?
A. Jaa; want die bidt die krijght, en die wel soekt die vint (1).
V. Wat raat, als iemandt werd bevoghten en bestreden ?
A. God geeft ons weêrstants kraght door waaken en gebeden (2).
V. Wat troost ist daar de Geest ons herte door verblijdt ?
A. Dat God ons Vader is en blyven wil altijt (3).
V. Waar ist dat dese Geest van ons wil zijn gevonden ?
A. In de gemeente Godts, door hem aan een gebonden (4).
V. Hoe verr' strekt dees gemeent' en wat is haar belent ?
A. Oost, Zuyden, West en Noordt, alwaermen Christus kent (5).
V. Maar zijn de Jooden niet van oudts Godts bontgenooten ?
A. Wel eer: maar Christus heeft het scheytsel omgestooten (6).
V. Blijft dan de Joodtsche wet nogh in haar oude kraght ?
A. Neen; door het nieuw Verbondt is die te niet gebraght (7).
V. Waar zijn besnydenis en sabbath dan gebleven ?
A. Van deze schaduwen ist lighaam ons gegeven (8). [a]
V. Waar in ist dat Godts volk gemeenschap houden moet ?
A. In 't geestelyk vooral, maar ook in 't tijdlyk goet (9).
V. Sou van dit broederschap wel eenigh teeken weesen ?
A. Jaa 't lighaam en het bloedt van Gods Soon hoog gepresen (10).

(1) *Matth.* VII. 7. 8. (2) *Matth.* XXVI. 41. *Luc.* XXI. 36. 1 *Pet.* V. 8. (3) *Rom.* VIII. 15. 2 *Cor.* VI. 18. (4) *Matth.* XVIII. 20. *Act.* X. 44. *Eph.* IV. 3. (5) *Joh.* IV. 21. X. 16. *Gal.* IV. 27. (6) *Eph.* II. 11-16. (7) *Gal.* IV. 1-5. V. 1. *Col.* II. 14. 16. 17. (8) *Gal.* V. 2. *Col.* II. 14. 16. 17. *Rom.* II. 29. (9) *Rom.* XII. 4. 5. 1 *Cor.* VIII. 14. XII. 12. 25. 26. (10) 1 *Cor.* X. 16. 17.

[a] *Welke voorbeduidingen of afschaduwingen waren van de eigenlijke zaak, door Christus verwezenlijkt.*

V. Maar hoe genietmen sulx soo langh naa Christi doot?
A. Wanneermen des gedenkt met dank door wijn en broodt (1).
V. Maar wat gelykenis staat hier in te bevroeden?
A. Dat deese twee de ziel (2), die twee het lighaam voeden (3).
V. En waarom ist één broodt, en waarom ist één wijn?
A. Om dat wy allegaar ééns lighaams leden zijn (4).
V. Zijn onder Godes volk ook swakken ende sleghten?
A. Die moetmen saghtelijk verdraegen en bereghten (5).
V. Als deser iemant ons verkort in goet of eer?
A. Vermaant hem eerst alleen, dan door twee, dan door meer (6).
V. Als een hartnekkigh is of valt in boose werken?
A. Die moetmen snijden af, als vreemt van Godes kerken (7).
V. Hoe langh ist, dat hy soo gescheyden blijven sal?
A. Tertijt toe dat hy toont berouw van sijnen val (8).
V. Ist kraghtig datmen soo bindt, of ontbindt de sonden?
A. God selff die houtse voor ontbonden of gebonden (9).
V. Hoe komtmen aldereerst tot dees gemeenschap in?
A. De Christelyke Doop is daar van het begin (10).
V. Waarom ist datmen doopt de Kindren versch gebooren?
A. Men toont soo dat sy Godt van jonks af toe behooren (11).
V. 't Schijnt noghtans dat altijt 't gelooff voor 't water gaat?
A. 't Gelooff van d' ouders komt de kinderen te baat (12).
V. Beduyd ons deese Doop ook iets van Godes gaaven (13)?

(1) *Matth.* XXVI. 26-28. *Luc.* XXII. 19. 1 *Cor.* II. 23. (2) *Joh.* VI. 48. 51. 1 *Cor.* X. 3. 16. (3) *Psal.* CIV. 15. (4) 1 *Cor.* X. 17. XII. 12. (5) *Rom.* XIV. 1. XV. 1. (6) *Matth.* XVIII. 15. 16. (7) *Matth.* XVIII. 17. 1 *Cor.* V. 6. 9. 13. (8) 2 *Cor.* II. 6. 7. (9) *Matth.* XVI. 19. XVIII. 18. (10) *Matth.* XXVIII. 19. *Gal.* III. 26. 27. *Act.* II. 38. 41. VIII. 36. 38. X. 48. XVI. 15. 33. 1 *Cor.* XII. 13. (11) *Rom.* XI. 16. *Matth.* XIX. 14. *Gen.* XVII. 7. 1 *Sam.* I. 11. 26. 28. (12) 1 *Cor.* VII. 14. (13) *Act.* II. 38. XXII. 16.

A. Vergeving (1) weergeboort (2); opstanding uit de graven (3).
V. Hoe werdt de Doop dan door vergiffenis vervult?
A. Het water doet vergaan de vlekken, Godt de schult (4).
V. Verdient men dit aflaat [a] door menschelyke daaden?
A. Geensins; het werd vergunt uit loutere genaden (5).
V. Heeft iemandt dan voor ons verkregen sulk een goet?
A. Jezus, de Heer alleen, door sijn vergooten bloedt (6).
V. Wie zijn sy dan, dien Godt de sonden wil vergeeven?
A. Die met een droevigh hart beklagen 't sondigh leeven (7).
V. Is hy dan des gewis dien syne misdaat rouwt?
A. Indien hy ook gelooft en vastelyk vertrouwt (8).
V. Kan die vergiffenis ook meer als eens geschieden?
A. Soo dikwils alsmen traght met ernst het quaat te vlieden (9).
V. Wat heeft de Doop gemeens dogh met de weergeboort?
A. Een Christen mensch die sterft als die in 't water smoort (10): [b]
V. Een Christen mensch noghtans werd levendigh bevonden?

(1) *Act.* II. 38. XXII. 16. (2) 1 *Pet.* III. 21. *Gal.* III. 26. 27. *Joh.* III. 5. *Tit.* III. 5. *Rom.* VI. 4. (3) *Rom.* VI. 3. 4. *Col.* II. 12. (4) *Act.* II. 38. 1 *Pet.* III. 21. 1 *Cor.* VI. 11. *Eph.* V. 26. *Heb.* X. 22. 1 *Joh.* I. 7. (5) *Rom.* III. 24. *Eph.* II. 8. (6) *Rom.* III. 24. 25. V. 8. 9. 2 *Cor.* V. 19. *Eph.* I. 7. *Heb.* IX. 11-14. 1 *Joh.* I. 7. (7) *Act.* III. 19. 2 *Cor.* VII. 10. *Luc.* XV. 18-20. XVIII. 13. 14. (8) *Joh.* III. 36. V. 24. *Act.* XVI. 31. *Eph.* II. 8. (9) *Matth.* XVIII. 23. 27. *Ezech.* XVIII. 21. 22. 27. (10) *Rom.* VI. 3. 4.

[a] *Aflaat*, absolutio, remissio, *kwijtschelding.* [b] *Smooren had vroeger, zie Kiliaan, ook de eenvoudige beteekenis van* mergere, submergere, *zich dompelen, onderdompelen. Hier wordt dus gezinspeeld op de toediening des doops door onderdompeling. Zoo stierf men door wedergeboorte den ouden mensch af en wandelde in nieuwigheid des levens.*

A. Hy leeft niet meer hem selffs (1) hy leeft niet meer de sonden (2).
V. Wel hoe dat? gaat hy dan 't voorgaande leven aff?
A. Met Christus als gekruyst en weg gelegt in 't graff (3).
V. Wat leven trekt hy aan die weder is gebooren?
A. Naa 't voorbeeldt van die geen in wien hy is verkooren (4).
V. Wel is hy dan voortaen van alle sorgh bevrydt?
A. Neen; tusschen geest en vleesch blyft nogh een sware strijdt (5).
V. Maer door wat wapenen wert dogh het vleesch bestreden?
A. Door vasten (6), vredes lust (7), Godts Woordt (8), gelooff (9), gebeden (10).
V. Is dan een Christen mensch oit sonder alle vlek?
A. Die sulks hem voorstaan laet, die heeft een groot gebrek (11).
V. Heeft dan de nieuwe mensch ook voordeel boven d'ouden?
A. De sond' en heeft in hem geen heerschappy behouden (12).
V. Ist mogelyk, dat die feylt God evenwel behaeght?
A. Jaa 't: want om Christi wil sijn swakheit Godt verdraaght (13).
V. Segh voort: hoe kan de Doop d'opstandingh ons aanwysen?
A. Als duykers uit de zee soo sullen wy verrysen (14).
V. Waar blijft des menschen ziel, als die van 't lighaam scheyt?
A. By Christus, daar sy voorts den jongsten dagh verbeyt (15).
V. Wat is de jonghste dagh, en waar toe sal die strekken?
A. Des Engels luyt geklank sal dan de dooden wekken (16).
V. En waar toe sullen dogh de dooden dan opstaan?
A. Om naa haar werken al reghtveerdigh loon t'ontfaan (17).

(1) *Gal.* II. 20. (2) *Rom.* VI. 11. 12. (3) *Rom.* VI. 3. 4. 6. *Col.* II. 12. (4) *Col.* III. 10. *Gal.* III. 27. (5) *Gal.* V. 17. (6) 1 *Cor.* VII. 5. (7) *Eph.* VI. 15. (8) *Eph.* VI. 17. *Heb.* IV. 12. *Jac.* I. 18. 1 *Pet.* I. 23. (9) *Eph.* VI. 16. 1 *Joh.* V. 4. (10) *Eph.* VI. 18. *Matth.* XXVI. 41. (11) 1 *Joh.* I. 8. (12) *Rom.* VI. 11. 12-14. 1 *Joh.* III. 9. (13) *Matth.* XII. 20. (14) *Rom.* VI. 4. (15) *Luc.* XXIII. 43. *Act.* VII. 59. *Phil.* I. 23. 1 *Pet.* IV. 19. *Eccl.* XII. 7. *Luc.* XVI. 22. (16) *Matth.* XXVI. 31. 1 *Cor.* XV. 52. 1 *Thess.* IV. 16. (17) *Matth.* XXV. 32. 34. 41. 46. *Joh.* V. 28. 29. 2 *Cor.* V. 10. 2 *Thess.* I. 6-9. *Apoc.* XX. 12-15. *Act.* XVII. 31.

V. Waartoe sal onse Heer verdoemen sijn vyanden ?
A. Tot een verteerend vyer dat eeuwighlyk sal branden (1).
V. Wat heeft de goede Godt den synen toebereydt ?
A. Voor lighaam en voor ziel een vreugde sonder leydt(2). [a]
V. Maar hoe sal 't lighaam 't welk vergaan was weer vergadren ?
A. Het kooren lang verrot spruyt wederom tot aadren (3). [b]
V. Gelijk hier 't lighaam is sal 't ook soo zijn aldaar ?
A. Neen: maar onsterffelijk, volkraghtigh, hemelsch, klaar (4).
V. Maar sullen die daar zijn ook trouwen , drinken , eeten ?
A. Sy sullen van alsulks , als d'Engelen , niet weeten (5).
V. Sal ook de son of maan verklaaren haar gesight ?
A. Neen : Godes heerlijkheit sal zijn haar eeuwigh light (6).
V. Hoedanigh sal de vreught dan zijn die wy daar waghten ?
A. Die noit in oogh, nogh oor en quam, nogh in gedaghten (7).
V. Om daar te koomen , siet dat gy den Doop beleeft !
A. Daartoe soo helpe my die sulks bevoolen heeft (8) ! [c].

In Novemb. 1618. *in de Haagsche Gevangkenisse.*

(1) *Matth.* XXV. 41. 46. III. 12. (2) *Matth.* XXV. 21. 23. 34. 46. (3) *Cor.* XV. 35. 36. 37. (4) 1 *Cor.* XV. 42. 53. 54. (5) *Matth.* XXII. 30. *Luc.* XX. 35. 36. (6) *Apoc.* XXI. 23. XXII. 5. (7) 1 *Cor.* II. 9. 1 *Joh.* III. 2. (8) 2 *Cor.* XIII. 13. III. 5. 6. *Phil.* I. 6. II. 12. 13. IV. 13.

[a] *Leed.* [b] *Voor : air, zeide men oudtijds ook are, ader , aader.* [c] *In al de uitgaven volgen op deze Onderwijsinge der Gedoopte Kinderen twee Brieven van den geleerden Gerardus Joannes Vossius aan de huisvrouw van De Groot. Zij zijn te treffend door hunne eenvoudigheid, te waardig den hoogleeraar, die ze schreef en den man en zijn werk, tot welke zij betrekking hebben, om ze achterwege te laten. Ik heb gemeend ze voegzamer als bijlage te plaatsen. De waanwijsheid en opgesmuktheid onzer dagen mogen er uit leeren, hoe een zóó geleerde als Vossius, in wiens hoofd, volgens Vondel, al wat in boeken stak, gevaren was, in dien tijd, zoo men te onregt meent, van mindere beschaving, schreef en gestemd was.*

T' SAMEN-SPRAEK

tusschen

VADER ENDE SOON,

over de deught van weynigh spreken (*a*).

Soon. Is't huyde niet de dag van uw geboorte Vader?
Vader. Ja: ik ben nu de doot gekomen sooveel nader.
S. Vijf en nogh 't zestigh jaer is dat niet uw getal?
V. Zoo langh ben ik geweest in dit bedroefde dal.

[*a*] *Men is het niet eens, of dit gedicht inderdaad van Huig de Groot is. Velen schrijven het toe aan zijnen Broeder Willem, en niet zonder redenen. Kasper Brandt zegt in het Leven van H. De Groot, dat het wel reeds in* 1619 *op diens rekening werd gesteld en in later tijd onder de stichtelijke rijmoefeningen van Hugo gemengd, maar dat hij van goederhand onderrigt was, dat het niet uit de pen van Hugo, maar uit die van Willem de Groot gevloeid was. De voorrede voor de Overgeblevene Rijmstukken van en op Jan, Huig, Willem en Pieter de Groot, in* 1722 *uitgekomen, stemt hiermede overeen, gelijk het dan ook door den Heer Mr. H. Vollenhoven in zijn verdienstelijk werk:* Broeders gevangenisse, dagboek van Willem de Groot, *voor dezen laatsten wordt gehandhaafd. Opmerkelijk is het zeker, dat in de eerste uitgave in 4to. bij B. H. Schinkel in* 1619, *de woorden* uit de Haagsche gevangenis *daaronder zijn weggelaten, en dat in de 2de uitgave bij A. van Wees in* 1652 *het geheel ontbreekt, maar het is dan toch in de eerste uitgave onder de Rijmen van Hugo opgenomen, en in de derde van* 1683 *door den ouden en kundigen Gerard Brandt, die in zijne voorrede het stellig aan Hugo toeschrijft, weder opge-*

S. Zult gy my nu ter tijt niet wat besonders schenken ?
V. Eysch iet waer med' gy my meught na mijn doot bedenken.
S. Leer my dan iet waer uyt my kan profijt ontstaen !
V. Vraeg zoo gy wat begeert, gy zult antwoort ontfaen.
S. Hoe zal ik my in dees bedroefde tijden dragen ?
V. Swijg meer als gy wel spreekt, gy sult het niet beklagen.
S. Veel spreken is dat dan een schadelijk gebrek ?
V. Daer is geen arger nogh geen schandelijker vlek.
S. Waer by gelijkt gy best dit overtollig kaken ? [a]
V. Het is een dronkenschap, maer sonder wijn te smaken.
S. En waer gelijkt gy by den snapper ? zegh my dat :
V. Met een klinkende bel, of met een boomloos vat.
S. Wie leert ons vlien 't geklap ? wilt my dat nogh beduyden.
V. De natuer, Godes Woort, en alle wijse luyden.
S. Hoe is't dat de natuer ons dat te kennen geeft ?
V. Doordien elk mensch maer één tong, en twee ooren heeft.
S. De tongh is noghtans vry, wie zalse dan regieren ?
V. De tong is als het roer, de reden moet haer stieren.
S. Maer waer med' is't dat sy die dan bedwingen zal ?
V. Met beyder lippen poort, en met der tanden wal.
S. Wat moet ons porren meest om ons' tong wel te wagten ?
V. Dat sy heel naekt ontdekt ons hert, en ons gedagten.
S. Wat is daer, dat nogh meer in haer 't aenmerken staet ?
V. Na dat gy die bestiert, zoo is sy goet of quaet.
S. Waer mede toont dogh Godt 't veelspreken te misprysen ?

nomen, zoo ook in genoegzaam alle latere uitgaven; het heeft daarenboven zoo veel gelijkenis in stijl en vorm met de Onderwijsingh der Gedoopte Kinderen, en het korte en zinrijke, mijns oordeels, hier en daar in sommige gedichten, meer aan Hugo dan aan Willem eigen, dat men huivert het aan den eersten te onttrekken. In allen gevalle heb ik gemeend op voorbeeld van G. Brandt, en volgens de meeste uitgaven, het hier niet achterwege te mogen laten.

[a] *De aanteekenaar op Kiliaan zegt: » voor kaekelen heeft men ook kaaken," en haalt van dit laatste woord, dat men bij Kiliaan niet vindt, onderscheidene voorbeelden, en ook dit van De Groot, aan.*

V. 't Veel spreken, zeyt de Schrift, dat komt toe den onwysen(1).
S. Wat moet dan yder doen na des Schriftuers vermaen ?
V. Traeg spreken, maer zeer snel tot hooren gade slaen (2).
S. Straft God haer, die met veel snappen overtreden ?
V. Ja, Hy eyscht rekenschap van yders yd'le reden (3).
S. Wat ist dat gy hier in van wijsen leeren kondt ?
V. Sy noemen zulk een wijs, die wel snoert synen mondt.
S. En maghmen 't sleghte [a] volk niet mee wat goets toeschrijven ?
V. Men ziet haer ook den spot met groote snappers drijven.
S. Veel klappen baert dat oyt profijt oft nuttigheyt ?
V. Neen : want een die veel praet verliest loofwaerdigheit.
S. Wat quaet volgt hun togh na die sig hier toe begeven ?
V. Quaet wensel, tijt-verlies, perijkel daer beneven.
S. Wat qua gewoonte kondt gy dogh hier in bevroen ?
V. Die veel spreekt, schaemt zigh niet veel dingen ook te doen.
S. Wat noemt gy tijt-verlies? dat moet ik u med' vragen.
V. 't Schynt de tijt duert te langh, wy gaen hem selfs verjagen.
S. Veel spreken kan dat ons ook brengen in den noot ?
V. Een onbedwonghe tong helpt menigh aen sijn doot.
S. Wel, is het dan zoo goet dikmaels te konnen swygen ?
V. Ja: iemant zal niet light hier hinder door verkrygen.
S. Ist swygen hoogh geaght by d' Heydenen geweest ?
V. Sy maakten daer af zelfs een Godt (4) gelykmen leest.
S. Wie heeft het swygen meer gebraght in grooter eeren ?
V. Hy die sijn Jonghers (5) [b] dat vijfjaren langh liet leeren.
S. Wat voordeel kan hier door ontfangen eenigh mensch ?

(1) *Spreuk.* XV. 2. X. 19. (2) *Jac.* I. 19. (3) *Matth.* XII. 36. (4) *Harpocrates.* (5) *Pythagoras.*

[a] *Ongeleerde, eenvoudige, geringe lieden.* [b] *Hieruit blijkt, dat men reeds ten tijde van De Groot, gelijk ook thans, Jongeren voor Leerlingen gebruikte, waarvan men wel eens getwijfeld heeft, terwijl toch ook Kiliaan jongher als leerjongher,* discipulus, *opgeeft.*

V. Die swijght tot syner tijt, krijght dik sijns herten wensch.
S. Is't swijgen altijts goet, kan niemant hier in missen?
V. Die als hy spreken moet swijght, kan hem wel vergissen.
S. Is't een quaet teeken dan te swygen buyten tijt?
V. Hoe een hont minder baft [a], hoe dat hy meerder bijt.
S. Wie zijn sy dogh gelyk, die zigh noit laten hooren?
V. Een stom en steenen beelt, of eenen vleeschen tooren. [b]
S. De natuer leert die ons in dese saek ook iet?
V. Sy heeft ons niet gegunt de tong en spraek om niet.
S. Wanneer is't dat'er wort door spreken eer verkregen?
V. Als iet met meerder nut geseyt wort dan geswegen.
S. Is door het swygen ook wel swarigheit ontstaen?
V. Een oude Griexsche stadt (1) [c] is daer door heel vergaen.
S. Wilt my dan sprekens tijt en swygens reght bepalen:
V. Hou middelmaet in all's, zoo zult gy niet ligt dwalen.
S. Toon my dees middelmaet, dat ik die klaer mag zien:
V. Zegh niet al, niet altijts, nogh ook by alle lien.
S. Verklaer dit nogh, op dat ik niet val in gebreeken:
V. Als't nood is, ofte nut, misdoet men niet met spreken.
S. Maer waer in is het dogh dat dese nood bestaet?
V. In 't geene Godes eer, of'snaesten schaed' aengaet.
S. Is't swygen dan nogh niet ghenoegh in zulke tijden?
V. Neen: elk moet doen sijn best, en voor de waerheyt strijden.
S. Wanneer is't dat de noot te spreken ons gebiet?
V. Wanneer men eygen baet, of 'snaestens voordeel ziet.
S. En maghmen ook sigh zelfs met kouten niet vermaken?
V. Ja: maer 't misbruyk hier in is grootelyx te laken.
S. Magh elk niet zeghen uit al't gene dat hy denkt?
V. 't Geen stightig is alleen, en dat geen mensch en krenkt.

1) *Amycle.*

[a] *Hetzelfde als blaffen, gelijk latere uitgaaf, dan die wij gevolgd zijn, dan ook heeft.* [b] *Een opgerigte stomme, hooge vleeschklomp.* [c] *Daar men te Amycle dikwerf door een valsch alarm bedrogen was, werd hiertegen eene wet uitgevaardigd; toen de vijand nu werkelijk nabij was, durfde niemand het gerucht verspreiden, maar werd zulks verzwegen.*

S. Hoe zal een wijs man wel sijn redenen beleggen?
V. Besinnend' eerst ter deeg het gheen dat hy wil zeggen.
S. Zal iemant spreken ook van 't gunt hy niet wel weet?
V. Neen: want hy moght hier door vervallen in groot leet.
S. Hoe zal hem iemant wel in goet gezelschap dragen?
V. Hy zal hem houden stil, en niet veel lightlyk vragen.
S. Het vragen is noghtans niet in sijn zelven quaet:
V. Een die vraeght al te veel, wort dik daer door gehaet.
S. Wat reden ist, waerom wy zulken mensch veraghten?
V. Om dat wy die veel vraegt een grooten snapper aghten.
S. Wat salmen doen, als iet wort in 't gemeen gevraeght?
V. Bezien of iemant zeit het geen dat ons behaeght.
S. Ist dan niet goet hem eerst tot spreken te vervoegen?
V. Een die weldunkend' is, doet dat tot groot misnoegen.
S. Maer als er niemant spreekt, of ons niet en voldoet?
V. Zo waght een weynigh tijts, zegt dan 't geen u dunkt goet.
S. Waer toe dien tijt verbeyt? kan haestigheit dan schaden?
V. Ja: men kan anders niet sigh op t' antwoort beraden.
S. En is daer niet nogh meer waer op ik slaen moet aght?
V. Zegh voor al't gunt waer op uw antwoort wert verwaght.
S. Hoe moetmen, alsmen ons alleen iet vraeght, antwoorden?
V. Niet ras, zeer zedighlyk, en ook met korte woorden.
S. Wel, is dan Ja end Neen genoeg tot het bescheit?
V. Men voeght daer wel wat by tot meerder heuslykheit.
S. En maghmen ook alsdan in 't lang en breet niet spreken?
V. Wil noit eens anders hooft met lange réd'nen breken.
S. Maar hoe zal ik dit vliên? ik bid u dit beduyt:
V. Drukt steeds een grooten zin met weinig woorden uit.
S. Die iet besonders seyt, magh die ook niet lang praten?
V. Die veel spreekt, zeyt ook veel dat beter waer gelaten.
S. Wat meesters zijn dogh in kortsprekens konst geweest?
V. De borghers hoogh geaght van Sparten onbevreest.
S. Waer van ist dat eertijts de wysen sparigh [a] spraken?
V. Van Godt, van d' ovr'igheit, en van haer eygen zaken.
S. Wat heeft haer om van Godt te swygen aengheport?

[a] *Als het latijnsche* parcus, *voor spaarzaam*, *weinig*.

V. Om dat ons krank [a] gesight door sijn glans schimrigh wort.
S. Is ook van d' ovr'igheit 't veel spreken iet om vreesen?
V. Der heeren boeken zijn zeer duyster om te leesen.
S. En magmen van sigh selfs niet zeggen goet of quaet?
V. Die sigh veel laekt of prijst doet een onwyse daet.
S. Hoe zal een die veel praet hem daer af best ontwennen?
V. Zijn eerste werk moet zijn 't gebrek te leeren kennen.
S. Om dat te kennen wel wat geeft gy my voor raedt?
V. Beelt u in [b] swygens deught, en ook veel sprekens quaet.
S. Wat moetmen vorder doen, om dit wel te verhoeden?
V. Aenhooren neerstigh 't geen geseyt wort by den vroeden.
S. Wat quaet doet hy dan, die zigh niet tot hooren keert?
V. Hy is vrywilligh doof, en maekt dat hy niet leert.
S. Wel is daer dan zoo veel gelegen aen het hooren?
V. De deught komt tot den mensch alleenlyk in door d'ooren.
S. Moet het wel-hooren steeds voor het wel-spreken gaen?
V. D'aerd' geeft geen vrught voor dat sy't zaet eerst heeft ontfaen.
S. Wat moet een die veel spreekt meest myden? laet iet weten:
V. Het nau doorsnuffelen van ander mans secreten. [c]
S. Wat raet, op datmen schouw' d'oorsaek van al dit quaet?
V. Dat elk propoosten [d] vliet daer hy te veel van praet.
S. Met wat volk dient dogh best een snapper te verkeeren?
V. Met haer die statigh zijn, zoo zal hy 't wel verleeren.
S. Wat helpt het omgaen dan met luyden wel befaemt? [e]
V. Om dat men by zulk volk sigh veel te snappen schaemt.
S. Wat kan my, als ik ben alleen, dogh dienstigh wesen?
V. Schrijf dik iet by u zelfs, en wil gestadigh lesen.
S. Waerom zeght gy dat ik dikmaels in 't boek zoud' zien?
V. De stomme meesters zijn 't, die snappen best verbien.
S. Waer toe is 't schryven goet? zegh my dogh uw gevoelen:

[a] *Voor: zwak.* [b] *Prent u in, stel u voor den geest; inbeelden is*, mente concipere imaginem, *volgens Kiliaan.* [c] *Geheimen.* [d] *Propoost, van het Latijnsche* propositum, *voorstel, stof voor gesprek, van daar, het gesprek zelf.* [e] *Hier in een goeden zin; men zegt nog: te goeder naam en faam staan.*

V. Men kan veel snappens lust zo zonder schant best koelen.
S. Verhaelt nu eens in 't kort 't gunt voren is geseyt:
V. Swijgt veel, en weynigh spreekt, daer hebt gy al't bescheyt.
S. Wat zal ik denken best, als ik vrees heb om dwalen?
V. Dat 't geen eens is geseyt, men niet weêr in kan halen.
S. En wat zal ik daar nogh by voegen tot profijt?
N. Dat 't gunt men eens verswijght, men wel zeyt t' andren tijt.
S. Wat raet om 't geen ons in den mont komt na te laten?
V. Denkt of het swijgen schaên, of 't spreken u kan baten.
S. Hoedanigh is de mensch die dees les wel bewaert?
V. By andren hoogh geaght, by sigh zelfs onbezwaert.
S. Wat dank zal ik u nu hier voor, o Vader, zeggen?
V. Dien dank eysch ik, dat gy mijn leer in 't werk wilt leggen.
S. Godt geeft u, dat gy my nogh lang zoo leeren meught:
V. En u, dat, na mijn wensch, gy u schikt tot de deught.

Den 8. *Martii* 1619. *in de Haaghsche gevangkenisse.*

UITLEGGINGE

van het Gebedt ons Heeren

JESU CHRISTI,

genaemt het

VADER-ONS,

Op de wyse van den XII Psalm.

O groote God, die onbepaelt van wesen
In 't hemelsch hoff uw zetel hebt gestigt,
Hoewel dat wy aerd-wormen mogten vresen
Te komen voor uw onbeschaduwt light,
  Noghtans, na dien uw Soon het zaet der vrouwe
Ons als zijn vleesch en broeders heeft erkent,
Soo komen wy neerslaghtigh met vertrouwen
Gelijk een kint hem tot zyn vader went.
  Want gy hebt ons 't beginsel eerst gegeven
Van ziel en vleesch nae Adams ouden aert,
Maer tot de hoop van een veel beter leven
Door Christi Geest hebt gy ons wederbaert [*a*].
  Daerom niet een, maer t' samen allegader
Soo vallen wy uw heerlykheyt te voet,
Laet ons gebedt, O Abba! liefste Vader,
Bewegen dogh uw vaderlijk gemoet.

[*a*] *Tot wedergeboorte gebragt.*

Geeft dat uw naem door onse tael en werken
Geheylight en' ten hooghsten zy geaght,
Op dat wy u, sulx als gy zijt, bemerken,
Rechtvaerdigh, wijs, genadigh, vol van kracht.
Dit zal geschiên, wanneer men wel bevroede
Dat gy alleen den oorspronk zijt van 't goedt,
Dat wat gy doet ons altijt strekt ten goede,
Wat wy goets doen men u bedanken moet.
De duyvel, 't vleesch, en 's werelts quaê manieren
Die hebben langh' gevoert de heerschappy,
Laet nu uw woort, laet uwe geest regieren,
En' maeken ons van boose lusten vry.
Laet in getal, laet ook in milde gaven
'T godsaligh volk gestadigh nemen aen,
Breekt alle die de waerheyt tegen draven
En uws woorts licht moedtwilligh wederstaen,
Ter tijdt toe dat de laetste der vyanden
De bittre doot, zal t' onder zyn gebraght,
En Christus u zal stellen weer in handen
'T ontfangen rijk en wel bediende (*a*) maght.
Gelyk het heyr der wakkre Seraphijnen
Verright met vlijt wat uwe wet gebiet,
Gelijk de son en sterren sonder pijnen
Voldoen haer loop en gaen daer buyten niet,
Buyght ook also de menschelyke lusten
Om nederigh te volgen uw gebodt,
Wat ons gebeurt laet ons hart daer op rusten
Dat uwe raet bestiert eens yders lot.
Soo sullen wy van 't hemelsch vreedsaem leven
Een smaek ontfaen nogh in dit aertsche dal,
En van die vreugd' die gy ons dan sult geven
Wanneer gy Heer sult wesen al in al.
So langh wy zyn met vleesch en bloet omtogen

[*a*] *Waarvan Christus zich wel bediend, een wijs gebruik gemaakt heeft.*

Doe ons, o God, ons noodtdrufts onderstandt,
Op dat wy ook in 't kleyne kennen mogen
Uw wijs beleydt en uwe milde handt.
Leert ons aldus de schepsels af te treden [a]
Wert gy alleen ons hoop, ons toeverlaet.
Rust van het landt, gesonde kloeke leden,
Eerlijke winst, van u te wagten staet.
Voor overvloedt betaemt ons niet te sorgen,
Ons zy genoegh dak, kleed'ren, spijs en drank,
Geeft huyden ons dat noodigh is voor morgen,
Rijk is het hart dat weynigh nut [b] met dank.
Hoewel dat wy ontvloden zyn den handel
Van 't boos geslaght en 's werelts praght en prael,
Wy struykelen noghtans in onsen wandel
Door onverstant en swakheyt menighmael.
Soo gy ons woud' in 't strengh gereght betrekken,
Wy waren gantsch verloren voor altijdt;
Met uw genae' wil onse dwalingh dekken
En schelden ons van alle sonden quijt;
Gelijk wy ook (wilt ons dogh hier in sterken)
Nae Christi leer verwerpen wraek en haet,
En die ons iet misdoen met woort of werken
Uit 's herten grondt vergelden goedt voor quaet.
De werelt traght ons leven te besmetten,
Het vleesch ontsteekt in 't hart een quade lust,
De duyvel soekt hoe hy ons zal verpletten
Gelijk een leeuw die nimmermeer en rust.
Eer, rijkdom, weeld', gestelt ter reghter hande
Verlokken ons met lieffelijk gesangh,
Aen d'andre zy pijn, armoê, siekte, schande
Met swaer gekrijt ons harte maeken bangh.
Soo seer bestreên van buyten, broos van binnen,

[a] *Aftreden is hier voor afscheiden; de zin is: leer ons van het geschapene of de wereld ons af te scheiden, daaraan ons niet te hechten.* [b] *Nuttigt.*

Sien wy op ons, soo moeten wy vergaen,
Helpt ons, o Heer, geeft kraght om t'overwinnen
Door uwen geest, soo konnen wy bestaen.
De wapenen die moeten wy gaen vinden
Tot desen krijgh in 't hemelsch magazijn,
Laet ons het lijff met waerheyts gordel binden,
Gereghtigheyt laet onse pantser sijn;
Laet haestelijk ons voeten ondertusschen
Met boodschap van de vrede zijn geschoeyt,
'T schilt van 't gelooff laet keeren en uitblusschen
'S Vyants geschut 't welk stadigh vlamt en gloeyt;
Het geestlijk swaert, uw woort laet voor ons strijden,
De helm des heyls zy ons op 't hooft geset,
Op dat wy soo doordringen door het lijden,
Met groot verduldt, [a] met waeken, met gebedt.
Bestreên van 't quaed' maer van het quaed ontslagen;
Veel ondersogt, maer dogh bevonden regt,
Soo sullen wy hier nae de kroone dragen
Die Christus ons ter zyden heeft gelegt.
'T rijk, d' eeuwigheyt, de magt komt al te samen
U toe alleen, die wy de eere bien,
Wy roepen al met luyder stemmen Amen,
Nae ons gelooff, o Heer, laet ons gheschien.

Den V *Junii* 1619.

[a] *Voor geduld; nog in gebruik is verduldig voor geduldig.*

DE THIEN GEBODEN

Beschreven by Moses in 't XX. Hoofdstuk van 't tweede Boek en in 't vijfde Hoofdstuk van zijn vijfde Boek.

Op de Wyse van den CXL. *Psalm.*

Ick ben uw God en uwe Koning:
Hoort nae my, Israëls geslagt,
Die uyt d'Egyptsche slaefsche woning
U kraghtelik heb uytgebragt.
  Keert u dan tot geen andre Goden
Om die te dienen nevens my:
Maekt u geen beeld (het is verboden)
Nogh geenerhande schildery,
  Nogh van yet dat in 's hemels ronden
Verheven staet, nogh van het geen
Laeg op der aerde werd bevonden,
Of in de watr'en daer beneên,
  Buygt u daer voor niet nederslaghtigh, [a]
Nogh werd den zelven tot geen knegt.
Ik ben uw God, uw Heere kraghtigh:
Een yver draegh ik tot mijn regt:
  Zo dat ik op de kindren mede
Verhael der ouders booze daed,
Jae tot de derd' en vierde lede [b]
Der geener die my dragen haet.
  Maer wederom heb ik behagen

[a] *In vernedering, neder geslagen, ootmoedig, volgens Kiliaan* humilis. [b] *Verouderd voor: lid. Zie Bilderdijk. Men vindt ook led; wij zeggen nog ledemaat en lidmaat beide.*

Om duysenden te doen genaê
Der geener die my liefde dragen,
Wel slaende mijn geboden gaê.
  Uws Heere Godes naem gepresen
Licht te gebruyken u wel wacht,
Want hy zal niet onschuldigh wesen
Voor God wie Godes naem veragt.
  Gedenkt den Sabbath al uw leven
Om die te eeren t' elker tijd.
Ses dagen zijn het werk gegeven:
Neemt dan uw neering waer met vlijt:
  Den sevenden so moet gy rusten
Ter eere Gods, die sulx gebied:
Laet u alsdan geen arbeyd lusten:
Laet self u beest dan werken niet;
  Nogh uwe slaeff, nogh uw slavinnė,
Nogh uwe dogter, noghte soon,
Nogh eenigh vremdelingh die binne
U poort gekomen is ter woon;
  Want God wild' in ses dagen maken
Der hemelen lazuire [a] perk,
Land ende zee en alle saken
Die ingevoegt zijn in dit werk. [b]
  Den sevenden dagh van de weeke
Zo ruste God: daerom heeft hy
Zijn segen over dien gestreeke [c]
Op dat die rustdagh heylligh sy.
  Uw ouders houd in eer en waerde,
Op dat sy maken dat gy leeft
Veel goede dagen op der aerde

[a] *Lazuur en asuur, van het Latijnsche* caeruleus, *hemelsblaauw.* [b] *Die daar zijn in den geschapenen hemel, aarde en de wateren.* [c] *Onder de verscheidene beteekenissen van strijken, is ook die van laten vallen, doen rusten. Wij zeggen nog het zeil, de vlag, de riemen strijken.*

Die uwe God de Heer u geeft.
Ziet dat gy niemand neemt het leven,
Nogh echtbreuk, nogh dieft' [a] en begaet:
Wagt u van valsch oorkond [b] te geven
Tot uwes evennaestes quaed.
Begeert uws naestes huys nogh have,
Nogh 't wijf dat by hem is getrout,
Zijn ezels, os, slavin nogh slave,
Nogh yet dat hy als eygen houd.

[a] *Ook bij Kiliaan en Bilderdijk voor diefstal.* [b] *Valsche getuigenis. Oirconde is volgens Kiliaan* testimonium amplissimum, notitia certa.

DE GEBODEN ONSES HEEREN JESU

Beschreven by Mattheus in 't vijfde, seste ende sevende Hoofdstuk zijns Boeks.

Op de wijse van den XLV. *Psalm.*

Doe Jesus sag het volk van alle wegen,
Zo is hy op den naesten bergh gestegen,
En als hy nu daer was geseten neêr,
Zo quamen by die volghden zijne leer.
Alsdoen heeft hy zijn heyl'ge mond ontloken
En' 't onderwijs tot allen uytgesproken:
Wel saligh zijn die arm zijn in den geest:
Het hemelrijk komt hun toe allermeest.

Wel saligh zijn die tegenwoordigh treuren:
Den selven sal een goede troost gebeuren.
Wel saligh zijn die saght zijn van gemoed:
Want 't aertrijk heel sal zijn haer erflik goed.
Wel saligh die met honger zijn beladen
En dorst des reghts: sy zullen haer versaden.
Wel saligh zijn der welker hart erbermt:
Sy sullen self ook werden verontfermt.

Wel saligh zijn die suyverhartigh leven:
Want God te sien sal werden hun gegeven.
Wel saligh ook die na de vrede staen:
De toenaem van Gods kind'ren komt haer aen.
Wel saligh die weldoende moeten lyden:
Sy sullen haer in 't Hemelrijk verblyden.
Wel saligh sult gy wesen ook altijt
Wanneer men u doet schade, spot en spijt.

Wanneer gy werd met allerley quâ reden
En leugentael om mynen 't wil bestreden,
Zijt dan verblijd, verheught u in den nood:
Uw loon sal sijn in 't Hemelrijk seer groot.
So hebben sy vervolght ook de Propheten
Die voor uw tijd de wil Gods haer deên weten.
Des aerdes sout zijt gy: als 't sout nu wan [a]
En kraght'loos werd, hoe sal men souten dan?
'T is gantsch onnut, en daerom sal men 't moeten
Gaen werpen wegh, jae treden met de voeten.
Gy zijt het light waer door des werelts rond
Bestraelt behoort te werden t'zijner stond.
Een stad die hoogh staet op een bergh geresen
Kan noit bedekt, kan noit onschoubaer [b] wesen.
Niemand so sleght, [c] die 't light ontsteken gaet
Om 't selve dan te stolpen met een maet:
Men sal het hoogh op eenen lighter [d] toonen
Van waer 't beschijn' al die het huys bewoonen.
Laet ook alsoo uw helder klare light
Sigh open doen voor t' menschelyk gesigt,
Op dat sy siend' uw werken waerd om prysen,
Den Vader, God des Hemels, eer bewysen.
Denkt niet dat ik verschijn nu reghte voort
T'ontdoen de wet oft der Propheten woort:
Veel eer kom ik om alle Godes wetten
In haer gebruyk en' volle kraght te setten:
Ik seg voorwaer, Gods wet sal niet vergaen
So langh de aerd' en Hemel sullen staen:
Jae niet één stip nogh jod sal gaen verloren:
Al sal 't geschiên, zoo 't was geseyt te voren.
Wie der geboôn één los maekt of verkeert,
Al waer't het minst', en so de lieden leert,

[a] *Slecht, bedorven.* [b] *Niet in het oog vallend.* [c] *Onnoozel, dom.* [d] Lighter *en* luchter, *kandelaar; het fransche* lustre.

Sal zijn de minst wanneer na 't aerdsche leven
Het Hemelrijk sal werden uit gegeven:
Maer wie dat leert en doet so 'twoord vermeldt
Sal d'hooghste zijn ten selven tijd gestelt.
Ik seg 'ten sy dat uw gereghtigheden
Te boven gaen de Pharizeesche zeden
En wat men by de wetgeleerde siet
In 't hemelrijk en zult gy komen niet.
Gy hebt gehoort dat tot de oude Joden
Dus is geseyt: geen menschen sult gy doden,
Wie hem verstout een mensche dood te slaen
Die sal een swaer dood-vonnis niet ontgaen:
Maer ik seg u, om u te maken vroeder,
Wie hem verstoort ligt tegen zijnen broeder,
De selve sal so boeten voor de schuld
Gelijk het regt ter vierschaer werd vervuld:
Maer wie zijn broêr verfoeyt sal straffe laden,
Sulx als geschied voor d'hoogste Joodsche Raden:
Maer wie seyt sot, sal lijden sulken pijn
Als die in 't vier van Hinnomsdale [a] zijn.

Wanneer gy draeght ten outaer uw geschenken,
Indien gy dan komt haestelyk te denken
Dat uwe broêr hem over u beklaegt,
Voor 't outaer legt de gaven die gy draegt:
Gaet uwe saek met uwen broeder klaren
En brengt als dan uw gaven ten outaren.
Maekt haest verdragh met uwe wederzy
Terwijl gy zijt op wegh so wel als hy,
Op dat hy niet tot uwer groote schande
U overgeev' in 's harden reghters hande,
De reghter voorts u lever' aen den kneght
En dat gy dan gevangen werd gelegt:

[a] *Het dal Hinnom, bij Jerusalem, anders Gehenna.*

Voorwaer daer uit en sal men u niet halen
Of gy en zult den laetsten deut [*a*] betalen.
Gy hebt gehoort dat tot de oude liên
Dus is geseyt: den eghtbreuk moet gy vliên:
Maer ik seg u, so wie begint een vrouwe
Uit quade lust bekoorelyk [*b*] t' aenschouwe,
Die heeft alreê in 'tharte quaet gedaen
En 't overspel inwendelyk begaen.
Indien een lidt, al waer 't uw reghter ooghe,
Uw van het goed of tot het quade toghe, [*c*]
Trekt uit terstond 't beletsel van de deugd,
En werpt het wegh zo verr' ook als gy meugt:
Want beter is 't een enkel lidt t'ontberen
Dan dat het vier 't heel lichaem sou verteren.
Belet u ook uw eygen reghterhandt,
So snijtse af en werptse aen een kant,
Want beter ist een lidt te min te tellen
Dan met het lijff te branden in der helle.
Gy hebt gehoort dat eertijts is geseyt,
Verlaet gy 't wijff geeft haer 't verlaetbescheydt: [*d*]
Maer ik seg u wie van de vrouw by 't leven
Hem scheyd, 't en waer zy hoerdom had bedreven,
Die maekt dat zy den eghtbandt niet en houdt:
Hy breekt ook eght die de verlate trout.

Gy hebt gehoort dat vorder tot den ouden
Geseyt is: past u van meyneed t' onthouden,
En hebt gy yet aen God belooft, so moet
Gy dragen sorgh dat gy den eed voldoet.

[*a*] *Deut*, *dut*, *duit*, *van duiden*, *beteekenen*, *stempelen. Zie Bilderdijk op het woord.* [*b*] *Bekooring*, *oudtijds* tentatio, *verzoeking*, *verlokking; hier is bekoorelijk*, *zoo veel als: begeerlijk*, *wellustig.* [*c*] *Toghen*, *volgens Kiliaan*, trahere, *trekken*, *dus hier: togtig maakte.* [*d*] *Bescheydt is brief*, *geschreven bewijs; verlaet-bescheydt is: scheidsbrief.*

Maer ik seg u: wilt t' eenemael niet zweren
By 't hemelsch hof: het is de stoel des Heeren;
Nogh ook by d' aerd: God neemt daer in zijn lust
Als in een bank, daer zijne voet op rust.
Zweert ook niet by Jerusalem: de wooningh
Is dese stadt van Godt den grooten koningh:
Nogh by het hoofd: gy kunt nogh dat nogh dit
Der hayren 's hoofds swart maken ofte wit.
Laet jae zijn jae: neen, neen in uwen monde:
Wat verder gaet komt dogh uit quaden gronde.
Gy hebt gehoort dat eertijds is verhaelt,
Oogh zy om oogh, tand zy om tand betaelt:
Maer ik seg u: loont geen quaedt met het quade
Geen bose daed weêrstaet met bose dade.
Slaet iemand u aen uwe reghterkaek
Biedt d' ander ook, onthoud u van de wraek.
So iemand u wil voor den rechter dagen
En u alsoo poogt uwen rok t' ontdragen,
Veel liever laet uw mantel mede gaen
Dan dat gy soud sulks dwanklijk wederstaen.
Wilt iemand u een mijl te gaen bedwingen [a]
Gaet met hem twee: wilt niet daer tegen dringen.
Wie yet begeert dien geeft en hulpe biedt:
Wie yet te leen versoukt ontsegt hem niet.

Gy hebt gehoort hoe dat men eertijds seyde:
Uw naeste mint, uw vyand doet vry leyde: [b]
Maer ik seg u: den vyanden bemint:
Jae zegent die u vlouken ongesint: [c]
Jae doedt ook goedt den geenen die u haten:
Bidt selve voor die liên die niet en laten
U rustelyk vry leven ongequelt,
Maer overlast u aendoen en geweldt,

[a] *Ongewoon voor het enkele: dwingen.* [b] *Voor leed.*
[c] *Als het latijnsche* vesanus, *buiten zin en reden*, *onredelijk.*

Op dat gy moegt zijn kindr'en allegader
Van die bewoont den Hemel, uwen Vader,
Die zijnen son laet rijsen ende gaen
Gelijkelyk so over goên als quaên:
Die ook vergunt het regen-nat goedaerdigh
Aen beyden so opreght als onregtvaerdigh.
Zijt gy 's vrunds vrund en agt gy die u agt
Wat loon kan 't zijn dat gy daer uit verwagt,
De tollenaers doen ook gelijkerwijse:
Wat ist ook waerd om sonderlingh te prijsen
Groet gy een mensch die u gegroetet heeft;
De tollenaers zijn immers so beleeft.
Gy weet gy hebt in 's Hemels hooghste sale
Een Vader, die heel goed is t' eenemale:
Siet dat gy dan na al uw sieles maght
U daer na reght en na volmaektheit traght.

Seste Hoofdstuk.

Wagt u te doen barmhartelyke werken
Voor 's menschen oogh op dat men 't soude merken:
Want andersints en sal 't niet zijn geloont
By uwen God die in den Hemel woont.
Maer so gy wilt uw aelmis wel beleyden [a]
Door geen trompet laet uwen lof verbreyden.
Sulx in 't gemeen is der schijn-deughden daedt
So inde kerk als ook op 's heeren straet.
Sy doen 't om eer van menschen te belangen:
Voorwaer haer loon dat hebben sy ontfangen;
Uw regterhand wanneer een aelmis doet,
Uw slinkerhand daer van niet weten moet.
'T is waer dat dan uw aelmis sal geschieden
In 't heymelyk verborgen voor de lieden:

[a] Dirigere, *eene goede strekking daaraan geven.*

Maer uwe God, die siet 't verborgen al,
In 't openbaer u sulx vergelden sal.

Als gy voor God sult komen met gebeden
Wilt dan niet doen als die geveynsden deden,
Die in de kerk of op der straten end
God roepen aen, staend' om te zijn bekend:
Want die sulx doen haer loon is haer verschenen [*a*]
Maer gy wanneer gy biddet gaet alleene
In uw slaepsteê, en' trekt de deur aen slot
En bidt aldaer den alles-siende Godt:
Hy die alleen 't verborgen kan doorgronden
Sal 't opentlyk vergelden t' zijner stonde.
Hy die alleen 't hart en de nieren siet
Sal ongeloont u bidden laten niet.
In 't bidden wilt niet kakelen, als plaghten
Des Heydendoms verbond'loose [*b*] geslaghten,
Die meenen dat haer meenighvuldigh woord
Sal maken dat zy sullen zijn verhoort:
Gy die met hoop en met geloof moet spreken
Wilt geensins met die vremden sijn geleken:
Uw Vader weet eer gy doet uw gebed
Wat dat u is van nood en wat u let. [*c*]

Wanneer gy dan wilt storten uw gebeden
Voor uwen God gebruykt dan dese reden:
O Vader ons, die in den Hemel woont,
Aen uwe naem zy alle eer betoont:
Uw rijk toekom: [*d*] uw wille zy van waerde
In 't Hemelrijk en ook hier op der aerde.
U is bekend ons dagelyksche nood,
Geeft huyden ons ons huydendaeghsche brood.

[*a*] *Vervallen; zij hebben hun loon reeds weg.* [*b*] *Buiten Oud en Nieuw Verbond.* [*c*] *Letten is* nocere, *schade doen.* [*d*] *Kome; als* advenio *bij de Latijnen.*

Vergeeft ons schuld, gelijk wy ook vergeven
Wie dat iet quaets heeft tegen ons bedreven.
Leyd ons ook niet in al te swaren strijd,
Maer uit genaed' ons van het quaed bevrijd.
Rijk, kraght en eer zijn u in d'eeuwigheden!
Laet amen dan het slot zijn der gebeden.
So gy vergeeft den menschen, uwe Heer
Des hemels Godt sal u vergeven weêr:
Maer soo gy niet de sonden quijt wilt schelden
Den geenen die u lasterden of quelden,
So zult gy ook van Gode niet ontfaên
Vergiffenis van 't gunt gy hebt misdaen.

Wilt, als gy vast, geen droevigh aenschijn dragen,
Gelijk als veel schijn-heyl'gen eertijds plagen [a]
Op dat haer sulx sou dienen tot een toon: [b]
Voorwaer, ik seg, zy hebben wegh haer loon.
Veel liever wilt met oly' u bestrijken
Op dat gy soud' nietvastende gelijken:
Veel liever ook het aensicht suyver wast:
Op datmen niet en segge: siet hy vast:
Op dat gy niet den menschen schijnt te vasten,
Maer God den Heer die 't binnenst' kan deurtasten.
Want Hy voorwaer die al't verborgen siet
Sal 't opentlik te loonen laten niet.
Wilt op der aerd' hier geenen schat vermeêren
Waer aen de mot en wormen komen teeren,
Alwaer een dief kan breeken deur de muur
En al het goet ontdragen op één uur:
In 't Hemelsch hof daer geene wormen bijten,
Daer geene roest het goed en kan verslyten,
Daer geene dief steelt breekend' door de wand,
Legt daer uw schat en allerwaertste pand.
Het hart sal zijn al waer de schat sal blyven.

[a] *Pleegden, gewoon waren.* [b] *Voor vertooning.*

Des mensches oogh is 't licht van 't heele lyve:
Heeft dan het oogh een onvervalscht gesicht,
Het heele lijf is niet dan enckel licht:
Maer is het oogh bedorven, 't kan niet missen
Het heele lijf sal zijn vol duysternissen.
Denkt: werd uw licht tot duyster omgekeert,
Hoe groot moet zijn den duyster die u deert!

Niemand en dient twee Heeren wel te mate: [a]
Den eenen sal hy minnen, d'andren haten,
Of die sal voor, deez' aghter zijn gestelt:
Gy kon't te gaer niet dienen God en 't geldt.
Hierom seg ik, besorght [b] niet uw gemoeden,
Waer meê gy u zult laven of te voeden
Of kleeden ook. Is leven ende lijf
Niet meerder waerd dan spijs en kleeds gerijf?
De vog'len siet die in de lught gaen swaeyen,
De welke niet en saeyen noghte maeyen,
Nogh voorraed doen: uw Vader goed van aerd
Die noghtans voed, sijt gy niet meerder waerd?
Wie uwer is 't die met hem self te quellen
Een halve vaêm kan aen sijn lighaem stellen?
Waerom sijt gy bevangen met sorghvuld
Waer meê dat gy uw leden dekken sult?
Wilt in het veld de lelien aenschouwen
Die immers niet en spinnen nogh en bouwen,
En Salomon noghtans in al zijn eer
Was bet gekleed als dese nimmermeer.
Indien 't gewas dat nu staet in de hoven
En morgen werd gesmeten in den oven
Gekledet werd van God so schoon en reyn,
Hoe veel te meer gy van geloove kleyn!

[a] *In eene goede of juiste en gelijke maat.* [b] *Bezwaart niet zorgelijk uw gemoed.*

Wilt u dan niet bekommeren en spreken:
Waer is het brood dat wy dan sullen breken?
Waer is de drank die ons dorst sal verslaen?
Wat sullen wy voor kled'ren trekken aen?
Men siet om sulx de heyd'nen allegader
Bekommert sijn: maer gyluyd' hebt een Vader
In 't Hemelsch hof, die u niet en vergeet,
En al dat u van nooden is wel weet.
Daerom voor al zijn koningrijk wilt aghten
En vlijtigh Gods geregtigheit betragten:
So gy dat doet, sijt daer meê vry vernoegt:
Het vorder sal u werden toegevoegt.
Weest nimmermeer bekommert voor den morgen:
De morgendagh sal voor hem selven sorgen:
Van yder dagh de moeyt' en slaverny
Is dogh genoegh al doetmer niet meer by.

'T SEVENDE HOOFDSTUK.

Noyt oordeelt streng, op datmen niet uw leven
En oordeel ook; wat vonnis gy sult geven
Sult gy ontfäen: so als gy meeten gaet
So salmen u doen met de selve maet.
Hoe komt dat gy een splinter, ja van verde [a]
In uws broêrs oogh so haest gewaer kont werden:
Daer gy den balk die in uw ooge steekt
Niet eens en merkt, niet eens daer van en spreekt?
Hoe spreekt gy tot uw broêr met dese tale:
Laet uit uw oogh my desen splinter halen?
Hoe sijt gy soo vermeten ende stout
Daer in uw oogh steekt een so groote hout?
Geveynsde, ey laet uit uw eijgen ooge
Dien grooten balk eerst werden uitgetoogen.

[a] *Ver*, *verre*, *verde*.

Dan sult gy met veel seekerder gesight
Het veezelken doen uit uws broeders light. [a]

Wilt't heylligdom niet voor de honden goijen,
Geen paerlen ook wilt voor de varkens stroijen,
Op dat sy niet sulx met de voeten treên,
Haer keeren om, en breeken u de leên;
Eyscht, en gy sult bekomen goede saken:
Zoekt, en' gy sult aen 't vinden wel geraken.
Klopt aen de deur van 't huys vry dapper aen,
En voor u sal haest werden opgedaen.
Want alle wie te eysschen haer verkloeken
Ontfangen gift: en' wie met yver soeken
Die vinden haest: en wie wel stijf en herd
Klopt op de deur: dien ook geopend werd.
Wie uwer is 't, die, als zijn soon sal vragen
Nae een stuk brood, hem daer voor toe sal dragen
Een harde steen, of als hy eyscht een visch
Daer voor een slangh sal regten [b] op een disch?
Indien gy dan, die boos zijt, goe geschenken
U kind'ren geeft, behoort gy niet te denken
Dat nogh veel meer de Vader boven al
Veel goeds aen die hem bidden geven sal?

Gelijk gy soud u te geschieden wenschen
Van andren, doet so self aen andre menschen.
Want hier in is't dat d'heele wet bestaet,
Hier toe so strekt ook der Propheten raed.
Traght in te gaen (hier aen is 't al gelegen)
Door d'enge poort: wijdstrekkend' zijn de wegen,
De poort is ruym, die ten verderve leyd
En veelen sijn daer door te gaen bereyd;
Maer wederom de poort is engh begrepen, [c]

[a] *Oog.* [b] *Aanregten, tot een geregt op tafel stellen.*
[c] *Eng van begrip, dat is, van omvang.*

De paden sijn ook naauw en seer benepen,
Rondom beset, die tot het leven gaen,
En weynig liên de selve treffen aen.
Gy moet u voor de waenpropheten waghten
Die uyterlyk bedekt met lammervaghten
Van binnen niet dan felle wolven sijn,
Die haeren roof bekleên met schonen schijn.
Wilt gy die liên wel kennen: soo slaet gade
Haer eygen vrught: geen druyf met wijn belade
Oit werd geplukt van eene doorne-plant,
Geen vijgen van een distel scherp getand.
Van een goê boom ook goede vrughten komen.
En wederom quaê vrughten van quaê bomen.
Van een goê boom en is de vrught niet quaet,
Nogh een quaê boom geen goede vrught en laed: [a]
Den boom, waer aen geen goede vrughten groeyen,
Dien werpt men uit en doet daer 't vier me' gloeyen.
Op dat gy dan de valsche leeraers kent,
Op hare vrught te letten u gewent!

Niet die tot my luid roepen: Heere, Heere,
En zullen al ingaen na haer begeere
In 't Hemelrijk, maer die betraghten wel
Des Vaders wil en 't hemelsche bevel.
Veel zullen my ten jongsten dage spreeken, (b)
Wy plagten, Heer, uit uwen naam te preeken:
Voorseggen ook, jae duyvlen uit doen gaen,
Wy hebben ook veel teykenen gedaen.
Maer ik sal haer dan weêr tot antwoord bieden:
Ik heb u noit gekent voor mijne lieden:
Gaet wegh van my die uw lust hebt geleyt
In d'oeffeningh van ongeregtigheit.
Wie dat mijn reên nu hoort en sonder wijken
De selve doet, die wil ik gaen gelijken

[a] *Geeft.* [b] *Aanspreken.*

By eenen man , die wijs voorsightigh leeft,
En op een rotz zijn huys getimmert heeft :
De wind ontstak , daer stortt' een swaere regen,
De stroom verhieff al om 't huys te bewegen,
Dan het en viel niet omme, want het stond
Op eenen steen wel vastelijk gegrond.
Maer waer daer nu een ander, die wel hoorde,
Dogh niet en deê nae dese mijne woorden,
Die waer gelijk een man , los van verstand
Die een schoon huys getimmert heeft op 't sand:
De regen quam, de wind ontstond te blasen,
Een hooge vloed begon op 't huys te rasen ,
'T welk , onbequaem te dragen sulke weêr,
Grondbrakigh [e] viel aen duysend stukken neêr.

Als nu het hoofd van alle de Propheten
Zijns vaders wil aldus had uitgemeten,
So was al 't volk dat by hem had gestaen
Met wonderingh van dese leer bevaên,
Want hy niet als de Joodsche wetgeleerden
Veel woorden sprak die 't hart niet om en keerden,
Maer als begaeft met Goddelyke maght
Doorsneê 't gemoed door levendige kraght:

[a] *Uit gebrek aan grond of grondslag.*

De uyterste wille van onsen Heere Jesus Christus

Beschreven by Johannes in 't XVII Hoofdstuk zynes Boeks.

Op de Wijse van den VI. *Psalm.*

Myn pijn en myne schande
Sijn nu seer haest voor hande [*a*]:
Mijn loop ten einde gaet.
Wilt Vader eer betoone'
Aen uwen liefsten Soone
Die nu so werd versmaedt!
    Wilt sijner haest gedenken,
Hem rijkelyk beschenken,
En die nu werd veraght
Ten hemel doen op vaeren,
Iae opentlik verklaren
Door koninklyke maght:
    Op dat door uws soons werken
De menschen weêr bemerken
De kraght van uwen troon,
Bekennende te gader
Den sone door den vader
Den vader door den soon.
    Want 't is dog uw behagen
Den sone toe te dragen
In plaets van dit verdriet,
Regt over groot en' kleyne,
Der menschen in't gemeyne

[*a*] *Voorhands*, instans, *volgens Kiliaan*, *dadelijk aanstaande.*

Het opperste gebied:
  Op dat hy 't eeuwig leven
Die menschen moge geven
Die door uw woort en geest
Haer harte tot hem neygen,
En hem alsoo tot eygen
Gegeven sijn geweest.
  Want hier in sijn gelegen
De naeuw-bepaelde wegen
Van 't leven sonder end,
Dat gy o God Almaghtigh
Als eenigh God waraghtigh
Werd over al bekend,
Dat Jesus Cristus mede
  Gelooft werd en' beleden
Als uwen afgesant,
Om wien gy gunt de menschen
Te mogen hare wenschen
Ontfangen uit sijn handt.
  Ik heb op d'aertsche paden
Door leer en wonderdaden
Uw eer en' lof verbreyd,
Ik heb my ingetogen
En' nederigh gebogen
Tot uws naems heerlykheit.
  Gehoorsaem en ootmoedig
Heb ik met harte spoedigh
Op uwe wil gepast,
Volbraght ook tot het leste
'T gunt tot der menschen beste
My by u was belast.
  Wilt om my te verklaren, (a)
Den menschen openbaren
Die glants en hoogheit nu,

[a] *Eene opentlijke verklaring ten mijnen behoeve te geven.*

Die ik al eer de gronden
Des werelts oit ontstonden
Beseten heb by u.

'T en heeft my noit verdroten
Uws naems eer te vergroten,
Bysonder by 't getal
Dat gy my had gegeven
Om van mijn leer en leven
Te tuygen over al:
Sy quamen u toe Vader,
Als wesend' allegader
Uw schepsel en uw werk,
End' ook als bondgenooten
Uit Israel gesproten
Geteykent met uw merk. [a]
Door uwes raeds beleyde
Hebt gy haer uit gescheiden [b]
En my gestelt ter hand:
Gy hebt om my te kennen
En aen mijn stem te wennen
Geopent haer verstand.
Sy hebben vroeg en spade
Door uwes geests genade
My naerstelyk gehoort,
En tot den dagh van heden
Bewaert in 't hart de reden
Van 't Goddelyke woord.
Sy hebben wel vernomen
Van u te sijn gekomen
Dat ik haer heb geleert,
Dat ook de doôn verresen,
De sieken zijn genesen,
En duyvels afgekeert.

[a] *De besnijdenis.* [b] *Afgescheiden van anderen.*

De woorden van het leven
Die gy my had gegeven
Gaf ik haer wederom:
Sy, onderreght mids desen,
Geloofden waer te wesen
Als dat ik van u kom.
Dat andren veel bestreden
Dat hebben sy beleden
En warelyk geloofft,
Dat ik ben d'eengeboren [a]
Des vaders uitverkoren
En aller menschen hoofd.
Alsoo dan, sonder beyden
Ik nu van haer moet scheyden,
Soo veel het lijf belangt,
So is dit mijn begeeren
Dat gy haer, Heer der Heeren,
In uwe hoed' ontfangt.
Ik bid niet dese bede
Voor die des werelts zeden
Sorgloselyk betreên,
Maer voor die u groot aghten
En alles-goeds verwaghten
Van uwe hand alleen.
Gy had haer my bevolen
En als bestelt ter scholen:
Want sy u quamen toe:
Ik nam de moeyte garen:
Want om haer te bewaren
En was mijn ziel noit moe.
Maer nu ik moet vertrekken,
Wilt uwe sorgh uitstrekken

[a] *Men ziet, dat eengeboren voor eeniggeboren reeds tijdens de Groot in gebruik was.*

Tot schut van haer geloof:
Want sonder uw ontfarmen
So waren sy, ogh armen,
Niet als des duyvels roof.

Het mijne dat is dijne,
Het dijne dat is mijne.
Sy hebben my geëert'
En door my t' openbaren
En mijn eer te verklaren
Is ook uw loff vermeert.
Ik sal nu met den lyve
Niet lang ter werelt blyve',
Te reysen ben ik reê':
Maer hen die van my leerden
En die met my verkeerden
Beveel ik myne steê. [a]
Sy moeten hier nog sweven
In 't aerdsche brose leven,
Als ik nu tot u gae:
Daerom, o heyll'ge Vader,
Bewaert haer allegader
Dat sy ons volgen na.
Dit zijn de lieve panden,
Die ik van uwe handen
Als gaven heb ontfaên:
Geeft dat sy al te same'
In uwen heyllgen name
Volhardigh blyven staen.
Op dat, gelijk wy beyden
Zijn een en ongescheyden,
En ik doe wat gy doet,
Sy ook nae al haer maghten
Ons beyder wil betraghten

[a] *Mijne plaats: ik laat hen als plaatsvervangers.*

Met eenerley gemoed.
So langh ik op der aerde
Hier was, ik haer bewaerde
In uwes naems bely': [a]
Sy zijn ook niet besweeken,
Nogh van my afgeweeken
Maer staagh gebleven by:
Een alleen uitgenomen
Die tot den val gekomen
Is door sijn eygen schuld.
Men leest in d'oude bladen
Dat een my sou' verraden,
Nu werd de schrift vervult.
Tot u kom ik getreden:
Maer zijnde nogh beneden
So spreek ik middler tijd
Deez' woorden voor haer ooren,
Op dat sy die aenhoren
En daer door zijn verblijd.
Want als ik uit haer oogen
Sal werden afgetogen,
In 't midden van haer pijn,
So sullen de gebeden
Die ik voor henluy' dede
Haer troost en blydschap zijn.

Geen menschelyke vonden
Gebout op losse gronden
Heb ik haer wijsgemaekt:
Maer Vader t' uwer eere
Door uwe waere leere
Heb ik haer 't hart geraekt:
Om dat sy zijn ontvloden
De wereltsche geboden,

[a] *Belijdenis.*

De werelt haer versmaed:
Ten is ook vry geen wonder,
Wie leven wil bysonder,
Dat hem de werelt haet:
  Want uw en myne wegen
Zijn dogh de werelt tegen.
Sy volgen ons gebodt
Daerom is 't dat gestadigh
De werelt ongenadigh
Haer lastert en bespot.
  Ik wil u nog niet bidden,
Dat gy haer uit het midden
Des werelts nemet wegh:
Sy moeten gaen verhalen
Door al des werelts palen
Het woord dat ik haar segh:
  Maer dat gy haer wil regten, [a]
Op dat sy het aenvegten
Kloekmoedigh wederstaen,
En niet door sware stryden
Van wellust of van lyden
Weerom te rugge gaen.
  Mijn leer en myne wandel
Zijn vremd van 's werelts handel.
Sy hebben haer bereyd
Om onse wil te naken, [b]
De werelt te verzaken
En all' onreynigheit.
  Geeft dat door waerheits kraghten
Sy d'heyligheit betraghten
En daer in nogh gaen voort.
De waerheit die kan leyden

[a] *Te regt wijzen, heiligen.* [b] *Naken. Volgens Kiliaan ook* attingere, *te bereiken, te treffen.*

In alle heyligheyden,
Dat is uw suyver woordt.
  Gelyk gy my gesonden
Hebt in des werelts ronden
So send ik haer weêr uit,
Om tot des werelts scharen
De waerheit te verklaren
Door opentlyk geluydt.
  Ik heb haer doen aenschouwen
Mijn heyligheit en' trouwe
En mijn opreght gemoed.
Nae soo veel goede werken
Sal ik haer nogh gaen sterken
Door 't offer van mijn bloet:
  Op dat ook insgelyke
Haer deugden mogen blyke'
Voor 't menschelyk gesigt,
En dat door haer ontsteken
Magh sijn door 's werelts streken
Des waerheits klare light.
'T Gunt ik nu heb gebeden
Voor haer, dat bid ik mede
Voor alle die voortaen
Door 't woort van hare leere
Haer tot my sullen keeren
En in 't geloove staen,
  Op dat gelijk ik woone
In u, als uwe Soone,
En gy weer in my blijft,
Sy ook so in ons beyden
Als één en ongescheyden
Vast werden ingelijft:
  Ten eynde nog veel andren
Ons siende met malkandren
Eendraghtelyk geheght,

Gelooven en vermonden, [a]
Dat gy my hebt gesonden
Tot aller luy' bereght.

Ik heb gestadigh desen
Opreght'lyk onderwesen
Dat u de eer komt toe
Van al de wonderwerken
Die sy aen my bemerken
En wat ik vorder doe:
Op dat sy wel gedaghtig
Hoe dat wy zijn eendragtig,
Ook, eens zijnd' in de leer,
U hartelyk beminnen
En als des goeds beginne
Toeschryven alle eer.
Gelijk gy t' allen dagen
My liefd' hebt toegedragen
En in my zijt geweest,
So wilt, o Vader, geven
Dat ik in haer magh leven
En werken door den Geest.
Op dat alsoo de leden
Door volle eenigheden
Vast hangen aen haer hoofd,
En' daer door onser beyde
Naem ende woord sigh spreyde
Wijd ende breed geloofd.
Want dan sal blyken klaer'lyk
Niet alleen, dat ik waerlyk
Van u gesonden ben,
Maer dat gy wel besinnet,
Jae hartelyk beminnet
Dien ik als mynen ken.

[a] *Verkondigen, met den mond openbaar maken.*

Nadien sy nu ter tijden
Deel hebben aen mijn lijden
Versmaedheit ende pijn,
Geeft Vader ook na desen
Daer ik met u sal wesen
Dat sy daer met my zijn,
Op dat sy daer aenschouwen
In plaets van leed en' rouwe
Mijn allerhooghste maght,
Die gy my voor het maken
Van de geschapen saken
Uit liefd' hebt toegedaght.
O Vader, gantsch goedaerdig!
Daer nevens God regtvaerdig!
Het menschelyk geslaght
Heeft nu seer lange tijden
Versuymt u te belyden
En uw geboôn veraght:
Maer ik heb onbesweken
Om uw loff uit te spreken
Mijn arbeyd aengewent,
Ten eynde, na mijn wenschen,
Uw naem bij alle menschen
Sou mogen zijn bekent.
Als wyse my verstieten,
Als lauwe my verlieten,
Soo bleven dese vast,
Gelovende te degen
Dat ik van uwent wegen
Quam met volkome last.
Ik heb aen dese slegthen (*a*)
Uw kraght en uwe reghten
Wel klaer gewesen aen:
Ik sal't haer ook na desen

[*a*] *Eenvoudigen.*

Als ik sal zijn verresen
Nogh beter doen verstaen,
Op dat u magh behagen
Die liefd' haer toe te dragen
Daer meê gy my bemint
En' mijne Geest haer sterke,
Die door zijn brand de werke'
Des wérelts overwint.

GEBED DER GELOOVIGEN

Beschreven bij Lucas in 't vierde Hoofdstuk zijns tweeden Boeks.

Op de wijse van den Lofsang van Simeon.

O Heer, gy zijt die God,
Die hebt door uw gebod
Gegeven het beginne
Aen aerdrijk ende zee,
Aen 'shemels ronden meê,
En al wat daer is binne'.
   Seer wel heb gy geseght
Door David uwen kneght
En sijnen mond doen singen:
Hoe rot het volk te hoop?
De luy met t'samenloop
Beraeden ydle dingen. [a]
   De Koningen van 't land
Met staffen in haer hand
Te zamen zijn gekomen:
De Vorsten zijn daer meê
Vergadert t' eener steê
En hebben raed genomen,

[a] *Hoe woedt en loopt het volk* (*bij David Psalm*. 2 *vs*. 1, *de Heidenen*) *te zamen; zij bedenken en beraadslagen ijdele dingen tegen den Heere en zijn Gezalfde.*

Al tegen God den Heer,
En tegen hem, die d'eer
Van Gode heeft genoten
Dat hem 't hoofd heel te gaer
Met kostelyke waer
Van salff is overgoten.
'T is waerlyk so geschied:
Want tegen Jesus, siet,
Dien gy gesalft hebt, Vader,
Herodes met zijn raed
En Pontius Pilaet
Gekomen zijn te gader.
Het volk van Israel
Met de Romeynen, fel
Gevoegt heeft sijne kraghten,
Om u onnosel kind
Van u so seer bemind
Seer wredelyk te slaghten:
Dogh uwe hoogste hand
Heeft haer dol onverstand
Wel weten te regieren:
Te vooren was een perk
Gestelt voor al haer werk
Door uwes raeds bestieren.
Heer, slaet dogh gade nu
Haer dreygen, en wilt u
Daer kragtlyk tegen stellen.
Geeft dat uw dienaers voort
Uw heylligh suyver woort
Vrymoedelyk vertellen.
Reykt uwe hand, o Heer,
Op dat uw ware leer
Werd opentlyk bewesen
En klaer geopenbaert
Door werken wondrens waerd,

En sieken te genesen,
Uit kraght en tot betoon
Van uwen heylgen Soon
Wiens naam is hoogh verheven,
Op dat het blyken magh
Dat die men dood hier sagh
Nu weder is in't leven.

Beschryvinge van de Wedergeboorte.

Op de wyse vande thien Geboden.

O Christenen wilt naerstigh hooren:
Niemand ten Hemel in kan gaen
Tenzy hy weder zy geboren
En Christus hebbe aengedaen.
De Vader, God de Heer almachtigh
Brengt self dit nieuwe schepsel voort,
In zijnen Soon, door sijn Geest krachtigh;
'T zaed hier van is des levens woord.
Een mensche dan door dese leere
Krijgt d' ogen des verstands verligt,
So dat hy siet den glants des Heere
Als met een ongedekt gesigt.
Geen saek en aght hy waerd te weten
Dan Christus die daer in hem werkt:
De hoogte, diepte, lengt' en breete
Van Christus liefd' hy staagh bemerkt.
De hope staet hem voorgeschreven
Van d'uytgenomen [a] erffenis:
Hy siet op 't heerlyk eeuwigh leven
'T welk des geloofs belooning is.
Hy leeft niet meer na's vleesch begeeren,
Gelijk de woeste werelt doet:
Hy wil hem langer niet generen
Na d' ydelheit van zijn gemoed.
Den ouden mensch, de aerdsche leden,
Heeft hy gekruysset en gedood:
'T hart sonder handen is besneden [b]

[a] *Uitnemende.* [b] *Naar den geest, in plaats der Besnijdenis naar het vleesch.*

En van onreynigheit ontbloot.
Het lighaem ende kraght der sonden
Heeft nu in hem geen overhand,
Maer hy is van dien dienst ontbonden
En van dien slaeffelyken band.
Hoe soud' hy konnen hem begeven
Te gaen gelijk de werelt gaet,
En aen te trekken 't sondigh leven
Nadien in hem woont Godes zaed?

Als Gods bemind' en uitverkoren
Bewandelt hy de goede paen,
Gelyk of hy waer nieuw geboren
Of uit de dooden opgestaen.
Want hy hem selven is gestorven
En d' eygenlust begraven heeft:
Een nieuwen aerd heeft hy verworven,
Niet hy, maer Christus in hem, leeft.
Hy geeft sijn leden over Gode
Tot wapen der geregtigheit,
Met vlijt betraght hy Gods gebode
En werd door Christus Geest geleyt.
Barmhartigh, heyligh, en regtvaerdigh,
Oodmoedigh, vriend'lyk, vreedsaem, soet,
Verdraeghsaem, matelyk, goedaerdigh,
Godsaligh, langsaem van gemoed, [a]
Hem gevende tot goede werken
En tot gebouw van Godes huys,
'T geloof door liefd' hy soekt te sterken,
Volght Christus nae, neemt op zijn kruys.
Het voorschrift van de heyl'ge leere
By hem met trouw gehoorsaemt werd,
Het zuyver leven onses Heere
Als een schoon beeld staet in zijn hert.

[a] *Niet spoedig tot drift vervoerd.*

Daerom sijn dwaling uit onweten [a]
En swakheit, daer hy tegen strijd,
Wil God de Vader gantsch vergeten
En niet gedenken t'een'ger tijd.

Wel waer is't dat hy door het lijden
Seer dikmael moet ten proeve staen,
Maer hier in moet hy hem verblijden
Dat Christus hem is voorgegaen,
En wat dat hier hem staet te dragen
Dat sulks op veel na niet is waerd [b]
Die eere die ten jongsten dage
Aen hem sal zijn geopenbaert.
En midd'ler tijd heeft sijn gewisse
Een troost die alles overwint:
Sijn hart geeft hem getuygenisse
Dat Gòd om Christus hem bemint.
Och Heer, wilt dogh de roekelosen [c]
Vertoonen haere droev' ellend:
Rukt wegh de menschen uit het bose,
En maekt haer uwe wet bekent.
Die haere dienstbaerheit nu merken
En houden uwe wet voor goed
Verlost haer dat sy niet en werken
Dat strydigh is met haer gemoed:
Geeft dat haer langer niet doe sughten
De sware wet van hare leên,
Maer dat sy door 't gestadigh dughten
Tot liefde mogen voorwaert treen.
Die nu beginnen eerst te bloeyen
En die nogh sijn als kind'ren teer

[a] *Voor: onwetendheid.* [b] *Het komt niet in de minste vergelijking met, kan niet opwegen tegen.* [c] *Roek, volgens Kiliaan* cura, attentio, *zorg, oplettendheid; dus is roekeloos: zorgeloos, onbedachtzaam.*

Vergunt haer dat sy mogen groeyen
En krijgen wasdom meer en meer:
  Die nu veel hebben toegenomen
En mannelyk verwinnen 't quaed,
Geeft dat sy nogh al naerder komen
Des Heere Christus volle maet, [*a*]
  Opdat de zielen zijnd' herschapen
En met den Heyll'gen Geest gepaert,
De lighamen na haer ontslapen
Ook werden wederom gebaert, [*b*]
  Niet met haer eerste stands gebreken,
Maer door een Goddelyke kragt
Met Christus lighaem vergeleken [*c*]
En tot een Hemelsch' eer gebragt.

Het onse Vader:

Op de wyse van den CIV. *Psalm.*

O Vader ons [*d*] die in den Hemel woont,
Aen uwen naem zy alle eer betoont.
Uw rijk toecom' [*e*], uw wille zy van waerde [*f*]
In 't hemelrijk en ook hier op der aerde.
U is bekent ons dagelyksche nood:
Geeft huyden ons ons huydendaeghsche brood.
Vergeeft ons schuld, gelijk wy ook vergeven
Wie dat yet quaeds heeft tegen ons bedreven.

[*a*] *Volkomenheid.* [*b*] *Herboren.* [*c*] *Gelijkvormig gemaakt.* [*d*] *Omgezet volgens het Latijnsche* Pater noster, *voor: Onze Vader.* [*e*] *Voor: kome, als* advenio. [*f*] *Waerde, van het oude waeren, waerden, is hier voor: bewaard, nagekomen.*

Leyd ons ook niet in al te swaren strijd,
Maer uit genaed' ons van het quaed bevrijd.
Rijk, kragt en eer zijn u in d'eeuwigheden.
Laet Amen dan het slot zijn der gebeden.

'T geloof:

Op de wyse van den VIII, XVIII, *en* XLV. *Psalm.*

'K Geloof in God, die 't al vermagh, den Vader
Die hemel, aerd' en ons schiep allegader;
In Jesus ook zijn eengebooren kind,
Van hem gesalft, ons Heer die ons bemint:
Ontfangen uit den geest der prophetie:
Geboren uit de reyne maegd Marie:
Dien Pontius Pilatus lijden deê,
So dat hy is gekruyst, gestorven meê,
In 't graft geleyt, als t' hellewaert gesegen,
Maer 's derdendaegs weer levend' opgestegen,
Ten hemel waert gevoert, geseten by
Sijns vader Gods almachtigh reghter zy,
Van waer hy weêr sal komen vonnis geven
Aen allen die of dood zijn of nogh lëven:
Ook in den Geest die werkt al 't heyligh werk:
En' datter is een algemeyne kerk:
Dat d'heylligen te samen zijn gebonden:
Vergiffenis geloof ik van de sonden:
'T opstaen des vleeschs: een leven sonder pijn
En sonder end': ja Amen 't sal so zijn.

Morgen-Gebed :

Op de wyse vanden XLII *Psalm.*

Godes Soon altijt gepresen,
Light geboren uit het light,
Nu de dagh weer is geresen
Voor het menschelijk gesight,
Wy door uwe sorgh gespaert
En in desen naght bewaert
Komen met ootmoedigh buygen
Onse dankbaerheit betuygen.
   Laet de kraght van uwe stralen
Binnen in ons harte gaen,
Hoed ons dat wy niet en dwalen
In de zwarte duyst're paên,
Laet de waerheit van uw woord
By ons blinken ende voort
Door de gantsche werelt schynen
En de blintheit doen verdwynen.
   Wilt bestieren d' overheyden,
Heer der Heeren, dat wy stil
Leven onder haer beleyden
Na uw Goddelyke wil.
Keert van ons krijgh en de strijd,
Oproer, sterft' en' dieren tijd:
Wilt ook de verbroken deelen
Van de Christenheit verheelen. [a]

[a] *Weder heel maken: hereenigen. Dit kenmerkt den geest van den vredelievenden de Groot.*

Avond-Gebedt:

Op de wyse van den XXIV Psalm.

O Schepper van dagh ende naght,
De duyster door u voort gebraght
Bedekt dit al met zijne vlerken:
Wilt ook alsoo tot deser stond
Door uw genade sonder grond [a]
Bedekken onse quade werken.
De vyand is op [b] ons gestelt
Met lose list en met gewelt:
O harder, waekt voor uwe schapen,
Op dat wy vry van bose lust
En sware sorgen, welgerust
In uwe hoede mogen slapen.
Wilt alle die gevangen zijn,
Belaên met siekten of te pijn,
Vertroosten in haer droevigh lyden:
Als dese loop [c] sal zijn gedaen.
Wilt dan door uwe rust voortaan
Ons in der eeuwigheit verblyden.

Gebed voor den eeten.

God die de werelt hebt gebout,
En nogh staagh alles onderhout
En die den mensch so hebt verheven
Dat gy hem alles hebt gegeven,
Die ons de gunst door Christus doet
Te mogen eten al wat voed,

[a] *Grondelooze, niet te peilen.* [b] *Tegen ons.* [c] *Deze onze levensloop.*

Geeft dat door dese goê geschenken
Wy uwe mildigheit gedenken,
En dat door matelyk genut
Ons lighaem werde onderstut
Om al te doen dat t' uwer eeren
Of t' onses naestes dienst kan keeren,
Verwagtende dat leven vroo [*a*]
Daer spijs nogh drank sal zijn van noo.

Gebed na den eeten.

Wy danken u, o Hemelsch broodt,
Gekomen uit des Vaders schoot
Dat gy ons dus veel hebt gegeven
Tot noodtdruft van ons brooze leven.
Geeft dat wy dankbaar ende bly,
Van kommerlyke sorge vry,
Het tijdelyk van u verwagten,
En' 't Hemelrijk voor al betragten.
Uw lieffelyk onschuldigh bloed
Zy ware drank voor ons gemoed:
Uw lighaem met zijn bitt're smarten
Zy ware voedsel onser harten:
Zend' ons den Geest, die waerlyk is
Het pandschat [*b*] onser erffenis.

[*a*] *Vreugdevol, vrolijk, blij.* [*b*] *Pandschap, onderpand tot zekerheid. De zin is: de Heilige Geest is ons borg en onderpand, dat ook wij erfgenamen zijn zullen.*

Lofsang van de Jonkvrouw Maria

beschreven by Lucas in 't eerste Hoofdstuk zijns eersten Boeks.

Myn ziel tragt meer en meer
Te loven God den Heer
Van wegen sijne dade':
Des juygt ook myne geest:
Want God my is geweest
Een Heylland uyt genade;
  Op zijner dienstmaegds staet,
By and'ren zeer versmaed,
Belieft het hem te agten: [a]
Voortaen sal ik geroemt
En saligh sijn genoemt
Bij alle de geslaghten.
  Hy die almagtigh is
Heeft nu aen my gewis
Bewesen groote dingen.
Seer heyligh is sijn naem:
Geen mensch en is bequam
Die waerdelik te singen.
  Sijn gunste noyt vermoeyt
Seer mededoogend' vloeyt
Tot allen die hem vreesen,
Alsoo hy wil voorwaer
Gantsch eeuw'lik over haer
Goed en barmhartig' wesen.
  Door sijnen arm seer sterk
Heeft hy een treff'lik werk
Gewrogt tot desen dage,

[a] *Acht te slaan, bij Lucas, aan te zien.*

En van den trotsen, siet,
Heeft hy gebragt te niet
D'hovaerdige raedslagen.
  Hy heeft als met geweldt
Uyt haren stoel gestelt
De Vorsten van den lande.
Die nedrigh zijn van sin
Heeft hy gevest daer in
Als met zijn eygen handen.
  Met allerhande goed
Heeft hy seer mild gevoed
Die schier van honger storven:
De rijken ongeëert
Zijn van hem weerghekeert
En hebben niet verworven.
  Aen Israël sijn knegt
Wijst hy de wegh te regt,
Jae gaet hem selver leyen,
En toont door dese deugd [a]
Dat hy seer wel geheugt
Al die barmhartigheyden,
  Die, door een vast verbond,
'T welk eeuwigh duyrt, sijn mond
Belooft heeft ons voorsaten,
Te weten Abraham
En die van sijnen stam
Van haer noyt te verlaten.

[a] *Weldaad.*

Zacharias Loff-sangh by Lucas

beschreven in 't eerste Hoofdstuk zijns eersten Boeks.

Op de wyse van den CXLVI *Psalm.*

Laet ons danken en de loven
Godt van Israëls geslaght:
Want hy heeft als nu van boven
Op zijn volk genomen aght,
En denselve los en' vry
Quijt gemaekt van slaverny.
   Hoogh heeft hy het huys verheven
Nu van David sijnen knegt:
Want een ryk dat heyl sal geven
Heeft hy daer in opgeregt,
Zulks hy door de heyllge tongh
Der voorseggers eertijds songh,
   Dat hy ons van ons' vyanden
Vry sou maken, en behoet
Voor al onser haters handen,
En ons ouders doen groot goet,
Denkende tot sijner stont
Aen zijn heilige verbont,
   Dat hem komen zou te voren
Nu te geven aen sijn stam
'T gunt hy eertijts had gesworen
Aen ons vader Abraham,
Dat wy vreeseloos gestelt
Buiten 't vyantlyk gewelt
   Daer door tot een heilligh leven
En regtvaerdigheit verpligt
Zouden ons ten dienst begeven
Voor des Heeren klaer gesigt,

Voorts en voorts de dagen al
Die ons leven duiren sal.
Gy zult ook gelukigh wesen
Jong gebooren kindelijn:
Bode van God hoogh gepresen,
Dat sal uwe toenaem sijn:
Gy zult voor den Heere treen
Ende zijnen wegh bereen: [a]
Want gy zult het volk doen weten
Waer in dat haer heil bestaet,
Hoe men werden kan gequeten [b]
Van de schult van sijn misdaet:
Want God innerlik erbarmt
Heeft hem over ons ontfarmt.
Hy heeft ons verschijnen laten
Uit den Hemel 't morgenroot
Daer wy dik beduistert saten
In de schaduw van de dood,
Om te doen ons voeten gaen
Door heel goede zeek're paen.

De Lofsang der Engelen:

Op de wyse van den Lofsang Simeons.

In 's Hemels hooghste hoff
Zy God eer ende loff:
Gelijk zy op der aerde:
Want God heeft goet gedagt
Het menschelik geslagt
Tot zijne gunst t' aenvaerde'. [c]

[a] *Bereiden.* [b] *Vrijgemaakt.* [c] *Toe te laten, te bestemmen, in welbehagen op te nemen.*

Simeons Lofsang.

Op de wijse van: o Heer gy zijt die God:

Beschreven by Lucas in zijn eerste boek in 't tweede Hoofdstuk.

Nu werd [a] ik uwe knegt,
So als gy had gesegt,
O Heer, by u ontbonden [b]
Met goet geluk, [c] nadien
Mijn oogh nu heeft gesien
Het heil by u gesonden
Voor allerluy gesigt;
Den heydenen een ligt,
Waer door 't gunt school [d] te vorén,
Wert aen den dagh gebragt;
Een eer voor uw geslagt
Uit Israël geborén.
Siet dese dienen sal
Veel Joden tot een val,
Veel tot oprijsing mede:
Een hoogh verheven merk,
Maer 't welk met woort en werk
Sal werden seer bestrede':
Des, die hem hebt gebaert,
Doorsneen als met een swaert
Uw ziel sal bitter smarten: [e]
Dus sal ook werden naekt [f]
Al het gepeins gemaekt
Van veeler menschen harten.

[a] *Worde.* [b] *Van mijn leven door u ontbonden.* [c] *In vrede.* [d] *Verborgen, verscholen, duister of als in schaduw was.* [e] *Als het latijnsche* dolere *voor: smart lijden.* [f] *Openbaar.*

'T Gebed bij Nehemias. Cap. 9.

Op de wyse van den CXXIX Psalm.

Ryst allegaer om uwen grooten Heer
Den sterken God des eeuwigheits te loven.
Aen uwen naem, Heer, zy bewesen eer,
Hoewel uw naem gaet lof en eer te boven.
O waerlyk één, waer uit het al bestaet:
Want het gesternt' verwulft uw handen bouden,
Den hemel ook die daer nogh boven gaet
Met alle die daer in haer leger houden:
De woeste zee, 't land dat de vrughten geeft,
Uit niet ontstond door uwes kragts vermogen:
Wat daer is in of op, al door u leeft:
Jae 't hemelsch heyr valt voor u neergebogen.
Gij zijt die God, die uit Ur der Chaldeen
Abram geleyt en hem hebt uitverkoren,
En Abraham daer na genoemt uit reên [a]
Dat menigh volk uit hem sou zijn geboren.
Also gy voorts hem t' uwaerts trouw bevond
Tot in zijns harts inwendighste gedenken,
Hebt gy met hem bevestigt een verbont
Van een schoon land hem en zijn zaed te schenken:
Welk land als doe besat de Jebusijt,
De Girgazie en' Canaan quaedaerdigh,
Met Emor, [b] Chit, [c] en' met den Pherizzijt:
Gy hielt uw woort gelijk gy zijt reghtvaerdigh.
Gy saegt wat leet ons ouders overquam
Met ongelijk in de Memphijtsche landen: [d]
U goetheit ook 't geroep ter harte nam

[a] *Om redenen, omdat.* [b] *Emoriet of Amoriet.* [c] *Hethit.* [d] *Egypte.*

Dat zy u deen ontrent de roode stranden [a];
  Ter tijde van die sware slaverny
Hebt gy u kragt aen Pharao doen merken
En aen zijn hof en' gantsche burgery
Door teykenen en groote wonderwerken:
  Want, Heer, gy wist hoe het Egyptsch geslagt
Haer tegen d'ons' had trotselyk gedragen,
Daerom hebt gy uit haer te weeg gebragt
Een grooten naem die duyrt tot desen dagen.
  Als nu het volk van Jacob aen quam treen,
Men sagh hoe lief en waert dat zy u waren:
Want gy het meyr gespouwen had aen tween,
Zy gingen droogh door 't midden van de baren.
  Maer 't vyandsch heyr, 't welk 't Abrahamsche bloed
Ging jagen na met onversagt vermeten,
Hebt gy in 't diepst geworpen van den vloed,
Gelijk een steen werd in het meyr gesmeten.
  Van dat de son eerst uit het oosten rees
Een wolke-zuyl den wegh haer kondig maekte,
En om by nagt te wandlen sonder vrees
Een viere-zuyl den togtbaen haer bebaekte [b]
  Uit 's hemels hoogt op Sinaysbergh gedaelt
Spraekt gy haer aen en gaeft haer goe gesetten, [c]
Bevelen noyt van onregt achterhaelt,
Waerheits geboon, onstraffelyke [d] wetten.
  Van uwen dagh en 't heyligh sabbathregt
Hebt gy haer daer de kennis ook gegeven,
Toen gy haer weest door Moses uwen knegt
Een vaste keur en voorschrift van het leven.
  Het hemelsch broot quam drupplen als een douw
Op dat haer niet de honger soude dwingen:
Op dat haer ook de dorst niet quellen sou'
Het soete voght quam uit de klippen springen.

[a] *Roode- of Schelpzee.* [b] *Afbaakt, strekte haar tot een baken.* [c] *Inzettingen.* [d] *Onberispelijke, regtvaardige.*

Toen hebt gy haer belast te treden voort
Om het besit te nemen van de landen
Waer van gy 't regt door uw onwankel woort
Haer had belooft met uitgestrekter handen. [a]
Ons ouders dogh zijn wreveligh geweest,
Niet dankbaar voor al 't goed van u genoten:
Sy hebben uw geboden niet gevreest:
Maer met haer nek daer tegen hart gestoten.
Sy weygerden aen uwe stem 't gehoor:
Al 't wonderwerk, so mildlyk uitgemeten
Tot hare baet, quam haer niet eens te voor:
'T was al gelijk moetwilliglyk vergeten.
Ja stijff van hals, oproerigh, hebben sy
Gewoelt, gemuit, de hoofden opgesteken,
Om weer te gaen na d' oude slaverny:
So vroegh quam haer de vryheit op te breken.
Maer gy, o Heer, genegen tot genaê,
Barmhertigh, goet, medogend boven maten,
Die vroegh tot hulp, tot gramschap komt seer spaê,
Na so veel quaets en hebt haer niet verlaten.
Jae toen sy u aendeden schimp en spot
En lieten haer een kalff te gieten lusten,
Luyd roepende: dit is uw Heer, uw God,
Die u geleid heeft uit d' Egyptsche kusten,
Verstiet gy haer nogh niet int woeste velt:
So goet waert gy, gy naemt van haer gesigten
De wolk niet wegh tot haer geley gestelt,
Nogh ook het vier om haer by nagt te ligten.
Om haer 't verstand te openen gy sond
Haer uwen geest, het best van uwe gaven:
Gy naemt haer ook het Man niet van de mond,
Nogh 't water koel om haren dorst te laven.
So twintighmael twee jaren hebt gy goed,
Haer op de hey gestadigh onderhouden:

[a] *Bij eede bezworen.*

Men sagh van 't gaen noit swellen hare voet:
Men sagh op wegh haer kledren noit verouden.
  Gy gaeft haer, 't lant en volkren van Sihon
Tot overmaet ter syde van haer wooning,
Als ook 't gebiet beseten by Hesbon,
En hoog behçert van Basan haren Koning.
  Haer kinderen hebt gy doen wassen aen
So veel men oit 's nagts sterren siet ontloken,
En haer gebragt om d' aerde te beslaen
Waer van gy tot haer vad'ren had gesproken.
  Sy namen 't lant: want gy te neder bragt
Den Cananiet waer dat sy quamen wandlen:
Gy gaeft haer 't volk en' Vorsten in haer magt
Om na haer wil daer mee te mogen handlen.
  Sy kregen flux veel steden sterk gebout:
Een vetten grond: veel huisen vol van have:
Wijngaerden ook, olyven, vrugtbaer hout,
Met ooft gelaên, veel putten wel gegraven.
Maer als sy nu door uwe deugd [a] versaed:
Jae weelderlyk gevoet in allen deelen
Weerspannigh haer begaven tot het quaed,
En agter rug verwierpen uw bevelen,
  En laestlyk ook haer boosheit wiert so groot
Dat sy de boôn [b] door uwen geest gesonden,
Om haer tot u te keeren, sloegen dood,
En uwen naem seer lasterlyke schonden,
  So hebt gy haer gegeven in 't gewelt
Der vyanden die haer seer hart bedwongen,
Tot dat zy langh genopen en' gequelt
U riepen aen met harten ende tongen:
Ten welken tijd gy hare bange klagt
Uit 's hemels hoogt aenhoorde met melijden
En gaeft haer haest heillanden [c] die met kragt

[a] *Goede gaven, groote goedheid.* [b] *De Propheten.* [c] *Verlossers, de Rigters.*

Haer uit de hant der vyanden bevrijden.
De rust en was so haest niet in het lant
Of zy haer weer tot boose wegen keerden,
En gy gaeft haer weer in haer haters hant,
Die wederom haer strengelyk beheerden.
Wanneer sy dan in hare noot gesmoort [a]
Met hartberou begonden weêr te kermen,
Uit uwen stoel hebt gy haer weêr verhoort
En meenighmael verlost na uw ontfermen.
Om uwe wet weerom te nemen aen
Gingt gy haer, Heer, wel ernstelyk betuigen:
Maer 't oor wiert niet geboden aen 't vermaen:
Den trotsen hals en wilden sy niet buigen.
Uw heiligh regt, waer in der menschen spoet [b]
En leven stont, veragten zy boosaerdigh
Verhardend' haer onreckelyk gemoet,
Jae keerden u de schoud'ren toe onwaerdigh. [c]
Na dat gy haer vermaent had menigh jaer
Door uwen geest en boden, als ten lesten
Uw lang verdult niet hielp, so hebt gy haer
Aen een vremd volk gegeven als ten besten.
Dogh egter gy nogh so barmhertigh waert,
Dat gy haer niet hebt t'eenemael verslonden,
Nogh gantsch veraght: want gy zijt goed van aerd,
Genade werd by u altijd gevonden.
O sterke God, gedught, ten hoogsten hoog,
Vast van verbond, van goetheit onverdroten,
Laet te gering niet schynen in uw oogh
De smart die ons alree heeft overgoten.
Ons seg ik al: de Koninklyke staf,
De oversten, de leeraers en gewyden,
'T gemeene volk, van 't eerste oorlogh af

[a] *Smoren is, volgens Kiliaan, zoo veel als stoven, week en zacht maken.* [b] *Voorspoed.* [c] *Zij zetteden er de schouderen weerspannig tegen aan.*

Met Assurs kroon tot d'huydendaegsche tijden.
Wy kennen [a] 't Heer : wat dat gy ons oplegt
Het is verdient: gantsch vroom zijn uwe wegen
Gy hebt met ons gehandelt trouw en reght
De schuld is heel aen onse zy gelegen.
Ons ouders, Heer, en hebben niet gelet
Op uw geboo'n, ons Koningen, ons raden,
En hebben niet behartight uwe wet,
Nogh uw vermaen gevolght met hare daden.
Sy hebben u in't rijk, van uwe hand
Te leen ontfaen, niet huldlyk aengehangen,
En woonend' in dat vette ruyme land
Volharden sy in hare slimme [b] gangen.
Wy zijn eylaes nu slaven: siet, o Heer,
In 't land waer van de vrughten ende gaven
Zijn toegeseit ons vaderen weleer,
In 't selve land daer woonen wy als slaven.
'Slands middelen aen vreemde heeren gaen
Die gy ons hebt gestelt om onse sonden:
Ons vee, ons lijf moet haer te wille staen:
Aldus zijn wy benaut tot deser stonden.
Des niet te min so maken wy ons sterk
Van beter ons in uw verbond te quyten.
Siet daer de trouw bevestight door het merk
Van onsen Raed, van Priesters en Levyten.

[a] *Erkennen.* [b] *Slechte, booze.*

Betraghting van Christus lyden

Op den goeden VRYDAGH

Of den

KRUYS-DAGH

onses Salighmaekers.

Soo verr' als 't aertrijk strekt, gy menschen altemalen,
Die éénen naem belijt, in veelderhande talen,
En 't Christelyke merk door 't water hebt ontfaen,
Laet u dogh dese dagh te reght ter herten gaen.
  End' als gy siet de son, die u nu komt beschynen,
Soo denkt wat d' oorsaek was, die haer heeft doen verdwynen,
En als gy d' aerde ziet, die u het voetsel geeft,
Soo denkt wat d' oorsaek was, waerom sy heeft gebeeft.
  't En is geen kragt geweest, van winden en van stroomen,
Die toen het aertrijk heeft haer' vasten stant benomen,
't En is geen wolk geweest, nogh schaduw van de maen,
Die op dees selven dagh den dag heeft doen vergaen.
  De son heeft zigh geschaemt van wegen onse sonden,
En heeft niet konnen sien sijns Heeres droeve wonden,
Maer heeft alsoo betoont, met eenen nieuwen naght,
Hoe 't light van alle light tot sterven was gebraght.
  De aerde sagh men ook seer schudden ende beven,
Want sy niet dragen kon de doodt van 't eeuwigh leven,
En schrikte van de pijn, en van het heyligh bloet,
Dat niemand helpen kan, dan dien 't eerst schrikken doet [a].

[a] *Met eene heilige vrees bezielt.*

Dus als gy dit bedenkt; en peynst niet [a] om de Joden,
Die met een fel gemoet haer' eygen Konink dooden,
Stoot u aen 't oorloghs-volk, nogh aen den regter niet,
Nogh aen 't meyneedigh hart, dat sijnen Heer verriet:
Maer elk een denk by hem: ik heb mijn Heer gevangen,
Ik heb hem selfs verraen, en aen het kruys gehangen,
Hy is door mijnen mont, verwesen buyten reght,
En door mijn eygen hant, met nagels vast geheght.
In elken droeven trek van sijn volpynigh wesen
En kan ik anders niet, als mijnen misdaet lesen:
De stramen van de roên, die Christus heeft gedult,
Die hebben met sijn bloet beschreven mynen schult.
Laet ons met Petro dan gaen uit de werelt vlughten,
En boeten onse ziel, met tranen ende sughten,
Want als wy laten 't goet, en niet en doen als quaet,
Dat hy met woorden deedt, dat doen wy metter daet.
De haen als hy begint des morgens vroeg te kryten,
Wil hy met luyder stem ons ontrou ons verwyten,
De Heer siet ons dan aen, de Heer die staet daer by,
En sonder spreeken vraeght: waerom versaekt gy my?
Waerom ist dat gy slaept, als 't tijdt is van gebeden?
Waerom en heeft de geest het vleesch niet overstreden?
Veght beter nu voortaen, met innerlyk geweer:
Uw kraghteloose maght betrouwet nimmermeer:
't Is waer, wy hebben schult aen uw kruys allegader,
Maer die u kruysten Heer, voor die badt gy den Vader:
De sonden maken ons den moordenaer gelyk,
Maer Heer gy hebt belooft den moordenaer uw rijk.
Heer in uw eeuwig rijk wilt onser doch gedenken,
En uit genaed' alleen ons de genade schenken,
Waer naer gy hebt gedorst, waer op gy hebt verwaght,
Op dat het al in ons door U soud' zijn volbraght.
Bestryket met uw bloet de posten onser zielen, [b]

[a] *Denkt of bekommert u zoo zeer niet.* [b] *Zinspelende op de Israëlitische verordening.*

Op dat 's verdervers hant ons niet en koom' vernielen :
En voedt ons met uw vleesch, dat van den houte quam,
Vleesch van een onbevlekt en ongebroken lam [a].
Uw naektheit zy ons kleet, verlost ons door uw banden,
Geneest ons door uw smart, vereert ons door uw schanden :
Gy die verwesen zijt, spreeckt ons van sonden vry,
Maeckt levend', door uw doot, en door uw kruyce, bly.

Het drie-en-vijftighste Hooftstuk des Propheets Jesaias.

Wie hoort daer, en wie wil gelooven onse leer?
Wie wordt den sterken arm bekent van onsen Heer?
't Is waer hy schijnt voor haer die sijn gesigt genieten
Gelijk een teere spruit die uit de aerd' komt schieten,
Of als een wortel ook die op de hey geplant,
Seer qualyk werdt gevoedt van een droogh, dorstigh lant.
Men kan in hem geen lust nogh schoone glans besinnen [b]:
Geen lieffelyk gesigt dat yemant sou beminnen:
De allerslegste mensch kan niet veragter zijn,
Al sijn geselschap is, druk, lijden ende pijn,
Als eene die door schaemt sijn aensigt af moet keeren,
't Welk ook de oorzaek is dat wy hem niet en eeren:
Nogtans is hy de man die schorsset [c] onse smert,
Die met al onse quael alleen beladen wert;
Hoewel het schijnt voor ons dat hy 't onheil moet dragen,
Als of hy waer van Godt gestooten en geslagen:

[a] *Zinspelende op de offerande van het onbevlekt en ongebroken lam, bij de Israëliten.* [b] *Met de zinnen gewaar worden, bemerken.* [c] *Schorst, schut, doet ophouden; van der Palm heeft: torschte; anderen hebben: telde onze smert; en de gewone overzetting: hy heeft onze smarten gedragen.*

Maer onse sonden zijn 't daer hy voor sugten moet,
En onsen afval is 't die hem de teeringh doet [a]:
De straf op hem geleit sal ons tot vrede wesen:
De builen die hy draegt die sullen ons genesen [b].
Wy hebben altemael van 't regte padt gefaelt [c],
En zijn elk onses weegs als schapen afgedwaelt.
Dan Godt heeft hem gestelt in plaetse van ons allen,
Soo dat op hem alleen de sonden zijn gevallen.
De boete werdt geeyscht, maer hy is 't diese lijt:
Noghtans in 't lijden selfs en maekt hy geen gekrijt;
Maer als een schaep voor 't mes dat hem de wol sal bloote [d],
Of 't leven nemen sal, houdt hy de mont gesloten.
't Is waer dat sijn verdriet is uittermaten groot,
Tot dat hy door 't gerigt ten einde werdt gedoot;
Maer weder is hy die, wiens eeuwen en geslagten
Geen menschelyk verstant met woorden kan betragten.
Dat hy is wegh-geroeit van d'aerde waer men leeft,
't Is d'afval mynes volks die hem gewondet heeft,
Te weten deses volks, die hem tot in de grave [e]
De wereltrijke magt der boosen overgaven:
Doch tot haer eygen doodt, hem dien men noit en vondt
Geweldigh met de handt, noch listigh met den mondt.
Noghtans de goede Godt neemt hier in sijn behagen,
Dat hy hem soo verplet door siekten ende plagen:
En seydt: alsoo hy hem heeft uit een vry gemoet
Een offerhand' gemaekt, en voor de schuld geboet,
Sijn zade sal hy sien veel langen jaren duren,
Ja Godt sal sijnen lust [f] door hem alleen besturen.
Hem selven sal hy sien verlost van alle quaet:
Hem selven sal hy sien van alle goet versaet,

[a] *Eigenlijk staat er, verwondt en verbrijzelt.* [b] *Zijne striemen zullen ons genezen.* [c] *Faelen is hier* deficere: *wij zijn geweken.* [d] *Of ploten, van de wol ontblooten; zie Kiliaan op: bloote, vellen blooten, blooter* (tonsor) *scheerder.* [e] *Tot in den dood.* [f] *Welbehagen.*

Regtvaerdigh is hy selfs geweest in alle saken;
Regtvaerdigh sal mijn knegt ook vele menschen maken:
Die door 't geloof aen hem haer sullen houden vast,
Der welker sonden hy neemt tot sijn eygen last.
Hierom soo geef ik hem gedeelte voor soo veelen, [a]
Om dat hy mag den buit met sijne vegters deelen [b];
Door dien hy tot den doodt hem selven heeft gestelt,
En onder het getal der boosen is getelt;
Doordien hy veler schult alleen heeft willen laden, [c]
Om als een Middelaer te bidden voor de quaden.

Geestelyke Gesangen

uit het Latijn overgeset.

I.

Conditor alme siderum. [d]

Der sterren Schepper, eeuwig light,
Welk ons 't geloof in 't herte stight;

[a] *Een deel van zoo velen, die voor zoo velen geleden heeft; of: ik zal hem het grootste en allermeeste van velen toedeelen, als zijn wettig deel.* [b] *Omdat hij in den strijd zegepraalt.* [c] *Op zich laden, dragen.* [d] *Hymne aan Ambrosius toegeschreven, omstreeks het eind der 4de eeuw, te zingen bij de Vesper in den Advent, of Toekomst des Heeren: de nieuwe lezing begint:* Creator alme siderum. *Deze en al de volgende Hymnen zijn in het Latijn, waarvan de eerste regel hier boven elk gesteld is, tegenwoordig nog bij de R. C. kerkdienst in gebruik, om bij de hooge feesten gezongen te worden, men vindt ze onder anderen achtereenvolgens allen in het Getijden-Boek of Romeinsche Brevier: zij komen mede voor, behalve het 1e, 2e, 8e, 9e en 12e Gezang, in Rambach's Anthologie Christlicher Gesänge, 1e Band.*

O Christus die ons al ontset [a],
Verhoor ons nederigh gebet,
Die u ter hert liet gaen de noodt
Des werelts, liggend' in de doodt,
Die 't arme menschelyk geslaght
Genesen hebt door uwe kraght!
Des werelts avond daalde stijf,
Toen gy quacmt uit des magets lijf:
Gelijk een bruigom wel gekleet
Uit sijnes liefs slacpkamer treedt.
Voor wiens gewelt [b] knielt ende beeft
Wat boven of beneden sweeft
En sich bekent verbonden vast
Aen 't gunt gy ieder een belast.
Wy bidden u, des vaders schijn [c],
Die regter sult van alle zijn,
Bewaert ons dogh by tijts, o Heer,
Voor 's loose vijants krijgs geweer.
Lof, prijs, en eer, en danks betoon,
Zy Godt den Vader, en den Soon,
Den Geest ook die ons troost en leyt,
Van nu tot in der eeuwigheit.

II.

Verbum supernum prodiens. [d]

O Alderhoogste Godes Woort,
Dat van den Vader eerst quam voort,
Die tot 's wer'lts hulp geboren zijt
Ontrent het laetste van den tijt. [e]
Verligt nu ons verblint verstant,
Steekt door uw liefde 't hert in brant,

[a] *Die ons allen bevrijdt.* [b] *Magt.* [c] *Afschijnsel, uitgedrukte beeld.* [d] *Hymne, mede op de Komst des Heeren, te zingen in den Advent.* [e] *Op den bestemden tijd.*

Op dat door uwes stemmes kraght
't Gemoet beroerd mag werden saght.
En als gy Regter komen sult
Doorgronden aller herten schult,
't Verborgen loonen met gelijk,
Den goeden schenken 't hoogste rijk,
Laet ons dan niet de straf ontfaen
Na 't quaet dat by ons is gedaen,
Maer sonder eynde wesen bly,
Met alle 's hemels burgery.
Lof, prijs, en eer en danks betoon,
Zy Godt den Vader, en den Soon,
Den Geest ook die ons troost en leyt,
Van nu tot in der eeuwigheit.

III.

Vox clara ecce intonuit. [a]

Een klare stem roept overluyt:
Werpt allè duystre werken uyt:
Scheydt uyt den slaep [*b*], het lighte straelt,
Want Christus uyt den hemel daelt.
De ziele ryse nu terstont
Uit hare vuilheit ongesont; [*c*]
Een nieuwe sterre nu verschijnt,
Waer voor het quade rasch verdwijnt.
't Lam komt van boven nu ter tijt
Dat ons voor niet [*d*] van schuldt bevrijdt:
Voor deese mildheyt laet ons gaen,
En hem met tranen roepen aen:

[*a*] *Morgenlied, omstreeks de 8e Eeuw, insgelijks op de Komst des Heeren: de nieuwe lezing heeft:* En clara vox redarguit. *De vervaardiger van het vorige, van dit en het volgende Gezang is onbekend.* [*b*] *Ontwaakt.* [*c*] *Ongezonde vuiligheid, vuile zonden.* [*d*] *Om niet.*

Op dat wanneer hy komen sal
Ten tweeden, schriklyk over al,
Hy op ons schult geen acht en slae,
Maer ons behoede door genae.
Lof, prijs, en eer en danksbetoon,
Zy God den Vader, en den Soon,
Den Geest ook die ons troost en leyt,
Van nu tot in der eeuwigheit.

IV.

Christe redemptor omnium. [*a*]

O Christe, die ons al behoedt,
Het eenig spruyt van 't hoogste goedt,
Die uyt den Vader voor den tijt [*b*]
Onsprekelijk [*c*] geboren zijt.
O glans, die van den Vader straelt,
O hoop, die nimmermeer en faelt,
Hoort wat u bidden over al
Uw dienaers in dit aerdtsche dal.
Gedenkt, hoe gy, ô goede Heer,
Uyt eene reyne maegt seer teer,
Hebt sulken lighaem aengedaen,
Als daer wy mede zijn belaen.
Sulks ons de dagh van huyden leert,
Die om 's jaers rond' eens weder keert,
Dat gy alleen uyt 's vaders schoot
Den mensch quaemt helpen uyt den noot.
Daerom de hemel, aerd' en zee,
Ook alles watter in is meê,
Singt ende juygt, en al wat leeft
Looft Hem die u gesonden heeft.

[*a*] *Hymne op Kerstijd, omstreeks van de 8e Eeuw.* [*b*] *Die, vóór de tijd nog aanwezig was, reeds bestondt.* [*c*] *Het Latijn heeft:* ineffabiliter: *op eene wonderbare wijze.*

En wy die van der sonden vloet
Bevrijt zijn door uw heyligh bloet:
Door nieuwe sangen rechte voort [*a*]
Vermanen [*b*] onses Heers geboort.
U, uyt een Maegt geboren Heer,
Sy met den Vadèr lof en eer,
Ook met den heyl'gen Geest, bereydt
Van nu tot in der eeuwigheydt.

V.

A solis ortus cardine. [*c*]

Van 't Oosten, daer de dagh begint,
Aen [*d*] 't Westen, laet ons singen, 't kint
Dat uyt de maegt Maria sproot,
Een Koningh boven allen groot.
Hy die de werelt heeft gemaekt,
In eens knegts lighaem [*e*] ons genaekt:
En door het vleesch het vleesch bevrijt,
Om niet te werden 't schepsel quijt. [*f*]
In 's moeders suyver ingewant
Komt Godts genade, 's hemels pandt;
De Jonkvrouw dekt self met haer kleet
Meer heymenissen als sy weet.
De herberg van dat herte kuys
Wert schielijk Godes eygen huys,
Sy, die by geen man was geraekt,
Wert swanger door het Woort gemaekt,

[*a*] *Tegenwoordig, dezer dagen.* [*b*] *Verkondigen, bezingen.* [*c*] *Hymne van Sedulius, op de Geboorte des Heeren, vervaardigd in de 5e Eeuw. Deze Hymne is, even als* n°. VIII, *getrokken uit een uitvoeriger gedicht van Sedulius op de Levensgeschiedenis des Heilands*, Acrostichon *geheeten, omdat elk couplet met een' letter van het Alphabet, in geregelde volgorde, begint.* [*d*] *Tot aan.* [*e*] *Het Latijn heeft* servile corpus. [*f*] *Opdat het schepsel niet zou verloren gaan.*

De kraemvrou baert Emmanuel,
Die was voor-seyt door Gabriel,
Door wiens gevoelen vreugt bedreef
Jan, sijne ongeboren Neef. [a]
  In 't hoy te leggen neemt hy dult, [b]
Een kribbe wert met hem gevult:
Met slechte [c] melk wert hy gevoet,
Die selfs de vogels eten doet.
  Des Hemels ry verblijt [d] haer Heer:
De Englen singen Gode eer;
De herd'ren wert geopenbaert
Den Herder die het al bewaert.
  U, uyt een Maegt geboren Heer,
Sy met den Vader lof en eer,
Ook met den heyl'gen Geest, bereydt
Van nu tot in der eeuwigheydt.

VI.

Audit tyrannus anxius. [e]

De qua tyran met schrik vernam,
Dat aller Vorsten Koning quam,
Te geven Israël de Wet,
Op Davids Konings stoel geset.
  Hy roept door dit gerucht vertsaeght:
Nu wert ik uyt mijn rijk gejaegt:
Fluks krijgsluy loopt, staet, steekt en wroet,
Stort in de wiegen 't kinderbloet!
  Wat helpt so bose wrede daet?
Wat wint Herodes door dit quaet?

[a] *Johannes de Dooper, die vóór hij nog geboren was, reeds bij de ontmoeting, zijnen neef gewaar geworden was en zich over hem verblijd had.* [b] *Geduld.* [c] *Geringe.* [d] *Huldigt, verheft met blijdschap.* [e] *Dit en het volgende Lied zijn vertaald uit de Hymnen van Prudentius, omstreeks het eind der 4e Eeuw, op het feest der Onnoozele Kinderen.*

Daer soo veel dooden zijn, alleen
Gaet Christus onverhindert heen.
U, uit een Maegt geboren Heer,
Sy met den Vader lof en eer,
Ook met den heyl'gen Geest, bereydt
Van nu tot in der eeuwigheydt.

VII.

Salvete flores martyrum.

O Bloem der Martelaren root,
Dien Christi vyant heeft gedoot
In haer begin, gelijk de wint
De jonge rooskens haest verslint.
D' eerst offerhande zijt gy teer
Geslagtet Christo onsen Heer,
Nu speelt gy slegts rontom 't autaer
Met palm en kranssen allegaer.
U, uyt een Maegt geboren Heer,
Sy met den Vader lof en eer,
Ook met den heyl'gen Geest, bereydt
Van nu tot in der eeuwighéydt.

VIII.

Hostis Herodes impie. [a]

Waerom Herodes boos van aert
Zijt gy voor Christi komst vervaert?
Hy neemt vrij niemant 't aersche rijk,
Die 't hemels geeft soo mildelijk.
De Wijsen volgen vast de sterr'
Die haer geleide van soo verr',

[a] *Zie bij* n°. V. *Deze Hymne, waarvan de nieuwe lezing luidt:* Crudelis Herodes Deum, *wordt bij de Vesper gezongen op den Feestdag van de Openbaring des Zaligmakers aan de Heidenen, de Verschijning in 't vleesch*, *Driekoningen* (Epiphania).

Het een light wijst het ander aen:
Schenkagie wort aen God gedaen.
Het Lam des hemels, altijt goet,
Gaet in het badt der reiner vloet,
't En brengt met hem geen sonden daer,
Maer 't wasschet ons van sonden klaer.
Siet daer een nagt des Heeren groot!
Der kruiken water blooset root,
't Nat door bevel sijn aert verlaet
En vliet tot wijn al metter daet.
U, die verscheent op huyden, Heer
Sy met den Vader lof en eer,
Ook met den heyl'gen Geest, bereydt
Van nu tot in der eeuwigheydt.

IX.

O sola magnarum urbium. [a]

O Grooter als de grootste stadt
Bethlem, gy die d' eer hebt gehadt
Van onsen Heil [b] te brengen voort,
Het ingelijvet Godes Woort.
Van hem getuigt de Sterre schoon,
Veel klaerder als des Sonnens kroon [c],
Dat God hier op der aerde woont,
En hem in 't aertsche vleesch vertoont.
Hem sagen aen de Wijsen vroet,
En bragten-voor het Oosters goet
En schonken met gebed' drie voudt
Al knielend', wierook, myrrh', en goudt.
Het wierook toont hem Godt gewis,
De schat dat hy ook Koning is,

[a] *Hymne bij dezelfde gelegenheid als de vorige. De dichter van dit Lied is niet bekend.* [b] *Voor Heiland.* [c] *Zonneschijf:* solis rota.

Maer 't stof van myrrhe wijst ons aen,
Dat hy ook sal ten grave gaen.
U, die verscheent op huyden, Heer
Sy met den Vader lof en eer,
Ook met den heyl'gen Geest, bereydt
Van nu tot in der eeuwigheydt.

X.

Audi benigne conditor. [a]

Hoort goede Schepper ons gebeen,
Die wy u storten met geween,
Terwijl het vasten ons bereit
Tot een godtvrughtig' heiligheit.
Doorgronder van al ons gedagt
Gy weet hoe swak is onse magt,
Geeft den bekeerden uyt genaed'
Vergiffenis van al haer quaet.
De sond' is groot en menigvult,
Maer spaert haer, Heer, die kennen [b] schult:
Ons arme sieken maekt gesont,
Op dat uws naems eer werde kondt! [c]
Geeft dat het lighaem onversaet
Getugtigt werde sulker maet, [d]
Dat onse ziele dogh daer by
Van alle sonden nughtre [e] zy.
O heil'ge drie, soo enkel Een,
Geeft uwe knegten in 't gemeen
Dat dit haer vasten en gesugt
Gedijen mach tot goede vrugt.

[a] *Hymne voor de veertigdaagsche Vasten, door sommigen toegeschreven aan Ambrosius, door anderen, met meerder regt, aan Paus Gregorius den Groote, op 't eind der 6e Eeuw.* [b] *Erkennen, belijden.* [c] *De eer van Uwen naam openbaar werde.* [d] *In zulk eene maat, zoodanig dat enz.* [e] *Vrij.*

XI.

Ex more festi mystico. [a]

Laet ons na 't oude goê gebruyk
De spijs ontrekken onsen buyk,
Op dat de ziele niet beswaert
Opstijgen magh ten Hemelwaert.
  De Wet en der Propheten leer
Vermanen ons, ja onse Heer,
Die Schepper is van alle tijdt,
Heeft selfs het vasten ingewijt.
  Laet ons de spraek dan trekken in,
Spijs ende drank gebruyken min,
Den slaep verkorten in de nagt,
En houden alsoo scherpe wagt.
  Laet ons vermijden al 't onkruyt
Dat in de woeste zinnen spruyt,
Op dat de vyandt, loos beraên,
Geen plaetse vindt om in te gaen.
  Laet ons dan roepen elk en al
Ootmoedig met eén droef geschal,
En voor den reghter weenen seer,
Dat hy sijn gramschap van ons keer.
  Wy tergen Heer door onse schult
Uw lijdtsaemheyt tot onverdult;
Maer gy, wiens goetheyt grontloos is,
Sendt over ons vergiffenis.
  Gedenk doch dat wy zijn, ô Heer,
Uw maeksel, hoewel krank en teer,
Waerom wy bidden vroeg en laet
Uw eer geen and'ren [b] toe en staet.
  Ontbint het quaet by ons gedaen,

[a] *Hymne omstreeks de 8e, Eeuw, op den eersten Vastenzondag, Quadragesima.* [b] *Ons de gunst Uwer vereering onwaardig keurende en daarom die aan anderen in plaats van aan ons toestaande.*

Vermeer het goet daer wy nae staen
Opdat wy mogen u met vlijt
Behagen nu en t'allen tijt.
O heil'ge drie, soo enkel een,
Geeft uwe kneghten in 't gemeen
Dat dit haer vasten en gesugt,
Gedijen mach tot goede vrugt.

XII.

Jam Christe Sol justitiae. [a]

Son der geregtheit, Christe goet!
Laet dagen [b] ons bedwelmt gemoet,
Der deughden light in 't herte schenkt,
Nu gy het light op d' aerde brengt.
Den aengenamen tijt geeft gy,
't Boetvaerdig herte doet daer by:
Bekeert nu goedig van haer schult
Die gy lankmoedig hebt gedult.
Doet ons verdragen dese boet,
Op dat gy door uw mildtheit goet
Ons vry en ongebonden laet
Van onse stinkende misdaet.
De ligte dagh, de dagh die schoeit, [c]
Waer in dat alles weder vloeit,
Dat teiken ons verblijde nu,
Als zijnde weer versoent met u.
O goede Drieheit noghtans een
U bidde gantsch de wer'lt alleen:
En ons, vernieuwt door uw gena:
Een nieu liet uitter herten ga.

[a] *Hymne, bij dezelfde gelegenheid, als de beide voorgaande: de nieuwe lezing is:* o Sol salutis intimis. [b] *Schijnen, verhelderen; ô morgenzon der geregtigheid, schijn gij in ons bedwelmd gemoed.* [c] *Het licht van den dag, de dag kom aan, staat op, schoeit zich.*

Het een- en dertigste Hoofdstuk van de Spreuken Salomons, beginnende vs. 10.

Aen wien zal Godt een kloeke vrouw verleenen
Die waerder is als alle waerde steenen ?
By haer is 't hert en hope van haer man,
Want in haer huys men noit gebrek en van. [*a*]
Kan sy iet goeds voor haren man versinnen
Dat sal sy doen en noit yet quaedts beginnen:
Dan neemt sy wol, en dan vlas by der hant,
En toont daer aen haer vlijt en haer verstandt.
Even gelijk des ryke koopmans schepen,
Weet sy van verr' haer oegst by een te slepen.
Frisch vóór den dagh staet sy op, kloek en sterk,
Versorgt haer huys, en geeft haer maegden werk.
Soet [*b*] vrughtbaer landt koopt sy naer haer begeeren :
En doet de wijn uit hare winst vermeeren.
Haer lenden schort sy op met alle maght,
Haer armen zijn gestijft met vaste kraght;
Ja haer gewin komt haer soo aen te soeten, [*c*]
Dat ook by naght haer kaersen branden moeten,
Keert noit van 't werk, maer houdt haer handen stil
Aen 't rokken d' een en d' ander aen de spil;
Laet nimmermeer een yeders noodt ontfarmen, [*d*]
En opent staegh haer handen voor den armen.
Maer voor de sneeuw en vreest haer volksken niet,
Die men gekleet met dobbel voeder siet [*e*],
Nogh maekt sy dan gebeelde pavilloenen, [*f*]
Haer kledren zijn scharlaken en kottoenen.

[*a*] *Voor von, en dat, voor vond.* [*b*] *Aangenaam.* [*c*] *Zij bevindt, dat haar gewin zoowel gedijt.* [*d*] *Zij laat nooit na zich te ontfermen.* [*e*] *Gevoerde, dikke kleeding.* [*f*] *Met beelden gestikt tapijtwerk.*

Ook blinkt haer man verciert na synen staet,
Wanneer hy is geseten in den Raedt.
Past op haer werk, soo dat de koopluy loopen
Om haer fijn lindt en gordels af te koopen.
Quelt haer ook niet om den aenstaenden tijdt,
Maer d'eer en deught die maken haer verblijdt.
Roert noit haer mondt dan met seer wijs voorweten, [a]
Want zedigheit is op haer tong geseten.
Sorgh voor haer huis haer nimmermeer verdriet,
Haer spijs sy ook noit ledigh en geniet.
Tot haerder eer sal haer geslagt oprijsen,
Haer man sal haer met dese woorden prijsen:
Veel vrouwen oit haer dragen trouw en wel,
Maer u met reen ik boven allen stel;
Weg gaet de glans, schoonheit is haest verstoven,
Maer die Godt vreest, die vrouwe moet men loven.
Sy moet den prijs van vrome luy ontfaen,
En krygen loon na't gunt sy heeft gedaen.

[a] *Als het Latijnsche* prudentia, *voorzigtigheid*, *wijsheid.*

Uitlegginge des algemeyne Zendt-briefs, van den Apostel Joannes.

Wy kondigen u hier het Woort van 't ware leven,
Wiens oorsprong, tael of tong noit uit gesproken heeft,
't Welk selver in 't begin 't beginsel heeft gegeven
Aen alle schepsel dat bestandig rust of sweeft.
Want sonder 't woort en is in hemel nogh op aerden,
Nogh ook daer boven nogh daer onder niet gemaekt
Van 't gunt oyt maeksel kreegh, dit woort seer hoog van waerden
Was by God, selver God; die alle dingh oorsaekt;
Dit woort nam aen ons vleesch en wierde mensch volkomen
Ons ooren hebben 't selfs gehoort en wel verstaen,
Ons hert en ons gemoedt dit hebben aangenomen,
Ons ziel heeft innerlik sijn soete troost ontfaen,
Vol Goddelijken glans, ons' oogen hem aensagen,
Gelijk een eenigh Soon des Vaders hoogh betaemt:
Hy bragt ons heil en troost door 's Vaders wel-behagen
Waer over ook met regt hy Jesus is genaemt;
't En was geen ydle geest, geen spooksel noghte schijne,
Hy hadde vleesch en been, wy hebben 't selfs getast:
Hy heeft geleden smert en veelerhande pijne,
Geweent, gekermt, gedorst, tot honger toe gevast,
Dogh in hem 't leven was, ja 't eeuwigh leven waerlijk,
't Is sulks by ons aenschout; des wy getuigen zijn;
't Was by den Vader eerst, en daer na openbaerlijk
Is 't selv' aen ons vertoont van aenschijn tot aenschijn:
Des wy 't gunt ons de Heer gelieft heeft te betoonen,
U kondigen op dat gy in 't geselschap zijt
Van ons en ook van God den Vader en sijn Sone,
Den Heere Jesus Christ, en dat gy u verblijt,
Want daerom is 't dat wy aen u dit over-brieven,
Op dat uw blijschap sy volkomen in 't geheel,

Een schat dewelk is vry van roovers en van dieven,
Daeraen roest, rot, nogh mot en heeft het minste deel.
Dit is ons bootschap dan die wy u hier verkonden,
Welk' by ons is gehoort, die wy ook namen an,
Dat God is een klaer light, daerby tot gener stonden
Nogh wolk noch duysternis nogh nevel blijven kan.
Soo wy dan seggen, dat wy sijner hier deelaghtigh,
Met hem gemeen, met hem in een geselschap staen,
En wy in duysternis nogh wandlen, leugenachtig
Zijn wy; ons doen is niet dan ydle droom en waen.
Maer wandlen wy in't light, gelijk in 't light bestendigh
Geheel sijn wesen is, soo gaet het seeker vast,
Dat wy nu met hem zijn gemeen, en, hoe ellendigh
Ons sonde sy, het bloet sijns Soons ons daer van wast:
Indien wy spreeken stout, dat by ons zijn geen sonden,
Wy werden by ons selfs misleidet, en de geest
Der waerheit die en heeft in ons geen plaats gevonden;
Want sonder zonden was geen mensch nogh minst noch meest.
Soo daer en tegen wy ons zond' en schult belijden,
Regtvaerdigh en getrouw is hy, om van het quaet
Van sonden ende straf ons gantslyk te bewrijden,
En heel te suyveren van allerlei misdaet.
Indien wy evenwel nogh onbeschaemdlijk seggen:
Wy hebben niet misdaen, soo is voorseeker verd [a]
Van ons sijn heiligh woort: ja als wy 't soo uytleggen,
Selfs hy tot leugenaer van ons gescholden wert.
Mijn lieve kinderkens! de reden van dit schrijven
Is op dat gy voortaen niet sondigen en zoud':
Maer dat gy in het light volstandelyk meught blijven,
Als die van duysternis u in 't geheel onthoud:
Dogh of nu iemant had in sonden sigh verloopen,
Dat hy daerom den moedt niet gantsch verlooren geeft,
Maer laet hem met berouw op Jesum Christum hopen,
Dien by den Vader hy tot zynen voorspraek heeft,

[a] *Verde, hetzelfde als verre.*

Want sijn gereghtigheit versoent all' onse sonden :
En niet voor d' onse alleen maer heel des werelts wijt' :
Dit middel door genaê de Vader heeft gevonden
Om met hem selven ons te zoenen in dees tijt.
Wie sijn geboden hout die weet en seyt waeragtigh,
Dat hy hem waerlyk kent, dat hy hem klaerlyk ziet :
Maer dees' de waerheit spaert en is gantsch leugenaghtigh,
Die seyt hy kenne God en houdt sijn wetten niet :
Die sijn woort wel bewaert in desen blijft volkomen
De reghte liefde Godts : hier door zijn wy gewis
Van d' allerhooghste vreught, die ons noit werdt benomen,
Dat wy in Gode zijn en dat God in ons is.
Indien nu iemant seyt dat hy in Christo blyve,
Soo moet hy wandlen ook als hy gewandelt heeft,
Sijn voetstappen de wegh voor ziel en ook voor lyve
Hem wysen aen : sijn doen, sijn laten 't voorbeeld geeft.
Mijn liefsten ik bid u wilt dit gebodt niet aghten
Voor nieuw dat ik u schrijf : want van 't beginsel af
Was dit het out gebodt : geen beter staet te waghten :
En 't out gebodt was 't woort dat men u t' hooren gaf;
Nogh schrijf ik een gebodt nieuw ende waer eendragtigh [a]
In hem en ook in u : want d' oude duysternis
Is nu, God dank, vergaen en 't reghte light schijnt kraghtigh,
Seer helder over al, soo groot de werelt is.
Wie seyt ik ben in 't light, en synen broeder hatet,
Steekt nogh in duysternis : wie lief sijn broeder heeft
Die is en blijft in 't light, het 't welk hem soo veel batet,
Dat aen hem syne wegh geen *tegenstoot* en geeft. [b]
Maer wie sijn broeder haet, de donkre duysternissen
Hem hebben 't hart bevaen, hy weet niet waer hy gaet,
Hy hort, hy stoot, dit doet den regten wegh hem missen :
De blintheit van de naght hem staegh voor d'oogen staet.
Ik schrijf u kinderkens : want in en door sijn name

[a] *Beide.* [b] *Dat hem zoo veel baat geeft, dat er niets is op zijn weg, dat hem aanstoot geeft of waaraan hij zich stoot.*

De sonden groot en kleyn u sijn vergeven al.
Ik schrijf u vaders, want gy hebt gekent alt' samen
Hem die was van 'tbegin en eeuwigh blyven sal.
Gy jongelingen kloek, dit schrift ik aen u sende,
Want gy verwonnen hebt door 't goet het boos' en quaet.
Omdat gy kinderkens den hooghsten Vader kende,
Daerom is't dat ik u dees' bootschap weten laet.
Nogh schrijf ik dit aen u, mijn lieve jongelingen,
Om dat gy zijt heel kloek, soo dat ook Godes woordt
Bestendigh in u blijft, en dat in allen dingen
Uw overwinninge des boosen wert gehoort.
Bemint de werelt niet, nogh wat daer in magh wesen;
Wert ook haer niet gelijk: want wie dat haer bemint,
Des Vaders liefde mist; wie soekt te zijn gepresen
By 't wereltlijk geslaght, by God geen eer en vint.
Al wat des werelts is, 't zy dan begeerlijkheden
Des vleesch, of des gesights, 't zy dan des werelts praght,
't Is van den Vader niet: 't vergaet van syne stede, [a]
Maer die Gods wille doet blijft eeuwigh door Gods kraght.
Voorts, lieve kinderkens, 't zijn nu de laetste tyden:
En dat van d'Antichrist gy dikmaels hebt verstaen,
Dat hy eerst komen sal, wanneer men 't wil belyden
Veel Antichristen zijn en sullen sijn voortaen.
Daer uit soo weten wy dat sonder langh te beyden
De laetste tijdt komt aen. Sy die nu onse leer
Bestryden, soo ghy siet, zijn wel van ons gescheyden,
Maer waren van 't getal van d'onse nimmermeer:
Indien sy waren oit van ons geweest gesonden,
Sy waren wel met ons gebleven by het Woort:
Maer nu wert openbaer aen dese luy bevonden,
Dat vele Leeraers niet van ons en komen voort,
Maer gy hebt salvinge van Godt den Heer verkregen
Door 't opreght heyligh Woordt, en door sijn goeden geest,
Alwaer de saligheit voor u in is gelegen,

[a] *Plaats.*

Sijt gy volkomentlijk daer door geleert geweest,
Daerom en heb ik dit u lieden niet geschreven
Als die de waerheit niet en weet, maer wel verstaet:
Want al wat logen is, hoe schoon het wert gedreven,
Is uit de waerheit niet, daerom het ook vergaet,
Wie magh die leugenaer met meer reghts zijn geheten
Dan die ontkennen derft dat Jesus zy de Christ?
Dit is die Antichrist, de welke niet wil weten,
Van Vader nogh van Soon: hout dit voor vast, hy ist.
Soo wie den Soon versaekt en heeft ook niet den Vader,
En dees' den Vader heeft soo wie den Soon belijt.
Dus 't gunt gy van 't begin gehoort hebt allegader
Dat blyve by u vast: hier in volstandigh zijt.
Soo gy in uw gemoet en zinnen laet beklyven
Het gunt gy van 't begin verstaen hebt en gehoort,
Soo gaet het vast dat gy sult in den Vader blyven,
End' in sijn lieven Soon. Dit is een seeker woort,
En dit is de beloft die hy ons heeft gegeven,
Dat wie in hem gelooft verderve nimmermeer,
Maer dat hy van hier af door-ga in 't eeuwigh leven,
Het welk tot een geschenk hy krijght van Godt den Heer.
Ik heb geschreven dit van hun die u verleyden:
God geef, de zalvinge by u van hem ontfaen
Aen u beklyven magh vast sonder af te scheiden,
Door hem die is getrouw wiens woort niet sal vergaen.
Voorts en hebt gy geen noot dat iemant u meer leere,
De salving is geschiet, daer door gy 't alles weet,
Want dees' waeraghtigh is: geen logen kan haer deeren,
Alleenlyk blijft daer by, scheyt niet om lief nogh leet.
Nu dan, mijn kinderkens, wilt stadigh in hem blyven:
Op dat wanneer hy komt vol kraghts in 't openbaer,
Wy in 't vertrouwen staen aen zielen en aen lyven,
Te werden niet beschaemt van hem nog voor nog naer.
Is't dat gy dan wel weet hoe dat hy is regtvaerdigh,
Weet ook dat elk een die al 't gunt dat reght is doet,
Uit hem geboren is: hout dit woort voor lofwaerdigh,

't Is seekerdat het een na 't ander volgen moet.
3. Siet wat een liefden ons de Vader heeft mitsdesen
Betoont, dat wy met reght Gods kindren zijn genaemt,
Daerom de werelt ons niet kent, 't moet ook soo wesen,
Want sy en kenden ook hem noit soo dat betaemt,
Nu zijn wy kindren Gods, en 't is nogh niet gebleken,
Wat yder werden moet, maer als geopenbaert
Sijn Sone wesen sal, soo sullen wy geleken
By hem [a] aenschouwen hem, ja met hem zijn verklaert.
Soo wie dan op dit loon gestelt heeft zijn verwaghten,
Soo wie die schoene hoop gestaegh in 't harte draeght,
De suyveringh sijns selfs moet hy met ernst betraghten:
Want God heel suyver is en 't suyver hem behaeght.
Wie in de sonden leeft doet openbaerlyk tegen
De wetten, die den mensch gegeven zijn van God,
Ja hier in is den aerd der sonden heel gelegen,
In 't overtreden van het Goddelyk gebod.
Want Jesus self, om wegh te nemen onse zonden,
In dese werelt is verschenen als gy weet,
Hy in wiens alle doen [b] noit misdaet is bevonden,
Wiens wil ook met de wil sijns Vaders niet en street.
Soo wie dan in hem woont en sal hem niet begeven
Tot sondelyk bedrijf: want wie dat hem gewent
Tot ongehoorsaemheit en tot misdadigh leven,
Toont metter daet dat hy noch Jesum siet noch kent.
Hoort toe mijn kinderkens: laet niemant u misleiden,
Dees' is rechtvaerdig die al 't gunt dat recht is doet,
Want sulks is selver God: die dees' twee wil gaen scheiden,
Bedrieght hem selven eerst en daer na uw gemoet.
Wie sonden doet is uit den duivel, want die sondigt
Van het beginsel af: hier toe is Godes Soon
Verschenen op der aerd, gelijk u is verkondigt,
Op dat hy al het werk des duyvels soude doôn:
Wie dan uit God door 't woort heeft sijn geboort ontfangen

[a] *Gelijk aan hem.* [b] *Geheele doen.*

Geeft hem tot sonden niet: want in hem woont Gods zaet,
't Waer hem niet mogelijk de sonden aen te hangen,
Na dien sijn wesen heel uit Gods geboort' [a] ontstaet.
Want hier door zijn bekent de kinderen uit Gode
En 't duivelsche geslagt, dit is haer rechte scheit, [b]
En tusschen dese twee en heeft men niet van node,
Een ander teiken dan liefd' en reghtvaerdigheit.
Want al die niet en doet dat regt is op der aerde,
En wie sijn broeder niet lief als hem selven heeft,
Die is uit Gode niet: want Christus openbaerde
Dit aen ons van 't begin, en dit moet zyn beleeft.
Dees' boodschap bragt hy ons, dit is ons nagelaten,
Dat wy malkandren hier toedragen liefde sterk,
Sulks hy is voorgegaen, en dat wy niemant haten;
Als Cain heeft gedaen met sijn moordadigh werk;
Maar hierop dient gelet dat hy was uit den quaden;
Daer over [c] hy ook self sijn broeder heeft gedoot,
En waerom deed hy dat? om dat sijns broeders daden,
Gereghtigh, en de sijn boos waren kleyn en groot.
Mijn broeders zijt gerust: wilt niet voor wonder aghten
Soo u de werelt haet, 't is Christo selfs geschiet:
Maer wy sijn uit de doot met Goddelyke kraghten,
In 't leven door-gevoert [d] en sterven eeuw'lyk niet;
Om dat wy reghte liefd' ons broederen toedragen:
Wie die niet lief en heeft blijft in de doot versmoort,
En die te haten is soo veel als doot-geslagen, [e]
Want sulk een heeft hem nu al in sijn hart vermoort,
Gy weet het selver wel: 't is ook geseyt den ouden,
Dat geen dootslager kan (hy zy dan wie hy zy)
Het eeuwigh leven in hem woonende behouden,
Dus yder dit bedenk en hout hem hier van vry.
Nu hier in is 't dat wy sijn reghte liefde kennen,
Dat hy sijn leven heeft gestelt tot een rantsoen

[a] *Want hij is uit God geboren.* [b] *Onderscheid, verschil.* [c] *Daarom of daarenboven.* [d] *Overgevoerd.* [e] *Is zoo veel als hem te hebben doodgeslagen.*

Voor ons, des moeten wy ons ernstelyk gewennen
Om voor ons broeders ook het selve na te doen.
Die 't goet des werelts heeft en ziet hoe dat daer tegen
Sijn broeder lijdt gebrek, en dat hy dies heeft noot,
Dogh sluit sijn hart van hem, en laet sigh niet bewegen,
Hoe blijft Gods liefd in hem? hy is daer van heel bloot.
Mijn lieve kinderkens, hebt niet lief met den monde,
Nogh met de tongh alleen: maer waerlyk metter daet.
Hier uit bekennen wy dat in ons is gevonden
De waarheit, en ons hart gerust voor Gode staet.
Indien het hart ons wroeght, God is meer dan ons harte,
End' hy weet alle dingh: maer soo 't hart niet en wroegt,
Soo staen wy vast in God, ons ziel en lijdt geen smarte,
Al ons begeerte wert van hem ons toe-gevoegt:
De reden hier van is, om dat wy sijn geboden
Bewaren, ende doen al't gunt dat hem behaegt.
't Is kennlyk ook wat ons bevolen is van Gode:
» Gelooft in mijnen Soon: uw broeders liefde draegt,".
Wie Gods geboden hout, die woont in God gestadigh,
En God woont weer in hem, en dat hy in ons blijft,
Versekert ons sijn geest, dien hy ons schonk genadigh,
Waer door wy Christo sijn gansch vastlijk ingelijft.
4. Wilt alle geesten niet ligtvaerdelyk gelooven,
Beproeftse liever eerst of die ook zijn uit God;
Want, liefste, daer zijn veel propheten in-geschooven, [a]
Die door een valschen schijn de werelt maken sot.
Hier aen wert Godes geest gekent, dat die belijden
Dat Jesus die in't vleesch gekomen is geweest,
Was Christus, zijn uit God: maer die dit tegenstrijden
Zijn uit God niet, dit is der Antichristen geest.
Gy hebt weleer gehoort, dat d' Antichrist sou komen:
Ja in de werelt is hy al tot deser stont:
Dogh, liefste kinderkens, gy hebt sijn kragt benomen

[a] *Die zich zelve als zoodanig inschuiven, zich voordoen, voorwenden als of zij ware Leeraars waren.*

Om dat gy zijt uit God, die u sijn geest toesont,
Want hy veel meerder is die in u komt te woonen,
Dan die de werelt heeft. Het volk des werelts spreekt
Het gunt dat werelt is, daerom ook 's werelts Sonen
Aenhooren blijdelyk dat van hem wert gepreekt,
Daertegen, kinderkens, wy zijn uyt God den Heere,
En alle die God kent die hoort na ons vermaen.
Wie uyt God niet en is, past ook niet op ons leere, [a]
En sulk een nimmermeer ons woort sal nemen aen.
Hier uyt komt dat de geest des waerheits ons bekent is:
De teykenen gaen vast en konnen missen niet,
Des dwalings geest weerom en al wat daer ontrent is,
Heeft sijne teik'nen ook, waer door hy wert bediet, [b]
Nu, allerliefste, laet ons hebben lief malkander,
Want uyt Godt is de liefd', en wie die liefde heeft,
Is uit God en kent God: daer tegen we'er een ander,
Die sonder liefde is, vreemt van Gods kennis leeft;
Want God is selfs de liefd': die doe [c] meest openbaerde
Hoe lief dat hy ons had, wanneer hy is beraen, [d]
Sijn een geboren Soon te senden op der aerde,
Op dat hy ons door hem sou doen in 't leven gaen.
Dees' liefd' hier in bestaet, niet dat wy God beminden,
Maer dat hy ons had lief, en zond sijn lieven Soon;
Opdat wy in zijn bloet versoening souden vinden
Der sonden, en daer van ons houden reyn en schoon.
Mijn allerliefsten, heeft Godt, noit genoegh gepresen,
Ons soo bemint, 't is re'en, dat wy doen soo hy doet.
Noit mensch heeft Godt gesien na [e] sijn oneind'lyk wesen,
Want God die is een geest, en wy zijn vleesch en bloet.
Maer dese God in ons wil blijven ende woonen,
Soo wy malkand'ren regt liefhebben in 't gemein.
Hier mede sullen wy waeraghtelyk betoonen

[a] *Hij geeft er geen gehoor aan.* [b] *Beduid, bekend.* [c] *Toen.* [d] *Toen Hij in Zijnen raad besloten heeft.* [e] *Volgens, in.*

Dat Godes liefd' in ons is suyver ende rein.
En daerom is 't dat wy gerustelyken weten,
Dat wy in hem en hy in ons is minst en meest, [a]
Om dat sijn gaven ons soo rijk zijn toegemeten,
Als hy ons heeft gemaekt deelachtig van sijn geest.
Wy hebben 't selfs aenschout het welk wy ook oorkonden,
Dat God sijn lieven Soon op d'aerd gesonden heeft,
Tot 's werelts saligheit, waer door hy alle sonden
Door loutere genaed' ons Vaderlijk vergeeft.
Dees' oversoete troost geeft ons de Heer genadigh,
Dat soo wie hier belijdt dat Jesus is Gods Soon,
God in hem blijft, en hy blijft ook in God gestadigh,
Ja Christus hem beleijdt selfs in sijns Vaders Troon.
Hier in is dan de liefd' met ons volmaekt gewerden,
Dat wy vrymoedelyk in 't oordeel mogen staen,
Om dat wy op der aerd' in sulken stant volherden,
Gelyk hy selver is, en daer niet af en gaen.
By een volmaekte liefd' men geene vrees' sal vinden:
't Is straffe datmen vreest, de liefd' dees vrees drijft uyt.
Wie soude vreesen straf van sijnen gantsch beminden?
Dees' liefd' is onvolmaekt dat is een vast besluit.
Daerom uit heel ons hart, uit heel ons ziel en kragten,
Laet ons beminnen God: want hy heeft lief gehadt
Ons eerst, en wy niet hem: dies moeten wy ook tragten,
Om van gelijk te doen en volgen 't selve padt.
Indien nu yemant seit: ik heb lief God den Heere,
En dat hy evenwel sijn evennaesten haet,
Dees' is een leugenaer voor God, en by soo verre
Hy sulks wil houden staen selfs Godes liefd' verlaet.
Want soo wie niet bemint sijn broeder, welk sijn oogen
Aenschouwen d' heelen dagh, wie kan gelooven dat
Hy God soud' hebben lief? voorwaer hy is bedrogen,
Dat hy te minnen meint waer hy noit zigt van had. [b]
En dit is 't groot gebodt 't welk God ons heeft bevolen

[a] *Volkomen.* [b] *Dien hij nooit gezien heeft.*

Dat die Godt wil te regt liefhebben sonder waen,
Sijn naest' ook hebbe lief: want anders soud' hy dolen.
Gods liefd' kan sonder liefd' sijns naestes niet bestaen.
5. Wie vastelyk gelooft dat Jesus is de waere
Gezalfde, is uit God geboren heel gewis:
En wie dat ook bemint hem die daer quaem te baren, [a]
Bemint met eenen die uit hem geboren is: [b]
't Een uit het and're volgt. God waerlyk te minnen
Als zijnde kindren Gods, te houden sijn geset:
Want Godes' liefd' is dit, dat wy met hart en zinnen,
Navolgen sijn gebod, betragten sijne wet.
Inbeeldt u nimmermeer dat d' heilsame geboden
Van uwen lieven God u zouden zijn te swaer:
Neen sij zijn sagt en ligt: 't is daerom niet van noden,
Dat iemant t' Hemel op, of t' Afgront neder vaer.
Al die waerachtig is uit God den Heer geboren
De werelt overwint en krachtigh hout het velt:
Het welk komt door 't geloof, dat Jesus d' Uitverkoren
Gods Sone zy, waerop ons grondvest is gestelt.
't Is reên dat wy geloof aen Jesum Christum geven:
Want hy gekomen is door water ende bloet.
Het water was een merk van sijn rein suyver leven,
Sijn bloet van sijne doodt verseekeringh ons doet;
Maer boven al nadien hy van de doodt verresen,
En op-gevaren is tot sijn onsterfflykheit,
Heeft hy ons door den geest de selve saek bewesen,
Want waer en seeker is 't al wat de geest ons seit.
Drie dit uit 's Hemels hoogt' onsigtbaerlyk oorkonden,
De Vader en de Soon die 's Vaders woort vertelt,
En d' Heilge Geest by haer tot in ons hart gesonden:
By dese drie wert ons de selve saek vermelt.
Drie, sigtbaer op der aerd, getuigenisse geven,
De kragten van den geest, de doop die wert beleên,
Door 's Christelyken volks rein ende suiver leven,
En der getuige bloet, en dees' drie gaen tot een.

[a] *Den Vader.* [b] *Zijne kinderen, onze medemenschen.*

Indien men na de wet, drie menschen moet gelooven,
By God ons meerder blijk gegeven is geweest:
Want God door syne stem getuigt den Soon van boven,
En door des Soons bedrijf, doodt, opstaen, ende geest.
Wie nu de wilde loop des werelts sijnd' ontvloden,
Met een opregt geloof den Sone Gods neemt aen,
Genegen ernstelyk te volgen sijn geboden,
Heeft binnen in sijn hart hier van het zegel staen:
Maer wie hem niet gelooft, die maekt God leugenagtigh,
Soo veel als in hem is; door dien hy het betoon
Moetwilligh wederstaet waerdoor God klaer en kragtig
Bewijst dat Jesus is sijn eengeboren Soon,
Dit is 't gunt wert betuigt staegh waerdigh te bedenken,
Dat God uit goede gunst in sijnen wijsen raedt
Het eeuwigh leven ons besloten heeft te schenken,
En dat dit leven heel in sijnen Soon bestaet.
So wie door het geloof den Soon heeft aangenomen,
Die heeft alreede 't regt van 't leven sonder ent:
Maer daerentegen kan dit leven niet bekomen,
Wie Godes lieven Soon niet voor sijn Heer en kent.
Dit schrijf ik u die daer den naem nu hebt beleden
Van Godes Soon, en uw geloof vest op het woort:
Op dat gy, wel gewis dat u komt toe alreede
Het eeuwigh leven, gaet in dit geloove voort.
Hierop is 't dat wy ons vertrouwen en verkloeken,
Hier op staet onse roem: dat God ons soo bemint
Dat als wy yet op hem [a] na sijn bevel versoeken,
Hy ons verhoort, gelijk een vader doet sijn kint.
Na dien wy weten dan dat God ons d'oor wil bieden,
Wanneer dat ons gebedt tot hem wert voort-gebragt,
Soo weten wy dat ook 't versogte sal geschieden,
Gemerkt dat geene saek is buiten sijne magt.
Alsoo daer onder u sijn swakken ende weeken,
Wanneer van desen een, een sonde komt te doen,
Een sterker die dat siet moet sijn gebet uitspreken,

[a] *In Zijnen naam, dat is, in den naam van Gods zoon.*

Versoekende dat God hem gunnen wil sijn zoen.
God sal dan uyt genae de kranke leden sterken,
En sulk' een levendigh behouden uyt den noot:
Ik spreek van een die mist in die of dese werken:
Maer niet van een die leit gantsch in de sonden doot.
Men vint by wijlen een gantsch doodelyke sonde,
Die verr' te boven gaet een lydelyke [*a*] schult:
Wanneer 't bloet des verbonts hartnekkig wert geschonden,
Ik segh niet dat gy sulks met bidden helpen sult.
't Is waer dat sonden is, wat strijt met regt of reden:
Maer alle sonden zijn daerom niet eenerhant,
't Schilt veel, of yemant heeft een quaal in sijne leden,
Dan of hy heel vervalt in doodelijken stant.
Maer dit ook weten wy, soo wie door Gods genade
Als nu bekomen heeft geheel een nieuwen aert,
Sulk een verloopt hem niet in sondelyke daden,
Want hy als Godes kint hem selve rein bewaert:
De boose quelt hem wel: maer dogh het is verloren,
Alsoo 't hem niet en raekt, 't en heeft op hem geen kragt.
Wy kennen ons voor sulks, wy zijn uit God geboren,
Daer al het wereltsch volk leit in des boose magt.
De groote Sone Gods tot troost van al de zijnen
Seer haest'lyk komen sal, wy weten dat gewis.
God heeft ons in 't verstant een klaer light doen verschijnen,
Tot kennisse van hem die daer waerachtigh is,
In hem den Sone Gods bestaen wy allegader,
Die daer waerachtigh is in alles wat hy seit,
Die tot een Heilant ons gezalft is by den Vader,
Dit is de ware God en 's levens eeuwigheit. (*b*)
Voor al mijn kinderkens wil u ten hoogste wagten
Van eenigh' eer te doen aen de gewaende goon.
Segt Amen uit der hart, en wilt dogh wel betragten,
Al 't gunt ik heb geseit: God self sal zijn uw loon.

[*a*] *Die men dulden kan, volgens Kiliaan* tolerabilis. [*b*] *Het eeuwige leven.*

KLACHTE

over 't verdeelde

CHRISTENDOM. [a]

STEMME:

Cessez de douleur, &c.

1.

't Christendom weleer
Hoogh verheven seer,
't Welke door de kragt
Van sijn eerbaer wesen
Deed de duyvels vreesen,
En al 's werelts pragt:

2.

't Welke door het kruys,
Met een sterk gedruys
Tot den Hemel drongh,
Ende van de sonden
Achter hem gebonden
Een triumph-lied songh,

[a] *Een heerlijk proefstuk van de ware denkwijze van den edelen De Groot en tevens de blijken dragende van den tijd, waarin dit krachtig en waarlijk poëtisch gedicht gemaakt is. Het strekke tot leering en waarschuwing voor onze dagen.*

3

Leydt nu ongesont,
Jammerlyk gewont,
In dat vuyle slijk.
Wilt u dogh erbarmen,
Over desen armen
Stant, Heer, van uw rijk!

4.

Gy en hebt de wet
Dogh van Mahomet,
Vol van boos gewelt,
Nogh de kerkgeboden
Van de sleghte Joden,
Tot geen wegh gestelt:

5.

Maer op uwen Soon,
Wijst ons uw betoon [a],
Als een Middelaer,
Van wien wy ons roemen
En ons laten noemen
Na hem allegaer.

6.

Wie heeft dan, o Godt,
Ons gemaekt dus sot,
Dat wy schapen al,
Die één herder kennen,
Ons ook niet en wennen
Tot één selven stal?

7.

In uw huys een knegt
Heeft hem sonder regt
Tot een Heer gemaekt,
Die, U om te tergen
Uit de Seven Bergen

[a]. *Wat gij betoogd, bewezen en getoond hebt.*

Dondert, brandt, en blaekt.

8.

Hy is 't die de liên
Buygen doet de knien
Voor stom hout en steen,
Die door sijn gesetten [a]
Derft uw' heyl'ge wetten
Met de voeten treên.

9.

Die 't onnosel bloedt
Stort in overvloed,
Die geweldigh stoot
Princen uyt haer throonen,
Trekt van 't hooft haer kroonen,
Ja zelfs brengt ter doot.

10.

Noghtans is 't getal
Seer groot over al
Van die zijn mis-leidt,
Maer met yver tragten
En met hope wagten
Na haer saligheit.

11.

Hoe-wel hare haet
Dikwils is seer quaet
En haer yver blindt,
Wilt haer, Heer, genesen,
Of genadigh wesen
Als de doodt haer vindt!

12.

Gy hebt, Heer, uw woort,
't Welke lagh versmoort,
Weder op gebragt [b],
En uw light doen stralen

[a] *Inzettingen.* [b] *Door de Hervorming.*

In de swarte dalen
Van een duyster nagt.

13.

Menigh mensch alhier
Gaende na het vier,
Als een lam soo stil,
Sagh men hem verblyden
Dat hy mogte lijden
Om des waerheits wil.

14.

Maer 't verdroot u, Heer,
Haast, te sien nogh meer
Dese tyranny;
Gy stelt ons ter handen
Steden ende landen
En nogh meer daer by.

15.

Krijgh, en vredes spoet, [a]
Eer, en 't hoogste goet,
Quamen schielyk aan,
Maer ootmoedt van zinnen,
Lijdtsaemheit en minnen
Zijn doen [b] wegh gegaen.

16.

Hierdoor komt het uyt
Dat soo veel onkruyt
Onder 't zaedt geraekt,
En, na 's Heeren dreygen,
Elk hem selfs een eygen
Euangelie maekt.

17.

Hierdoor is 't geweest,
Dat een swingelgeest [c]

[a] *Voorspoed in den vrede.* [b] *Toen.* [c] *Wij zeggen thans : zwijmelgeest.*

Velen heeft verdraeyt,
Die daer, sonder toomen,
Door haer eygen droomen
Worden heen gewaeyt.

18.

Dese zyn 't die daer,
Onder een gebaer
Van den vrydom soet,
Slaven van haer lusten,
In des werelts rusten
Wiegen haer gemoet.

19.

Menigh is daer nogh
Slegt [a] eenvoudig dogh
Die sijn naesten niet
Neffens hem wil aghten,
Ja de hooge maghten
Weynigh eere biet.

20.

Wie soud' denken, dat
't Mael dat Christus at,
't Welk ons liefde leert,
Door des duyvels listen
In een school van twisten
Soude zijn verkeert?

21.

Daer het waer genoegh
Soo men 't volk voordroegh,
Dat met broodt en wijn,
Geestelyke spijse
Geestelyker wijse
Moet genuttet zijn.

[a] *Geheel*, *als* plane.

22.

Nu soo komen uit
Die in Godts besluit
Klimmen, en midtsdien
Met hare kranke oogen
Seer onwijslyk poogen
Tegen 't light te sien.

23.

Waer door veel ontroert,
Zijn tot roem gevoert,
Of tot wanhoops noodt,
Die haer kraghten 't leven
Hebben toe-geschreven,
Ofte Godt haer doodt.

24.

Maer, Heer, of wel 't quaedt
Aen ons selve staat,
't Goedt komt al van Dy:
Die daer bist [a] beraden,
Door uw Soons genaden
Ons te maken vry.

25.

Boven dit nogh al,
Komt een swaerder val,
Dat wy reghte-voort [b]
Met de mondt belyden,
Met de daedt bestryden
Uw bekende woort.

26

Alsmen 't wel versint,
Siende zijn wy blint,
Hoorend' zijn wy doof;
En men magh wel vragen,
In dees laetste dagen,
Waer is nu 't geloof?

[a] *Zijt.* [b] *Als meermalen voor: tegenwoordig.*

27.

'T Is geen ydle waen
In het hoofd gelaên,
Die ons saligh maekt,
Maer een kraght, die binnen
Neffens al de sinnen
Ook het herte raekt.

28.

'T Is een light voorwaer
Dat Godts waerheit klaer
In 't gemoedt ontsteekt,
'T Welk aldaer volstandigh
Door de liefde brandigh
Kraghtelyk uit-breekt.

29.

Liefde, die haer jonst [a],
Van den Heer begonst, [b]
Tot haer naesten went;
Weder van haer naesten
Tot den Heer gaet haesten,
En aldaer vol-endt.

30.

Hoewel onse schult
Seer de maet vervult
Van uw gramschap, Heer;
Want ons dert'le ooren
Om wat nieuws te hooren
Jeuken al te seer:

31.

Matight uwe roê:
Sendt ons dogh niet toe
Sulken onverstandt,
Dat nogh erger leere
Die de ziele deere
Neme d' overhandt.

[a] *Gunst.* [b] *Ontleend, begonnen.*

32.

Laet ons, na 't vermaen
In den doop ontfaen,
Vader, Soon, en Geest,
T' samentlyk belyden,
Die voor alle tyden
Eén Godt sijn geweest.

33.

Wegh vernuft van hier,
Om te maken 't vier
U niet en verkloekt!
Leert uw Schepper vresen,
Maer t' oneynd'lyk wesen
Niet en ondersoekt.

34.

Niet uw eygen hooft,
Maer de Schrift gelooft!
Houdt het voor gewis,
Dat het Woordt des Heeren
Door een maeght vol eeren
Vleesch geworden is.

35.

Ware Mensch is hy,
Ware Godt daer by,
Om te sterven Mensch;
Godt om ons te geven
Een onsterflyk leven,
D' alderhoogsten wensch.

36.

Dit is onse vreê,
Dat hy onse wee
Heeft op hem gelaên,
Ende Godt den vader
Voor ons allegader
Rechtelyk voldaen.

37.

Godt, die 't al vermeught,
Doet ons dese deught,
Doet dit wonderwerk,
Wilt genadigh heelen
De verbroken deelen
Van de Christen kerk!

38.

Geeft dat liefde soet,
Waerheit in 't gemoet,
Sagtelik gaen treên!
En soo d' één en d' ander,
Alle by malkander,
Brengen magh tot één!

39.

Één heeft ons gemaekt,
Zijn wy vry geraekt
't Is door één geweest:
Laet ons ook niet beyden
Ons te laten leyden
Door één selven geest.

KLACHTE

der

VROUWE VAN MECHLEN

over

DE MIN DES PRINCEN VAN ORANJE. [a]

Num lachrymas victus dedit, aut miseratus amantem est. [b]

Verslagen droevigh hart, dat in uw jonge jeught
Soo langh genooten hebt met lust des werelts vreught,
Begint, want het is tijdt, u daervan af te wennen,
    En uwen staet te kennen.

De tranen die ick stort, en al mijn droeve suchten
Zijn van onrechte vreught nu leyder [c] rechte vruchten,
En mijn ellende komt om dat ick, onbesint,
    Heb al te veel bemint.

[a] *De Groot maakte voorzeker met dit gedicht in zijne jeugd vervaardigd weinig zijn hof bij Maurits, wiens al te weelderig leven hij in zijne Vergelijking der gemeenebesten, bezield met de edelste beginsels van waarheid en zedelijkheid, ook niet onduidelijk heeft afgeschetst. Hij heeft dit gedicht nooit uitgegeven en het is dus welligt buiten hem bekend geworden.* [b] *Heeft de minnaar één traan gestort of deernis met zijne minnaresse gehad?* [c] *Zoo veel als: helaas!*

Met recht magh ik mij dan beklagen van dien dagh,
Doen ick het doelwit eerst van mijne minne sagh,
Den nacht vervloek ick ook die mij in 't lijden bracht,
    Als ick het minst bedacht.

Och eertydts vol geneuchts, maer nu seer droevigh leven,
Dat toen mij d'eer verliet, my nogh is bygebleven,
Hoe raeckt ghy aen uw doodt, de waere medecyn
    Van zooveel sware pijn?

Dees wijtvermaerde plaets die soo veel vruchten geeft,
Daer nu soo menigh paer in reyne liefde leeft,
Streckt my maer tot verdriet, en al wat ick aenschouw
    Vermeerdert slechts mijn rouw.

Wie kan mij verr' van hier in zee een eylandt toonen,
Daer ick magh gaen alleen met mijne droefheyt woonen,
Daer man noch vrouw en komt, en daer ick geen vermaen
    Van liefde zal verstaen?

Wegh peerlen, en gesteent, en al het hoofsgelaet,
Wegh zijde vol van goudt, die my soo diere staet;
Want, nae myn eers verlies, en kan mij niet vereeren,
    Als droeve swarte kleeren.

Mijn Heer, wiens grootheyts glans my soo verr' heeft beseten,
Dat ick om uwent wil myn selve heb vergeten,
Verwondert u doch niet, dat een bedroeft gemoedt
    Geen liefde meer en voedt.

Ick dacht, dat ghy soud zijn soodanigh 't mijnewaert,
Als gy tot aen het eind des werelts zijt vermaert;
En dat uw edel hart en lichtgeraekte sinnen
    Gestadigh souden minnen.

Die u den krygh aendoen, en vyandtschap bewysen:
Die moeten uwe trouw en uw genade prysen:

Maer wat hebb' ick misdaen? die deught, die hen geschiet,
Gevoelt mijn liefde niet.

Wanneer daer yemandt is die uw triumphen telt,
Seght dat hy my daer by als een gevangen stelt:
Maer elck bedanckt hem seer die by u is gekomen;
Alleen ick uytgenomen.

Waer zijn de diensten nu die ick te hooren plachte,
Verr' boven mijnen staet, verr' buyten uw gedachten,
De woordekens die my gelooven deden ras,
Dat ick de liefste was?

Waer zijn de kusjes nu? waer is dat klare licht
Dat tot my straelde staegh van uw ontfonckt gesicht?
'tGebedt dat ghy my deedt om over u t' ontfermen,
t' Omhelsen, en t' omermen?

Gelyck ghy my dus langh gesocht hebt sonder rusten,
Soo ben ick nu te veel voor uw versade lusten;
Jae d' eerste die ghy vindt, het zij wie dat het zij,
Die trekt uw hart van my.

Noghtans doet ghy my goet als ick het wel bedocht,
Meer nu gy my verlaet, als doe gy my besocht;
Want als men 't recht bedenkt, uw vriendtschap is myn schade,
Uw ongenaed, genaede.

Vaerwel dan, Prins! vaerwel, ick wil uw liefde dragen,
Maer liefde sonder vlek de reste van myn dagen,
Ick wensch voor my de doodt, en dat noch buyten my
U 't leven vrolyck zij.

Tot dat ghy eene vindt, die van u zij geacht,
In liefde my gelyck, maer hooger van geslacht,
Die d' eere magh geschien van sonder schaemt of vresen
Altijdt by u te wesen.

Ghy soete kinderkens, uyt myn onecht gebooren,
Het moeyt my dat ghy staag myn droefheydt aen moet hooren,
Besonder als ghy vraeght, wat Moeder is ontmoedt,
Dat haer soo treuren doet?

Uw Vader is 't alleen waar over dat ick klaagh,
Omdat hy is te hoogh, of dat ick ben te laagh:
Ghy zijt hem seer gelyck, behalven dat uw oogen
Betoonen meer meêdoogen.

Jonckvrouwen, die my plaght, als u gelyck te eeren,
Laet ick uw spiegel zijn, om u een les te leeren:
Uw meerder eert altijdt, maer verre van hem wyckt,
En soêckt dat u gelyckt.

Denckt hoe dat Icarus dat vliegen heeft betaelt,
Die van des Hemels hoogt' in 't water is gedaeldt,
Doordien het vyer der Son, die hem te nae quam schynen,
Sijn vlerken deed verdwynen.

Wacht u voor 't eerst gespreck en 't heymelyck verkeeren,
Poogt niet alleen het quaedt, maer d'oorsaek self te weeren,
En denckt, dat die u mindt, die altijdt aldermeest
Hier voor uw oneer vreest. [a]

[a] *Dat die u waarlijk mint, ook het allermeest beducht moet zijn, om iets ten uwen oneere te doen.*

October VII 's Jaars CIƆIƆCXIX. [a]

Waer't dat mijn drouffgemoedt kondt eenigsins gehengen [b]
Te maken eenigh dicht gelijk ick eertijds plagh:
Ick soud niet laaten, Lief, te voorschijn iet te brenghen,
Daer mede dat ghy soudt gedenken deesen Dagh:

Och deesen lieven Dach! — o voorbeeld aller vrouwen! —
Die tot uw oorspronktijd van God was toegepast [c],
Die u het heemellight heeft eerstmael doen aenschouwen,
Op dat ghy 'eens met my soud dragen deesen last!

Hoe weinig daghten doe uw ouders en de maeghen,
Hoe weinig daghten doe uw vrienden altemael,
Dat ghy noch soo veel druckx om mynentwil soudt dragen,
Beslooten in een huis beset met Maes en Wael!

Misschien sy wenschten doen, dat ghy soud mogen paaren
Met een van God begaafd met taamelyk verstand,
Die reedelykke wel gevordert naer zijn jaaren,
Hem maaken sou bequam te dienen 't Vaderland.

Heelaas! wat isser doch van stervelykke menschen?
Wat isser dat men doch kan noemen goed of quaet?
Nadien dat selve een saak, daar wy met reên naar wenschen,
Door't rasend ongeluk ons 't aller dierste [d] staat.

't Is waar, de goede God heeft mij verstandt gegeven,
Daar meede dat ick wel behoorde syn te vreên,
Ick hebb' ook niet versuimt te leeren al myn leeven
Wat datter strekken kon tot nut van landt en steên:

[a] *Het was in den huiselijken kring op Loevestein in* **1619**, *dat De Groot dit allerteederst en lief gedichtje op het Geboortefeest zijner Gade vervaardigd heeft.* [b] *Gedogen, toelaten.* [c] *Beschikt.* [d] *Dier is hier duur*, durus.

Het bitter ongeval laat daarom niet te raaken
Myn eer, myn naam, myn goed, myn vryheit, als ghy siet,
Ja selver het kan syn, dat die gepreesen saaken
Een oorsaek sijn geweest van 't schandelyk verdriet.

Maar doch die groote Godt die alles kan bestieren,
Die goed trekt uit het quaad, o alderliefste vrouw!
Die heeft aldus gewilt in allerley manieren
Besoeken mijn gedult, en uwe vaste trouw.

Voorwaar een vaster trouw, als in voorleeden tijden
Die toonden, die haer mans navolgden in de dood;
Soo veel het swaarder is gestadelyk te lyden,
Dan haast te syn verlost van allerhande nood.

Maar ghy, o soeten Dagh, hoe syt ghy hier gekomen?
Wie heeft u deur de poort en waghten laaten gaan?
Weet gy niet datter is een hard besluit genomen,
Dat niemand ons alhier magh koomen spreeken aan?

Nadien u dan staat vry, dat and'ren missen moeten,
Dat ghy vry onbelet meugt op en af van 't Slot,
Gaat eens na Zeeland toe, wilt onse vrienden groeten,
Segt dat wy leeven noch, en troosten ons met [a] Godt.

End' als ghy na dit maal ons weederom sult vinden,
Koomt niet te Louvestein, maar gaat doch ellewaart, [b]
Daer ons, met goet getal van onse welbeminden,
Gebeuren mach, met rust, te eeten uwe taart.

[a] *Hier zoo veel als: in God.* [b] *Elders.*

AAN

MARIA REYGERSBERGH,

OVER MIJNE VERLOSSINGH UIT D'EEUWIGE GEVANGENIS.

Discite jam Belgae pietas quid possit et uxor. [a]

Boulongie [b], die weleer de voester had geweest
Van haer, die by haer heeft mijn leven en mijn geest,
Die met haer kloeck verstandt en met haer wacker' oogen
Tot soete slaverny my eertydts heeft getoogen,
Maer nu (ô groote trouw, en droeve saeck!) om my
Sich selven heeft gebracht in sware slaverny,
Boulongie, hoogh en laegh, gelyck als zyn de keeren [c]
Die mijn en haer gelucks lichtvaerdigheyt doen leeren,
Hoe weynigh docht myn lief, myn alderwaerste pandt,
Doen zy in d' eerste jeught gingh wand'len hier op strandt,
Of plucken in haer schoot de bloemkens van de velde,
Of hier u lammerkens, of daer u schaepkens telde,
Of vrolyck van gemoedt gingh treden over straet,
Of and're dochters gaf een vriendelycke praet,
Dat haer jong hart noch eens met min sou syn ontsteken,
Een soete min, maer die haer suurlyck op sou breken,

[a] »*Leert nu, Nederlanders! wat liefde en eene vrouw vermogen!*" [b] *Maria, dochter van Pieter van Reigersbergen, Schepen, Raad en Burgemeester der stad Veere, heeft hare eerste jeugd te Boulogne doorgebragt, werwaarts haar vader in ballingschap geweken was. Ten tijde van Leicester bewees hij den Lande zeer gewigtige diensten.* [c] *Als het Latijnsche* vices, *de lotverwisselingen, die ligt en vaardig konden verkeeren.*

Wanneer haer lief van haer sou werden afgeruckt,
Als met een leeuwen-klaeuw, en sy (eylaes!) bedruckt
Gestadelyck voor hem by d' een of d' ander gaende,
Hem niet sou mogen sien in meer dan negen maenden,
Noch hulp, noch bystandt doen [a]; toen hy met sware sucht [b]
Beladen lagh; gespeent [c] van vrienden en van lucht,
Hoe weynigh kon sy doe bedenken ofte vreesen,
Dat hare mingenoodt sou werden noch verwesen
Tot banden sonder end', verliesende syn goedt,
Dat sy in al dit quaedt, geduldigh, wel gemoedt,
Hem volgen soude nae, om haer met hem te laten
Besluyten met een gracht, met slooten en soldaten,
Doch dat sy eyndelyck met haer gescharpt verstand
Haer man verlossen sou uyt syne slaafsche bandt!
ô Spiegel van de deught! die nu (eylaes!) moet lijden,
En dat om mijnent wil, soo veer van mijne zijde
In 't droeve Loevesteyn: terwijl ick mijne rust,
Eenloopend' ballingh 's lants, soeck aen de Fransche kust;
En met een diepe sucht besie de soete steden,
Die ghy wel eertijds hebt, vry, onbesorght betreden.
Indien dat, of gedicht, of wel gestelt verhael
In Grieckschs, of in Latynsch, of oock in Duytsche tael
Een deughdelycken naem kan houden buyten sterven,
Een onverganckIyck eer sult ghy voorwaer verwerven!
Indien Evadnes [d] naem soo groote lof bequam,
Om dat sy hare man naesprongh tot in de vlam;
Indien Alcestes [e] eer ten hoogsten is verheven,
Omdat sy met haer doot kocht hares liefstens leven:

[a] *Geven.* [b] *Ziekte.* [c] *Beroofd.* [d] *De dochter van Mars of Iphis. Zij was de gemalin van Capaneus. Zij stortte zich in de vlam bij het verbranden van het lijk van haren man, door den bliksem bij Thebe getroffen.* [e] *De vrouw van Admetus, Koning van Thessalie. Hij was krank en volgens het orakel moest hij aan die krankte sterven, tenzij iemand voor hem het leven opofferde: dit deed zijne gade.*

Waerom en soud dan niet daer neven zijn genoemt
Maria Reygersbergh, en eeuwelyck geroemt,
Die, hebbend' uitgestaen soo hooge en felle baren,
Om, en oock met haer man, ses maenden en twee jaren,
Oock niet en heeft geschroomt te blyven in den noodt,
Verlossende haer man van eene lange doodt,
Die hem besloten hiel in hoogh verheve muuren,
Als in een graf, gemaekt om eeuwelyk te duuren?
Nochtans soo wist sy wel, wat voor een bit'tren haet
Dat haer te lyden stondt om dese vrome daet.
Maer ghy Regeerders 's landts, wat roem meent ghy te dragen,
Dat ghy bestaet een vrouw, en sulcken vrouw, te plagen?
Daer sullen Rechters zijn, die tusschen u en haer
Recht sullen spreecken nu, en noch na hondert jaer,
Niet vier-en-twintig, niet eenzydelyck verkooren,
Maer hondert duysenden en hoogh en laegh gebooren,
Die sullen u ter schandt, en haer ter eer verstaen,
Dat ghy seer qualyck hebt, en sy seer wel gedaen:
Jae self de groote Godt, niet doof aen mijn gebeden,
(Om wien te dienen ick mijn leven wil besteden)
Sal sijn begonnen werck niet laten onvolbraght,
Maer soo Hy nu aen mij betoont heeft sijne kracht,
Soo sal Hy (ick vertrouw't) door d'eene wegh of d'ander
Het wel gevoeghde Paer weêr brengen by malkander!

Geschreven uyt Parys, den 16 April, 1621,
Ontfanghen den 25 April tot Delft. [a]

[a] *Bij de betrekkingen van Maria van Reigersbergen, om haar te doen toekomen.*

Versoek-Schrift

VAN

MARIA VAN REYGERSBERGH

OM

LOUVESTEYNS UITGANG. [a]

Mijn Heeren, die van ider Landschap zijt gezonden [b];
Op dat ge haaren wil en meening zoud vermonden, [c]
Doorlees tog deezen brief, doorlees dien met verstand;
Welk' een gevange Vrouw u stellen doet ter hand.
't Is niet alleen uw werk des vyands magt te stutten,
Dat zijn gewapend' volk' geen schaa doe nogh geschutten;
Of met een kloek gemoet een inbreuk te bestaan, [d]
Of met een goet beleyt een plaats te tasten aan;
Maar ook is het uw werk voor alle dingen t' agten
Op uwes volks bestuur, op de bedroefde klagten;
Op 't schreyen van den geen, dien ongelyk geschied;
Op haares zugten, welk' ge 't spreeken als verbied.
Zie dan regt dit geschrift, maar ziet het met meedoogen;
Niet met een zuur gezigt, of dwers gedraayde oogen,
En zonder een'gen haat; het komt van Louvesteyn,
Daar een bedroefde Vrouw zig zelven vind alleyn,

[a] *Dit gedicht komt voor in de Overgeblevene Rijmstukken van en op Jan, Huyg, Willem en Pieter de Groot. Het is onzeker, of het wel van Hugo is, schoon het een eigenaardig karakter zijner Nederduitsche verzen heeft. Ik heb het daarom hier niet willen terughouden.* [b] *De Algemeene Staten.* [c] *Met uwen mond uitbrengen, openbaren, overbrengen.* [d] *Te ondernemen.*

Die 't pak nu , 't welk ze pleeg met haaren man te draagen ,
Moet draagen zonder hem , om dat z' hem heeft ontslaagen ,
  Die groote swarigheyd en banden moet uytstaan ,
  Om dat zy an haar man een goet werk heeft gedaan.
Laat dan mijn droeve stem nu komen tot uw ooren ,
En niet alleen dees muur , maar ook uw hert , doorbooren ;
  Ontsla me van dit Slot , belet niet dat een wyf
  Hem , daar haar ziel is by , ook volge met het lyf.
Wat zou 't u konnen schaan , dat ghy me vry zoud laeten :
Wat kan mijn lijden u , wat mijne banden , baaten ?
  Wat eer is 't u , dat ghy een Vrouw gevangen houwt ,
  Die hem is trouw geweest , wien zy eens had getrouwt.
Hier helpt geen hardigheyd. Zie nu , of ghy met minnen ,
Of ghy met zagtigheyd iet op myn man kunt winnen :
  Ghy kunt hier eenigzins mee krygen zijnen zoen :
  Geloov' me , hy sal veel om zulk een huysvrouw doen.
Wil uwen hoogheyd met zagtzinnigheyd bekleeden ;
Wil uwes grootheyds lot tot wel te doen besteeden ;
  Laat by u booven zugt [*a*] de reede zijn geagt ,
  Laat uwe goetheyd zijn so groot als uwe magt ;
Denk eens , waarom het is , dat ik alhier zou blyven ?
Heb ik met myne hulp uw vyand ooit gaan styven ?
  Heb ik ooit teegen u gegeven een'gen raat ?
  Heb ik u ooit gezogt te stooten uyt uw staat ?
Og neen , al myn misdaad , om welk' ik ben in banden ,
Zou zijn , dat ik myn man verlost heb uyt de handen
  Van haar , die in zijn kruys verblyded' haaren geest ,
  Hem houdend' in een kooy , gelyk als een wild beest.
Het Vrouwvolk van Toskaan [*b*] is nog in groote eeren ,

[*a*] *Zugt is voor hartstogt , verkeerde eerzucht.* [*b*] *Zie hierover onder anderen Beverwyck Uytnemenheid der vrouwe , Derde Boek , Vijfde Hoofdstuk No. 8 , over de vrouwen , die hare mans uit de gevangenis verlost hebben ; waar ook van de kloeke daad van Maria van Reigersbergen naar waarde melding wordt gemaakt.*

Omdat ze haare mans verlosten, in haar kleeren,
  Haar naam, lof, prys, met and'rer ooveral verbreyt;
  Maar niemand heeft dees' daad dan ik alleen beschreyt.
Het was een and're zaak, indien ik uw soldaten
Met geld had omgezet om vry myn man te laaten,
  Indien hy met gewelt van 't Huys was vry gerogt [a],
  En zijnen vryheyd had met iemants doot gekocht:
Het was een and're zaak, had ick hem u benomen,
Eer dat hy, door uw uytspraak, vonnis had bekoomen.
  Dit zijnde nu geschiet, is 't vremt, dat ik, geport
  Door liefde, zijnen straf een weynig heb verkort?
Een weynig, zeg ik; want hy kon niet langer leeven,
Omdat men hem 't genot des lughts niet wilde geeven,
  Omdat men hem benam 't gesprek van vriend en maag,
  Omdat men hem op nieuws nog quelde alle daag!
Een ding is 't, dat men my alleen nu voor kan wenden,
Dat myne man bestaen heeft d'Hoogsten Magt te schenden,
  En dat, wie een misdaad'gen zonder last ontslaat,
  Den schuld, voor welk hy had te boeten, op zig laad:
Maer waar is tog gehoort, dat eenig volk die wetten,
Voor vrouwen ofte voor dienstboden ooit ging zetten?
  Een vrouw verdient geen straf, die hier wat teegen doet;
  Al was dit quaat, haar liefd' en trouw die maaken 't goet.
Hier by komt, dat myn man zegt, dat hy is onschuldig,
(Waarom hy ook zijn kruys gedragen heeft geduldig,)
  Dat hy nooit heeft in 't land een Hoogsten Magt gekent;
  Dat Hollands trouwe dienst hem bragt in dees' ellend:
Dit zeyd hy en nog meer, bekleet met goede reede;
Waar meede myn gewiss' als nog wel is te vreede,
  Te meer, als ik bedenk' den onverdienden haat,
  Die my om zijnent wil alleen te dragen staat.

[a] *Rocken*, *is volgens Kiliaan* moliri aliquid mali: *wij zeggen nog*, *kwaad berokkenen: de aanteekenaar op Kiliaan zegt:* rokte *is raakte; dus zou* gerogt, *geraakt zijn*.

Waarom is 't dan, dat ick u niet en kan beweegen,
Om my te laaten los? 'ten diend' niet meer verzweegen:
  Het zwygen helpt nog niet, ik moet het zeggen uyt,
  Wat kan men my meer doen, als dat men my vast sluyt?
Ge hebt myn man bewaart met muuren en bolwerken,
Niet om zijn misdaads wil, maar om den staat te sterken,
  En houd me nergens om alsnu in banden, dan
  Om zo den hand en tong te binden van myn man:
Maar neen, mijn Heeren, neen, ofschoon ick hier moet blyven,
't Zal baaten nogte schaan, 'k wensch, dat hy maar mag schryven,
  Dat hy nu zijnen mond, die langen tijd als toe-
  Gesloten is geweest, vrymoedig oopen doe:
Meent ghy, dat ik myn man om stil te staan zal quellen,
'k Wil hem veel liever raan ten werke nu te stellen
  Zijn inct, pen, en papier, waarvan hy niet ter smuyk [a]
  Maar in het oopenbaar weer heeft een vry gebruyk;
'k Wil overreeden hem, niet om zijn leet te wreeken
Maer om voor ider een volmondig uyt te spreeken
  Het ongelyk, dat ons en and'ren wedervaart;
  Ons beyder eer is my meer dan myn vryheyd waart.
Meent ghy me dan nog met veel dreygens te doen vreezen,
Zoo dunkt me, dat ick u wel onbekent moet weezen,
  Ick meende, dat myn man u had genoeg geëert;
  En, wat van buyten komt, een kloek hert niet en deert.
Moet ick dan nog een tijd myn droevig lyden dragen,
Moet ick in eenzaamheyd verslyten myne daagen
  Ver, liefste, van u af, ver van u, waardste schat,
  Die ick wel heb getoont hoe waardig 'k heb gehad,
God zal me bystand doen [b], het heeft me niet verdrooten,
Toen ik vyf maanden lang by u was opgesloten;
  En dit kruys zal nog zijn verdraagliker voor my,
  Dewyle dat ick weet de zaak, waarom 'k nu ly.
Myn Heeren, die dit leest, en wilt niet qualik duyden,

[a] *Zooveel als: ter sluik.* [b] *Geven.*

Dat ick niet zoo getrouw geweest ben aan u luyden,
Ick die nooit eed en dee, als aan myn man en hoofd;
Dees' had ick voor Gods kerk getrouwigheyd belooft.
Ick heb den dag ter week, dien ick met groote beden
Van u verkreegen had, wel zoeken te besteeden,
Zo ghy u hieraan stoot, wilt in u zelven gaan,
Denk 't, wat ghy zeggen zoud, zo 't aan u was gedaan.

AENSPRAECK

VAN

HUGO DE GROOT,

AEN DE

KIST,

In de welcke hy uyt de gevanckenisse is gedragen. [a]

O soete schuyl-plaets! o, voor korten tijt, nau huysjen,
Dat mijn bedruckte ziel, besloten in uw kluysjen,

[a] *Deze vertaling is, door De Groot zelven, vervaardigd, naar zijn Latijnsch Gedicht op de Kist. Het Latijnsche komt niet voor in den Bundel zijner* Poëmata, *maar is te vinden onder de* Verscheyde Nederd. Gedichten van Grotius, Hooft, *enz.* Amst. 1659, bl. 110. *Hoe gevoelig en erkentelijk De Groot was, en hoe zelfs het levenlooze als 't ware daarin deelde, kan uit deze dichtproeven blijken. De liefde en zorg voor deze Kist bleef hem steeds bij; toen dezelve daarna vermist werd aan het huis van zijn broeder Willem, schreef hij aan dezen, »het hem speet, dat men zoo weinig zorg voor dat bewijs en onderpand van de Hemelsche gunst jegens zijn' persoon gedragen had."*

Hebt vry gemaekt, en soo in open lucht gestelt:
U lieve last, die, nau gepackt door sterck gewelt
Van 'tstrenge kryghsvolk is allenghskens uytgedragen,
En eynd'lyck als een pandt, 't geen sy doch niet en sagen,
Bevolen, op een schip, de Waels afloopend' ty:
O.Kist, wat danck, wat lof verdient ghy wel van my!
Ghy hebt myn slaverny verjaeght, en overstreden,
Die 'k seven maenden meer als twee jaer heb geleden!
Dat ick des Hemels licht aanschouw met vry gelaet,
Dat my geen Slot meer plaeght, mijn ooren niet meer slaet
Der grendelen gekners, en 't wreet gegraeu der wachten,
Maar magh gerust en vry het bly gegroet verwachten
Van vrienden, die gedoopt zijn in geleertheyts nàt,
(Als *Puteaen*, voor wien *Du Thou* geen meerder hadt,
En 't herssenrycke hooft van mijn *Tileen*) [a] wiens reden
Den onverdroten tydt my soetjens doen besteden:
Dit al, en soo 'k noch meer gelucks t' erdencken wist,
Dat moet ick u alleen danck weten, lieve Kist!
Doch wild' ick nae verdienst uw lof ten vollen roeren,
Ick hoefde soo veel schrifts, als ghy ooyt plàght te voeren!

Hetzelfde anders.

O, zoete schuylplaets, die ick vond
Een naaw huys voor een korten stond,
Die tot een heemel hebt gemaakt
Den weg, door welk is los geraekt
Een geest, die vast geslóote was;
Een last, dien met veel hassebas

[a] *Alle drie vermaarde en geleerde Fransche Schrijvers.*

Een wreev'le krygsknegt heene droeg,
Die daartoe nam behulps genoeg;
Tot dat hy 't als eene blinden pand
Met dees' nu, dan met d'and're hand,
Bragt 't scheep, om door den wyden Waal
Voor stroom te zeylen. Met wat taal
Zal, Koffer, ick u prijzen gaan,
En doen een elk uw lof verstaan?
Den slaaverny, die my twee jaar
En zeeven maenden viel zo zwaar,
Die my zo bitter heeft geplaegt,
Hebt ghy verwonnen weg-gejaegt;
Zo dat, met eên vry opgezigt, [a]
'k Nu weer zie 't vroolik hemelsligt,
En ick niet meer nu in mijn oor
Het krassen van de sloten hoor,
Dat my de grendels dag en nagt
Niet pynen, nogh de wreede wagt:
Maar dat ick minn'lik werd gegroet
Van blyde vrienden, welk 's gemoet
Vol kenniss' en geleertheyd steekt,
Dier tonge niet dan wijsheyd spreekt;
Gelyk een kloeke Puteaan,
Die hoog geägt is van Thuaen,
Gelyk ook is Tilenus, die
Ick daag'liks teegenwoordig zie,
Door welkers aengenaame praat
De tijd mij dik te ras ontgaat:
Dit alles en wat verder meer
My goets toevloeyt na myn begeer,
Dat weet ick u, ô Koffer, dank:
Zo dat, indien ick met gezank
Wild' pryzen uw verdienden loon,

[a] *Aangezigt*, *gelaat*.

Of stellen door den pen ten toon,
'k Mogt pas [a] om soo veel boeken gaan,
Als ghy wel eertyds pleegt te laa'n.

BIJSCHRIFT

VAN

DE GROOT,

Geschreven in seeker Stamboek van Daniel Kempenaer.

Die uyt haers moeder buyck, als uyt een *Kercker*, komen,
Die'r [b] ziel, in 't leven, van [c] 's lijfs *Kercker* werdt bewaert, [d]
En wachten, na haer doodt, *'t Gevangenhuis*, de Aerdt;
Dees' moeten nooyt te seer voor Boey' of *Kercker* schromen.

Den 27 Maert, 1621.

[a] *Vast, stellig, voorzeker.* [b] *Wier.* [c] *Door.* [d] *Wordt besloten, huisvest in het ligchaam. De Groot doelt ook hier op zijn eigen kerker op Loevestein en op de Kist, waarin hij ontkwam. Het oorspronkelijk Latijnsch gedicht, waarvan hij zelf de bovenstaande vertaling vervaardigde, vindt men mede niet in de uitgave zijner* Poëmata, *maar onder de* Versch. Ned. Gedichten *enz. Amst. a°.* 1659, *bl.* 112.

Op de

ZEIJLWAGEN

van

PRINS MAURITS. [a]

Doen hier de Walvisch lag, soo groot schier als het strant
Daer Catwyck hout den naem van 't oude Vaderlandt, [b]
En sagh men nergens nae [c] den zeeman soo verschieten,
Als doen hy vliegen sag de wielen met de sprieten,
Hy seyd', is dat een werk als Argo, of noch meêr,
Dat Pallas heeft gemaeckt haer gryzen oom [d] ter eer?
Is dit de wagen niet, waer meê de Heer der baren
Met synen drietandt heeft laest over 't landt gevaren,
Doen al het volk verschrickt, als voor den jongsten dagh,

[a] *Eigenlijk: Op den Zeilwagen van Simon Stevin, waarin ook De Groot zelf gereden had met Prins Maurits en Fredrik Hendrik, alsmede de gevangen Admirant van Spanje, Mendoza, de broeder van den Koning van Denemarken en de Ambassadeur van Frankrijk. Het is eene vertaling door De Groot van een zijner eigene Latijnsche Epigrammen op dit onderwerp en wel van het Negende. Zie* Hug: Grotii, Poëmata, *Lugd. Bat.* 1617. *pag.* 386. *Men raadplege verder over dezen togt De Groots Vergelijking der Gemeenebesten, J. P. van Capelle over Stevin, en anderen. Er waren eigenlijk twee Zeilwagens, een groote en een kleine. Van deze Zeilwagens bestaan afbeeldingen door C. de Pas.* [b] *Van de Katten, van welke de Bataven afstamden. Van den walvisch, te Katwijk in dien tijd gevonden, komen vele afbeeldingen voor.* [c] *Na dien tijd, daarna.* [d] *Neptunus; volgens anderen was het niet Minerva, maar Pollux, die het schip gemaakt had. Het schip Argo, dat Jason en zijne togtgenoten voerde, is genoeg bekend.*

Den omgeroerden grondt van d' aerde beven sagh?
Sie ick de Nymphen niet daer onder 't vaenken springen,
En Triton op den hoorn met heesche stemme singen?
't Magh zyn dat Boreas Erichthin [*a*] dien hy mindt,
Of Chlooin [*b*] Zephyrus gaat soecken met syn windt,
't Magh zyn dat Aeolus in Holland is gekomen,
En van den Watergodt syn afscheydt heeft genomen:
Hy rade meest als mis; [*c*] dan een dingh was gewis,
Want dit een Wagen doch der groote Goden is.

Op hetzelfde onderwerp. [*d*]

De Wagen spreekt.

Maeckt, Jupiter, een plaets in 't Hemels' vyer [*e*] voor my
Opdat ick by de twee een derde Wagen zy!
Ghy mooght my meê met haer in 't Noorden wel gaen setten,
Dat myn bestoove raên het water niet en letten. [*f*]
Ick heb nu al geleert te myden 's waters kant,
Dewyl ick hier mijn reys droogh vorder over strandt:
Soo sal my niet geschien, dat my niet soude lusten, [*g*]
Te raken 't Westersch nat omtrent de Spaensche kusten.
Doet my de eer dien gy den Dolphyn en den Stier

[*a*] *Ook genaamd Orithyia, de dochter van Erechtheus, Koning van Athene, door Boreas geschaakt.* [*b*] *Chloris, dezelfde als Flora, gehuwd aan Zephyrus.* [*c*] *De zeeman, welke de voorgaande vragen deed, zou 't regte toch niet geraden hebben.* [*d*] *Vertaling van de veertiende Epigram, als voren, pag.* 389. [*e*] *Het heir der Hemelsche lichten of sterren.* [*f*] *Volgens Kiliaan:* nocere, offendere, obesse, *beletten, benadeelen, tegenstaan, belemmeren.* [*g*] *Hetgeen mij ook niet zou behagen.*

Wel eertijds hebt gedaen, en 't goudtgevelde Dier. [a]
't Ontvoeren Hellen of Arions, of Europen,
Is 't meer als onder 't jock van sulk een Heer [b] te loopen?
Dit is genoegh, maar doch alleen de reeden niet;
Alsoo de krans komt toe de geen die snelste vliet.
Des Arendts vlucht en myn en kan men niet veel liegen: [c]
Oock Leda's lief, de Swaen, en sal 't my niet ontvliegen,
Noch Perseus, snel gehieldt, die door den Hemel vaert:
Noch oock Bellerophon, uw ongetemde paert:
Is hy gesternt [d] die ooyt de paerde-span versinde, [e]
Denkt wat dat ick verdien die eerst vaer met de winden?
Men siet in 't hooghste dack het schip geschildert staen,
Dat eerstmael dorst alleen door natte wegen gaen. [f]
Doch wilt ghy niet: ick sal de bergen niet vergaren,
Maer met myn As en windt na 's Hemels percken varen.

BIJSCHRIFT
op den Zeilwagen. [g]

Dit is een recht tooneel des Aerdrycx. Waer het myn,
Ick sou gelyck den Rus een Wagewooner zyn.

Op hetzelfde Onderwerp. [h]

Acht en noch twintig zyn van dit gespan gedragen:
't Getal alleen ons doet verwondren van de wagen:
Noch meer 't gewicht van dien doet schricken ons verstant;
Oranjen is daer eerst des Hemels liefste pandt:

[a] *Den Ram, Dolphijn en Stier, hemelteekens, waarop ook de volgende regel slaat.* [b] *Maurits.* [c] *In snelheid van vliegen overtreft mij de Arend niet.* [d] *Onder de sterren gesteld.* [e] *Erichthon.* [f] *Het schip Argo, onder de Gestarnten, als de Wagen, geplaatst.* [g] *Dertiende Epigram, als voren, pag.* 388. [h] *Vijftiende Epigram, als voren, pag.* 389.

De Broeder van den Heer der Deenen is daer mede:
Graaf Hendrick oock, die naest syn Broeder is de tweede,
Daer onse saeck op steunt en 't Huis van Nassous eer.
Veel kryghsliê wyt beroemt en Duytsche Vorsten meer,
Den Heer van Busenvael [a] die is daer oock 't aenschouwen
Des grootsten Konings beeldt, mijn çiersel en vertrouwen:
De bloem van Engelandt en Vranckrijck, vroom gemoet,
Zyn tegenwoordig daer, en 't Hollandtsch edel bloedt.
De Spanjert is getuijgh, gevangen hier te landen,
Die ooyt was Admirant der Arragonsche stranden:
En onder al het vreemdt dat hier is omgegaen,
Van syn gesanten, sal den Keyser dit verstaen.
Want wat wil ick hier doch de stuurluy gaen verhalen,
En 't wagevolck, en die 't zeyl hoogen en doen dalen?
Soo ick my noemen nu by sulcke Heeren magh,
't Is moogh'lyck dat men my meê onder allen sagh? [b]

Aan den Gevangen
ADMIRANT. [c]

O Koninckl ycke Stam van Arragon, die Kleven,
En al 't Westfaelsche landt nu laestmael hebt doen beven,
En 't water daer den Ryn syn eerste hoornen staen, [d]
Hoe haest is uwe pracht, Mendoza, nu vergaen?
In onses Vorsts triumph werdt ghy geleydt gevangen,
De Wagen die u voert is met een zeyl behangen,
En hadt ghy sulcken een gehadt op 't Vlaemsche strant, [e]
Ghy had misschien ontvloôn des Overwinners handt!

[a] *De Gezant van den Koning van Frankrijk.* [b] *De Groot was er zelf bij tegenwoordig.* [c] *Veertiende Epigram, als voren, pag.* 390. [d] *De Admirant van Arragon, Mendoza, had Rhijnberg ingenomen. Wezel, Rees en Emmerik hadden ook Spaansche bezetting.* [e] *Bij Nieuwpoort.*

BIJLAGEN.

Twee Brieven van wylen den Hooggeleerden Gerardus Johannes Vossius, in welke van des Heeren H. de Groots Onderwysingh der Gedoopte Kinderen met lof gewagh wordt gemaekt.

I.

Juffrouw de Groot,

UE: *Broeder, Mr. Willem de Groot, heeft op my versoght, voor UE: man, de overgeblevene stukken der Griexer ende Latijnscher Poëten, om welker reden ik UE: alhier vier boeken van dien inhout sendende ben. T' is my seer lieff om hooren dat mijn Heere UE: man soo Christelijk ende Korasieuselijke opnemet t' geen hem van des Heeren Hant werdt toegesonden, ende sijn groot verstandt ende overtreffelijke wetenschap niet laet verroesten, maer denkt, dat waer sijnder E: is dat Godt aldaer ook mede is, ende dies nogh arbeyt om wel te meriteren van de geleerden deser euwe, ende de posteriteyt. Godt de gever alles goedts wil hem in dit sijn voornemen versterken, gelijk ik vertrouwe dat hy doen sal. Niet te min wensche mede seer, dat sijn E: niet alleen sijn ooghe slae op de geleerden, maer ook op andere die de wetenschap der taele niet en hebben.* UE: is genoeghsaem bekendt, met wat een vreught en verwonderinge van een Igelijk gelesen is, t' geen van UE: man voor sijn doghter Cornelia van den Doop geschreven was. Ik kenne verscheyde, die niet alleen met haerder grooter stightinge t' selve gelesen hebben, maer bovendien, hoewel sy anders seer gepassijt ende qualyk geaffectioneert tegen

UE: man waeren, al evenwel bekendt hebben, dat het most een teeken sijn, van geen quade conscientie, ende van een Christelyk gemoet, ende groote kennisse van goddelyke saken, ook in soodanighe plaetsen soo treffelyke meditatien te hebben: ende soo soet en bequam en konstelyk in rijm uit te drukken. *Wensche daerom dat UE: man wederom iet diergelykx schreve; t' sy vande liefde die wy Christo onsen Salighmaker schuldigh sijn, en van syne navolginge; t' sy vande waere merkteyken der kinderen Godes; 't sy van het euwigh leven, 't sy iet anders diergelijks: welk niet alleen den geleerden maer ook den ongeleerden heylsaem en proffijtigh sijn sal; ende boven dien daer toe ook strekken sal, dat selve den gemeynen man een groot ēn goet gevoelen van UE: man meer ende meer krijgen mogen. Dit ben ik wel aen UE: schryvende, maer soude veel liever aen UE: man selve, so hiervan als duysent andere dingen, onse studie belangende, geschreven hebbe, waert 't selve geoorlooft voor desen tijt. Dogh verhoope dat indien UE: man so haest niet gedimitteert wort, als UE: ende wy alle wel wenschen, niettemin daer en tusschen sal ook anderen geoorlooft worden hem te besoeken, ende mondelijk te spreeken, off immer door brieven aen te spreken. Welk soo haest sal mogen geschieden, soo is de meyninge, de baene met schrijven heet te houden: verhoopende ende vertrouwende dat dese myne affectie tot sijnder E: hem niet onaengenaem wesen sal. Daer en tusschen bidde ik den goeden Godt, dat hy vorder in desen uwe E: lievenen mans wonde gieten wil sijne Olie, dat is den kraghtigen troost des Heyligen Geestes, waer door hy meer en meer de broose ende boose werelt, met haer soo priculeuse conversatie, ydele eer, en alles wat in de selve den kinderen der werelt soo lieffelyk aenlaght, 't selve al te samen klein aghten; eensdeels, om dat het inderdaet niet dan ydelheyt is, eensdeels om dat sodanigh ten minsten moet gehouden worden in vergelijkinge van de groote*

en waerachtige schatten, die onse Hemelsche vader ook in deser werelt UE: man boven duysent duysenden gegeven heeft; ende insonderheyt die schatten die voor hem en U: ende ons en alle kinderen Godes van Godt onsen Vader bewaert werden wiens Erffgenamen wy sijn ende mederfgenaamen onses Salighmaekers Christi. Geschreven desen 6 *Junij*, *Anno* 1619. *groetet UE: man van my ende mijner Huysvrouws wegen duysentfout.*

UE: ende den allen uwen goetgunstige, ende in alles tot dienste bereyt sijnde vrunt,

Gerardus J. Vossius.

II.

Me-Juffrouw de Groot,

Ik ben eergisteren in 's Gravenhage geweest, om eeniger affairen wille, verhoopende ook aldaer UE: te spreeken, soo van eenige boeken, die ik UE: man hadde gesonden, als insonderheyt om te weten, hoe UE: man al vaert aen lighaem ende gemoet, maer UE: Broeder, mijn Heere Reygersbergen, my te gemoet komende gaff my te kennen, dat ik UE: niet t' huys soude vinden: ende verstonde uyt sijnder E: ten deele de gelegentheyt. Ik wenschede om veele, dat uwe waerde en lieve man sterker van lighaeme waere, maer om 't selfde willen wy den Heere vierighlyk bidden, ende daer en tusschen moet ook uwe E: man sigh kloekhertigh draghen, ge-

denkende 't geen sijn naem en de gulde spreuke van Seneca mede brenght,

Magnus animus qui magna despicit,
Groot is de man alleen,
Die 't groot kàn aghten kleen.

Daerom moghte Ik eens by UE: man sijn, ik wilde op sijner deuren Den naem de Groot *schrijven; op dat hy dies gedaghtig sijnde, sigh droege gelijk sijnen naeme medebrenght, dat is niet alleene in voorspoedt, ende 't bedienen van groote staeten de grootheyt sijns verstants en wetenschaps betoone, (welk als Godt den mensche niet genadelijk by en staet dikmael hem maekt groots in sijn herte, groot in de oogen der menschen, maer kleen in de oogen Godes, waer van dogh Godt UE: man altijt wel bewaert heeft.) maer ook bewijse de selfde sijne grootheyt en groothertigheyt in tegenspoedt, sijnde een Exempel van grooter lijdtsaemheit, gelijk Job geweest is, die soo veel duysent Jaer doot is, ende met sijn Exempel de gantsche werelt nog leert, ende altijt leeren sal. Ik weete wel dat 's werelts kinderen meenen, dat UE: man nu kleender is als sijnder E: plagh te sijn, ende misschien meent UE: 't selfde mede, dogh 't selfde gevoelen kan geen plaets grijpen, indien wij bedenkeu wat Godt met UE: man voor heeft: want hy schynet hem nogh grooter te willen maeken door soo groote swarigheit, die hy hem oversendt, stellende hem voor Ons ende de naekomelingen tot een exempel van grooter lijdtsaemheyt, ende wy weten niet of Godt hem ook niet na dese swaerigheyt wil brengen tot grooter tijdtlijken segen, gelijk Job geschiet is. Wy verhoopen 't selffde, maer bidden Godt daerom niet, mits 't hem misschien niet saligh soude sijn: Bidden alleen dat Godt de Heere uwer E: man nu soo lange beproeft sijnde, wil genaedelijken verlossen, ende in vryigheyt stellen, gelijk soo veel duysent, met Ons wenschen; insonderheyt alle die de wetenschap lieffhebben, welker veele van*

verre landen herwaerts schrijven, met groot verlangen zoekende te vernemen hoe 't met mijn Heer al is, dien sy toewenschen, 't geen wy wenschen; eensdeels, om der geleerden, ende der gantscher posteriteyt wille, die nogh groot proffijt van hem genieten kan, indien Godt sijner E: langer spaeren wil in voorspoedt.

Mijnes bedunkens soude UE: man niet quaelijk doen iet schrijvende tot troost van zigh selven gelijk Cicero, Boëthius, ende anderen gedaen hebben. Het bedenken van de ydelheyt der werelt, 't profijt 't geen wy en anderen genieten uit tegenspoet. maeken, dat wy lijdtsaemer dragen alle ongeluk. 't Soude ook goede bedenkinge hebben, indien sijn E: iet schreeff vande liefde Christi 't onswaerts, off vande seekerheyt der saligheyt, off van het eeuwig leven: insonderheyt soo 't selfde in Nederlantschen rijm geschiede. Want alsoo sal 't geschieden, dat ook de gemeene man proffijt geniete van sijne wetenschap, ende de grootheyt sijns verstants, met een vroom gemoedt vergeselschapt sijnde, leere kennen, ende admireeren, gelyk ten deele geschiet is, uit het Vader Onse, *ende insonderheyt uit* De vragen en antwoorden van den Doop: *welke een iegelyk zeer groot acht: ende voorwaer ik kenne geen vande treffelykxste Theologanten die 't selfde beteren soude, jae die ook soo bequaem iet stellen konnen: ook de vyanden van UE: man syn dit werk prysende: daer om dat synder E: dogh niet verdriete* iet desgelykx te schryven tot stightinge des gemeynen mans, ende grootmaekinge synes naems, ook by de verstandighen.

Mijn Huysvrouw heeft gisteren een weynigh Confituren aen UE: gesonden, uit goeder affectie. De gifte heeft niet te beduyden, dan, gelyk een weynigh appelen plegen gerecommandeert te worden, dat sy van ons gewasch sijn, soo doght haer goet 't selve te senden om dat het haer maeksel was.

Indien eenige boeken nogh in mijn bibliotheecque sijn;

die UE: man dienstigh sijn, wilt se dogh ontbieden geene spaerende: vrunden goederen sijn gemeen.

UE: Broeder heeft aen my versogt, dat ik hem wilde senden Copie vande antwoorde, die ik in Synodo provinciali ex tempore dede, ende met der haest ben gedrongen geweest in schrift te stellen. Mijn meyninge is die niemand met te deelen, wil voor desen tijt niet dat sy onder den man komt. Ben niettemin hem een Copie sendende, mits dese Conditie, dat hy se niemandt laet copieren ofte sien, sonder mijn weten. Dogh is 't iemant in sijn Vaders Huys, die hyse wil sien laeten, 't selffde laet ik sijnder discreetie, dogh sie niet wat noodigh sy. Ik worde seer gequelt ende vreese dat nogh maer een beginsel is van meerder quellagie. Die verstant hebben vreesen 't selffde mede. Dogh Godt verhoope ik dat met my wesen sal, ende dat hy te niete doen wil de listige raetslagen der geener die myne Ziele haeten. Believet Hem ook dat ik ook nogh meer Cruys om der waerheyt wille lyde, en om dat ik de vreede nagejaeght hebbe, soo willen wy door Godts Hulpe onse Ziele in lijdtsaemheyt besitten: Hem biddende om sterkte. Den selven Hemelschen Vader is 't dat ik mede UE: man met UE: op 't hooghste bevele, die ons geven wil in dese droeve tijdt wat ons aen Ziele ende Lighaem saligh is. Desen 23 Augustij 1619.

UE: ende der uwen allen dienstwilligen vriendt.

Gerardus J. Vossius.

BRIEF

des Heeren

HUGO DE GROOT

aen zyne kinderen,

KORNELIS, PIETER en DIEDERIK DE GROOT.

Mijne lieve Kinderen,

Uwer eenigen zijt met my geweest in de Louvesteinse gevangenisse: eenige hebt daarvan wel gehoort. Hoe onschuldig ik daaraan ben gekoomen weet de goede God, en 't blijkt, ten deele by myne uitgegeven schriften. Daar zijnde heb ik den droeven tijd overgebragt met zulke zaken die my altijt hoogst ter harte gegaan hadden, namelijk met Godswoord, en andere eerlyke oeffeningen. Van het eerste zullen getuigenisse geven myne Aantekeningen op de Boeken van het Godlyke Nieuw Verbond, ende mijne zes Boeken gemaekt tot voorstand van den Christelyken Godsdienst *die in drnk zijn uitgegaan. Van het andere myne overzetting uyt Stobaeus: ook dit Boek dat ik u nalaet, inhoudende een onderregting van de Regten die in Hollant te pas komen. Ik heb in 't instellen zorgvuldig geweest om alles te vervatten in eene bekwame ordre, die ik hoop getroffen te hebben, immer wel zoo goed als in de Latijnsche Justiniaansche* Institutiones *Rechtsinleiding word bevonden. Ik heb ook naeuw gelet om de bepalingen met de bepaalde naamen wel te doen overeenkomen, waarin by de Rechtsgeleerden*

zeer word gemist: ook om alle verdeelingen op malkanderen wel te doen vervolgen, 't welk gy kortelijk zult konnen zien by de vijf ingevoegde Tafelen. Onze Duitsche moedertaal heb ik ook hier, gelijk in de zes boeken, *gezogt te vereeren en te toonen dat ook deze Wetenschap in dezelve tale zeer wel kan verhandelt worden; waartoe ik my beholpen heb met vele nu wat ongebruykelyke, dog goede oude Duitsche woorden, die in de oude Handvesten en Keuren bevonden worden: ook eenige woorden door zamenvoeging gemaekt, dog zoo dat de zin daervan zeer ligt is te vatten. —*

Een ding beklaag ik my, dat ik dit werk makende weinig boeken en andere behulpmiddelen by my heb gehad: ook geen ommegang met andere menschen die my nodig zouden zijn geweest om met de selve te spreeken van de Hollandsche Coustumen en Gebruiken. Zoekt daarom kennisse met ervaren Regtsgeleerden te maken, om 't gene hier aan mag ontbreken daar uyt te vervullen. Neemt dit middelertijd aan als eene kleine erfenisse, alzoo my de andere middelen, die ik u had behooren na te laten, met groot onregt, benomen zijn. Hebt altijd God voor oogen, en weet dat Hem de Regtvaerdigheid lief is.

Uw genegen Vader

Huig de Groot.

INHOUD.

Aan mijnen Oudsten Zoon . . . . bladz. III.

Gedicht van D. Hurant. . . . . » XII.

Voorrede van G. Brandt . . . . » XVI.

Beloop des Werks, Bewijs v. d. waren Godtsd. » XX.

Vermaning tot Vrede, door W. de Groot. . . » XXV.

Bewijs van den waren Godtsdienst. (Zes Boeken). » 1-167.

Onderwysing der gedoopte kinderen, door vragen en antwoorden, aan mijne dochter Cornelia De Groot . . . . » 168.

Samenspraek tusschen Vader en Soon, over de deught van weynigh spreken . . . . . . » 187.

Uitlegging van het gebedt ons Heeren, het Vader-Ons. . . . . bladz. 194.
De Thien Geboden. . . . . » 198.
De Geboden onses Heeren Jesu, beschreven by Mattheus in 't vijfde, seste en sevende Hooftstuk zyns boeks. . . . . » 201.
De uiterste wille des Heeren Jesus Christus beschreven by Johannes in 't XVII Hooftstuk sijns Boeks. . . . . » 214.
Gebedt der geloovigen, beschreven by Lucas in 't vierde Hooftstuk sijns tweeden Boeks . » 225.
Beschryving van de Wedergeboorte. . . . . » 228.
Het Onse Vader. . . . . » 231.
'T Gelooff. . . . . » 232.
Morgen-gebedt. . . . . » 233.
Avond-gebedt. . . . . » 234.
Gebedt voor den eeten. . . . . » 234.
Gebedt na den eeten. . . . . » 235.
Lofsang van de Jonkvrouw Maria, bij Lucas. . » 236.
Zacharias Lof-sang, bij Lucas. . . . . . . » 238.
De Lofsang der Engelen. . . . . » 239.
Simeons Lofsang. . . . . » 240.
't Gebedt bij Nehemias. . . . . » 241.

Betraghting van Christus Lijden op den Goeden Vrijdagh of Kruysdagh. . . . . bladz. 247.

Het drie-en-vijftighste Hooftstuk des Propheets Jesaïas. . . . . » 249.

Geestelijke Gesangen uit het Latijn, I—XII. . » 251-261.

Het een-en-dertigste Hooftstuk van de Spreuken Salomons, beginnende vs. 10. . . . . . . » 262.

Uitlegging des Algemeyne Zendtbriefs van den Apostel Joannes. . . . . » 264.

Klachte over 't verdeelde Christendom. . . . » 277.

Klachte der Vrouwe van Mechlen, over de Min des Princen van Oranje. . . . . » 286.

October VII 's Jaars CIƆIƆCXIX. (op de Verjaring zijner Gade). . . . . » 290.

Aan Maria van Reygersbergh, over mijne verlossingh uit d' eeuwige gevangenis. . . . . » 292.

Versoek-Schrift van Maria van Reygersbergh om Louvesteyns uitgang. . . . . » 295.

Aenspraeck van Hugo De Groot, aen de Kist, in dewelcke hy uyt de gevanckenisse is gedragen. . . . . » 299.

Hetzelfde anders. . . . . » 300.

Bijschrift van De Groot, geschreven in seecker Stamboek van Daniel Kempenaer. . . . » 302.

Op den Zeylwagen van Prins Maurits. . . . bladz. 303.

Op hetzelfde Onderwerp. . . . . . . » 304.

Byschrift op den Zeylwagen. . . . . . . » 305.

Op hetzelfde Onderwerp. . . . . » 305.

Aan den gevangen Admirant. . . . . . . » 306.

BIJLAGEN:

Twee Brieven van G. J. Vossius aen Juffrouw De Groot. . . . . » 309-314.

Brief van Hugo De Groot aen syne Kinderen Kornelis, Pieter en Diederik De Groot . . » 315.

RETURN TO → CIRCULATION DEPARTMENT
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be Renewed by calling 642-3405.

DUE AS STAMPED BELOW

INTERLIBRARY LOAN
MAR 16 1988
UNIV. OF CALIF., BERK.

FORM NO. DD6,
UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
BERKELEY, CA 94720

YC189549